

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ МОН

ДОБРИ НЕМИРОВ

БЕДНИЯТ ЛУКА

Поредицата „Българска класика“
е под общата редакция
на ИВАН ГРАНИТСКИ
и ПАНКО АНЧЕВ

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2006

БЕДНИЯТ ЛУКА

ПОВЕСТ

*На корицата: детайл от картина
на Мордохай Бенцион и релеф
от Борис Шац*

- © Панко Анчев, съставителство, 2006
- © Петър Добрев, библиотечно оформление
- © Издателство „Захарий Стоянов“, 2006

ISBN 10: 954-739-802-4

ISBN 13: 978-954-739-802-3

Вие няма да си представите образа на Лука Драгостинов, без да изправите го рамото му неговата набита тантуреста съпруга Милица с вечния куполообразен кок точно върху самото теме. И като че ли това е един портрет, съвсем случайно снет от любител-фотограф... Затуй и двамата не са облечени за пред фотография. Той е със същите ония сиви, на широки черни квадрати панталони с изхвъркнали колене, обърнати единият наляво, другият надясно, и със същото позеленяло от старост кадифено палто, на което е останало само едно копче.

Вие ги гледате и виждате целия им живот, отразен в тая жестоко очебиеща бедност, която се излъчва от техните фигури. Той е почти плешив, сух, тънък, с малки сиви, нервно подвижни очи и руси четини – безредно шръкнали под късата и малко извърната горна устна. В пресилената и предвзета поза личи, че не всякога му се удава да бъде сериозен и че още тая минута би ви се ухилил, ако му се покажете приветлив.

Когато някой се отнесе зачетливо към него, загриженото му, всякога уморено лице изведнъж просиява, ухилва се, като потъва в множество бръчки, и тогава той е готов на всякакви услуги. Той взима поза като човек със значение – и започва да говори – разбира се, за себе си.

– Простащина, братко – ще каже той, като

прокара суха костелива ръка по главата си. – Уж висши чиновници, а, тъй да кажа, без възпитание. Аз съм човек без образование, но съм се старал! На всичко съм самоук... Един ден – когато бях комуна – соколът Гоце Делчев ми казваше: „Лука, ако ти беше учил!“ И ей така замахваше ръка... Значи, иди му търси края...

И русите му едва видими вежди се подигаха от което челото му се изпълваше с множество хоризонтални бръчки.

Милица е клекнала всред двора и запретила ръкави до лакти, търка с пепелива пачавра някаква стара бакърена тенджерата. До нея лежи голямото шарено куче Мурук, проснато като мъртво, а пред нея се е спрял – едър гиздав петел и ококорено се вслушва – тревожно загледан нейде в съседския стобор. На гъното на дворчето се издига столетница-къща с чардак, с хлътнал покрив и малко кривната настрана, с черни керемиди и със старо кересте – готово да пламне само от един кибрит. Отдясно през пармаклъчена вратичка се влиза зад къщата, дето е фотографското ателие на Лука. Той е фотограф.

Сега тая вратичка бавно се отваря и на прага се показва тънкокраката фигура на Лука. Хлътналите му бузи днес изглеждат съвсем залепнали на костта. Макар да е постоянно готов да се смее, сега той е навъсен и кисел. Той минава край Милица и бързо-бързо върти едно жълто синджирче на пръста си. От това Милица разбира, че господин фотографът – вече пладне минува – сефте не е направил. „Ех, какво да правим сега, няма да се убием я – малко тараторец, малко лешица... всеки ден сардели да ядеш – и то си няма хас.“

Така мисли Милица и търка тенджерата. От

напрежение кожата на челото ѝ тъй се размърдва, че заприличва на смачкана хартия. Тя е възнуска жена с кръгло, пълно румено лице, малко чипо носленце и свършено къс врат. Когато върви, лениво тътрее чехлите си и като всяка пълна жена поклаща се на две страни. Поради големичкия корем предната ѝ пола всякога е вдигната нагоре. При все това тя се старае да бъде пъргава. Тя се изправя, грабва пясък край стобора и пак кляква пред тенджерата си.

Лука минава край нея, застава на пътните врата, поглежда от двете страни на улицата и замананиква с престолено безгрижие. След като постоява известно време, той се връща, изправя се пред Милица и започва да се меси в работата ѝ.

– Ти не триеш с пачаврата, ами стържеш с нокти – казва той бавно и пресилено спокойно.

Тя го стрелва с кисел поглед и продължава да търка. Тя добре си знае: ядосан ли е, не го закачай. Само че тя самата не можеше да се сдържи и след две негови забележки ядосано му се сопва:

– Я се махай! Стига си ми грънкал!

Той млясва два-три пъти:

– Хем не знае, хем се зъби! Хората ти казват с нокти да не стържеш.

– Хайде, хайде! Светът му е крив, че от мен си вади. Върви в кафенето! Какво си се завъртял тука като женски Дойно – отвърща тя и обръща гръб към него.

Такъв е целият отруден и смешен, и скръбен живот на Лука и Милица. Те всякога ще намерят нещо, за да се спречат, но след всяка свада тукат си я забравят и затова скоро долита нова, за да дойде трета и така да се изпълни целият им ден с гребни, глупави и смешни разпавици. При все това те живеят вече осемнайсет години съпружески живот,

имат деца и в добри часове се отгават на такива мечти, от които просиява цялата къща.

Но ето че клиенти не идат. Той се лута из двора, връща се в ателието, пак излиза на пътните врата, помисля малко, па току се отправя към кафенето на Иванчо Гъделов. Синджирчето ревностно започва да играе около пръста му.

На стобора е закачена стара витрина, пълна с портрети, поставени още преди пет-шест години. Ако фотографската витрина е огледало на вкуса на фотографа, витрината на Лука е отражение на цяла една душа, кипнала от сложни художнически идеи. Тук има войници, фотографирани в боеви пози, жени със забити в цъфнали рози носове, момичета с разплетени коси и извърнати към небесата очи, гоненици, прегърнати в захлас, костюмирани хора с ятагани в ръце, дългокоси, въоръжени до зъби македонски революционери, провинциални актьори в трагични пози... Всичко това показва артистичната старателност на Лука, който е един самоук, но... който се старал!... Ала по-скромните и свити хорица от тая витрина изпаднаха в ужас – нещо, което ги лишаваше от каквото и да е желание да се фотографират някога.

Сега Лука отива към кафенето и очите на всичките тия превзети хора във витрината изпращат своя майстор с видимо състрадание. Те знаят, че хала му днес съвсем го няма...

„Изгубен народ – ядовито мисли той и силно върти синджирчето. – Дай му цирк, панорами и зрелища, а накарай го да се фотографира за спомен хич не се мръдва. И туй било образован народ!“

Всъщност много по-голяма е трагедията на Лука Драгостинов. Когато преди пет години се пресели в това залувано градче, той заработи разкош-

но. Ден не минаваше, докато не му се случат по четири-пет снимки. И по-после, макар и слабо, работата му все пак вървеше, ала отгдето се окуму един безобразен хлапак – който в лицето приличаше на същински булдог, – отгдето се намери, та отвори тук фотография! Нали беше нов – всички ходеха при него. За да залъже клиентите си, той плескаше портретите с бои, граскаше ги с молив, правеше различни фокуси и така привлече целия град, а дори и от селата. Че ще му се наситят, това Лука добре знаеше, само че дотогава човек може и да умре от глад.

Той близа в кафенето на Гъдела, което се намира току срещу фотографията, и застава по средата, като продължава да върти синджирчето. Тук, между всекидневните приятели, Лука, който не си правеше зло сърце, скоро забравяше немотията си. Той започваше да се шегува с тоя, с оня и така бързо се откъсваше от ежедневните си грижи.

Кафенето на Гъдела е едно от най-живите сборища на интелигенцията. Тук се събират чиновниците и гребните търговци и затова опитният Гъдел се бе постарал да го направи по-груго от останалите. Тук има две големи огледала, книжни гирлянди по тавана – макар и почернели от времето и мухите, – тръстикови поставачки за вестници, картини от Руско-японската война и латерна, на която се свири само неделен ден. С една дума – едно луксозно заведение, както го наричаше сам Гъдела.

Лука тук прекарваше свободното си време и понеже то е свободно по цели дни, обитателите на кафенето виждаха в лицето на Лука нещо като постоянен мобил в заведението на Гъдела.

С близането си още Лука поздравяваше яго-

Георги Когжамана. Седнал до стълба, току срещу вратата, отпуснал ръце на бастуна си, той гледа нейде към лозята и никому не говори. Дядо Георги е спретнато облечен побелял старец с астраганен калпак на глава и всякога чисто лъснати обуца. Никой не би разбрал где гледа дядо Георги, тъй като очите му са скрити зад тъмносини очила. Всички обаче знаят, че вниманието му е насочено към срещния баир, дето се намира неговото малко лозенце. Някога градушка би лозето му и отпогава той с трепет следи где се трупат облаци – гали не срещу неговото лозе.

След като седи така три-четири часа, без да продума ни дума някому, най-после поглежда Гъдела – единствения, който се удостоява с интимността му – и казва:

– Иванчо!

– Що е, дядо Георге?

– Наг Кованлъка се е спряло облаче. Има един гъжг да се излее!...

Ако облачето не се яви през това време, той, понеже трябва да се изрече репликата, се поузкашля и казва:

– Днес, Иванчо, облачето няма да се яви.

Като знае, че няма да изтръгне дума от дядо Георги, Лука не отива при него, а се спира до масата, дето играят на табла акцизният Тръстеняков и секретарят на общината Дончо Гургур. Първият е здрав и спокоен мъж, а вторият – нервен, зъл и страшно бърлив, когато зарове не го слушат.

– Въртят се като фърфалаци – псува той непокорните зарове и хвърля върху Лука ядовити погледи. След още няколко несполучливи зара той кара Лука да се премести оттам и да мине от друга-

та страна, но ако пак не върви, той е готов да стовари цялата табла върху главата му.

– Махни се оттука! – му крясва той. Лука полувиновно се хили, а Гургур добавя, като се обръща към Тръстенякова:

– Три пъти ходи агентът при него да събере общинско право за фирмата и той все няма. Джамлъка ти ще продам и пак ще взема таксата! Ти да не си мислиш, че ще се отървеш?

– Хайде, хайде, хвърляй – бавно и полунасмешливо го подканя Тръстеняков. – Казвал съм ти и друг път: няма защо да си вадиш от хората. Изучи играта добре и тогаз сядай да играеш...

– Ти ако си силен играч – го пресича Гургур, – Ванката не щеше да те бие всеки ден.

– То друго. Ванката е по-силен от мене – бие ме, аз съм по-силен от тебе – бия те. Трябва да се признае.

Гургур подхвърля зарове, но единият изскача от кутията и се скрива нейде зад пейката.

Започва се търсенето на зара. Гургур е заварял глава под пейката, а Тръстеняков сочи закръпките по панталоните му и намигва към Лука, който се огъва от смях. Лука се смее не толкова на закръпките, колкото за да угоди на Тръстенякова, който е един истински висш чиновник.

Между това в кръчмата влизат по един, по двама постоянните клиенти на Гъдела, поръчват табли, кафета и луксозното заведение гръмва от глъч и щракания на пулчета и зарове. Тук е Никола Сефалиев, чертожник в инженерството, който е известен с това, че е в роднински връзки с всички видни граждани – една мания, която често му е докарвала неприятности. Тук е старият ерген Жельо Шилев – човек, способен на всички занаяти. Той сам си

готви, сам си шие грехи, сам си прави обуца и къщни потреби... Затова пък единият му крачол е покъс, яката на палтото – вирната назад и единият чепик – подвит нагоре като турска емения.

Кафенето на Гъдела е нещо като голямо семейно гнездо, гдето всеки е длъжен да знае слабостите, приключенията и склонностите на другия. Ето защо те не се много обичат, скучаят един пред друг и често се поскарват и все пак упорито се дият. Само евреинът Юги е най-спокойният от всички. Това е един грунав малоумен безделник, постоянно гологлав – на около 40 години, – с четинясало мургаво лице и само с два дълги предни зъба на горната челюст. На устните му играе постоянна полудетска усмивка и от очите му се излъчва наивно благодушие, граничещо с боязън. Юги е майстор на турските песни и е често викан от гуляещи хора по масите. Той им пее, нахраня се на тяхна сметка и тъй прекарва времето. Но има едно кътче в неговата душа, което, ако бъде засегнато, той се превръща на истински мечтател.

– Юги! – казвате му вие.

– Що е? – се обажда той и се ухилва тъй, какта че ли ви пита: „Не се ли шегуваш?“

– Щял си да заминеш някъде.

– Ще заминем – отвръща той и усмивката му приема полусериозен, полунедоверчив израз.

– Е? Къде?

– В Джамджас! – И той започна да разправя може би за хиляден път, че има нейде зад Балкана един град, който се казва Джамджас. В тоя град няма автомобили, няма затвори, няма камиони... Хората там се само смеят и пеят хубави маанета. Там се изработват най-красивите стъклени работи – полилеи с билюри, разни видове шишета, ламби, огледа-

ла и много други работи. Троптоарите са от дебело стъкло. Всичките хора там живеят като братя. Всеки си има каквото си поиска, спи колкото му се ще и яде, докато се насити. Там зима няма и затова никои не мисли за гърва или възлища. Земята се топли генем от слънцето, нощем от луната...

Но Юги вижда, че вие, понеже сте слушали много пъти за тоя чудноват град, не внимавате и затова покорно замлъква и се отгърбва от вас, както сяда до една от масите, без да се лиши, разбира се, от усмивката си.

Когато кафенето е пълно и шумът от зарозите се понесе, между масите се вижда дребната фигурка на основния учител Христо Точиларов – възкьосав, съсухрен човек, цял потънал в бръчки. Той обича да се спира пред играчите и с пълно участие да следи играта им... Ядосва се, поти се от притеснение, сияе, когато падне добър зар, вика, кряска и всякога влиза в груби разпавии с побеждавания. След играта Точиларов излиза навън и започва да навестява околните дюкяни и да съобщава, че еди-кой си ял такъв бой на табла, дето не се е чувало и виждало по света.

Всрещ тая навалица от хора Лука Драгостинов се движи като най-обикновен човек. Той се задира с тоз, с онзи, води разговори на разни теми, но никои не подозира, че животът му е тъй много тежък. Само Юги го заглежда и нерядко се доближава до него и тихичко му казва:

– Аз ти гугам, Лука! Ела в Джамджас! Ела да игем в Джамджас!

Може би тоя полуумен човек добре прозира в душата на Лука и чувствава към него истинско състрадание... Но Лука го отминува, без да му отговори. Той гърбва столче, сяда срещу вратата и се

заглежда в улицата. Тежки мисли се понасят в главата му. Да изучиш fotografiaята тъй добре, да ти се носи славата в цяла околия и да нямаш какво да ядеш... И тъй било живот! Той съзнателно избягваше да си спомня младия конкурент, с което искаше да се убеди, че с нищо не го е надвишил в работата, за да не се допуска, че му е привлякъл клиентите. Ала конкурентът се набиваше на въображението му и Лука виждаше колко той прилича на куче и до каква степен е безочлив и мръсен.

— Защо ми трябваше, защо ми трябваше! — се окайваше той, като си спомняше своята жена. Защо му е трябвало да се жени! Някога той беше четник в Нунковата чета и живя като истински сокол. И волност и живот, и свобода. Никой не ти се меси, никой не те закача; само пееш и гласът ти се носи из целия балкан. Един ден (проклет да бъде моя ден) той бива изпратен с мисия в София. На връщане се отбива в едно гранично село, за да пренощува. Водиха го при кмета, запознаха го с учителката, ожениха го и го блъснаха в провинцията, да си търка главата през цял живот с нея. Нещастие то гоиде тъй бързо, като че трябваше да се сбъдне нечия клетва. И тая жена не се уплаши от немотията. Колкото по-често ги навестяваше гладът, толкова по-дебела и по-спокойна ставаше тя...

— Аа-а-а-ах, ах! Защо ми трябваше — реवेशе той, — гладувай сам, па хвъркай като пиле във въздуха! Тъй разбирам аз!

Лука забеляза, че откъм fotografiaята тича момчето му. То се спира на прага и извиква колкото му глас държи:

— Тате! Мющеру-и-и-и!

Лука скоква като ужилен и хуква с всички сили към гома си.

В ателието го чака една бабичка с внучето си — няколкомесечно дете. Лука е цял просиял от гостоприемство.

— Бебето ли? Бебето ли? — вика той, като пристъпва към детето, ухилен до уши, и започва да му подсмръква. — Я гледай какво е шопарче! Дай кунка де! Ху... сърди се! Де, дай кунка де!...

Баба му оправя новите бархетни полички.

— Искаме да го снемем... майка му... нали замина? Нали отиде при сестра си в Ряховица? Че нише да го снемем, че да го покаже на роднините.

— Тъй, тъй, ще го снемем... как да не го снемем.

Лука със светкавична пъргавина подвозва апарата, нарежда, оправя завеските, поставя масичката, вазата със сухи цветя, канаето и непрекъснато говори: — Ти да не си Генковата майка? — пита той и без да дочака отговор, продължава: — С Генка сме стари приятели. Едно време сме играли с него край Янтра... Юнак момче беше...

Бабичката го пресича и му казва, че не е Генкова, а баба на Крума, дето работи у нотариуса. — Тъй де — поправя се безцеремонно Лука, — и аз за Крума ти гугам.

— А че той де ти знае Янтра? — Не Янтра, друга река беше...

Той отбива декорацията, представляваща море с лунно отражение, и все тъй охотно продължава:

— На колко години е детето?

— Какви години! Не го ли видиш, че няма още година?

— Тъй, тъй! Деца са, бабо, няма да усетиш кога ще порасне. Фъркат, фъркат годинките. Тъй! Хайде сега, турни го на канаето. Дай го, сам аз ще го туря. Тъй, алон занфан... — Той поема детето, хвър-

ля го на стола и със светкавична бързина се втурва към апарата и се мушва под черния парцал. Целта му е да извърши снимането, преди още да се е сетило детето да плаче, ала не успява. То изкривява физиономия и се разбива с всички сили. Тогава се започва обикновената мъка, която изпитва всеки нервен фотограф, когато има работа с деца.

Той се връща при детето, ухия се, прикляква, поставя показалци над челото, за да уподоби рога, мучи, цвили като кон, подскокна на един крак, подскоква на друг, свиря с уста, пее нещо... Детето малко по малко се заглежда в него и се залисва. Тогава той се втурва към апарата и пак се мушва под парцала, но то пак заплаква.

„Келеш! Кобище!“ – мисли той, като се озъбва наново и започва да подплясва с ръце и да подскача пред него. Широка му жилетка се подмята насам-нататък, тънките му крака правят криви линии във въздуха и детето пак замлъква. И Лука наново се готви да се впусне към апарата, но то не чака и пак заревава. Тогава той задъхан се спира, избърсва си челото с длан и морно отпуща глава към рамо.

„Туй не е дете, а звяр“ – мисли си той, разтреперан от гняв и умора.

След като си почива, той се изправя до апарата и започва:

– Мяу, мяу, мррр... Пш, пш, пш-ш-ш... Пуленцето, пуленцето! Ей го, ей го, гръж... Фррр... („Да те вземат дяволите!“) Зайчето! Ами де е зайчето? Де е зайчето? Ей го, ей го!... („Рече като бяс, сякаш вджендема са го донесли. Диво човече!“) Кш, кш, пили пили, пили!...

Но детето не млъква. Бабата го взема от стола и му оправя шапчето.

– Да вземем тогизцък да си вървим, че друг

път да гоидем – казва тя през въздишка.

Лука вижда опасността да изгуби единствения си клиент днес и това го сепва. Той го гръпва от ръцете ѝ.

– Я го остави! Недей става такава. Едно дете ако не можем да снимем, тогава да затворим кепенците, па туй-то!

Милица в това време чува крясъците и знае, че Лука се намира в затруднение. Тя си оставя работата и туй, както е със запретнати ръкави, близа и се отправя към детето.

– Чакай, чакай, мама! Мълчи, мама – галено нарежда тя, като го взима на ръце и започва да го разхожда насам-нататък. Участието на Милица го смирява и то замлъква, но като го поставят на стола, то наново изхлипва.

Тогава той се обръща към бабичката:

– Знаеш ли какво, бабо? Хайде да го снимем разплакано.

Лука я гледа с молещи очи и чака отговор.

– Хубаво де – изкривява бабата беззъба челюст, – защо да е разплакано? Хич бива ли такова нещо?

Той я уверява, че има хора, които фотографират децата си разплакани и че той гето е фотографирвал, всички са разплакани. И за да бъде по-убедителен, той отива в стаичката и донася цял куп портрети на разплакани деца, но бабичката остава на своето. Тя не иска разплакан портрет.

Тогава Лука наново почва да замисля смиряващи средства. Без израз вече, без охота, той започва бавни ритмични движения, като че ли играе някакъв старинен индийски танц: подскоква на един крак, подскокна на другия, свива едната ръка, протяга другата и вече очаква бог да му помогне.

Най-последната снимка става. Бабичката заплаща половината, а той, чорлав и окъпан в пот, се пръшва на канаето, затваря очи и ръцете му увисват като на мъртвец.

В това време, когато тежестите на живота бяха тъй жестоко притиснали клетия Лука Драгостинов и когато се виждаше като бял ген, че по-лошо ще дойде, а по-добро никога, като отневидело изпъкна следующото събитие.

Един ден пред фотографията спира файтон. Лука, който седеше пред вратата на кафенето и усилено въртеше синджирчето, сепнато скочи и се втурна наопаки. Той беше уверен, че е дошъл някой тлъст клиент, от когото ще падне нещо по-вечко. В това време от файтона слезе един тънък висок човек, заплати и като сне жълто кожено куфарче, застана пред вратата.

Лука го доближи и се спря. Кои е този? Апостол?! Лука беше поразен от неочакваната среща. Той изведнъж позна своя стар приятел и някогашен съчетник в Нунковата чета Апостол Тинков. От възмущение Лука не можеше да проговори. Ония хубави чувства, които някога хранеше към Апостола, сега бликнаха с вулканическа сила и го разтърсиха отгън гуша.

— Апостоле — извика той, — Апостоле, брате!

Догдето Апостол се обърне, Лука се хвърли отгоре му и го сграбчи в треперещите си обятия.

Двамата някогашни приятели бяха до висша степен разтревожени от тая среща. След цели деветнайсет години те се срещат и виждат, че техните стари чувства не са загаснали, а са готови да пламнат в още по-буйен огън.

Прегърнати и просияли, те се вмъкнаха в дво-

ра и влязоха в гостната стая. Апостол Тинков изглеждаше малко уморен и загрижен. Строен, със сухо, но здраво лице и упорит поглед, той даваше да се разбере, че животът му е пълен, смислен и твърде много сложен. Лука чувствуваше, че Апостол го е много награсял, и затова се стараяше да скрие колкото се може нищожеството си пред него.

— Е, казвай, казвай — го тупаше по гърба Лука, — казвай, как върви делото! Напредва, ха? Тъй искам! Стига е страдал робът!

През загрижения твърд израз на Апостола глумите на Лука изглеждаха кухи, стари и глупави. Апостол още не беше заговорил, както трябва, и Лука виждаше каква огромна разлика се е появила между им. Той се чувствуваше малък, изкуфял, затънял... Здравата фигура на тоя борец внушаваше не вече някогашното приятелско чувство, а сякаш страхопочитание. Лука се виждаше принизен, виновен...

Те размениха мисли за миналото, за сегашното и за онова, което предстои. Лука от това разбра, че Апостол е вече голям човек в македонската организация, върши крупни работи и че вече не е четник, а войвода.

Апостол не откри нито един от своите планове. Той знаеше, че Лука отдавна е забравил делото и че вече не трябва да бъде посветяван по организационни тайни. Затуй и разговорът отиваше малко трудно, пресилено.

По заповед на мъжа си Милица трябваше да заколи петела. Гост дошъл! Или ще се нагости, както си му е редът, или да се потъне вдън земя. Тя гълго се противеше. Как ще заколи петела? От яйце го е отгледала, дето се казва, сутрин пее като славеи и сега изведнъж — да се заколи!

Но нямаше какво да се прави! Лука, който не

обичаше да го съжаляват, трябваше да се покаже пред госта си оholen или поне не толкова нещастен, колкото изглеждаше, и затова ред беше на петела да се пожертвува.

Докато стане обядът, Лука заведе госта си в кафенето на Гъдела и със светкавични погледи даде на присъстващите да разберат, че между тях се намира рядък човек. Те седнаха до масата в ъгъла. Все тъй спокоен и вдълбочен, Апостол седеше до стария си приятел и не криеше, че и сам чувствуваше голямата разлика между него и себе си.

След известно мълчание Апостол се понаведе и тихичко заговори:

– Слушай сега, братко, да ти кажа защо съм дошъл.

Лука ококори очи.

– Аз – продължи той – отивам в Македония. Там се готви въстание и аз трябва да поведа моята чета. Няма нужда да ти казвам, че туй, което ти говоря сега, е тайна, нали?

– Знам! – отсече Лука и стрелна със сериозен поглед приятелите си.

– Тъй! С куфара си не ще мога, пък и не бива с него да прехвърлям границата. Ето защо реших да го оставя на теб. Научих се, че живееш в моя град, разпитах и те намерих. Избрах тебе, защото те знам колко си честен човек и как умееш да пазиш. Ще се върна ли, не знам. Може и да не се върна – там каквото бог каже, – въстание е, война е.

– Ех, вярно.

– Реших, значи, да оставя куфара при тебе и ако оцелея, след един месец ще гойда да си го взема, а ако ме убият, ще гойда малкият ми брат. Ти го знаеш, нали? Виждали сте се преди три-четири години.

– Знам го, Никодим.

– Да, Никодим ще гойда да го вземе. Моля ти се, пази го добре, защото вътре има госта много пари. Има моц, има и организационни. Нали съм касиер? Трябва да ги предам, а другарите са вече из Македония и аз ще трябва да ги крия, догде се оправят работите. С една дума, брате, твоята честност ми е нужна и затуй те намерих.

– Ще ги пазя като очите си – каза Лука и за да покаже колко е сериозен, силно натисна с дъга пръста очите си.

Милица, колкото и да негодуваше за петела, вложи всичкото си изкуство, за да го сготви добре. След като приготви масата, тя си облече празничната рокля – тъмносиня на бели точки, – стегна си кока на темето, заби дългия каучуков фуркет и посрещна госта с най-хубавата си усмивка: единият крайчец на устните ѝ се погръбна и върхът на брадицата се изостри – така тя отдавна не се бе усмихвала и сега ѝ се струваше, че неусетно се връща в младините си.

Лука за пръв път се чувствуваше със значение пред себе си. Да, той напусна делото, но то пак му се налага. Хората го зачитат, хората го ценят и му поверяват такива важни работи! Не е изгубен човек Лука, ами животът е безобразен – ето де е нещастие!

Обедът беше разкошен. Лука и Апостол седяха пред масата един срещу друг, а Милица отстрани – все тъй младежки усмихната. Тя подканяше, пълнеше чашките с вино, пиеше заедно с тях... Всяка изпразнена чаша правеше Лука все по-разговорлив и по-сантиментален. Той се смя, прегръща стария си приятел, спомни си стари преживелици с четата, плака и след това цялата старата комитска не-

сен „Не ща, майко, на турчина вергия да плащам.“

Апостол само кимваше самодоволно с глава, усмихваше се, но лицето му беше все тъй твърдо и сериозно.

– Върни се, братко – викаше с цяло гърло Лука и бършеше сълзите си с глан, – върни се победоносен като Наполеон Бонапарт! Тук ще ти сплетем венци и ще ти пеem химни...

„А кога въстане роба, в реговете на войската да си найда и аз гроба“!...

Обедът се свърши. Гостът беше изпратен тържествено до вратата. Лука едва се гържеше на краката си, а бузите на Милица лътяха като лустросани.

– Знаеш ли какво, Милице? Неделен ден ще ходя да пея в църковния хор! Отвори ми се глас.

– Че иди ами! – отвърна тя и прокара палъците си пръст по ноздрите.

Едва сега Лука разбра, че той има едно такова качество, което го отделя от много хора, и че това качество се казвало честност. А той и не подозираше такова нещо в себе си – не подозираше, защото не се бе случвало да го почувствува. Той теглеше от своята безкрайна бедността и в същото време ругаеше в себе си всички, които са успели да си наредят живота. И ругаеше ги не затуй, че по безчестни пътища бяха постигнали нещо, а просто защото тям беше добре, а той се огъваше от немотия.

Тоя тежък живот му пречеше да се усети по-добре и усилваше негодуванието му към всичко, което се набиваше на погледа му. Така поставен човек, разбира се, не може да се загледа в душата си и да намери вътре нещо светло и хубаво. Само понякога, когато се чуеше, че някой от тия доволни щастлив-

ци е влязъл в затвора за разни фалшификации на документи или за безчестни сделки, той си отгъхваше с облекчение, потърсваше си яката и казваше:

– Благодаря ти, боже, че не съм аз на мястото му.

От тая отправена към бога благодарност можеше да се види нещо особено, но честност ли беше това, или страх – той не знаеше. Но ето че дойде един човек и му каза: „Пази ми парите!“ Той не поиска разписка и разни документи. Той само каза, че ги оставя на честността на Лука. Ето какво ще рече да те смятат за човек. Може би той няма вече да се върне и с куфара могат да станат много мръсотии – ако други бяха пазачите му, – ала той знае, че Лука е истински човек, и му ги оставя – ей тъй, тайно, без свидетел...

– Теглиш, страдаш – си казваше Лука, – ала все пак ще се намери някой да ти признае, че не си като другите.

Участта на изнемогващ човек не се промени. Той пак тъй – както по-рано – очакваше клиентите си, потеше се от притеснение, псуваше своя песообразен конкурент и когато син му извикваше с всички сили пред кафенето, той се втурваше, за да вземе 2-3 лева и това да бъде всичко за през целия ден.

Милица обаче не забелязваше, че значението, което му предаде Апостол, е облекчило гонейде мъките му. Това ядосваше Лука. Той искаше и тя да разбере, че нейният мъж е рядък човек, но как... че ли това не ѝ правеше впечатление. Тя често се сетеше, че петела го няма вече, и ужасно натякваше на мъжа си.

– Чудно нещо! – казваше той. – В къщата ми блезе такъв човек и аз със спанак ли ще го гощавам? Такова доверие да има човекът, да си остави

куфара при мене, и аз да го не нагостя?

Но колкото и да оправдаваше онова скъпо угодение, Лука не изпущаше да се сети, че за да извади разноските, трябва да фотографира най-малко още три разплакани деца.

— Я ми кажи — добавяше той — често ли срещаш ти честни и почтени хора като мене?

Милица го поглеждаше с досада и на лицето ѝ се явяваше късел израз.

— То кой знае каква е хубост! — отвръщаше тя. — Като си бил честен, че си прокопсал.

— Спокойно ми е сърцето.

— Нека ти е спокойно! Само че като огладнееш, няма да си ядеш сърцето, ами пак спанака ще нагъваш.

Лука се ядосваше, че Милица не чувствава неговото достойнство. Тя е толкова затъпял човек, че не може да оцени колко високо е той поставен от Апостола и колко е мъчно всеки да се угодничи с тая чест. Един ден, след като Милица за десети път му наби под носа заклания петел, Лука несдържано кипна. Той скочи, облещи очи и се сопна:

— Не те е срам! Човек да си остави цял сандък, значи, такова доверие да има, а аз да го изгоня! Ти ум имаш ли в главата си?

— Оставил един куфар с непрани ризи, който знае какво нещо направил — отвърна тя спокойно и невъзмутимо.

Чак тогава Лука се сети, че не ѝ е разправял какво има в куфара. Това го уплаши. Цяла неделя, значи, куфарът стоял в стаята му, без той да се сети, че трябва да се пази! Ето какво ще рече да ти е душата готам чиста, че да не е важно за теб какво има в куфара!

Той се прекръсти:

— Сполай ти, боже, че ме запази от беда — произнесе той и добави: — Ще трябва да заключваме тая врата. Аз забравих да ти кажа, че в куфара има много пари.

— Пари ли?

— Пари!

Тя се замисли, а Лука се разсмя:

— Видя ли, маймунке? Разбра ли сега, че хората ме смятат за човек, а не за говедо? Видя ли какво ще каже да имаш такова доверие?

Милица не отговори веднага, а навъси вежди, премигна няколко пъти и след дълго мълчание рече:

— Трябва да заключваме спалнята. Не било шега работа.

И когато заключиха и турнаха ключа в кухнята на горния праг на вратата, Лука изведнъж се почувствува тъй сепнат, като че някой токущо беше креснал до самото му ухо:

„Значи, не е шега работа?!“

И той вече влизаше в кафенето не такъв, какъвто беше всякога. Нещо ново имаше в израза му. В очите му от време на време проблягваше скрита тревога, която го правеше ту загадъчен, ту горд, ту боязливо мълчалив, ту нервен и бърбав като обхванат от внезапна радост. Той пак тъй въртеше синджирчето на пръста си, пак се задирише с Юди и гяда Георгия, пак се огъваше от смях, когато Гургур се ядосваше, но всичко това отиваше иначе. Тая промяна може би не се долавяше от други. Всички в кафенето бяха хора, които живеяха със свои мисли и свои грижи, та не им дохождаше наум да следят какво става в душата на Лука. При все това той беше друг. Той чувствуваше това във всяка своя дума.

Той беше избран за пазител на едно богатство, чийто стопанин сега се бие из македонските

планини и който може би в тая минута издъхва до някой шубрак. Това нещо е голямо. Може би в куфара има сто или двесте, или даже триста хиляди лева!... Значи – една голяма сума, на която в тая минута никой друг не е господар освен Лука! Малкият Лука, който не само че не бе виждал, но и не бе сънувал толкова пари! Малкият, нищожният фотограф, когото всички смятат за нищо и дори не го поздравяват из улиците, защото е от най-последните! А ето какво е Лука! На няколко крачки от него има един куфар, пълен с пари, и той може да мине край него и да го ритне с крак! Ето какво е Лука! Наистина, утре ще дойде стопанинът и ще си го вземе пак назад, но що от това? Тия пари е пазил той сам, били са до него! Ако куфарът можеше да говори, щяхте да чуете какви чудеса той би изказал за Лука!

Така преживяваше Лука своето ново чувство, своето значение на високо издигнат човек. Но той не беше пленник на тия мисли непрекъснато. Дохождаха минути, когато си представяше, че е влязъл крадец и е взел куфара. Тогава той чувствуваше, че на душата му лежи тежък дълг и че дано час по-скоро дойде Апостол да си го вземе.

Но душевното равновесие на Милица остана ненарушено. Тя си гледаше ежедневната работа и нейната неподвижна физиономия с кисело свитите устни си остана една и съща. Само когато влизаше в стаята и погледът ѝ падаше върху куфара, тя се спираше и гледаше здравите каиши, които го стягаха. И кой знае защо, тя изведнъж се сещаше за пожертвования петел и я хващаше яг. Какъв петел беше! То не беше петел, а цял човек! Тя ходи из двора, гледа си работата, а той върви след нея и мърмори нещо. Цял ден припка след нея – същи

другар. След тия мисли тя подига крак, побутва куфара с върха на чехъла си и се замисля.

Но, разбира се, цял ден не можеше да се мисли и затова тя скоро излизаше от стаята и наново потъваше в ежедневните залисии.

Вечер, когато се прибираха в спалнята, и тя, и той изглеждаха зли и соннати. Тя му се караше, че не си изтривал обущата отвън, а той ѝ се сърдеше, загдето закъснявала с вечерята. Скоро трябваше да се почувствува, че куфарът неусетно е вкарал нещо непривично в техните отношения. Кой знае – може би затова, че той напомняше на Милица заклания петел, нещо, което гържеше настроението ѝ постоянно счупено, а на Лука даваше да разбере, че е бил „нещо“ и че толкова години хората не са могли да го оценят и го погръбвали като парцал.

Те ядат, мълчат, сумтят и без никакъв повод той изведнъж заговаря:

– Не ме е яг за друго. Яг ме е, че аз не обичам да се разправам с никого. Оскърбяват ме, подмятат ме, правят си смехории с мене, а не се попитват какъв човек е Лука – има ли гордост, или няма. Толкоз години аз само страдах и като грешен дявол търпях мизерия, но ей тука, тука в душата ми не е кално и мръсно. Шанка трябва да ми снемат, а не да ме гледат като папуняци.

– Ще ти снемат шанка! – недоволно възразява Милица. – Ти сам правиш да не ти снемат шанка. Направи пари, спечели – да видиш, че не шанка, а скутовете ще ти целуват.

– Как се спечелва? Я ми кажи, как се спечелва?

– Както са спечелили другите!

– Ха-а! Да мамя, да лъжа хората, да правя шмекерии – туй ли искаш ти! От мене такъвоз нещо не си видяла и няма да видиш.

– Тогаз не се оплаквай, че не ти снемали шапка.
 – Всеки може да стане богат! Всеки, който иска!
 Купиш по-евтино, препродадеш по-скъпо – туй-то!
 – Направи го и ти, щом е лесно.

Види се, на Лука не е напълно ясно где е нечестното в покупката и продажбата, та не знае как да ѝ възрази. Той само се навъся и отвърща:

– Аз по-добре от тебе знам как стават тия работи.

– Добре, като знаеш.

Тия нервни разговори се заредиха всяка вечер и ясно беше, че главният интригант е куфарът, който се стараяше да внася в главите им все помрачни и по-заядливи мисли. Малко по малко тоя куфар оживя готам, че почти се превърна на трето лице между двамата. Той беше мълчаливият подстрекател, на чиято воля са подчинени всичките скрити мисли и чувства на Лука и жена му. Ето защо те виждаха, че върху тях лежи известна тежест, която не могат да отмахнат и от която все пак не искат да се лишат.

Една нощ Лука сънува, че Апостол е дошъл, и на заранта той дълго мисли за него. Какво става с Апостола? Да не е убит вече? Той всеки ден старателно препрочиташе вестниците и следеше дали няма да срещне нещо за него. И когато ги четеше, сърцето му се свиваше от необяснимо вълнение. Наистина, той от дълги години не бе виждал Апостола, но все пак трябва да му е жал за него, щом се толкоз вълнува. Как да не му е жал? Не бяха ли те братя по идея? Не теглиха ли те наедно радости и мъки по балкана? Не се ли прегръщаха и целуваха пред всяко сражение с врага? Как да не се вълнува, когато Апостол му е повече от брат?

И той внимателно следеше вестниците.

Животът на Лука стана съвсем друг. Той се вълнуваше без причина, смееше се без причина, мълчеше или бърбореше без причина... Сякаш изведнъж нещо го отдели от всички, всред които се намираше, и му изпречи маса въпроси, които бяха тъмни, неразбрани и чудновати.

А в кафенето на Гъдела се твореше същият оня ежедневен живот. Дядо Георги си седеше все тъй до масата при стълба и чакаше облачето над Кованлъка, самотният Юги се усмихваше все тъй чистосърдечно и мислеше за Джамджас, Гургур се караше с Тръстенякова и Гъдела им събираше гологаните и се радваше на всеки нов божи ден. Всичко си вървеше по старому – само Лука се усещаше не в своя кожа и не можеше да разбере тъй ли е по-добре, или иначе беше още по-добре.

Един ден вестниците разнесоха новината, че в Македония станало готвеното въстание, в което паднал убит неустрашимият войвода Апостол Тинков.

Тая новина поразил Лука. Бледен и разтреперан, той изтича в къщи и съобщи на жена си. Тя, невъзмутима, както всякога, нито се учуди, нито се разтържи. Само на челото ѝ се появила няколко млъсти гънки и изчезнаха.

– Я гледай! – рече тя и отплетна ръкавите си над лактите.

Една вечер, два гена след смъртта на Апостола Милица беше сложила на софрата нещо, което не само че не бе за ядене, ами кара човека да излезе вън от кожата си от яд. Той беше готов да ѝ се скара, че тя при всяка вечеря слага едно и също ястие и че така човек може съвсем да се откаже от всяко ядене, но си замълча.

– Яж де, какво чакаш? – подкани Милица.

– Какво да ям? До гуша ми дойде от твоя спанак.

– Евтино тъй бива. Дай пари повече, пуяк да ти сготвя – отвърна Милица съвсем спокойно и лежливо замляска току-що лапнат залък.

„Мръсна бедността“ – помисли Лука с кипнала мъка. Никога друг път той не бе забелязвал бедността си тъй, както сега. От осемнайсет години да кроиш как да наредиш дома си и все да не можеш да внесеш нещо в него. Той сякаш за пръв път виждаше, че къщата му е празна, че няма свой дом, както всички почтени хора, и живее все под наем, че всичката му мебел се състои от два стола, един голап, една маса и едно старо позеленяло огледало, че бакалинът и хлебарят не му дават на вяра, защото го знаят за голтак, че за да може да си пийне нещичко, трябва да се присламчи при груги, които плащат – да им прави разни комедии, та да заслужи една-две чашки вино... Днес вече Лука негодуваше против бедността си, чувствуваше се унижен през целия си изминал живот и мразеше всички, които са показвали към него някакво състрадание или съчувствие... С една дума, той съвсем ясно вече чувствуваше, че няма сили да търпи своето уничително оскъдие. Някога, преди години, след като напусна скиталчествата си из Македония, той заработи при един фотограф и изучи един занаят толкова глупав и мръсен, че би пребил майстора си още тая минута, ако му се паднеше някъде.

Тая омраза към бедността растеше не от ден на ден, а от час на час.

Стана тъй, че той вече не можеше да търпи никого. Той отиваше в кафенето и гледаше своите приятели с истинска ненавист. Те бяха наистина

по-добре от него, но в тяхното животно ли беше? Не ходят ли и те по две години с едни и същи грехи, с едни и същи кърпени обуца? Мизгар те са по-щастливи от него? И Лука се ядосваше на тях главно защото виждаше в тяхната външност частица от своята нищета. Във всеки срещнат сиромас той виждаше себе си и това го караше да ненавижда и себе си, и тях.

А има хора, които живеят истински живот. Те са също такива, какъвто е и той, и все пак те са по-щастливи. Защо? Защо те трябва да са по-щастливи, а той да не е? Те по-безгрешни ли са от него? По-честни ли са? С какво Лука е заслужил да мъкне една такава съгба и да го презират всички, защото е беден? А ето че има още живот да се живее – значи, още дълго има да се шири тая проклета сиромашия.

Милица от своя страна преживяваше по-иначе налетелите от невиделица въпроси. Нейният обикновено замръзнал мозък сега се бе поразмърдал. Тя влизаше в стаята, изправяше се пред куфара и мислеше:

„Колко ли има вътре? – И като се усмихваше весело, добавяше: – Чудна работа, какво малко куфарче, а вътре да има пари не за един, а за три живота!“

И после се питаше дали са книжни. Трябва книжни да са, защото куфарчето е леко. От всичко това на Милица ставаше весело, тя се откъсваше от куфара и излизаше от стаята тъй доволен, като че се бе разговаряла с някоя отдавна несрещната приятелка. Това, че близо около нея има някакво богатство, правеше живота и интересен. Тя, която никога за нищо не мислеше и затова дебелееше като угоявана гъска, се радваше, защото под но-

са ѝ има толкова много пари, и скърбеше, че утре може да гоїде онзи и да ги вземе. В тая спокойна душа тоя път радостта и мъката никак неочаквано бяха размърдали нейната затъпяла доскоро чувствителност. Без да си обяснява защо, тя се смушаваше от това, че парите скоро ще изчезнат от къщи. Когато една вечер Лука се върна от кафенето, тя го попита:

— Кога ще гоїде братът на Апостола? Нали той щял да гоїде за куфара?

Лука чувствуваше, че Апостоловият брат няма защо да бърза, и отвърна:

— Кої знае гали ще гоїде.

— Хубаво де — че у нас ли ще остане куфарът?

— Ами ако остане? Да речем, че ще остане — ти какво ще кажеш, ха?

Тя се засмя и отвърна:

— Хайде, хайде, стига си се подигравал!

— Не, питам де!

— Ами, тъй се оставяло то — толкова пари!

Лука се замисли. Лицето му беше напрегнато и измъчено. Той понечи да каже нещо, но се остави и зачовърка зъб с кибритена клечица. И след това дълго мълча. Милица се помъчи да го заприказва, но той отвърна с две гуми и пак замлъкна.

В постелята те все тъй мълчаха. Той изглеждаше враждебно настроен към някого и тъй се въсеше, като че обмисляше план за отмъщение.

След дълго мълчание в тъмната стая се подкачи нов разговор.

— Милице — тихо рече той.

— Хм!

— Спиш ли?

Тя цъкна отрицателно.

— Можеш ли ми каза какво е честност? Била

си най-после учителка. Кажи ми го на научно основание.

— Честност ли? Че как да ти го кажа какво е честност? Ти нали знаеш?

— Не, искам да видя как го ти знаеш.

— Честността е честност — какво друго може да се каже?

— Хе, не е така! Научното основание не е такава. Честност ще рече, да си наредиш тъй живота, че да не става нужда да лъжеш и да измамваш хората. Аз чак днес го проумях.

Милица помълча малко и отвърна:

— Кої знае, може пък и тъй да е.

— Може не, ами тъй е. Наредиш си животеца, всичко ти е наред, всичко си имаш и няма защо да лъжеш и измамваш другите. А ако живееш свински живот от дълги години, тогава съвсем не е лесно да си останеш честен. А ето нà, аз живея свински живот и съм си останал честен, без да усетя. Или аз съм честен до мозъка на костите, или честността е много лесно нещо.

— Лесно или мъчно — отвърна Милица, — аз знам, че не е голямо богатство.

— Богатство е, богатство е, Милице, само че богатство е оная честност, която ти услажда живота. Не го ли услажда, а го прави горчив — колко струва тя?

— Че нали и аз тъй ти казвам? Колко пари ти струва честността, когато нямаш какво да ядеш!

— Тъй, ха спи сега!

Изтече дълга пауза. През това време много мисли минаха през будния мозък на Лука и те бяха тъй живи, че не го оставиха на мира. Той тихичко бутна жена си с лакът и каза:

— Милице!

– Хм?

– Спиш ли?

– Не спя.

– Виж какво. Аз пък ти казвам, че не се разкайвам, гдето досега не съм лъгал и мамил хората.

Милица се засмя закачливо:

– Разбира се, на онзи свят ще ти бъде добре. Малко ли е туй?

– Не, остави ти онзи свят. Когато срещаш Кожухарова, който завлече толкова хора и направил пари, не те ли хваща яд на него?

– Хваща ме завист.

– Не е завист то, ами омраза. Ей тъй, мразиш го.

– Мразя го от завист! И него мразя, и жена му, и дъщерите му! . . . Облекли кожени палта като чокойски дъщери, вирнали носове, сякаш от небето слезли. А дяго им, го вчера се казва, продаваше черва на кобилици из улиците. Не само ги мразя, ами иде ми очите да им извадя.

На моя въпрос Милица отговори тъй, че той не пожела да го повтори.

На следната вечер, когато Лука влезе, заварил Милица клекнала пред куфара. Той не я попита какво гири там, а се доближи и сам клекна до нея.

– Ехе-хе-хе!... – се засмя той. – Как ти се вижда, ха? Да благодари той, че парите са оставени при мене, а то... Да е друг на мое място, той така ще ги запази, че няма и на господаря им да ги даде. Е-хе, нека гумат, че Лука е нищо. Значение, значение има в тази глава.

Те оглеждаха куфара оттук-оттам, опипваха му каишите и решиха, че това е един скъп куфар.

– С македонски пари купен – добави Лука.

– Какви ли са тия пари вътре, Лука! Мислиш,

че са много чисти ли? Не са ли ги и те обирали от керванджиите из балкана, както нашите комити едно време?

– Мълчи! – кресна той. – Свещени пари са те! Който е служил на делото, само той знае какви пари са!

– Да си като гругите, колко ти струва да скриеш куфара и когато дойде онзи, да кажеш, че не ти е оставян никакъв куфар.

За един миг Лука се навъси, но лицето му тутакси се озари от усмивка.

– Разбира се, стига да искам, стига да съм някой безчестник – ще скрия куфара и туй за туй. Няма свидетели, няма разписки, няма нищо.

Милица наведе лице към него и тихичко рече:

– Лука, да ти кажа ли едно нещо?

– Кажу!

Тя го заглежда в очите и произнесе:

– Ти си глупав.

– Защо? – съвсем просто попита той.

– Ей тъй, глупав си.

– Ама защо? – Всъщност той още в първия момент разбра защо е глупав, но продължаваше да пита, за да спечели време, та да измисли отговор.

– Зер – отвърна тя – ще ти казвам защо си глупав! Ти много добре си знаеш.

– Да не искаш да речеш... – и той показа с очи към куфара. – По никою начин! По никою начин! – повтори той с прекалена остроота в гласа, като се изправи и се навъси. – Чуваш ли? Друг път да не си ми казвала такива работи!... – Той повиши тон и в същото време се питаеше защо му треперят ръцете и гласът, щом не е ядосан. – Аз като куче умирам – продължи все така той – и пак няма да посегна на чуждо нещо. Тъй да знаеш! Ако ти се ха-

ресвам – добре, ако не ти се харесвам – махай се от очите ми!

Той помълча малко и все тъй с прекален яд в гласа добави:

– Да не си ме тласкала още веднъж към такива работи, че дяволи ще те вземат... Чу ли? Казах, че на улицата ще умра и мръсотия няма да направя!

При все това тая подкана на Милица ядоса Лука много малко, отколкото изглеждаше. Наистина той извика – дори лицето му почервения, но то не беше от яд. Освен това той познаваше жена си твърде добре, знаеше нейната корава и проста душа, та нямаше защо да се гневи. Тая откровеност на глупавата му жена обаче неочаквано извърши нещо ново с него. Доскоро той не позволяваше на всякакви мисли да влизат в главата му, не позволяваше, с грузи гуми, на дявола да се меси в неговите работи. Но това състояние беше само мъчително. Той се усещаше тъй притеснен, като че се намираще под стъклен похлупак, през който всичко му се виждаше грозно и глупаво. И сякаш че тая омраза, която чувствуваше към всички, идеше именно оттук. Сега Милица изведнъж разби похлупака. Тя му даде да разбере, че човек може да си мисли всичко – едно, затуй, че е господар на себе си, и друго, че помисленото още не е нищо, и трето, че никой не може да знае какво ти мислиш. Това малко облекчи душата му, той някак по-бавно въртеше синджирчето на пръста си.

И Милица заживя със свои мисли. Само че в нейната от нищо необременявана душа всичко идеше просто, направо, без заобикалки, без противоречия. Тя знаеше, че тоя нервен глъч, който се носи в къщи от известно време, иде от куфара на

Апостола, гето има пари. Тия пари още нямат стопанин и затова те дирят някого, молят го да ги вземе и да се свърши най-сетне тяхното безобразно затворничество, защото... днес не те питат честен ли си, а питат колко пари имаш... Хората се кланят не на честността, а на парите. Какво си ти, като нямаш пари? Почита ли те някой, уважава ли те? Кани ли те другар да му станеш?...

На Милица разсъжденията бяха реални, установени и много прости. Когато мъжът ѝ отиваше в кафенето, тя често влизаше в спалнята, гледаше куфара, свиваше устни и на челото ѝ се явяваха тлъстите гънки.

– Щур човек! – направо си мислеше тя. – Направя някакви ни врели, ни кипели, а парите си стоят вътре. Не вземе да отвори, ами подскача като петел около му. Писано ти е тебе голтак да си умреш и тъй мо!

И тя клякна пред куфара и ядосано гръбна ту каишите, ту нервно втуква пръст в ключалката, ту бързо става и с все сила го ритва. И в най-силното си негодувание срещу слабия си мъж Милица започва да мечтае какво би станало, ако имаха тия пари. О, тогава те за нищо на света не биха стояли в тоя запустял град, а ще отидат другаде, а може дори и в София да отидат. Като има пари, всякъде се живее. Ах, ах! Нека тя се облече с ония кожи, нека обуе ония пантофки, нека вземе тънското чадърче, че да видят какво нещо е Милица. Човек, когато е беден, отпуща се – не обръща внимание на себе си, – но когато е богат. О, тоя замазъосан куфар! Той така беше заробил Милица, че тя почти не се отделяше от него. Той всеки час променяше своите пози. Когато Милица отиваше при него, тя изглеждаше сериозна и съсредоточена, когато

клякваше, в малките ѝ очички започваше да играе някакво буйно пламъче, което разгаряше всичките ѝ чувства. Тя започваше да ругае страхливата душа на мъжа си, наричаше го простак, просяк, кълнеше го и като се изправяше, силно ритваше куфара, който мигновено се избръщаше подобно сепнат кавалер, случайно настъпил крачето на своята дама. С тия сепвания обаче куфарът постоянно променяше мястото си, движеше се от ъгъл до ъгъл, мълчеше като дявол и чакаше да се изчерпи простацината на Лука.

Един ден Милица му каза:

– Ти мислиш ли за едно нещо?

– Какво? – попита Лука.

– Че днес или утре онзи може да гоїде?

Той се сепна.

– Ще гоїде ли? Кой ти каза?

– Каза ми някой.

Лука нервно замаха ръка пред лицето ѝ:

– Казвай, казвай кой ти каза!

– Никой не ми е казал, ами той нали все ще трябва да гоїде?

Лука с облекчение въздъхна.

– То друго – рече той и избърса чело.

– Слушай, Лука – захвана Милица. – Не прави тѝй!

– Чудна жена си ти! Как ще отворя куфара? Ти с ума си ли си?

– Стига сме ходили голи и гладни! Я си помисли! Цял живот в мизерия, цял живот!

– Я мълчи! – извика той и я загледа с очи, които чакаха.

– Не прави тѝй! Онзи утре ще се покаже и всичко отиде!

– Искам честен да си остана.

– Защо приказваш тѝй? Честност, глупости! Отвори го, вземи половината пари и туй-то!

– Ами после? Няма ли да ме утрепят македонците? Току-виж ме хванали една нощ, завлекли ме в гората и свършено. На късове ще ме насекаат.

Той помълча малко, навъси се и извика:

– Не ща, хи, недей ми приказва!

Лицето на Милица се изкриви от яд.

– Тогаз тегли – процеди тя. – Ама ти казвам, че аз не ща да тегля. Наситих се вече на твоя сух хляб, дето не може да се гълта. Ще се махна! Ще уда при гяда си, при леля си, в дженгема ще уда, само туй наказило вече няма да търпя. Ако теб ти е лесно да се тѝтреш като просяк, мен вече не ми е лесно. Слугините ходят по-добре облечени от мене.

– Еха, ти искаш насила ли да ме накараш да стана разбойник?

– Не ставай! Стой си тук, щом ти е хубаво. И тя излезе и грубо затръшна вратата след себе си. Лука не само не се гневеше от подканванията на Милица, но като че чувствуваше нужда от тях. След такава разправия той, вместо да се чувствуваша сломен и оскърбен, излизаше от къщи някак погорд и по-самоуверен.

Истина е, че моя куфар може за един миг да го направи щастлив, както не е сънувал. Изведнѝж – в къщи има пари... може би сто, може би двеста, а може би и петстотин хиляди лева. Тогави цял свят ще се обърне наоколо с главата. Няма ли Лука да умре от радост? Ей тѝй – ще се килне и ще умре!... Охо, ще умре ли? Най-напред той ще се махне от моя зандан и ще отиде другде. Ще издигне един дом като палат. Разбира се, той пак с фотография ще се занимава, само че не такава фото-

тография, а нещо фино, европейско. Всички ще ходят само при него.

И Лука вече си представя своето грамадно ателие със специален персонал, с най-нови апарати и препарати... Идват хората, фотографирват се, излизат, влизат други, трети пък водят малки деца, ала Лука ги посреща и ги спира: „— Моля, моля, деца не фотографираме!

— Ама защо?

— Не ни е приятно! Тъй... Ще се понесе един живот ... Един истински живот...”

И когато след такива мисли Лука влизаше в кафе-нето на Гъдела, той не въртеше синджирчето. Една му ръка висеше, закачена с палеца о джобето на жилетката, а другата стоеше на гърба му чак към плещите. Тънките му дълги крака тоя път се движеха бавно и макар коленете му да бяха тъй много изхвъркнали едно видимо достойнство се чувстваше при всяка стъпка. Той се усещаше точно тъй, като че парите бяха негови, като че ги бе изгубил нейде и след дълги години ги е намерил пак. И чудното е там, че познатите в кафенето се държаха с него някак по-иначе. Как трябва да е изглеждал Лука, че да е предизвикал нещо, прилично на уважение! Какво нещо е! Човек не трябва да се облича в злато и сребро, за да покаже, че е богат. Богатството му се чете в очите, в малко навъсените вежди, в сериозното лице — лице на доволен човек, на сит човек. Ей това е богатият.

И вече нищо не можеше да увери Лука, че тия пари не са негови и че един ден — може би утре или след два дни — ще изчезнат от къщи. След като даде свобода на мислите си, той чувствуваше, че в него расте и крепне забогателият човек, който е готов всичко да стори, за да не изгуби богатството си.

Но съвсем случайно дохождаше една мисъл, която за един миг разбиваше всичките му мечти. Ами ако се яви оня? Откак братът на Апостола стана опасен, той вече изгуби почтеното си име за Лука и Милица. Той беше оня, страшният, безобразният, нахалният и безочливият, който ще дойде и ще обърне целия дом наогул с главата. Лука потъваше в ужас при мисълта, че може случайно да дойде и да заяви някакви права.

Тогава с Лука ставаше друго. Сиянието на доволен човек угасваше на лицето му и той механично изваждаше синджирчето от джоба си и бързо бързо започваше да го върти.

— Тогава... тогава по-добре смърт. Един куршум в челото и свършено!

Ужасен от това, той скокваше от мястото си и се втурваше в къщи. Ако е преди обед, Милица е с разплетени коси. Така тя вършеше къщната си работа чак до обед и след това извъртяваше своя настръхнал кок. И когато той влизаше в къщи, Милица го посрещаше враждебно. Тя нищо не му казваше, а само ядовито бърбеше зад гърба му. Загъхан и страшно навъсен, той се изправяше пред куфара, опипваше го оттук-оттам и виждаше как кокалестите му ръце треперят от вълнение.

— Не си го давам! Не си го давам, па ако ще светът да се обърне!

Така, обхванат от ужас и някаква странна жажда, започваше да погръпва заключения капак и да се озърта. Погледът му падаше на Милица, която стоеше на прага и го гледаше с повдигнати вежди.

Той се сепваше, но тутакси от устата му започваше да изригва вулкан от трескави думи:

— Тъй зер! Да ги оставя! Че с какво право ще

го вземе? Той ли ги е спечелил? Аз ги нò заслужавам, защото ги пазих, а той да гоїде наготово да ги вземе! Хе! Честност! Ще тегля аз през цял живот, та другите да добруват – тѣй ли? Да имаш да взимаш, приятелю! Друго е, ако се беше върнал Апостол! На тебе ги не давам!...

Спокойно и насърчително-добродушно Милица казва:

– Виж какво, Лука. Трябва да се намерят ключенца да се изпита кое ще уйдуса.

Лука се сепва и я заглежда вторачено.

– Какво рече?

– Ключенца, рекох, да се намерят, че да се изпита...

– Защо? Да го отворим ли?

– Че ще го отворим ами! Няма сѐ да го гледаме я! Ще го отворим и ако са много, ще вземем половината и туй-то. Пак ще заключим. Той отгде знае колко пари има вътре?

Разкратен всред стаята, с лъснало от напрежение голо теме, Лука гледа Милица право в очите и мълчи.

– Може да гоїде – замълвя той, – днес може да гоїде, утре може да гоїде...

– Всеки час може да гоїде.

Той направя няколко крачки напред-назад, спира се пред куфара и се вглежда в него.

Добре, той ще го отвори, ще вземе пари и пак ще го затвори. После? После ще гоїдат македонците, ще го наскат на парчета и ще го оставят... Какво се разбра? Де е щастие то?

Лука изсумтява и тръгва да излиза. Но Милица стои прага.

– Къде отиваш? Отваряй куфара! Лука се спира. Презрителна гримаса набръчква лицето му.

– Дръпни се! – процежда той и я изглежда ягровито. – Разплела се като Геновева! – Той я блъсна с лакът и излиза на улицата.

Милица следи как се мотаят сухите му крака и как синджирчето бързо-бързо играе около пръста му.

– Глупак, гето не се е чувало по света – изрева тя след него.

Лука я чува, но не се обръща. Той чувства, че трябва да избяга от къщи, да се скрие някъде и добре да помисли какво да прави. Трябва да се мисли, много да се мисли! Ще отвориш куфара, ще вземеш парите, ще се узнае тая работа и свършено. Вместо да загинеш като куче, не е ли по-добре да ти е чиста душата? Днес никой не може да се похвали, че е чист, ала Лука може. Пред бога може да излезе и да каже, че никому никакво зло не е направил. Лесно е да се направи зло, но мъчно е да се изличи грехът! Кой ще изличи неговия грях? Лука си представяше черните страни на престъплението, вглеждал се в тях и се мъчеше да измери колко ужас съдържат... О, лошо, лошо нещо е ден и нощ да мислиш, че си направил едно зло, което не може да се премахне нито на тоя, нито на оня свят! Тогаз не е ли по-добре да си прекарваш същата сиромашия, та да не ти тежи нищо? Толкова години той се пазеше мравка да не настъпи, а сега се заловил да мисли за най-страшното нещо? Значи, честността не е нещо силно у човека, – че да го запазва от грехове? Значи, честността изчезва, щом се мерне щастие то? И значи, да си честен, не ще рече да си щастлив? Защо тогава хората се тѣй хвалят със своята честност, щом тя тѣй лесно заспива? Ето, Лука е готов да направи престъпление, а честността си мълчи! Не, той няма да си оцапа ръцете!

Трябва да се знае, че един живот има да се живее! Отде да знам, че на онзи свят няма да плащам скъпо и прескъпо? Стой мирно, пази се и гледай да си наредиш живота тъй, че да не става нужда да правиш грехове. Човек си нарежда живота, както разбира... И си го нарежда тъй, че да му е добре. Всеки иска да не гладува, защото то е най-мръсното нещо. Легнеш, мислиш за утре, съмне се, тичаш като луг, за да припечелиш два залъка... И всеки ден все едно и също наказило. Ядеш като куче, хората те мразят, защото си беген, всички те презират... Всеки се облякъл в ново, наредил си дом, пременил се, а ти не смееш пред хората да се покажеш... Сядат да обядват... На масата се слагат петнагесет блюда, разни вина, компоти, баница, пушка, пълнени прасета... заврякъл дамазлъкът, закъвичали прасетата, пращят им домовете от имот, а ти се облизваш срещу месечината и се вайкаш: „Боженце, дано утре дойде някоя сватба да се фотографира!“ И не е туй ден, не са два, не са три – от години сѐ тъй. Ей косите побеляха, се казва, а голотията не си отива! Живот ли е туй? Надяваш се смъртта да те спаси, а то напук сякаш – господ ти дал здраве, та да теглиш до дълбоки старини! Не, тъй не се живее!

Лука се усещаше роб, но не можеше да разбере – на своята честност ли, или на мисълта да турне край на сиромашията си. Ето защо неговите мисли се започваха не тъй, както се почваха. Друг някой сякаш си играеше с тях, като го караше едно да говори, а друго да мисли.

Той излизаше от къщи, за да не се върне чак до вечерта, а се движеше наоколо, като че вардеше някого. Когато се сещаше, че всеки час онзи може да се зададе, той влизаше в двора и се питаше не е

ли по-добре да заключи портата, после влизаше в стаята и всякога заварваше Милица вътре. Куфартът стоеше в ъгъла в такова положение, като че ли е запратен от вратата, а Милица се луташе насам-натамтък улисана и недоволна.

Тя се спираше срещу него и го питаше:

– Какво ще ядем довечера?

– Трици – отговаряше той и пак излизаше навън. Вечер той не можеше да спи, а само мислеше. Когато решавахе, че парите трябва да се извадят, той се изсуляше от постелята и се примлзваше до куфара. Свитото фитилче на лампата хвърляше слаба светлина в стаята. Така предпазливите движения на Лука внушаваха нещо тайнствено. Той започваше да дърпа ключалката, каишите, бърбореше нещо, псуваше, заканваше се някому...

А Милица спокойно го следеше. Когато той тръгваше към кревата, тя се подигаше на лакът и нежно-нежно изговаряше:

– Нали ти казах! Трябва да се намерят такива ключенца, че да уйдисат!

– Утре ще намерим – отвърщаше той с тон, като че ли тоя въпрос е вече свършен. Той се чувствуваше така готов, щото и дяволът не би могъл да му попречи. – Свърши се вече, Милице – казваше той след облекчителна въздишка. – Утре сме богати!

– Че тъй ами! Хванал се за главата и току се завайкал! Как ще бъде, какво ще стане! Хората гнес милиони взимат, без да им мръдне окомото, а пък той...

– Свърши се! Утре рано ще потърся ключенца или ще отвинтя ключалката. Ти вече бъди спокойна! Сбогом, сиромашийо!

– Слава богу, сумяса се тоз човек!

– Взимаме парите и си мълчим. Два-три месеца няма знак да дадем, че имаме нещо. Един ден

— товарим багажа на кола и хайде на гарата. Питам те защо заминувам. Защо да не замина? В моя град човек може да се посвети от глът.

— Знаеш ли где да отидем, Лука? В София! Да знаеме барем, че живот ще живеем.

— Може и в София. Навсякъде може! Стига да са много парите. Ще си наредим такъв живот, дето не сме го сънували. Ще си отворя една фотография по европейски.

Милица въздъхва и протяжно пропява:

— Бо-о-о-же, боже, ще станем и ние хора с гругите наред!

— Ще станем, свършено!

Нощта минува, иде решителният ден. Те вече са станали и се лутат из стаята, като че не могат да си спомнят какво им предстои. От време на време Милица гледа Лука с въпросителен поглед, а той, навъсен и мълчалив, бързо се облича.

— Де ще подириш ключенца? — пита тя някак боязливо.

Той я стрелва с гневни очи и изръмжава:

— Хайде, мълчи там!

— Ами какво приказваше снощи?

— Чемери! — И той бързо излиза на улицата. Синджирчето бръмчи около пръста му.

Милица вече престана да вярва, че някога мъжът ѝ ще отвори куфара. Тя виждаше, че той се само бори със себе си, нещо, което става причина да се губи време. Значи, Лука никога няма да се възмущи и ако човек чака той да свърши работа, нищо няма да излезе. Тя не можеше да си обясни всичките тия лудории на Лука. Едва сега тя видя, че този гол човек има нещо, което много пазил — честта, — и че честта била нещо скъпо и прескъпо, за да не може

да се наруши. Сама тя не знаеше колко ценно е таква едно качество и не чувствуваше, че и тя е надарена с него. Защото, ако ней би лежал гълът да отвори куфара, би направила това за една минута. Но ето че той не иска да се извадят оттам парите и, разбира се, никому не позволява да ги вади.

Всичко добре, само че и ней вече не ѝ се глугуваше. И тя, също не можеше да си представи, че подир един час може би груг човек ще се радва на това богатство.

— Боже, боже — викаше тя, като гледеше кулнания куфар до стената. — Една крачка ни дели от богатството, само една крачка.

И тя прокланаше своя негоден съпруг, ругаеше го в себе си, обсипваше го с клетви, мразеше го. Това не е мъж, а парцал! Да остави цяло семейство да гине само защото имал чест. Яде ли се чест? Пие ли се чест? Хората добруват, животът им е градина, а те... Живеят като кучета! Идеше ѝ да хване за косите мъжа си, че да ги скубе, докато го умори. Такъв мъж за нищо не е.

Един ден тя клекна пред куфара и вторачено се вгледа в ключалката, после стана, отиде до вратата, пак се обърна и след това шумно затвори.

От този ден нататък тя вече не караше Лука да отключва. И сам той забеляза, че тя е вече спокойна. По всичко се виждаше, че се е помирила и замахнала с ръка. Слава богу, поне тя няма да му човърка гушата.

Все пак спокойствието на Милица не намали неговите страдания. Изминаха още три дена и куфарът си стоеше неотворен.

— Този човек още не е дошъл — каза той една вечер на Милица, — има си хас и него да са утрепнали!

Тя подсмръкна, прокара спокоен поглед от

единия ъгъл на тавана го другия и лениво отвърна:

– Не знам... може.

– Тогаз вече целият куфар си остава наш.

– Тя се усмихна равнодушно и отвърна:

– Да ти е честит.

След тоя разговор Лука разбра, че тя вече не мисли за парите. Нещо друго стана с нея. Точно в това време, когато той се огъваше от мъки, тя миеше съдовете в кухнята и весело, безгрижно си тананикаше. Докато Лука се раждаше на това нейно спокойствие, по-после взе да се ядосва. „Животно – мислеше той с яд. – Дай му да яде, па ако ще и сено да е. То нали не се грижи за прехраната – няма защо да се измъчва.“

И тя сякаш напук продължаваше да си тананика, минаваше с весело лице край него, отминаваше го и с това правеше Лука да не може да се сгържи в кожата си. Такава тя беше не само пред мъжа си, а и насаме. Един ден я свари пред огледалото, като се усмихваше и правеше някакви реверанси. Съвсем неочаквано за него тя започна да обръща внимание върху своята външност, миеше се по цял час, къдреше си косата и тъй се усмихваше, като че в къщи има някакъв гост.

Лука в яда си отиде готам, че реши, щом вземе парите, нищо да ѝ не дава. „Искаш храна, на ти храна! Друго няма! Ходи като циганка!“

И ужасът дойде точно когато най-не се очакваше. О н з и късно една нощ изчука на вратата.

Без да подозира, че това е нежеланият гост, Лука излезе да отваря. Като го видя пред себе си, той хлъзна, спря дъх и се вцепени на мястото си. Вторачил ужасен поглед в него, отворил уста, той гледаше госта си и мълчеше.

– Добър вечер, бай Лука! Не ме ли познаваш!?

– Какво думаш? – едва произнесе той.

– И таз хубава! – пак рече момъкът. – Че как тъй? Нали съм братът на Апостола?

Лука зина да отговори нещо, но вместо това млясна с пресъхналите си уста и от гърлото му се откърти нещо между шума и звука.

Той виждаше, че тъй нареченият онзи е вече дошъл и може би нямаше никакво лошо намерение, но нито една частица от тялото на Лука не беше съгласна тоя човек да влезе вътре. Той дълго стоя срещу госта, мълча, гледа го, близа изсъхналите си устни и най-после се отдръпна от вратата.

С неуверени стъпки той тръгна из двора и заг него се движеше гостът.

„Свърши се – гърмеше в ушите му, – всичко отиде по дяволите. Отиде fotografiaта, отиде големият дом, отиде щастието... Оттук по-добре смърт, отколкото живот“.

Те влязоха в гостната.

– Извинявай, бай Лука, че те безпокоя по туй време – се чу гласът на госта в тъмнината... – Знаеш, няма где да ношувам... пък... нали поръчка имам...

– Каква поръчка?

– Куфара на батя да взема.

– Какъв куфар?

– На бати куфара – отвърна той с безпокойство в гласа.

– Хм...

Объркан и поразен, той стоеше срещу госта, без да знае какво да каже и какво да прави. Най-после се обърна и затътра чехли към спалнята. Изтръпнал като от тежки удари, Лука чувствуваше, че силите му го напушат. Остро фучене се носеше в ушите му. Той вдигна фитилчето на лампата, отпусна ръце и заста на срещу нея, като вторачи тъй,

безсмислен поглед в пламъчето. Завиша го гуша, Милица лежеше в кревата и изпитателно гледаше мъжа си. Тук-там по главата ѝ над челото се виждаха бели книжници, о които бе увила кичурчета коси.

— Кой дошъл, Лука? — попита тя съвсем спокойно.

Лука бавно отвърна глава към нея и я гледаше тъй, като че тя говореше на съвсем друг език. Той приличаше на болник, току-що станал от леглото. Кожата му се беше сбабила и на двете му бузи се очертаваха дълбоко изрязани хълмнатини.

— Кой дошъл? — попита тя пак.

Той дигна ръка, чукна с показалец по голото си теме и сухите му устни се разтеглиха в някаква мъртвешка усмивка.

— Фръсна се вече всичко — едва произнесе той с надебелял език.

— Я го гледай! — се учуди тя. — Накъде приказваш? Кой фръсна?

— Не фръсна, ами пръсна! Разбра ли сега? — Пак пробълнува той, взе лампата и повлече премалели крака към гостната.

Момъкът гледаше Лука право в очите. По късавото му изпито охтичаво лице се четеше тревога. Той се изкашля и попита:

— Де е куфарът, бай Лука?

Лука сложи лампата на масата, облиза сухи устни и мълчаливо се вгледа в лицето на госта си.

— За куфара питам, бай Лука — още по-тревожно изговори момъкът.

Тогава Лука се гръпна една крачка назад, поклати глава и рече:

— Не знам... Как тъй...

Сепнат и разтревожен, момъкът механично хвана Лука за ръката и силно извика:

— Ти не можеш да ме познаеш. Не видиш ли, че аз съм братът на Апостола? Той ми каза в Македония, че на тебе оставил куфара с парите, защото по-честен човек от тебе нямаало.

Лука мръдна с глава утвърдително.

— Тъй ами! — се озъби пак той. — Де по-честен човек от мене? Нали за едната честност... — той не завърши, а удари с юмрук два пъти по главата си. — Значи, ти си брат му?

— Сега разбрах, бай Лука. Ти не можеш да ме познаеш — затуй говориш тъй. Сега позна ли ме?

— Тъй... Чуждо нещо е... как ще го гадеш? — промълви Лука някак по-свободно. Той вече чувствуваше, че куфарът е изгубен, и заедно с това идеше претръпването от удара.

Той отиде в спалнята, взе куфара и го сложи пред краката на госта.

— Загина бати! — произнесе с треперещ глас момъкът. — Още в първото сражение загина. Лука въздъхна.

— Тъй...

Гостът започна да описва сражението, героизма на брата си, смъртта му, последните му думи. Малко по малко на очите му се показваше влага и след това бликнаха сълзи.

— Горкият, горкият — умилено нареждаше Лука и оплакваше загиналия, умрелия, изчезналия куфар. Де да се гение сега той? Къде да избяга от своята мизерия? С каква сила той ще се върне при нея, когато я беше вече отписал от себе си? Да има хиляди, стотици хиляди и тия хиляди да изгорят в някой пожар и след туй да тръгнеш като просяк? Живот ли е това вече?

— Горкият ми брат! Клетият ми брат! — плачеше той, като криеше уста в кърпата си.

– Горкият, горкият – повтаряше Лука и чувстваше как гушата му се облива в сълзи.

– Последните думи – заговори пак гостът, – последните думи на баща бяха да погаря на организацията всичките пари, които се намират в куфара. Утре заминавам да ги предам.

– Колко пари са?

– Бащи не можеше да ми каже. Той умираше, когато аз довтасах при него. И едва ми каза, че куфарът е у тебе, и издъхна.

Лука стисна челюсти. Нова отровна вълна го сграбчи. Тая новина – че не се знаело колко пари имало в куфара – го тъй поразил, че той се отпуснал и паднал на стола.

Гостът стана и плахо се вгледа в лицето му.

– Тебе ти е лошо, бай Лука.

Лука изправи глава, отпри потно чело с глан и каза:

– Нищо, нищо.

Гостът отпусна ръка на рамото му.

– Свърши се вече, бай Лука – трогнат, произнесе той, – писаното не се разваля. Виждам, че ти е мъчно за него, но нека дадем по-голямо право на бога.

– Тъй... нека – промълви Лука и мислено добави: „Юда Искаримотски! По-добре краката ти да се бях схванали, че да не гойдеше тука!“

Той стана, отиде към спалнята, донесе покривки и приготви легло.

– Ние да си вземем сбогом – каза гостът, – защото аз тръгвам в зори. Ще погремна малко и ще тръгна.

– Сбогом! – рече Лука и подаде ръка.

– Сбогом! – отвърна момъкът, като му стисна ръката. – Виж, бай Лука. Аз ще кажа на комите-

та да те наградят с нещичко, загдето пази куфара. Най-после, заслужено е.

Лука взе лампата и излезе, без да му отговори. Той отиде в спалнята и мълком се вмъкна под завивката.

Милица го питаше предаде ли куфара, какво казва онзи, отварял ли го е, но Лука не ѝ отговори. Той мълчеше. Поразен, убит и зъл, той чувствуваше, че огънят в главата му още не е угаснал, че мислите му пак започват да дият някаква спасителна надежда. Куфарът е още тука, оня спи!...

– Какво?! – зашепна той и се надигна на лавката. Той чувствуваше, че е сграбчен от нови сили.

– Аз ще го убия! Още тая минута ще го утрепя!... – изрева той, като понечи да стане, но усети че жена му го дърпа за ризата.

– Ще убиеш! – спокойно рече тя и го натисна по рамото. – Ти лесното не можа да направиш, та мъчното. Я не си прави разходки!

Той седна на мястото си в кревата и започна да си нанася удари с юмруци по главата.

– Глава-а-а! Глава-а-а! Нà ти пари! Нà ти богатство! Нà ти щастие! Взимай, взимай, взимай! Да не знаел той колко пари има вътре! Ах, ах, а-а-ах!

– Какво правиш? Ще се пребиеш! – шепнеше Милица, като го държеше за ръкава. – Може да е по-добре, че не си ги взел! Отгде да знаа, че на третия ден не щеше да се разкаеш и да станем за смях и чудо пред хората. Пък и затвор има!

– Остави ме да се пребия! – все тъй отчаяно подпяваше Лука и костеливите му юмруци прогълтаха да се стоварят по нещастната му глава. – Честност, ха? И тъй се казвало честност? Няма честност! Никъде няма честност по земята! Ах,

ах, няма ли някой майчин и бащин да ме претрепене!

– Кажу ми – не щеше ли да се разкаеш, ако ги беше взел?

– Може би щях да се разкая, ама щеше да ми мине!...

Той отпусна лице в шепи и от гърлото му започнаха да се изтръгват звуци, прилични на конски цвиления.

Посърнал, убит и нещастен, Лука повлече своята стара съгба. Речено е да се тегли – ще се тегли. Писано ли му е на човека сиромаш да си останет – такъв ще бъде го края на живота си. Богатството ще минува край него и ще го отминува, без да го види и да го задържи.

И Лука пак извади от джобчето на жилетката си жълтото синджирче и го завъртя. Той пак тръгна в кафенето на Гъдела и наново заживя със старите чувства на беден и нищожен човек. Не му беше твърде лесно да се върне, но нямаше какво да се прави. Ако всеки имаше сили да си пръсне сам черепа, нещастни хора не щеше да има по земята. Блажен е, който бързо се изселва, от моя мръсен свят!... Съкрушен и скръбен, Лука седеше между своите ежедневи приятели, гледаше, като играят на табла и си подхвърлят шегу и ругатни, и започваше да се смее, но и смехът му се беше изменил. Лицето му се набръчкваше и крайчетата на устните му се спущаха надолу, от което се получаваше израз между смеха и плача.

Той седеше на стола срещу вратата и поглеждаше дали няма да се заде син му и да го извика за клиенти. Малко по-горе от него седеше дядо Георги. Отпуснал ръце върху гръжката на бастуна си, загледал се неподвижно към Кованлъка, той

със скрито вълнение следеше дали няма да изплува отнейде омразното облаче. И сега Лука виждаше, че по нищо не се различава от тоя беден старец. И двамата имат по едно нещастно облаче, и двамата следят дали няма да се заде...

Само Юги се усмихваше все тъй добродушно и малко пренесено.

Два гена след заминаването на Апостоловия брат Лука седеше на столчето в кафенето и гледаше отвън. Юги дълго го следи, след това повлече столчето си при него, сегна и го загледа в лицето, все тъй усмихнат.

– Лука – каза той, но побърза да се поправи и повтори: – Господин Лука! – В гласа му трептеше състрадание и молба. – Искаш ли да идем с тебе в Джамджас? Ела, ела, господин Лука! Тука нали видиш, че не е хубаво? Тук хората се карат, убиват се, има затвори, снегове, виелици!... Не е хубаво! Ела в Джамджас. Улиците са със стъкло постлани, хората ден и нощ се смеят и се поздравяват като в празник. Ела! Аз ще работя прости джамове, а ти ще работиш най-фини билюри. Само един час работа на ден! Ела, ела да идем в Джамджас!

Лука го гледаше и не яд, а мъка купеше в душата му.

– Виждам, че отдавна си хвърлил око върху мене Юги – прошепна през въздишка Лука. – Само че по-благодарен ще ти бъда, ако ме закараш в черната! Там ми е мястото!

Той завъртя синджирчето, а Юги се поотгърпна разочарован и малко тъжен.

Един философ бе уподобил съдбата на нещо като австралийски канибал, който, за да огладнее по-добре, прави гимнастика на апетита си с това,

че пуща пленника си да бяга и тутакси след това го хваща за косите, притегля го до себе си, за да измисли друга подобна игра.

Така аз, като следя безпомощните лутания на Лука, неговите безкрайни скитания между щастие и ужас, като следя как той е непрекъснатата играчка на някакъв жесток каприз, също така виждам, че моя канибал, съгбата, за да разбуди сития звяр, съвсем не си държи сметка, че Лука е вече ни жив, ни мъртъв и че в тая негова изсъхнала фигура вече нищо апетитно не е останало. Не! Тя продължаваше да си играе.

Може би той щеше да се помири със своята непобедима сиромашия, ако не беше новият случай, който извърши всичко.

След заминуването на Апостоловия брат, когато Лука се скиташе като смаян от преживения ужас, Милица си гледеше къщната работа с толкова спокойствие, като че нищо не се бе случило.

Това нейно весело настроение гразнеше и учудваше Лука. Тая вечно кисела и недоволна жена като никога се промени тъй много! Вместо да се потопи в скръб като мъжа си, тя се разпусна, лицето ѝ просия и някаква глупава суетност навяваше нейният доскоро тъй безсмислен поглед. Вирнала рунтав кок на главата си, обкръжила чело с малки къдрави кичурчета, нагласила се, наредила се – сякаш гост ще влезе. Затуй и в походката, макар и тъй тропва, личеше нещо, прилично на кокетство. Ако беше по-млада, човек би помислил, че е влюбена – тъй странна беше тя с тая необикновена пренесеност. Тя миеше съдовете или метеше из стаята, но изведнъж се изправяше, отпущаше оголени ръце и като се заглеждаше нейде пред себе, потъваше в някакъв сладостен унес.

Очевидно беше прочее, че с нея става нещо, до което Лука не можеше да проникне. Но сега, когато неговата мъка бе тъй голяма, той не можеше да занимава мислите си с нея. Той я остави да се къпе в своето глупаво спокойствие и пак потъна в своята нова скръб. Но на четвъртия ден зранта Милица го посрещна на прага – когато той се готвеше да излиза – и широко се ухили. Бузите ѝ бяха пламнали от гъста червенина и очите ѝ остро се взираха в него.

– Лука, рече тя, като сви юмруци и ги стовари един върху друг. – Аз вече ще ти кажа.

Той я загледа.

– Да ти кажа ли?

– Казвай де, какво се кривих!

– Аз ще ти кажа, ама ти да мълчиш като камък! Чу ли? Да не вземеш да се разбърбеш из кафенето – тя замлъкна, като продължаваше да го гледа все тъй ухилена.

– Какво има? – рече той бързо.

– Ха познай да видим!

Той, вече добре заинтригуван, направи крачка към нея и размахна глава:

– Казвай де!

Тя пак отпусна юмруци един върху друг, като проточи врат към лицето му, и ниско рече:

– Аз взех половината пари от куфара.

Той трепна като ужилен, но тутакси се отпусна...

– Гледай си там работата! – изръмжа той. – Мен гушицата ми се пръска, а тя си прави смехории...

– Чуден човек! Истина ти казвам!

– Хайде, хайде!

– Ела тука – рече тя, хвана го за палтото и

го доведе до кревата, след това дигна голната страна на сламеника и посочи с пръст.

— Гледай Лука!

Зяпнал с ококорени очи и проточен врат, той гледаше големия куп от банкноти и златни турски лири и мълчеше. Той се ужаси, сякаш нещо страшно се извършваше пред него. И като стисна ръката на Милица, Лука зина да каже нещо, но от гърдите му се изтръгнаха само няколко безсмислени звука.

— Видя ли? — се смееше тя и го гледаше все тъй румена и сияеща.

Той направи усилие и произнесе:

— Видях.

— Че радвай се де! Не зяпай такъв!

Лука се озъби, след това се гръпна всред стаята и като се хвана с двете ръце за главата, с треперещ глас проговори:

— Боже господи! Ще ми изхвъркне умът!

Милица го сгълча:

— Хайде, хайде! Аз за какво не смеях да ти кажа! Нали те знам какъв си!

— Чакай, чакай!... — рече той, като се гръпна крачка назад. — Умът ми няма да изхвъркне, ами дано не умра от радост... — След това той широко се ухили и свободно изрева:

— А-а-а-ах, а-а-а-ах!...

Лука се движеше като в облаци. Нечии ръце го люлееха и той плуваше в някакво блаженство, което приличаше на сън. Животът се превърна на градина, дето Лука се разхождаше като цар от някоя приказка и гледаше как цялата природа е готова да му се кланя. О, как много порасна Лука! Струваше му се, че всичко наоколо му е мъничко,

нищожно и слабо. Той се чувствуваше готов всичко да направи, сякаш случайно беше спечелил тайната да владее и подчинява.

Какво нещо е! Лука чак сега разбираше, че да си богат, не ще рече само пари да имаш, но да си силен, горд и да пораснеш над всички... Ето де била тайната сила на богатството: ти вървиш и без да искаш, измерваш себе си с тия, които срещаш и ги виждаш като мухи! Чак тогава ти става жално за оня Лука, другия, бедния, нищожния фотограф, който се въртеше като дервиш до апарата, за да забавлява някое ревноло дете... Там било всичко! Да имаш пари, значи трапезата ти да е отрупана с пълни блюда! Всред масата стоят изправени като семинаристи черни бутилки с разни вина, имаш сардели, паламуд, луканки, разни птици... Ти ядеш и лицето ти червенеет от удоволствие, след това пиеш вино със сода. Каквото вино искаш, такова имаш... Пиеш и по носа ти кацат хладни искри от содата. Спиш, докогато искаш, разхождаш се с файтон и усещаш, че на сърцето ти е леко, леко, леко... Ето ти Джамджас! Същинският Джамджас, за който Юди размишлява от толкова време насам, без да може да отиде.

Лука се движеше бавно. Едната му ръка стоеше сгъната отзад, а другата висеше закачена от палеца: джобчето на жилетката. Навъсен и мълчалив, той не се обръщаше насам-нататък, а гледаше пред себе си. В погледа му — малко мъглив и пренесен — имаше изражение, като че прониква през всеки предмет, който му се изпречва. Гладко избръснат, с чиста яка и внимателно сложена на главата шапка, той даваше да се разбере, че един човек с достойнства е длъжен да се погрижи и за външността си. Само лицето му беше още по-сухо

и по-бледно, мускулите на бузите му изглеждаха напрегнати като от непрекъснато стискане на челюстите. Той вървеше бавно, но чувствуваше се, че силов сдържа набраната енергия, която лесно би го тласнала да бяга с всички сили из града.

И като влизаше в кафенето на Гъдела, той гледаше играчите на табла, но сякаш не ги виждаше, разговаряше се с познатите си, но като че и сам не разбираше какво им отговаря. Той вече нямаше нужди, нямаше нещастие, но не можеше да разбере има ли вече мир в душата му. Той живееше по чужда воля, движеше се, лягаше, ставаше, мислеше и говореше все по чужда воля. В душата му се беше извършило нещо тъй чудно, че не можеше да се разбере досега ли е сънувал, или отсега нататък започва да сънува. Това е един приятен сън, от който не желаеш да се пробудиш, но който разгорещява снагата ти и непрекъснато те къпе в обилна пот...

Един ден той не отиде в кафенето. Той продължаваше да лежи и мисли. Имаше за много работи да се мисли.

Милица шеташе наоколо му. Тя беше постоянно усмихната и доволна. По всичко се виждаше, че се е пренесла в своето ново царство, без никакъв смут, без никакви кризи. Тя знаеше, че е вече богата, и си беше натъкмила плана на живота, като чакаше с пълно спокойствие деня, когато свободно ще живее като богата жена. Към Лука тя се държеше с възрастнало чувство на достоен човек.

Тя работи из двора, нахрани кучето, изгони съседските кокошки и като влезе в спалнята и видя, че Лука още лежи, навъси се и му се сопна:

– Ти още ли се изтягаши? Я ставай!

– Имам да мисля – отвърна той кротко.

– Ставай, че не мога да си разтребя къщата

от тебе! – и тя го хвана за крака и грубо го гръпна.

– Почакай още мъничко – помоли той, като се ухили някак покорно.

Откакто Милица извърши спасителния подвиг, той се чувствуваше пред нея стеснен и госта покорен. Той виждаше, че тя е смела, не се плаши от нищо и че ако някому дължи своето ново царство, това е само тя. Затуй той вече се подчиняваше на всичко, което тя пожелаваше, като мислеше, че правото всякога е на нейна страна.

Той стана и се облече, но не излезе, а отиде на двора, седна на гъсчената пейка под стряхата, сложи ръце върху коленете си и се унесе. Бледен и сух, с изхвъркнал гръклян и набърчено чело като от силов таено страдание, той приличаше на болен. Той вече добре усещаше, че е станало нещо със здравето му, но това не го много смущаваше. За богатия човек болести няма. Всичко, всичко ще се уреди. Той ще наеме едно голямо здание за ателие – модерно, луксозно ателие с канапета, декорации и разни мебели... Ще има стая за клиентите, които ще чакат рег. Не е ли още по-добре да купи едно хубаво фортепиано, та да го постави в чакалнята? Фотографът, при когото някога той работи, имаше фортепиано, на което свиреха клиентите. Тая идея му се видя отлична и той реши още сега да я сподели с Милица, но когато понечи да стане от пейката, почувствува, че краката му не го държат и че в гърдите му тежи някаква оловена топка. Той разкърши снага и с усилие тръгна. Милица го посрещна, но той нищо не ѝ каза, а се отправи към кревата и легна.

Милица изкрещя:

– Чаршафа ми смачка!

Той покорно се изправи, приклепна и седна на столчето.

– Ще купим нов, Милице – се ухили той.

– Разбира се, с един чаршаф няма да останем, ама не е работа.

Той се чувствуваше много слаб, но не смееше да покаже това пред Милица и затуй, когато той се заглеждаше в лицето ѝ, бледните му устни се разтягаха в пресилена, болна усмивка. И за да ѝ попречи да го пита какво му е, той ѝ казваше по нещо за онова близко време, когато ще заживеят по царски.

А какъв хубав обед беше приготвила Милица! Имаше печено агне, баница, вино със сода и бяла цъфнала фразела!... Какъв обед! Значи, обедите се почнаха! Оттук нататък всичко е лесно.

Той седна до масата и гледаше как Милица поставя блюдо след блюдо с омазнените до лактите ръце. Тъй си знае Милица. Тя ще накъса агнето и погаз ще го сложи на масата.

– Че яж де, какво преживяш такъв – го подканя тя.

– Не ми се яде, Милице. Тя го загледа вторачено.

– Ти какво си се... такъв . . . Да не си болен?

– А, не, не-е-е! Ами... не мога да се... не мога да се съвзема!

– Ха гледай сега пък от радост да се поболеееш!

– Май че от радост ми е така, Милице. Не мога да спя, не мога да ям, вървя като блъснат... все от радост... Седна, замисля се какво ще бъде, как ще си наредим живота, как ще си освободим душите от скърби и тегла, на току ми прилошее... Голямо нещо ми се вижда ей туй... дето стана . . . Нямах нищо, гол като върлина и изведнъж – хиляди. Мислиш и все не можеш да разбереш сън ли е... И като видиш, че не е сън, сепваш се, в главата ти загърми...

Той избърса потно чело и гобави:

– От радост, Милице. Всичко ще мине, като се посвикнем.

И ето как просто се свърши историята на забогателния Лука. Тя се почна с буря, със страдания, с ужаси и се свърши тихо, мирно, спокойно.

След като изядоха по няколко залъка, те гизнаха пълните с кипящо вино чаши и се чукнаха. Лука видя – вече съвсем ясно – първата картина на своя утрешен щастлив живот. Вино със сода, агне, баница, блюда и тоя чуден, чуден звън на чашите!... Почна се вече! Няма сън, няма мечта... На мястото на глага и мизерията се издигна палат и там живеят новият Лука... Господин Лука Драгостинов и неговата съпруга. Всичко, което беше – свърши се! Сега има пари, има щастие, има имоти, има уважение и зачитане, има всичко... всичко... За един миг дойде това щастие!... От днес нататък ръката на бога става ръка закрилица...

Бледното му лице се озари от широка усмивка, на очите му се показаха сълзи.

– Виж какво намислих, Милице – каза той с треперещ от щастие глас. – Намислих – като отворя голямата фотография, да купя за чакалнята едно форто... форррто... – В този миг черна завеса падна пред очите му, в главата му се понесе гръм и той се катурна от стола си...

Милица се хвърли върху му, загърпа го, зави-ка, но той вече беше свършил.

* * *

Катафалката отнасяше Лука Драгостинов към спокойното жилище. Грееше жарко лятно слънце. В пустите задрямали улици се стелеше гореща мараня.

Зад катафалката се движеха Милица, Гъдела, Тръстеняков, Гургур, дядо Георги – който се беше съблякъл по жилетка и си носеше палтото на ръка, – още неколцина от постоянните клиенти на Гъделовото заведение и трите деца на покойника, които весело се гонеха, за да запълнят празното време. Милица гръмко плачеше. Тоя ден го погребението тя рева непрекъснато и замлъкна само когато отиде в другата стая да си похапне нещичко, но след като си изтри устата и пийна от стомничката студена водица, наново и с по-голяма сила зарева.

Когато малката процесия минаваше край кафенето, на прага се показва групавата фигура на Юди. Все тъй полутъжно и добродушно усмихнат, той дигна ръка над чело – за да се пази от блясъка на слънцето – и след като изпрати с поглед стария си познайник, нисичко прошепна:

– Ех, Лука, господин Лука, защо не ме послуша!...

БРАТЯ

РОМАН

I

Когато случаят ви въведе в нашата гостна стая и погледът ви проиграе по лавичката на етажерката, наред с книгите ще видите плътния гръб на стария албум за портрети. Един голям албум, подвързан в светловиолетово кадифе – госта вече отъркано от времето. Някога мястото му беше много лично – за да могат гостите ни да се забавляват с него, – но по-късно, след като прибра в страниците си много скъпи за дома ни образи, след като много внучета и правнучета си играеха с него, новото поколение му даде място в етажерката... албумите вече не са модни – нека почиват при старите книги на най-долното рафтче.

Но колко истории, колко биографии, колко приключения и смешни, и забавни случки може да ви разкаже той, ако вие бихте пожелали това! Вземете смело албума и обърнете плътната корица. С важността на стар пазител на музей той ще иска да ви поразии с най-чудното нещо и ще ви покаже закрепения на корицата малък музикален механизъм. Откачете тогава от долния ъгъл на корицата малкото ключенце, навивате – и в стаята запълзват тънки, като едва подухвани паяжинки звучета, които сегиз-тогиз се позасилват, за да се разкачат, но вместо това грохват и започват да се влекат подобно на пребити насекоми. Не чакайте да се от-

крои някаква мелодия! Тя е изчезнала в изкривените звондейчета по валячето или в стъпнените зъбци на металическото гребенче и никога няма да се върне.

Слушате немоицните полумъртви тонове, които бързо прозвучават и бързо изчезват, и пред вас бившата мелодия се очертава в пуста глуха развалина. Тогава вие обръщате следния лист и погледът ви се спира на стар, пожълтял от времето портрет – старателно поставен в дебело паспарту...

...Това е млада жена, сегнала на широк политрон. Облечена в атлазен фистан – малакоф, тя впила сепнат поглед напред и изглежда тъй напрегната, като че чака всеки миг да я повикат. Едната ѝ ръка държи роза, а другата е грижливо сложена върху бедротом. Гърдите ѝ са окичени с жълтици и пендари, главата ѝ е кокетно обвързана със светъл чембер.

Едва сега намирате съдържание в сакалата мелодия на механизма... Това са гласове, звуци, далечни викове, идещи от минали десетилетия, това са разговори, разправи, истории на хора, които са живели, мечтали, които са страдали и са се развали, но които сега във въображението ни изглеждат мънички, гребни и безпомощни като кукли, направени от ронлив материал.....

Не знам коя е тая жена с малакоф, но аз ясно чувам нейните стъпки по стария калдъръм. Главата ѝ е ниско сведена надолу, сякаш се срамува за силно изкръглените линии на ръцете, гърдите и раменете. При всяка стъпка малакофът се олюлява, като че той движи крачките ѝ и ги прави леки и тихи. На една крачка пред нея върви стар беловлас човек – в чисти дългогодишности потури и нов, излеко сложен фес... В едната му ръка тояжка, а в другата червени божигробски броеници.

Хлътват те в крива уличка и изчезват из някой двор.

Хубав пролетен ден – само вятърът гдето е тъй силен. Но ето – той изведнъж спира и лъчите спокойно заиграват по малки незасъхнали локвички. Една блестяща усмивка озарява града, който ту се сепва и поизстива за миг, ту широко просветне – озарен от свежа, буйна топлота... Пролетта е тъй нежна, че не бива да се докоснеш до нея. Ти можеш само да подухнеш и пред тебе ще заиграят сребърни паяжинки, малки златни мушици и хиляди, хиляди откъслечета от ненаситен детски смях.

Всеки от вас знае нещо за добрите стари времена и всеки крие по някой спомен, който го свързва с хора, отдавна изживели времето си... Така вие, без да си давате сметка, старателно кътате предмети, стари облекла или портрети, свързани с едно минало, от което почти няма живи остатъци. Тъй вие подкрепяте и пазите залезлия живот на миналото, за да се любувате на наивността му, на детското, простото, гребното, което чувствувате в него. И когато се заглеждате в тия спомени, струва ви се, че гледате някогашни свои детски играчки – тъй много порасли се виждате пред образа на миналото.

Но що от това? Забавното ни увлича и ние го виждаме, макар и като спокойна и малко шеговитата работа на фантазията ни. О, нашите старци са ни говорили тъй много за миналото, в душите ни има толкова много играчки-образи, че те сами ни измъчват, когато обърнем листа на стария албум.

Но ето го Сливен... Той е проснат всред пазвите на стария Балкан... той гъмжи от възбуял живот... той е препълнен от смехове, скърби, радости, страдания... Той, градът на моите геди.

Всред чаршията се носи шумът на всекидневния труд и залисията е погълнала отрудените лица на мало и голямо. Откъм малките прихлупени дюкянчета на покрития пазар се носят провиквания, разговори за девки, работата купи и в кътовете се трупа чиста, светла, примамлива стока. Тук Марин бакърджията очуква нов ракиен казан и ударите върху метала се отекват отвъд Куруча, по-нагоре Кривльо Цонака реди на сергийката някак-ви греболци и току подвиква:

– Малифатура, малифатура, малифатура-а-а!...

Оттамък Рухчо Ганчоолу трупа до стената нови топове шаяци, по-нагоре на вратата на Цинцарчето висят гайтанлии салтамарки, още по-нататък Кючук Али върти ножове и току трупа купища налъми... „Навсякъде, здето погледът попадне, все ще се види нещо, което е тъй много потребно, за което хората събират пари и ги кътат бешлик по бешлик... Всяко дюкянче пее своята всекидневна песен и кани минавачите да влязат, да купят лъскав чер гайтан или шарени биндалици тафти и джанфези – останали от миналия панаир – или ако не купят, нека само да надникнат и да видят каква чиста стокица има тука...

– Хайде буюрунус, буюрунус – вика Цинцарчето, – за гледане пари не вземаме. Ако ти харесва, влез, ако не ти харесва – прав ти път.

И купувачите кръстосват, зяпат тук, зяпат там...

Насам-нататък из тесните каменливи сокачета се движат хора. Ето онбашията Назим ага бие ботуша си с камшика и тъй твърдо стъпва, че камъните се разклащат под нозете му. От друга страна, размахал бабаишки ръце, се приближа-

ва богатият Рюстем ефенди – стар афионалия, с вечно мокри под носа мустаци. Той минава край групичка играещи деца, измърморва им нещо и отминава нататък, като върти дългото дъно на сините чохени потури. Откъм моста се задава Гаго чорбаджи. Той се подпира с тънка чаталата палерица и стиска под мишница своята вечна приятелка – старата закъркала чибурка. Както всякога, той ядосано мърмори и е тъй кипнал, че не поглежда, когато го поздравява някой.

Делник е. Всеки бърза да си върши работата. Даже и познатият на всички ленивец Лаки не намира време да се ухили. Той бърза у хаджи Нойкови, защото там все намира каква да е работица. Дяго хаджи Нойко не е лош човек, па и сина му Конго не е лош, макар че гледа като сърдита мечка... Те дават хляб, големи мръвки месо, цели агнешки плешки, а понякога дават и де що си е крайчета милина.

– Ех, каква милина, каква сладка милина, милина, милина-а-а-а!... – се провиква той и се хили на чорбаджи Костагина, който минава току край него.

– Какво си се провикнал пак, Лаке?

– За милината гугам, чорбаджи Костагине. Сладка милина правят у хаджи Нойкови, брей, сладка като шекер...

И без да чуе какво му отговаря чорбаджи Костагин, той отминава нататък и продължава да си шепне все за сладки работи. Близостта на хаджи Нойковата къща му наумява, че е съвсем оглажнял и че ако не милина или плешка, може и хлебец да се хапне...

– Ех, у дяда Нойкови хлябът е бял и сладък като нахора... Хе, хе, хе, хе-е-е-е... – се провиква Лаки съвсем весело. – Хлебец, хлебец, хлебе-е-е-ц...

Той бавно отваря вратата и боязливо надник-

ва в двора. Спокойствие и мир царя из широките чардаци на голямата хаджи Нойкова къща. Вагата спокойно минава през сред двора, като влече ту върбови клонки, ту парче от стара емения, ту някоя овча опашка, откачила се горе от табаханата и тръгнала сякаш на повратки из сокаци и дворища.

Портата на дяго Нойкови бавно изскрибуца и оттам надниква тлъстото лунообразно лице на Лакия, отразило всичката му душевна и телесна ленивост. Нечистите му коси се стрелят подобно възбуял чим на всички страни и дебели устни равнодушно се усмихват.

— Где ли са? — пита се той гласно. — Барем леля Жечка да се беше показала.

Но откъм стълбите се чуват груби стъпки. Лакия се сеща, че това е проклетото Цаче, и усмивката му замръзва на устните. „Тю, да се не видя!“ — мисли Лакия и не знае да се махне ли, или да се опита да смекчи Цачиното сърце.

В това време току пред стълбите се показва Цачето и с дивия си поглед оглежда двора. Някога, преди години, гома на хаджи Нойка сполетя едно нещастие. Цанка — най-малкото дете на сина му Конда, — както си играела сама в стаята, паднала в разгорелия мангал и започнала да гори. Писъците скоро привличат домашните и детето бива спасено, ала след като бедата била вече дошла: рамото и бузата му съвсем изгорели. Мъчно посрещна дяго Нойковата челяд нещастieto с първата внучка, защото Цанка беше най-хубавото и най-способното дете от всичките деца в двора. Бузата ѝ се сви, гръбна долната клепка и изкриви окомото, което беше съвсем изтекло. Не стигаше това, но беше се парализирала и дясната ръка.

Нойкови понесоха това нещастие като бо-

жие изпитание, без да знаят, че с Цанка ще се случи още нещо, не по-малко страшно. И не закъсня: от силната уплаха и преживяното страдание душевното ѝ развитие спря. Минаха години, тя порасна, но си остана с ума от времето преди падането в мангала.

Тя забеляза на прага на пътните врата грипавия Лакия и лицето ѝ се набръчква от изблик на различни чувства:

— Махни се! — му извиква тя.

Лакия направя боязлива крачка, лизва дебелите устни и галено и съвсем бавно казва:

— Цаче-е-е! Добър ти ган!

— Хайде махни се, циган! — Това прозвище ѝ се виждаше смешно. Тя се изкривява от удоволствие и няколко пъти му извиква все така.

Тая закачка не отчайва, а обнадеждава Лакия. Той се приближава — грипава и превит като просяк, — изкривява глава и тъничко пропява:

— Цаче-е-е! Дай на Лакинци малко месце и милинка! Лакия гла-а-аген, гла-а-аген като хрът.

— Лакия еде трици! Хайде, Лакия, трици!

Лакия се усмихва още по-мазно.

— Цаченце! Хайде иди горе, че ми донеси нещичко.

И за да я трогне, той подига вежди и на челото му се появяват две гънки. Това значело, че му се плаче.

Цачето го поглежда състрадателно и го потупва по рамото:

— Чака! — казва тя утешително тихо. — Цачето носи тебе!

Тя се връща назад и бързо се изкачва по стълбите.

— Хе, хе, хе! — се хили Лакия и търка ръце. — Тя

е добра! Тя ще донесе едно голямо парче! Ех, парче, пар-че-е-е!...

Цачето слиза и изважда от пазвата си една сурова царевица.

— На, крий! Свариш, едеш! Хайде, циган, беги!

Лаки поема царевицата, поглежда Цана с изгаснал поглед и пак направя разплакано лице.

— Не бе, Цаче! Лаки иска нещо да еде, да еде!

Милинка. .. месце... хлейце...

Тия думи като че подсеят Цачето. Тя изблежда око и тайнствено замахва с ръка.

— Чака, чака, Лаки!

И пак изчезва, но за голяма скръб на Лаки донася един картоф, едно старо парченце навой, две мелени копчета и една съвсем нова брадвичка.

— На, циган Лаки, бега, бега!...

Лаки изтрива потта от челото си и въздъхва. Той усеща, че ще си излезе съвсем с празни ръце, та свирепно изглежда Цачето.

— Ти, като не си гладна, мислиш, че и хората не са гладни. Хлебец искам, защо ми са тези брадвички? Но още по-голяма догадка озарява Цана.

— Чака, Лаки — тайнствено казва тя. — Цачето носи! — и най-после тя донася един цял самун, наскоро изваден от пещта, и го втуква в ръцете на Лака.

Светнал от радост, той грабва самуна, скрива го в мазните си групави пазви и почти с бяг излиза от двора. Познава се, че Цачето е доволна от себе си. Тя гледа към портата и в единственото ѝ око блещи весело пламъче, след това потегля из двора и двата ѝ гласовити налъма започват своя бавен измерен разговор.

„Тинтур“ — се обажда единият.

„Минтур“ — се обажда другият, след това се

спират, обръщат муцуни един към друг, кажат си нещо и пак поемат: „Тинтур-минтур, минтур-минтур...“

Без тия два звука хаджи Нойковият двор почти изгубва своя образ. Цачето по цял ден разхожда налъмите си из двора и те непрекъснато разнасят своята проста песенчица.

Но макар животът ѝ да е тъй затворен, все пак не е лишен от приятни и неприятни случки. В това време, когато на душата ѝ е най-добре, точно тогава ще се случи нещо, което съвсем неочаквано ще я озвери и по тоя начин няколко часа от деня ще се стопят в мърморения, клетви, закани, псувни и дори налитания с юмруци върху някой невидим душманин.

Но понякога най-жестокият ѝ враг е Тогораки. Подобно на Цачините налъми и гласът на Тогораки е нещо, без което не може дяго Нойковият двор. Трябва човек само да го види, за да разбере колко дяволии се крият в него, макар и с отдавна прехвърлените петдесет години.

Макар и куц, той всякога може да бъде прегочите на гражданите. Трудният вървеж с патерицата не му пречи да обиколи всички кафенета, да се разговори с всички дюкянджии в покрития пазар, да се умие на шагравана и пак да продължи. Размахал патерицата, разлюлял свития недорасъл крак, той се движи бързо. Ето го, спира се срещу Ганчо Свещаря, бутва островърх калпак към ухото и разкрива редките си зъби.

— Чакай, чакай, какъвто си се юрнал! Да не те е викал пашата да му станеш чибукчибашия?

— Бързам, Тогораке, че съм оставил дюкяна без човек.

— Де холан! То като си в дюкяна, че мющерии-

те не могат да се разминат. Четири рошкова, три сапуна, двайсет доени свещи и едно чувалче райкин боб... И тъй било гюкян...

– Ех, какво да се прави? На едни господ гал, та предал, пък на други...

Тодораки усеща, че Свещаря скоро ще турне край на разговора, та бърза да намери най-бодливата закачка.

– Разгеле – сеща се мой, – какво стана с твоята гъщеря? Ожени ли я най-после?

– Не съм още, Тодораке – с наболял тон и малко сконфузен отвърща Свещаря. – Много е срамежлива наша Рада. Не обича да се показва много-много.

– Брей, че ваша Рада, ако е рекъл бог... отдавначка си е мома!

Свещаря гига рамо със стеснение.

– Недей се чофили такъв, ами гледай да я отпратиш де да е, че се е прегърбила вече завалията. Гледам я онзи ден, минува през комшулука... плешките ѝ съвсем изхвъркнали...

Но едва се развързва езикът на Тодораки, Свещаря навежда глава и потегля нагоре по калдъръма. Тодораки го изпраща с поглед и произнася:

– Има мно-о-о-го да ти се опъват вратните жили, докато теслимиш пастърмата си на някой будала.

След тия гуми мой потегля нагоре, но едва отминал стотина крачки, и край него минува Виша вдовицата. Тя се е забулила като бабичка и така успява да скрие хубавото си, заляно от сила и преснота лице. Тодораки я оглежда подхилен и задирливо се изкашля. Докачената Виша се обръща и го сгълчава:

– Хем, Тодораке, да си вървиш из пътя! Не ме е срам, гърто магаре!

Вместо да се заграми, Тодораки блажно и широко се ухилва. Лицето му се изкръгля от рязко очертаните мускули и откъм очите се спущат дълбоки бръчки. Той хваща мустак с два пръста и нагло се заглежда в хубавата си съседка.

– Тю бре! То пред вас нито да кихне човек, нито добър ден да каже. Понесла лице като каймак, извила вежди като крила ластовичи, та иди, че си затвори очите.

– Не съм за тебе! – му отвърща тя и наново забързва из уличката, а Тодораки, извърнат към нея, започва да говори, без да чува някой.

– Зер, как ще бъдеш за мене? Ами какво ще прави чорбаджии Койновият пангалозин? Пък и кой знае къде още мърсуваш, кахния с кахния! – И като потегля нагоре из улицата, мой продължава да мърмори все тъй задяната. – Не била за мене! Зная им аз цера на такива като тебе, само да не река веднъж да ида при пашата! Пху! Куцо и сакамо не е оставила на рахат, пък се сърди!... Тъй е то! Честната жена не знае да ти отвърне, а ще наведе врат и вдън земята ще потъне от срам, а пък такива като нея отварят уста като...

В това време го пресреща някой, облечен във френски грехи, и отминувайки, подхвърля му закачка:

– Като какво отварят уста бе, Тодораке?

– Като скъсаните потури на баща ти, ках-поолу! Върви си из пътя, че като ти извъртя една патерица, сафи на алафранги ще станеш.

Тодораки минува през покрития пазар, спира се под Лазаровия хан, за да се позакачи още с някого, и близа в новото кафене-берберница на Ставря Чистия. Тук Кольо Ямука и Дакито играят на дама. Ямука – къс, шкембест човек със силно издуто чело и голям комбал под сляпото око – играе с та-

кава залисия, като че извършва най-важната си работа. Долната му месната устна висе наголу, от носа му се носи болен шум и пръстите му, къси и дебелки като бърбечета, старателно местят царевични зърна.

— Ха сега да те видя! — мърмори той.

Дакито се чеше по врата, отруден го ужас, и блеснее от мъка. Той ту дигне ръка дамести своите фасулчета, ту пак я отпусне, пак посегне дамести, пак се спре... А Ямука го гледа известно време, па току зине с грамадните си уста и се залюлее от силен беззвучен смях.

В това време от вратата се подава една патица, след това един крак, обут в стар жълт потур, и поизкривената снага на Тогораки в миг застава пред играчите.

— Брей, я гледай — се ухилил той, като вижда потъналото в пот чело на Дакито. — Дайте на този човек една паница да си обере саламурата от челото!

Той сяда върху изтърканата рогозка на мингерлъчето и извиква за кафе.

— Добър ден, Рюстем ефенди — смилено погивка той по турски към седналия го прозореца стар белобрад турчин. — Как са кефове? Какво правят децата?

— Добре, благодаря на бога — отговаря Рюстем ефенди и пак се обръща към събеседника си, низамина, и продължава тихия разговор.

Тогораки, отчаян враг на мълчанието, изпива кафето и се залавя да развали играта на Ямука и Дакито, та да има с кого да се разговаря. Той им подхвърля закачки, от които Дакито се гневи до позеленяване, побутва царевичките на Ямука, от които спечелва няколко дебелки псувни, и ако играта е толкова напреднала, че с нищо не може да се разва-

ли, той става и потегля пак назад към Лазаровия хан. Стаичките на този хан са превърнати на абаджийски работилници. Във всяка стаичка седят изгърбени над работата работници и от всяка стая се чуват разговори, смехове и непрестанни плътни дрънкания на шивашки големи ножици. Тогораки, чийто занаят беше абаджийство, също гържеше тук стаичка, но рядко се задържаше в нея. Той нито се нуждаеше от печалби, нито пък богатият дядо Нойков дом се нуждаеше от неговото приносничество. Колкото обичаше разговорите и безделието, толкова мразеше работата. При все това, за да не се каже, че не е работил, той отключва, влиза и застава пред мингерчето. Голямата ножица висе закачена на стената — цяла посивяла от прах, — гватерка се търкалят по дюшемето на гругия край и една стара аба лежи всред стаята с разперени ръкави и нищо повече. Той се поозъртва, почесва се по тила и излиза, като се постарава да заключи и бързо, неземеязано да се отдалечи.

И пак се започват дългите разходки из калдъръмите. Метнал към тила изтъркания овчи калпак, той хвърля погледи на разни страни — готов да се закачи с всекиго. На лицето му непрекъснато стои полуцинична полунагла усмивка.

Закачките му всякога намират към кого да се отправят, но в къщи, ако не е Цана, денят би се прекарал много мъчно. Тук всички си гледат работата и никои не иска да знае Тогораки. Затуй пък случаят е тъй нагласил, че Цана да крие в себе си най-богат материал за закачалки. Всяка по-остра закачка свършва със свада, след която Тогораки гласно се зарича да се не задиря с нея, ала не издържа. Ще мине ден и новата свада неочаквано ще дойде.

Сегу Тогораки на сундурмата и си кърпи по-

турите. Понеже е навървил много гълъз конец, то след всеки бод ръката му широко се размахва и отива чак към гърба. Вдълбочен в работата, той не забелязва какво става из двора. Но ето че неочаквано го слуха му долитат познати звуци.

„— Тинтир-минтир“ — се обажда Цанините налъми.

Задирливата усмивка изведнъж се появява на Тогоракевото лице. Той е вече готов да се закачи, но се сеща, че е по голни гащи, и навежда глава... Ще вземе да го халоса и той не ще смее така да я гони. Но песента на налъмите се чува все по-близо до него и нещо започва да го чопли. Той гига глава и галъвно се обажда:

— Цаче-е-е!

Тя го заглежда с обещено око и се спира на мястото си.

— Цаченце-е-е-е — повтаря той още по-гале-но. Тя помръдва глава на две страни и произнася:

— Ко?

— Два по два колко са, Цаченце? Тя, макар че е слушала моя въпрос много пъти, с готовност отговаря, без да променя соннатия си тон:

— Пет бре, монал!

— Е, хе-хе-хе-хе-е-е!... Да живееш, Цаченце!

Но повече Тогораки не можеше да се сдържи. Той усеща, че нищо не е в сила да го спре от закачката, но забелязва, че патеричката му е малко далечко, та побърза да я прибере до себе си и става по-смел. Някога Цачето краде малай от Гандьови и яла голям бой за това. По моя случай Тогораки ѝ съчинил една песен, която всякога докарва Цачето до озверение. Така, готов да влезе в пълна борба с нея, той се докопва най-напред до песничката. Примигва Тогораки закачливо и запява:

Ох, Цаче-паче от калимаче!

Кой те научи малай да крадеш?...

От тия гуми лицето на Цана се изкривява от гняв. Тя изръмжава като животно и се втурва към Тогораки. Ако успее навреме да замахне с патеричката, той добре се отървава, но ако не успее, тя го хваща за здравия крак и го повлича към вагата. Той псува, вика, кълне, но тя не го слуша, отива до вагата, прескача я, гръбна Тогоракиа и го допътря напред вогата. Той кълне, ругае, но тя продължава наказанието: натиска го тъй, че цял да се измокри, след това го заплюва и си тръгва към чардака. Тогораки като че не забелязваше, че Цана е едра и силна като мъж. Когато тя замерваше някое дете из улицата, камъкът с пистък летеше из въздуха.

Понякога, когато Тогораки поускаше само да я ядоса, без да дойде до бой, той тънничко ѝ подвиква:

— Камфер!

— Луг — му отговаря всякога тя и изплезва всичкия си език.

Тая дума Тогораки случайно набарал. Един ден тя се изкачила в училището на даскал Стефана и слушала, като се разправя урок на гръцки език. След като излязла оттам, отишла в къщи, изправила се като ученица в ъгъла и непрекъснато повтаряла една и съща дума — камфер, камфер, камфер... Ясно беше, че някаква гръцка дума се е изменила в главата на Цана, но Тогораки ѝ се израдва много — таман хубава дума за подбив:

— Камфер!

— Луг!

— Камфер!

— Луг, луг, луг!

Възможно нещо ли е Тодораки да стои мирен и да не се задиря с някого? Разнообразен, тънък в присмехите си и го голяма степен майстор на гумите, Тодораки понякога ставаше опасен. Кой да извади прякор някому – той; кой да извади песен по случай някое срамно събитие – пак той... Душата му беше отзвук на всичко смешно и цинично, което се случваше в града.

И понеже прекоросването беше за него една голяма слабост, то Тодораки не бе пощадил даже и дома, в който живееше – големия дом на дядо Нойкови...

II

Без някой да е помислил, че в къщи ще гоиде някаква радост, изведнъж пътните врата се отваряха и в двора влизаше дядо Нойко, прахен, посивял, порусял... Заг него вървеше син му Апостол – също тъй прахен и прожурен от слънцето, а заг Апостола влизаше коларят, натоварен с дисаги, кошници и бохчи, в които дядо Нойко е скрил много неочаквани радости за челядта си.

И изведнъж от сундурмата, от чардака, от сайванта, отвсякъде се показваха възраждани хора, които се втурваха към дошлите и бързо грабваха торбите, като изпълняха двора с радостни викове.

...Домът трябва да бъде сит, кемерите – пълни, лицата – весели и доволни... Тъй трябва да бъде, че когато чужд човек влезе тук, сърцето му да се отвори от мекота. Това беше семейният закон на дяда Нойка и той го изпълняваше във всичката му строгост.

Времената бяха такива, та много нещо пре-

живя дядо Нойковият дом, госта много се нахъса челядта, но все пак тук туптеше сърце и животът беше истински живот: пълен, жив и богат... Всичко тук бе отразило дядо Нойковата душа – като се почне от голямата халка на кованата порта, та до всички, които се движеха из двора... Всичко, всичко приличаше на дяда Нойка... Защото се тачеше неговият закон и защото неговата любов бе озарила и най-малките къшеница на дома. Тук редът бе гачели въведен, както сътворението на света – в няколко дни, казано е било да бъде редно, чисто, честно, добро и радостно всичко в моя дом и тъй станало... Никой не е могъл да се възпротиви или да поизмени закона по своя воля... Не! Защото тук е чул гласът на дяда Нойка... И тъй с годините редът е един и същ... С месеци ходи по гурбет дядо Нойко, но неговият дух е в къщи, неговите очи следят всичко, което става... Така може да се каже, че той е всякога в къщи и всеки взема гела си от ненарушимо блажено спокойствие – тъй неотлъчно царящо в дома.

Такъв беше дядо Нойко: един човек, който внасяше своя ред и своите закони не чрез гуми, а чрез топлотата на сърцето си и чрез честността и уредността на душата си. Той беше властен, силен, а това стигаше, за да гоиде пълният сговор и пълният ред.

Като на чаркове се движеше животът в дядо Нойковия дом, тъй се казва – защото всичко беше измерено и претеглено. Тук трябва да се почита поголемият, тук не трябва да се забравя, че божието око гледа навсякъде, тук трябва да се струва път на добротата и човешината, тук трябва да бъде мястото, дето се раждат радостите.

И чувства се, че това не е само ред, а образ, а

душа... образът и душата на гяда Нойка, неговите кроежи, неговите желания...

Ето го най-после стареца, облечен в чисти потури, с извърнати колчаци, сяда на мингерлъка в чардака и пред него по килима насядват всички от челядта. Какво ще става? Нищо няма да става... Дядо Нойко ще седи и те ще го гледат. Той ще попита нещичко, те ще му отговорят, той ще разкаже нещо и те ще му разкажат историйки, случили се, преди да дойде... Така може да се живее с години, без да му омръзне на човека.

Едър като комита, без да има какво да е комитско в себе си, с подсухани плътни сребърни мустаци, червендалест, пълен, усмихнат, с очи, гледащи сякаш зад нещата, дядо Нойко съвсем не даваше вид, че носи множество години на плещите си. Пъргавината в крачките и движенията, блясъкът на очите, строго изправеното тяло и подвижна глава, всичко това вреждаше гяда Нойка в реда на ония, пред които се простира още цяла верига от години.

Като по мег и масло вървеше животът тук. Всеки знаеше работите си и работеше сякаш не за да трупа блага, а да чуе гласа на ръцете си, песента на душата си. Тук всяка душа пееше и гласовете се сливаха и в дома се разнасяше песен... хубава, сладка песен, като от едно гърло изтръгната. Преди няколко години челядта тук се беше госта разрешила, деца измряха, жени измряха, беше заприличало на старческа челюст – сам-там зъби, – но всичко пак тръгна наред. Кондо – най-големият син – изгубил няколко деца и злочестината му не била малка, ако беше останал само с тъпоумната Цана, но бог си имал грижата: в няколко години по-малката му гъщеря Панайотка се тъй откърти, че целият град можеше да му завижда за

хубостта ѝ... Апостол, по-малкият, който дълго ходи вдовец, най-после се ожени и скоро погреду три деца. Само даскал Стефан – най-малкият син – си остана неженен. Па и не го насилваха да се жени. Той живееше в такова царство, от което не можеше никой да го извади.

В Клуцохор живееше братът на Кондовица, Тогораки с двете си сестри Таша и Зарафина. Разбира се, Тогораки като всеки враг на работата правеше живота на другите твърде тежък, та скоро Кондовица повика едната си сестра – Зарафина – да живее при нея. Но подир Зарафина дойде и Таша, подир Таша – Тогораки и подир Тогораки жена му Жечка. Тъй челядта стана голяма и калабалъкът заработи за общата благост и ситост.

От години наред дядо Нойко откупуваше юшура¹. Отначало той ходеше чак в Цариград за това, ала после уреждаше прекупуването с мюесарифа. Турската власт тачеше гяда Нойка и му помагаше в работата. Мнозина от властта богатееха покрай него. В челядта се знаеше, че той дава много пари на големите турци, ала колко и защо ги дава, никой не знаеше. Дядо Нойко никому не обичаше да разправя за работите си. През цялата пролет и цялото лято той скиташе из каазата и като се връщаше, внасяше пълни дусаги с жълтици. Всички знаеха, че това е от юшура, но никому не беше ясно как се прекупува тоя юшур и как той донася пълни дусаги със злато. Само Апостол, който беше дължен да води тефтерите и често да придружава стария, само той знаеше как стават тия работи.

Чуден човек беше тоя старец! Уж по цели сег-

¹ Турска дума – десетък по нивите. Юшурджия – приемач, който взема на десет снопа един.

мици не се мяркаше в къщи, уж само на печалба от-
даден, а знаеше всичко каквото ставало в семейст-
вото. Колкото слаб и примодушен да беше погле-
дът му, там непрекъснато се таееше някаква го-
ляма мисъл, която караше всички да немят пред
него. Нещо голямо беше Дядо Нойко, но сам не да-
ваше да го измерят, да го почувствуват напълно.
За едни той беше добър прекупвач, за други, които
са го слушали как пее църковните песни – чудесен
протопсалт, за трети е могъл да бъде най-госто-
ен глава на дюлгерския еснаф, защото, когато е
трябвало да се издигне някоя голяма постройка, ви-
кали са дяда Нойка да даде план, той да пресметне
всичко. Нямаше занаят, непознат за дяда Нойка...

В едно и също време той можеше да води раз-
говор с няколко души за съвсем различни неща и це-
ли часове можеше да продължава разговора, без да
се обърка, без да се отрудни.

Той беше определил всекому работата: жени-
те ще тъкат, Апостол ще държи сметките, гас-
кал Стефан ще учи децата и ще се занимава със
своето хекимство, Кондо като най-прост, неук и
замворен човек ще работи черната работа и Того-
раки ще живее за хубост и смях на всички. Той беше
претеглил добре своите хора и им беше показал
пътищата, по които те най-безропотно тръгнаха.

Така течеше животът в тоя дом и много чес-
тити години се изминаха. Тук имаше работа, пес-
ни, веселби и пак работа. Дядо Нойко обичаше да се
весели, но не прощаваше, когато някой изоставя-
ше работата си. Тук трябва да купи ум, труд и
приносничество да се различава от всички страни.

Дядо Нойко беше толкова богат, че правеше
заеми на хюкюмата. Никой българин не го осъждаше,
че е във връзки с турската власт, защото благода-

рение на тая връзка дядо Нойко можа да извърши
много добри неща на българите. На едни се пратиха
децата да учат в Цариград, на други се спасяваха
имотите от разграбване, на трети биваха опроща-
вани данъците. Все на дядо Нойко се дължеше това.

Дори и у Тодораки се пораждаха тънки чувс-
тва, когато се намираше пред стареца.

– Когато съм пред тебе, дядо хаджи, цялът
свят ми се ухиля и почва да ми се иска да живея на
спокъсване. Всичко ми е хубаво, всичко ми е весело...

Тъй е! А пък трябва само малко да е весело на
душата на човека, че да види какво нещо е Сливен...
Колко хубаво нещо е той – приютен в пазвите на
Балкана, от който блика толкова сочна, толкова
обилна младост.

Ето ги там где се чупят гиздавите Сини ка-
мъни. Те се влекат подобно опашката на исполин-
ско животно, назъбена и светла, и когато върху
тях се понесе блестящото хоро на залязващите
слънчеви лъчи, те оживяват и сякаш поемат ла-
зурния път над десетките озарени балкански хъл-
мове. Откъм лесистия Бармук и кабаците се носи
непрекъснатият отклик на вечерника, който раз-
лива над дворища и улици хлад и свежина. В очите
на всекиго тук блещука отражение от трепетна-
та синева на чудните Сини камъни. Подвикнеш, и
оттам се понесе сладък звън, сякаш вълшебен ня-
какъв ашик дърпа жиците на огромен саз.

Да, малко леко трябва да е на душата на чове-
ка, за да види колко хубаво е да се живее тук, в това
чудно благословено кътче на страдната българска
земя. Духът на дяда Нойка е всякога тук, в дома, и
затова животът всякога е спокоен, богат и сит.

Като че ли всички в челядта са били огледа-
ло, гето се е оглеждала душата на дяда Нойка. И

тая душа се е оглеждала непрекъснато, без да се е питала какво ще остави в душите на другите. И така всеки един от синовете взел по нещо, съвсем противно на онова, което е взел другият. И ако сега заключат тримата синове в един сандък, ще се покажат три частици от душата на стария. Кондо – най-големият – ще заръмжи и ще заблъска стените, за да излезе. Апостол ще се смее, защото в тая случка ще има нещо смешно, а гаскал Стефан ще се свие в ъгъла и ще гледа тъй спокойно, като че тъй е трябвало да бъде, и ще си каже: „Добре дошло, злощастие ... След тебе на доброто е ред.“

Такива бяха Кондо, Апостол и Стефан.

От Кондо дядо Нойко отдавна беше дигнал ръце. Той още като дете набеляза пътя си. Кондо мразеше школото и скоро го заряза, мразеше хората и заживя в самота и така сам подшепна на стареца какво да прави с него. Дядо Нойко никога не беше прекъсвал грижите за Конда. Отхрани го, отрасна го, ожени го, макар за бедна, но здрава и работна жена – вдовица, но душата му с нищо не се промени. Там беше тъмно и никакъв лъч не можеше да проникне. Еднички геца му – злочестата Цана и Панайотка – бяха най-хубавото дело в живота му, всичко останало беше мълчание и тънота.

Пое Кондо още от младини черната работа и с нея остаря. Ето петдесет години бяха вече легнали на гърба му, а той си беше все същият копач, работник, ратай и нищо повече.

Никой не можеше да разбере какво имаше в душата му, защото той всякога беше един и същ. Свел глава надолу, повлякъл тромаво тяло, той постоянно се движеше... Ту с мотица на гърба, ту с делва в ръце, ту търкаля бълва из калдъръма, за да я измие, претоварен с току-що взети от мепавиците

шайаци... Кондо бе вечно в черна работа, вечно в залсия. Като че ли сам виждаше колко не се харесва лицето му, та очите му бяха постоянно вперени в земята. Имаше наистина нещо тежко в неговото лице. Нахлупеният над веждите му фес не скриваше нищо от грубия израз в малко раздалечените едно от друго сиви очи. Скулите му бяха силно изпъкнали и долната челюст – къса и тъпа. През клепналите надолу мустаци прозираше тънка уста, на която десният ъгъл бе малко подигнат нагоре. В тая чужна изкривена линия на устните се четеше постоянно недоволство. С хлътнал в раменете врат, тежко виснали ръце и тъй, в грипавите потури, Кондо извикваше и стугенина, и съжаление.

– Пък отде да знаеш – може да не му е дотам добре, щом изглежда такъв – си думах някоу, когато го срещах и отваряха дума за него.

Нищо му не беше на Кондо. Какво може да му бъде? И яденето – ядене, и пиенето – пиене. При това кой можеше да се похвали с дъщеря като Панайотка?

И тъй, живееше си Кондо в своето царство и умът му спокойно гремеше в ъгловатия, обрасъл в получорлави пирги череп, без да дава вид, че може да бъде разбуден от нещо. Никой не можеше да разбере какво обича Кондо, за какво бленува... Всички виждаха, че той не се лакоми за нищо и когато случайно попадаха пари в ръцете му, той ги къташе някъде, без да си купи какво да е с тях... Мълчание, мрак и черен труд... Когато се случваше да поведе стария кон на водопой и тръгваше до него, тогава се виждаше колко много си приличат един на друг тия двама черни работници. И двамата навъсени, и двамата вперили очи в земята и двамата не вършат нищо освен работа – от ранна утрина до късна вечер.

А Апостол? Никой не би могъл да каже, че Апостол му е брат. Вечно усмихнат, със свободен, пълен с безгрижие и лекота поглед, той беше чужд на своите 45 години. Толкова възрастен, а носеше леконравието и пъргавината на младеж. От песните и смеховете му дворот и чардакът се тресяха, а всичко живо из двора безгрижно се хилеше – сякаш някой с всички сили е гръпнал и отворил вратата на радостите... През време на печелническите скитания той мислеше само за града, за приятелите, за разходките из боазите и бързаше да прехвърля сметките, а заедно с това и часовете, за да се привърши по-скоро работата. Дядо Нойко не обичаше неговото бързане, защото то показваше, че любовта към работата не е толкова голяма, но кой можеше да угаси младежкия огън в гръдите на Апостола? Никой! И още с близането в къщи Апостол се измиваше, хвърляше потурите и абата и обличаше френските си грехи. Мечтата да се види във френските грехи смущаваше дори и съня му ноще. И след като виждаше, че жената и децата са добре и след като им се порадваше, той бързаше да излезе из града.

От тримата най-много Апостол приличаше на баща си. Носест, веждест, с бързи, подвижни пъстри очи и въздълго гладко лице, постоянно засмян, постоянно безгрижен... Кестенявите мустаци са все засукани, лицето – всякога избръснато.

Когато се намираше в града, постоянната му работа беше в склада за брашна. Той седеше там и продаваше на бедни семейства от Котел, Жеравна, Шумен, от селата... Тая търговия не носеше много, но добре задържаше Апостола от много заченати слабости. Но колкото и младежко да беше сърцето му, възрастта беше извършила работата си, та не

го оставяше да отива твърде далеч. Леконравието сега му служеше колкото да покрива с було всичко мрачно и да дава път на спокойствието и смеха.

Даскал Стефан – третият и най-малкият – живееше в своя мир като бог, ограден от служителите-ангели, които ще трябва да отиват между хората и да носят добрината, подшепната от него. Голямо и неизмеримо нещо беше даскал Стефан не само за челядта, но и за целия град, па и за целия окръг.

Никой не гръзваше да се мери с него и затова чувството към него беше само благоговение. Но живял в такова смирение, отгаден на наука и добротворство сред хората, той също беше тъй чужд спрямо Апостола, както Апостол към Конго.

И все пак и тримата извършваха онова, което носи и щастието, и славата за дяда Нойковия дом.

И ако Апостол и Стефан можеха да учудват гражданите със своите гарби, Панайотка, красивата дядо Нойкова внучка, учудваше с хубостта си.

Ето я, тя слиза от чардака и сякаш зад нея припкат хиляди невидими добри духове, за да я гледат и да ѝ се радват – така нещо прошумяваше след всяка нейна стъпка. Стройна, с изправена, старателно подвързана с чембер глава, с бавни, измерени стъпки, горда и строга, тя изглеждаше, като да бе дъщеря на някакъв тежък, родовит паша. Кой можеше да си помисли, че бедната вдовица, която беше на възраст близо колкото мъжа си Конго, ще даде на Нойкови такова украшение! Лицето ѝ беше бяло-матово с тънки гръцки черти, с нагменни продълговати очи, над които се открояваха също тъй строги вежди. Тя не обичаше много да се смее или много да бръщолеви и като че ли всяка мимолетна тънките изкупрени устни бяха готови да изрекат някаква тежка заповед. Тъй сита, доволна и

горда, Панайотка слизаше и след нея пристъпваха гвете ѝ лели – Таша и Зарафина.

Лицето на Тодораки, който ги гледа откъм хаета, се озарява от широка, покорно-нежна усмивка.

– Тю га му се не види! Сякаш не е Йотенцето, ами божо слънчице... Ще ослепее човек, ако гледа с две очи – и той дига ръка, като че се пази от блясък, примижава с едното око и гледа само с другото. Панайотка минава край вуйча си, усмихната и добра.

– Их, вуйчо – отговаря тя, – като вземеш да ги редиш таквиз, че чет нямам.

И пъргава като сърна, тя минува край него, пръскаща уханието на своите осемнайсет години, и леко, леко отминува нагоре. След нея Таша и Зарафина пробягват, без да поглеждат към братя си.

– Я ги гледай, пуйки с пуйки – пропява той, като изглежда сестрите си, – минават като край пресъхнал геран.

– Хайде, хайде – сопва се Таша, – не те е срам! На нас взел да намига.

Те се спират на пътната врата и още веднъж се оглеждат и поправят облеклото си. Таша си оправя гънките на ръкава, а Зарафина подсмръква, лизва длан и натисва лимбата на челото си.

Но ето ги, че излизат на улицата. Тук те изведнъж стават съвсем други. Взели по средата Панайотка, навели глави и свили устни – за да изглеждат устата им малки, – те пристъпват тъй смилено, като че току-що са излезли от църква.

От време на време Таша ще направи бележка на внучката си да не си върти главата насам-натък и пак ще сведе очи. Както са измерени стъпките им, така измерени са погледите им, гласът им, движенията им и думите им. Когато се намират на улицата или нейде на гости, известни

звуци в говора им се бързо изменят тъй, че той заприличва на гръцки.

– Панайотке ма – пита Таша, – по-напред у цорбадзи Костагина ли са идем, или у Костаки Дзузгара?

– У Костаки Дзузгара са идем – отговаря все тъй смилено Панайотка.

И трите жени са тъй сериозни, когато изричат думите така, като че иначе никога не са говорили. Те пак замлъкват и шумът от джанфезените рокли наново се втурва подир стъпките им. Малакофите на Таша и Зарафина са по-малки от малакофа на внучката им. Трябва господарят да се познава от пръв поглед. Затова и лелите са обути в шити чехли, а Панайотка – в плутки пантофки с малки токетета – най-нова мода. О, ако не е тъй дълъг малакофът, биха се видели такива изкръглени и нежни крачета, каквито никоя мома няма в града.

Но нямаше нужда от това различие в грехите, за да се разбере кой е господарят. Ясните големи пъстри очи на Панайотка гледат с необикновена гордост. СамогОВОлство, ситост и тънко пренебрежение се излъчва от лицето ѝ. Като живее със съзнанието, че е богато момиче, тя никога не се откъсва и от мисълта, че е най-хубава и най-стройната мома в града.

Тя беше властна като гяда си Нойка и успя да се наложи като господарка на целия дом.

Така Панайотка и лелите ѝ пристъпяха из улицата и отиваха някъде, като се оставяха всички срещнали да извърщат погледи към тях и да гледат – па и през дупчиците на стоборите да ги изпращат множество завистливи очи.

Това беше Панайотка. Тя беше най-хубавото и най-обичливото нещо. На софрата тя всякога тряб-

ваше да седне от ясната страна на гяда Нойка, а когато той отиваше в църква, тя бездруго трябваше да бъде с него. Той ѝ се радваше, галеше я, пазеше я като нещо, с което е свързан животът му.

Съграждани ли влизаха в къщи да искат помощ или застъпничество пред властта — глобата някому да простят или някого от затвора да пуснат, — те не отиваха при гяда Нойка, а при нея. Те знаеха, че каквото тя поиска от гяда си, това ставаше.

Седеше тя на миндерлъка или голу, на сундурмата, със сложен на коляно гергеф и слушаше жалбата на дошлия, без да дигне очи да го погледне. В спокойния ѝ израз се четеше суровост. Макар и тъй, просителят изливаше молбата си с пълна вяра, че Панайотка, колкото и да изглежда строга, нямаше да му откаже помощта си. И никого не връщаше, без да му обещае нещо. И като че ли това правеше не толкова от състрадание, колкото от тщеславие... Но какво от това, когато тщеславието я правеше още по-хубава?

Вървеше си животът спокойно и радостно и никой не мислеше, че може нещо да го измени. А ето че можело. Нещо нечакано един ден дойде, отвори вратата и внесе скръбта.

Дядо Нойко се върна привечер малко навъсен и мълчалив. Той се изкачи на чардака, полежа малко, след това стана, отиде при сайванта и седна до огнището. До него седеше снаха му Конговица, която бе сложила тенджерата на саджака, та постъкваше огъня.

И в туй време, когато тя се канеше да го пита нещо, той се залюля и грохна на земята. Впуснаха се от всички страни, грабнаха го, разлюляха го, заразтриваха го, ала всичко беше свършено. Той се бе простил с живота.

Защо? Как стана това и защо трябваше да стане, когато животът тука беше тъй измерен, тъй богат, тъй пълен и честен? И можеше ли такъв човек като гяда Нойка, който държеше в себе си ключа на всичко, да умре изведнъж?

Истина, това беше и чудно, и грозно, ала сякаш не внесе онова поражение, което би се очаквало. Дядо Нойко умря, но нещо живо остана след него, нещо живо, което също тъй носеше белега на силата и повелята. Това бяха редът и законът, които подобно Божиите заповеди бяха дълбоко впечатлени в душите. Тоя закон държеше духа на гяда Нойка жив.

Осемдесет и петте му години не оставиха челядта да скърби много. Дълго живя и добре живя... Нека тия, които идат по стъпките му, да бъдат като него. ..

И една дълбока въздишка се понесе от кътовете и тая въздишка като че дойде да раздели новия живот от досегашния.

III

„Гледай ти! — мислеше си Конго. — Отзге дойде пък туй! Отзге дойде изведнъж, че не гаде на човека да се окопоти. Знаеш си ти едно нещо, една работа, гемец, работиш си и си рахат, ама ей че дойде нещо и цял те обърка...“

Конго беше притеснен и много притеснен. Като от невидело му дойде да става глава на челядта... Той се луташе и не можеше да разбере радостно нещо ли е да си глава на челяд, или е много страшно...

„Че как тъй — се питаше той, — как тъй ще стане тая работа? Да не си помислил нито веднъж

такова нещо и изведнъж да станеш глава!... Че кой ще разкопава лозята? Кой ще ги гледа, кой ще носи вода, кой ще работи?"

Но тия въпроси изведнъж изчезваха, защото на мястото им дохождаха други, по-тежки. „Ум и разум трябва! Не е играчка цял дом да тежи на главата ти и да го нареждаш, и да го пазиш като очите си... Да, видиш, че ум и разум ти не достига, то е наистина много страшно. Тогаз по-добре замахни с ръка, па нека прави кой каквото иска.“

Нещо беше размътило улегналия му живот, нещо беше размърдало гремещата полутъмна душа и чертаеше един живот, пълен и препълен с мъчнотии...

„...И все пак можеш изведнъж да станеш глава... стига да речеш веднъж — какво ще те спре? Право ти е — ще си го вземеш.“ Но като си представяше какво ще стане с него, когато стане глава, устната му помръдваше от скрита усмивка — че как да не е смешно? Да си бил нищо човек и да станеш нещо?

И нови потури... и нова аба... и друг фес... не мръсен и мазен като тоя... Ще ти стоят диван... и вино ще ти наливат...

И пак се усмихваше Конго. Той се гледаше сега като друг човек и му бе чудно, че една случка го изправи пред главатарството. Трябвало, значи, да умре старият и Конго изведнъж да се види глава... баща на всички... господар на всички...

Работи Конго, лута се из синорите всред лозята, копае, загрибва, подрязва, почиства и в душата му нещо расте. Какво беше то? Какво растеше там, че го караше да мисли за всякакви неща?

А хубави дни се бяха наредили. Зимата беше изказала своите люти гуми и си беше отишла. ..

Марта като никога беше гиздава, ухилена и светла... Топлина и слънчеви лъчи обгръщаха града, преснота и радост витаеше над него и в душата на Конго прозираше някаква чудна вяра в нещо, вяра, която едва сега се раждаше.

Той никога не се беше замислял за себе си, никога не се бе вреждал с другите и изведнъж — някакво чудо го изправи пред челягта и някаква властна ръка го посочи.

...Защото, каквото и да стане, челягта трябва да има глава. Какво е челягта? То е като един жив човек. Може ли човек да живее без глава? Не може! Тогаз най-старият син трябва да бъде главатар. Той ще трябва да бъде господар и на хората, и на имотите... Така е било и така ще бъде. Тогава? Кой ще бъде на мястото на стареца?

Всичко, което се редеше в главата на Конго, идеше да покаже, че с него се е случило нещо голямо, че неговото място е вече съвсем друго. Каквото и да става, друго е!

И пак се луташе Конго, и пак работеше безспир, и в душата му растеше нещо и заедно с туй тя ставаше жива, пръгава... Тя се беше разбулила...

IV

Но не стана тъй, както мислеше Конго. Наистина негово право беше да застане начело на челягта, ала за Конго работа ли беше?

Когато тримата братя се разтършуваха да видят какви пари е оставил старецът, намериха в една делва в избата само 60 000 гроша. Всички занемяха от почуда. Че нали дядо Нойко беше най-богатият? Нали го сочеха като най-имотен в гра-

да? Сега едва разбраха синовете защо дяго Нойко много бълнуваше насъне и все за някакви пари, някакви делви с жълтици, за някакви хора...незнайни, страшни... Някои черни души бяха посегнали на парите му и ги бяха изтръгнали от ръцете му – иначе не можеше да бъде.

Шейсет хиляди гроша! Че какво може да се направи с толкова малко пари? Трябва да бъдеш бог знае какъв майстор-печелник, че да свършиш работа – иначе и тях ще провалиш. Апостол се помъчи да узнае кои са, на които старецът е давал в заем, но всички дигаха рамене. Кой ще ти каже, че е вземал пари? Узна се само, че старецът е прекупил тазгодишния юшур за няколко села и го е заплатил. Слава богу, че и това било направено.

Тая неочаквана бедност, която се разкри прегочите на братята, не порази никого. Кондо, като не знаеше какво е богатство, наведе глава и само изръмжа, гаскал Стефан не скъпеше нищо повече от своите занятия и затова не показва никакво недоволство, а Апостол сви вежди и като се загледа в земята, дълго се чеса по тила, дълбоко замислен.

– Хай да му се не виду! – рече той. – Че туй е цяла сиромашия бе, братя! Шейсет хиляди гроша пари ли са?

Но несвикналият да тъгува Апостол и сега останал враг на лошите чувства.

– Че какво бе? Гладни ли ще умрем? За какво сме ние коджамити мъже? Ще работим и ще надвижем на всичко. – Той се ухили и повиши глас. – Нойкови синове сме и Нойкови да си останем! Ама работа!

И тъй стана. Братята турнаха презграда на миналото и като поставиха Апостола за глава на челядта, потънаха в своите всекидневни залисии. Апостол беше умен и грамотен човек. Юшурът за

тая година беше платен, при това брашнарският склад при Куруча беше пълен със стока – все ще се завърти нещо добро.

Разбира се, колкото и да беше свикнал Апостол да гледа светло на нещата, все пак не виждаше бъдещето ясно и чисто.

„Че как ще стане тая работа?“ – се питаше той, като се мъчеше да прозре през мъглата на новите си дни. Но леката и спокойна вяра на веселяк тутакси му идеше на помощ и той започваше бързо да крои. Той чертаеше план, според който тъй ще постъпи, че целият дом в злато ще потъне. „Тати принасяше – мислеше си той, – но слабо. Има много още гнездица, гдето още не си е пъхал ръката. Стар човек беше, толкоз можеше, толкоз правеше.“

Известно на всички беше какъв майстор на плановете и кроежите е Апостол и че ако се изпълнеха добре, чудеса можеха да станат. Но самите плановете ли бяха виновни, или тоя, който ги кроеше, или пък огънят у Апостола бързо угасваше, та нищо не излизаше налице?...

Но сега на Апостола беше повече от всякога ясно, че старият можеше и по-добра работа да върши, но не е успял да улови оная леснина, която сега се очертаваше много добре. Досега старият бог знае защо даваше на Апостола определена работа из нивите, та по тая причина не му се даваше леснина да прозре дълбоко в юшурската работа. Но сега, слава богу, ще се угаде на новия глава-тар да разгърне силите си тъй, както той си знае.

Когато няколко дена след смъртта на стария потърсиха ключа от брашнарския склад, яви се откъм избата Кондо, бръкна в бялото си поясче и извади ключа. Апостол посегна да го вземе, но Кондо ловко си гръпна ръката, ала след това помисли извест-

но време и го подаде. Апостол потегли към дюкяна и Конго тръгна след него. Той крачеше след брата си с непривична пъргавина и упорито го гледаше в гърба. Обикновената тъпота в лицето бързо се замени с някаква чудна и съвсем чужда за него бужност...

И всеки ден се започваше и свършваше по един и същ начин. Заран рано Конго отиваше на дюкяна, отваряше го и стоеше прав, с втикнати в ръкавите ръце. Той чакаше брата си, за да отварят път на кяровете.

– Добро утро, бате – поздравяваше Апостол.

– Врутро – отвърщаше Конго, като влизаше и заставаеше настрана все тъй, със скрити в ръкавите ръце.

И моя беше всичият разговор за целия ден. Започваше се всекидневният алъш-вериш. Очите на Конда ставаха по-бързи, по-пъргави и в тях се разгаряше някакъв трепет, изразяващ му страдание, ту лакомство. Когато трябваше да се изнася жито, той прибягваше до хамбара и внимателно пълнеше и отброяваше крините. Тая непривична за него сръчност го правеше смешен пред другите. Обикновено свит и изкривен, той сега се изправяше, тромавите му крака тъй сепнато се отлепяха от земята, като че по нея има разгорена жар. Но макар и така, за чуго и помен на всички Конго стана неочаквано пъргав.

На третия ден, след като в дюкяна бяха влезли трима-четирима по-тълсти мющерици, Конго ококори очи и зорко проследи брата си. Трябваше да види где стъпва Апостол, какво взимат ръцете му... Пусни френски грехи! Толкоз джобове имат, че да забравиш кое къде туряш...

Най-после привечер, като затвориша дюкяна и се наканиха да си тръгнат всеки в своя път, Конго приближи до брата си и прозубри:

– Довечера ще гелим ли?

– Кое да гелим, бате?

– Тез... гето ги спечелихме...

– Ха-ха-ха-ха! – се разсмя Апостол. – Че чакай де, чакай да видим какво ще се продаде в един месец барем, па ще направим сметка и ще видим колко ни струва стоката... Ами ако сме на загуба?

– Загуба ли?

– Загуба я!

Конго се замисли. Той не одобри предположението на брата си, но не му и възрази.

– Стига да има печалби, бате. Делбата е лесна работа. Ще се съберем един ден и ще си поразделим нещичко. Тъй ли мислиш ще върви то? Чакай де! Стига кяра да има.

Тоя тон на чистосърдечие толкова развесели Конда, че го накара дори да се усмихне.

Сега вече добре се виждаше, че в душата на Конда е заговорило нещо, което го правеше понякога груб, недоверчив и дори зъл. Но Апостол всичко понасяше. Не защото не намираше причини да се гневи, а защото носеше много спокойствие и доброта в сърцето си.

Апостол с никого не се беше скарвал, защото никого не мразеше. Едничкото омразно нещо за него беше турчинът. В Дибичово време турци бяха откраднали избраницата на сърцето му и след като я осрамили най-грозно, заклали я и разхвърляли тялото ѝ на части по баира. И ето, толкова години минаха – омразата му не изчезна. Той мислеше да отмъсти и затова дълго не се ожени. Как ще сви ва гнездо, когато мисли да отмъщава и да бяга? Но дядо Нойко навди. Апостол не само че се задоми, но овдовя, че отпосле и втори път се ожени. Ожени се Апостол и отдаде сили в помощ на баща си, но не

успя съвсем да се откъсне от омразата си към турците. За отмъщаване той вече не мислеше, но омразата си беше омраза. Говореше се дори, че тая омраза го води понякога на тайни срещи с хайдушите. Разбира се, Апостол знаеше какво може да го слети, та не набиваше омразата си в носовете на властниците турци, само че те усещаха неговата студенина и не хранеха добра вяра в него.

Така започнаха търговията си братята Нойкови. Наглед всичко като да бе тръгнало тъй, както трябва да бъде. Никой не се помъчи да подигри нещо, което би било не в ред. Кондо беше отправил вниманието си по новия път в живота, а Апостол нямаше способността да гледа с мрачно око на нещата.

След свършването на деня Кондо прибираше ключа и поемаше за дома, а Апостол тръгваше към Яни берберина, хем ще си поприказва с някого там, хем ще си пийне едно кафенце. Ала вместо да отиде при Янито – „това мръсно паликаре“, – той се отправяше към покрития пазар при бакалчето Никола Паламара.

И ето, гребничкият, подвижен като мишка Паламар избърсваше ръце от престилката си, подаваше столче на Апостола и така се започваше тих, приятен разговор. Само че Паламара много плюеше. Кажете две думи и – црък насам, црък натам... Затуй пък забавен беше и струваше да го послуша човек. Той започваше да говори за търговията си, пуцаше няколко лъжи, преминуваше към големите вериги и се спираше най-дълго върху последната новина: у Йордаки Симови имало таласъм.

– Ха, ха, ха! – се смееше Апостол. – С два крака ли е?

– Не се смей, Апостоле – се kokореше Палама-

ра. – С ушите си чух оная вечер, като грънкаха синджирите на тавана.

Апостол не преставаше да се смее, но все си мислеше: „Може пък, дявол да го вземе – малко ли грехове има Йордаки? Не таласъми, ами и черни дяволи от гжендема ще гойдат и ще се поселят в къщата му.“

– Таласъм, Апостоле. Страх да те побие! Съвсем не е за смях! – и црък...

– Ами какво прави таласъмът?

– Какво ли? Седиш в собата и чуваш по тавана – халдрррр... сякаш букаи грънкат в стената. Излезеш на сундрумата и чуваш нейде иззад къщата пляскане с ръце. Гледаш – няма никого, а ръце пляска.

Апостол тихичко се смееше.

– Чудни работи! – казваше той.

– Чудни не, ами чудни! Завчера викаха пона. Таман зачете свети Васильовата молитва, и таласъмът – лангрррр... Попът стана жълт като смин... брадата му ей тъй заигра, ченетата му се схванаха...

Разговорът се свършваше, щом започваше да притъмнява.

Това беше ходенето на Апостола. След смъртта на стария той вече не можеше да бъде свободен като преди. Той се връщаше в къщи и седеше между своите, все тъй доволен, весел и спокоен. Дори тук му беше много по-добре, отколкото всякъде другаде.

V

Минувате по тясно неравно сокаче. То е по-стлано с облци, изтрети от времето камъни, които се снискват в средата на пътя и правят тясно улейче.

Нейде откъм Боазите прункат бистри струйки и поели път бог знае накъде, летят през улици и дворове, като мъкнат след себе си непрекъснат шепот. Слънцето трепти, над града се носи тежка лятна мараня, светломорав блясък играе върху начупения гребен на Сините камъни.

Градът е тих и пуст. Големите врати, гледащи към улиците, са здраво залостени и керемидните стрехички над тях като че надничат и бдят, за да не влезе някой нечакан и нежелан гост. От време на време ще се мерне грохнало от жегата и посивяло от прах старо заптие, ще прогърми празна каруца и пак уличката ще запустее.

Но в къщите, тъй добре спотаени зад дебелите гувари и високи тараби, кипи истински живот. Тук чардакът, прустът, сайвантът, дворот, всяка част от дома е заета от някого в къщи. Тук чекръкът, развъртял бяла чалма, бръмчи с всички сили, отплатък мотобилата развява тънка снага и на лабо сновете из въздуха, там станът отмерено прохълзва и всичкият тоя шум се слива в едно и заприличва на някаква чудна приказка, в която всяка дума разлива ситост и спокойствие. Край стобора наклякали, подобно забулени кадъни, тъмнозелени чимшири, а на срещната страна стара смокиня, разливила лапести листа, весело приканва под пъстрата си сянка.

И във всеки двор все една и съща картина и една и съща приказка се чува – станове скриптят,

свалките правят своите безкрайни разходки между опнатите нишки и много, много бързи и вещи ръце навиват педя след педя изтъкан черен, но тих и отмерен трюд. Така и у Нойкови се разнасяше същият шум и както голям беше домът, тъй голям беше и шумът.

Къщата се издигаше всред обширен двор, всякога чист, изметен и погребен. Отваряте портата и пред вас се разкрива манастирският чардак, широко ухилен със своите чисти жълти пармаклъчета и няколко сводообразни врати, които водят из одаите. Под чардака – на дясната страна – са голните стаи; дето живее Кондо с жена си, а лявата е хае с чисто измазана сунгурма. На дъното на хаеа се вижда ниска широка врата, която води зад къщата, дето се простира широко лозе, огранено с едри гиздави чимшири.

Това беше дяго Нойковият двор. През сред двора вадата тихо шепне и отива из съседските дворища, а току до стълбичките, водещи в чардака, се издига старата клоната смокиня, посадена от дяго Нойка още от младежките му години. Левият комшулук е близо до портата, а десният гледа точно всред двора. Два стана скриптяха през деня: единият на хаеа, а другият в сайванта, който се простираше до левия комшулук. Той беше дълъг и широк и нагоден тъй, че половината лятна късна работа да се извършва в него. Там беше печта за печене на хляб, огнище за готвене, място за стан и за много други късни неща, туряни там на сушина. Леля Жечка – жената на Тодораки – цял ден седеше пред стана. Наистина, нямаше по-сита и по-богата къща от дяго Нойковата, но леля Жечка знаеше и друга сметка – имай си ти свои паричи настрана, на си гледай работата.

Погледната от горе до долу, леля Жечка приличаше на голяма калинка. Нуска, набита, с малка главичка, подвързана тъй, че краищата на чембера да стърчат нагоре като две пипалца. Облечена е в тъм-нозелен фистан, много набран около кръста, и с бас-мена червена салтамарка на черни големи точки.

От време на време тя излизаше от хаата, за да отиде в одаичката и да вземе прежда, и през това време весело си тананикаше. Тя беше прекарала младините си все в стана, та като че беше забрави-ла да ходи – често пристъпяше полата си, спъваше се о камъните и силно-силно прибягваше. И никак иначе не можеше да ѝ се каже освен „леля Жечка“. И не само Нойкови ѝ викаха така, а и всички от града, които я познаваха. В гребното личице с добродуш-ния спокоен и малко старчески покровителствен из-раз имаше нещо, което привличаше всекиго.

Тя се познаваше с всички от града и за да се разбира с тях още по-добре, намираще за удобно при веселите да бъде весела, при скръбните – скръб-на. Така тя отиваше чак дотам, че често се погу-ваше от плач при смъртта на някой съвсем чужд човек. Колкото Тодораки бе зъл и подигравателен, толкова тя беше блага, прекалено нежна и добра. Тя си изработваше платното, препродаваше го на караманлията, който прекупуваше изработеното из къщите, и си скриваше парите. И макар че през тия пари всякога минаваше тежко премеждие, все пак ги стягваше добре в няколко възела и ги скри-ваше някъде. И както злото идеше, без да пита или чука, тъй и премеждието влизаше, без да иска да знае... Тодораки често имаше нужда от пари и не-беднѣж е прибягвал до жена си.

Той се приближаваше до нея и тихичко ѝ каз-ваше:

– Дай пари мо!

Леля Жечка мълчи.

– Дай ге!

Тя пак мълчи.

– Хей, тебе гумам – подига глас Тодораки, – дай гвайсет гроша, ти казвам.

– Нямам, Тодораке – отвърща тя най-после спокойно, – отгде да ги взема? Нали купувах прежда?

И Тодораки се гръпва, след като я отрупва с най-тежки турски псувни. Той стои всред двора, мисли нещо и отива зад къщата.

– Ще те науча аз тебе! Да не мислиш, че ня-ма да ги намеря?

И загъхван от яд, той развява патерицата край стрехите и дето види дупчица между кереми-дите или изровено нейде на стената или на зида, бърка с ръка, чопли, копае, след това се връща, ги-ри из двора, разбърква чимширите до комшулука, но нищо не може да намери.

Леля Жечка го следи скришом и подмята со-ваката, без да се мръдне ни една чертица по лице-то ѝ.

„Ще намериш някому цървулите“, шепне тя и тихичко си подпява.

А Тодораки, като не успява да намери нищо скрито, застава всред двора, кипнал от яд, и вика с пълен глас:

– Аз ще ти светя масълцето, хубаво да зна-еш, какния с какния! Проорала е двора да си крие въшливите пари. Ама чакай, ще видиш!

Чак тогава леля Жечка намира за нужно да гаде пари на Тодораки. Тя вижда, че иначе на глава няма да се излезе, та побързва да го успокои. Като задържа колкото пари ѝ трябват за прежда, тя му дава всичко.

Тодораки пипва парите и изхвърква из пътните врата. Всякога, когато му даваше пари, леля Жечка не изпускаше да се излъже. Тя знаеше, че той се нуждае от гайтан, хастарлък, копчета и пр., и мислеше, че тоя път вече тия неща ще бъдат купени, но когато той се връщаше още същата вечер с подут и посинял нос, разбираше, че гайтанът се е превърнал на гроздовка, която е наквасила гърлата на всички сливенски крайлами.

– Е? Какво стори сега? – питаше тя грохналия всред стаята пиян Тодораки. Гласът ѝ беше все тъй мек и добродушен. – Щом си ги изпил, лежи сега там, пукница такава.

И тя се гръпваше, па излизаше да си гледа работата навън.

Натъженият от смъртта на стареца дом бързо се отърси. Дядо Нойко беше оставил там своя весел дух, та място за черни мисли нямаше. Тъгата се бързо разпръсна, защото трябваше да се даде път на нова работа, много по-силна и по-богата от дядо Нойковата.

И така домът пак се ухили. Тук вече богатства нямаше, но нямаше и скърби. Широката гуша на Апостола навред разливаше успокоение. Всичко, всичко ще се нареди и дори по-добре ще стане...

Много бяха къошенцата в големия дядо Нейков дом и от всяко къошенце надничаше вяра за утешения ден.

И други големи домове имаше в Сливен, и други богати родове развиваха и простираха своите дълги клоне, които отиваха през девет къщи, та в десета, но домът на дяда Нойка беше все пак най-добър...

Домът се хилеше на всекиго, който влизаше от портата, и хилеше му се, дори да би бил и черен

враг. Така беше, защото всеки тук оставяше по частица от своите хубави и чисти мисли.

И току ще видите, в който и да е час през деня, че всред двора се мярка Кондовица, подпретнала поли, отпуснала ръце на широки хълбоци – върти очи наоколо и само гледа где що зърне сламка, боклучец из къшетата. Тя е всеки час с метла или пачавра в ръка и всеки час мете, бърше, трие... Макар и сбръчкана, с хлътнали бузи и скрити в увиснали кожички очи, Кондовица е жилава като стара орлица. За нейното чистофайничество се не само говори из града, но и песни се пеят.

Тя наистина не беше по-млада от Конда, но без умора вършеше всичката късна работа. Колкото мъжът ѝ беше лишен от уважението на другите, толкова тя бе слушана и почитана. Нейната опитност и закаленост, спечелена с разум и труд, ѝ даваха най-почетното място между другите жени.

Лете в горещините Нойкови обядваха и вечеряха под смокинята, но сега, след смъртта на стареца, семейството още не бе попаднало в добро време. Ранна пролет, земята беше още влажна. Но обширните чаргащи бяха госта удобни за обеда и вечери.

Тук, около голяма софра, се нарежда цялата челяд – всички мъже с жените и децата си. Тук е Кондовица с Панайотка и Цачето, тук е Апостоловица с трите си малки деца, тук е Жечка – Тодоракевица, Таша, Зарафина, Апостол, Кондо, Стефан, Тодораки – всичко четиринадесет гърла.

И ето, всички са тъй насядали, както през време на дяда Нойка, всички се намират на своите места, а само на дядо Нойковото място вече стоеше друг, здрав и силен мъж, Апостол наследникът.

Леля Жечка отново около софрата и току носи пълни паници и лицето ѝ ту изчезне всред гъст об-

лак топла пара, ту просветне, лъснало от труг и залисия около тенджерите.

– Хай да едем – се обажда шеговито Апостол. Стефан недоволно поглежда брата си, но нищо му не казва.

– Що да едем? – отвърща му с готовност Тодораки, който с жадна гуша чакаше да капне от някъде каква да е закачка.

– Пачи крак.

– Де пачи крак?

– Лисицата го грабна.

– Де лисица?

– През път мина.

В това време около софрата се водят препирни. Децата се усещат притеснени, не могат да се намествят и все се блъскат с лакти и се карат.

Даскал Стефан, силно слепил устни, изглежда и тях, но неговият поглед нищо не може да извърши. Не беше това погледът на дяда Нойка! Между това жените си подхвърлят някакви разговори, които се отнасят ту до работата, ту се одумваше някой от познатите, ту се окайваше някоя злощастница... По-рано, преди да седне старият, никой не биваше да сяда. Сега Апостол беше изоставил този обичай. Струваше му се, че няма да му прилича да бъде строг.

– Де път? – продължава играта Апостол.

– Трева изникна.

– Де трева?

– Волът изпаса.

– Де волът?

– В гората.

– Де гората?

Тия закачки, които по-рано рядко спохождаха софрата, сега често започнаха да веселят челягта.

– Турци изсекли.

– Де турци?

– Под водата.

– Де водата?

– Жеби изпили.

– Де жеби?

– Под камъка.

– Де камъка?

– Камъкът се пръсна – завършва широко ухилен Апостол и гобавя: – Нещо ти се лъсна, че отиде на Алемоолу, че си тури бяла шапка...

В това време даскал Стефан или с укор поглеждаше брата си, или се навеждаше към ухото му и казваше меко и тихо:

– Слушай, бате! Недей гума таквиз неприличия на софрата. Недей дава сурад и на другите, защото е лошо – чу ли? Нали знаеш, че тати не искаше таквиз работи и гълчеше. А виж децата как се блъскат едно друго? Я виж и себе си, как си се далгисал?

– А бе, Стефане – примирително казва Апостол и се ухилва, като отпуща ръка на рамото му. – Не ставай такъв, ами се весели и ти като нас. Зер сега, щом не било в татково време, трябва да се обесиме ли? Не си трови сърцето, ами се весели и ти. Че има ли по-хубаво и по-весело нещо от яденето? Е? Че как ще взема да се сърдя и горча, когато цялата гуша ми се смее, като гледам как се озъбил зачервеният агнец в тенсията? Я чети молитвата, че да зафанем, както господ дал аслъ...

Даскал Стефан се позабавя малко и започва Патер имон. И ясен, сочен глас се понася из широкия чардак, чист и звънкав, като че излиза от гърлото на юнош.

Всички около софрата като че искат да угодят на даскал Стефан, та от време на време или

Апостол, или Панайотка приповтарят с особено гръцко ударение някои думи от молитвата.

И понеже всякога след започване на вечерята веселият разговор беше позволен, то едва-що свършена молитвата, разговорите започват.

– Хем, лельо, стига си ситнила насам-натам, ами сядай да ядеш, че агнето гладно, не виждаш ли?

– Ежте, ежте – отговаря леля Жечка, – и за мене ще остане... Дал господ!

И както всеки ден, всред разговорите пролясва ту яд към някого, ту смях за някоя направена глупост, ту недоволство от някаква не с добра сметка направена постъпка, ту пък клюка срещу някого, който се показвал такъв и такъв, а той бил съвсем друг... Вечерята върви... Ръцете на четиринайсет души посягат към тепсията или към паницата и силни, гладни мляскания подскочат от софрата и се забиват горе на тавана.

Зарафина всякога ще каже нещо, от което Панайотка ще остане недоволна. Въобще ясно е, че Зарафина крие малко завист към племенницата си и ако не би се страхувала от нея, разправиите щяха да бъдат всекидневни. Тя често гледа да възбуди завистта ѝ.

– Да видиш, Йотенце, Ганка Трошилкина си направила матасарияна рокля.

– Кое казваш? – дига глава, засегната, Панайотка.

– Казвам, че Ганка Трошилкина си направила матасарияна рокля. Като тръгнала вчера, че като се запоевала из сокака, грее като слънце. Марий, хубаво нещо било туй матасарията.

Панайотка поглежда леля си Зарафина незрително и казва:

– Защо гумаш тъй! Трошилкина Гана аба не

може да си купи, че го матасария дошло. Кой знае накъде са гледали очите ти.

– Право ти гумам, Йоте! Онзи ден с очите си я видях.

– Нищо не си видяла, ами мълчи!

– Видях, ти казвам!

Панайотка се ококорва срещу леля си:

– Не е матасария, ами гумикатон. Отвори си зъркелите, че виж!

Тук по-рано разговорите трябваше да бъдат весели и затова често се даваше на Тодораки преднина да пусне нещо, но да бъде само смешно, а не неприлично. Разбира се, Тодораки – майстор на неприличните истории – не лесно намираще голи смешки, но все пак намираще ги, макар и трудно.

Както трябваше да бъде, приказките най-често се движеха около Цана. Тя седеше отгясно до майка си, ядеше от своята паничка и се кокореше ту към тоз, ту към онзи, без да разбира нищо. Но когато Тодораки произнесеше името ѝ, окомото ѝ се разтваряше прекалено широко и бликваше ненавист и гняв.

– Знаете ли, че Цачето вече влиза в пътя? – казва Тодораки.

– Хъ – подкокоросва Апостол, като забелязва, че Цана се е гръпнала малко назад и е вковала поглед в Тодораки.

– Истина ви гумам. Работата на Цачето е наред.

– Е, разправи де! Разправи да видим защо е наред. Как тъй?

– Вчера Лаки я взел оттука и я забел на меджия при Станчо Подигача. Цачето прела на писана хурка тънка прежда, пък Лаки навивал кълбо от времената.

Цана долавя, че се говори за нея и затаява

гъх, като отпуща напред плътните си устни.

– Тупурупуррр – мърмори тя, а Тодораки намизва към Апостола и продължава:

– По едно време Лаки рекъл да се изкашля, пък Цачето чуло нещо и рекло на Подизача: „Видя ли, Станчо, как хубаво пее Лаки?“

Разнася се смях. Даскал Стефан обръща поглед настрана някак тъй, като че търси нещо. Тодораки познава, че Стефан е недоволен от такива разговори, но се преструва, че не забелязва недоволството.

– Не щеш ли – продължава той, – мръкнало се и Лаки побежда нашето Цаченце за въщи. Като минавали край тепавицата на Тазоолу, Лаки рекъл на Цачето „Цаченце, утру шу пратя у вас кумови сватове да те искат от баща ти. Чу ли?“

„Заповядай, кирио!“ – рекла Цачето. – Затуй днес Лаки, като минаваше край къщи, пееше:

Тоз сокак ми на калафир мирише...

Понася се още по-гръмък смях. Апостол се цял тресе, като вижда, че Цана е вдигнала налъма си, готова да го остави на Тодоракевата глава.

Даскал Стефан, за да превари злото, смърмя Цана и бърза да заговори за друго, та да отклони вниманието от плоските измислици на Тодоракия.

Вечерите у Апостолови са дълги. Всички ягат, смеят се, подпяват... Само Конго седи на мястото си, ням, тъй и навъсен. Откак умря старият – ето два месеца вече, – Конго стана още по-навъсен. Той често се сопваше, кога го караха да работи, и не изпускаше да покаже, че нещо го тревожи и мъчи, но какво – никога не казваше.

И когато вечерята се свършваше и всички се

прибираха по стаите, Конго оставаше сам. Той се обръщаше, изгасяше закачения на стълба фенер и като отпущаше гръб на стената, прегръщаше коленете си и се замисляше. И всяка вечер мислите идеха по едни и същи пътеки, но те бяха тъй объркани, тъй чудновати и така бързи, като че излизаша из гърлото на разгоряла пещ. Думи гъмжеха в главата му, плуваха из някаква непрогледна тъмнина, пресрещаша се с други, сблъскваша се с трети и в гърдите му клокочеше някакъв чуден смях или желание да извика с всички сили.

Той стискаше колене все тъй – неподвижно сегиящ в мрачината – и устните му нечутно и неспирно мълвяха нещо.

Да, стана нещо с Конго. Трябваше само гяго Нойко да умре, за да се обърне всичката му душа.

„...Казват, че се намерили малко пари... Малко ли са шейсет хиляди гроша? Не един... не два... не три... не хиляда, а шейсет хиляди гроша! И като се разделят тия пари, на всеки се пада по двайсет хиляди. Че де са малко?“

Тия пари му се виждаха толкова много, че душането му за миг спираше от радост... Броиш... броиш... пък те чет нямат... Тримата братя ще имат по двайсет хиляди – значи, и Конго ще има... Един цял кемер, а може и два, и три кемера...

На утрото Конго не бързаше да отиде на лозето и си намирал работа в двора. Той скиташе от място на място, мъкнеше нещо, зачукваше някъде гвоздей, обмазваше покъртена част от стената, но главата му всяка минута се обръщаше към прозореца на даскал Стефановата стая. Край устната му се отбелязваше бръчка, която го показваше упорит и напрегнат. Устата му прозубряше нещо и след това той се спляше, като че се

боеше да не продума нещо тайно. Той се взираше и двете му очи ставаха-чудни: в едното трептеше страдание, а в другото – страх. Сякаш двете очи бяха две различни огледала, в които се оглеждаха различни кътчета от душата.

Ясно беше, че някаква сила го задържа тук, и такава сила, че той почти не ходеше на дюкяна.

VI

На левия край на чардака има стаичка с един-едничък решетчат прозорец, под прозореца се издига стар чимшир, чиито върхове почти надничат в стаичката.

Тук е тихо, спокойно и извън реда чисто. Широко миндерлъче, покрито с дебело зелено кебе, а наоколо правилно наредени възглавници, опъстрени с китни вълнени шевици. От време на време подухва ветрец и в стаята пробягва тънка вълна мирис на босилек. Тоя мирис добре допълня чистотата. Килимът долу е тъй нов, сякаш току-що излязъл от стана, стените – измазани с тънка бледонебесна боя. Всичко свети от преснота и чистота.

Тук живее само един човек, защото се чувства една-едничка отпечатана душа във всичко, което изпълнява стаята. Спокойствие и затаена светлина трепти навсякъде. Тук са се нижели и се нижат добри мисли, тук са се казвали добри думи, тук има нещо, което рядко се среща с тая светеща откровеност, която излъчва всеки предмет...

До прозореца е сложена непокрита гъбова маса със скръстени крака. И тук е нареждала същата спокойна ръка. На двете ѝ страни са старателно наредени прочитни книги – госта извехтели от

употреба, – а по средата е сложен голям железен диван и до дивита – малка паничка, в която стоят няколко пачи пера и камъшени клечки за писане.

Дохожда обед, вратата се отваря и в стаичката бавно, с отмерени крачки влиза гаскал Стефан.

И сякаш всеки предмет в стаичката оживява. Задрямалата душа се събужда, множество тихи, богри погледи се заглеждат в замисленото лице на гаскал Стефана и се заслушват, като да очакват някакви хубави думи.

Той застава до прага, след това отива до миндерлъка, оправя няколко гънки по кебето и бавно сяда. Той току-що е излязъл от школата си, та бърза да поседи няколко минути, за да си отгърхне. Наистина, учениците не са повече от петнайсет, но понякога твърде много натегват.

От тази стая се влиза в друга – малка, – а от нея се отива в трета – широка и светла. Това е частното училище на гаскал Стефана. Той никога не прибягваше до фалагата, защото учениците му бяха все четиринайсет-петнайсетгодишни, и то все чорбаджийски синове. Пък и можеше ли гаскал Стефан да прибягва до грубости, тъй както правеха другите гаскали, когато се знаеше колко далеч го водеше неговата примирителност?... Боят не може да накара хората да учат. Трябва да се възлюби учението, а като се възлюби, тогаз няма нужда от остен.

Сам гаскал Стефан с целия си живот дава да се разбере какво нещо е да обичаш учението... Научиш буквица и тя остане в душата ти и свети като елмаз!... А какво е да изучиш повече буквици!

Във времето на Дибича Забалкански Стефан беше петнайсет-шестнайсетгодишно момче. Той беше вече прехвърлил школата на Георги Цукалата и знаеше повече от всички ученици. Той можеше да

говори, да чете и пише по гръцки, а дори и да чете и разбира сам-там по едински. Беше се научил, че в Зографския манастир има школа и там се научават много науки, но с условие, ако се съгласи човек да стане калугер. Жадният за наука Стефан нарами един ден торбата с хляб и солчица и потегли към Зограф. И тук за голяма своя радост Стефан намери книгите на гръцкия учен калугер игумен Пирикли, и се зачете и в кратко време потъна в тях.

В продължение на четири години той беше все послушник, но на петата Пирикли бе избран за владика в Гърция и Стефан се върна в Сливен. Може би той щеше скоро да бъде покаlugерен, ако не беше заместникът на Пирикли, който беше страшно зъл и жесток човек. Мекодушният Стефан не можеше да изтрае моя човек и предпочете да се върне в Сливен. И тъй си остана Стефан – наполовина калугер. Той ходеше в дълго тъмно памучно джубе, прилично на расо, и с черно плитко албанско фесче-черефе, сложено повече към тила, отколкото на темето. Така с дългите, отхвърлени назад и излеко развяващи се кестеняви коси, с меката, не дълга, но копринено лъскава брада и тънки, отправени надолу мустаци той приличаше на светец, дошъл на земята да изпълни някаква голяма божия повеля...

Макар и само след три години, гаскал Стефан се върна с много знания и много мъдрост. Той беше чел госта книги от стари философи, носители на античната мъдрост, беше изучил песните на много стари поети и заедно с това бе изучил и всичкият църковен ред на едински, новогръцки и български. Освен книгите той беше изучил и цялата народна медицина, на която го беше посветил старият калугер Йосиф.

Така, дошъл с толкова много знания и умения, гаскал Стефан не намираще оправдание да живее

само за себе си. В скоро време той отвори в една от стаите на дома си училище не за четмо и писмо, а училище за знания, умения и мъдрост.

И когато прибра чорбаджийските деца, той им заговори за такива неща, каквито нийде не беше чел. Неговата мисъл създаваше и сърцето му затопляше думите му и ги правеше да залепват право в душите на слушателите.

Чудеса вършеше училището на гаскал Стефана. След като си почива добре, той бавно се надига. Тънък, висок, строго изправен, той излиза с бавни стъпки на чардака и се отправя към сложената софра. Тук братята му Апостол и Кондо вече са седнали, някои от жените стоят до вратата на голямата оая, а други пренасят кой хляб, кой пълна с гозба паница, кой вино...

И само тук, при софрата, семейството можеше най-добре да почувствува цената на Стефана. Тук Апостол го разпитваше за неговите грижи, намерения, за неговите вечни робения в разните стари гръцки книги и Стефан разказваше за всичко, което раждаше неговите копнежи и мисли. Той се радваше, когато го питаха за полезни или книжовни неща, та бързаше с най-богати думи да впечатля мислите си в главите им. ..

И тъй хубаво разказваше Стефан, гласът му ставаше звучен и сладък като песен. Всички, замълчали и загледи в него, слушаха вдълбочено и тъй се унасяха, че не смееха от мястото си да се мръднат. Дори Тодораки напушаше своите дяволии и цял се унасяше пред думите на гаскал Стефана.

Не току-тъй увличаше гаскал Стефан. Гласът му беше сочен, равен и оттам бликаше някаква чужда, затаена сила. Когато заговореше, яносините му очи със своя тих, галещо-мек блясък караха слу-

шателя да вярва и харесва всяка негова дума.

Никой не го бе виждал да бърза из улиците или да се смее за нищо, или да развява ръце, когато говори... Всякога сериозен, смирен и тих... Той се движеше бавно. По бледното му лице се чете израз на човек, чиито мисли са твърде много сложни. Даскал Стефан с това смирение и с тия тънки черти би приличал на светия, ако не беше моя пламък – да работи за хората, да им даде нещо, като улесни тяхната честна и плодотворна работа в живота. Високо извитите вежди и тъмните кръгове около очите издаваха живота на едно сърце, което постоянно бие и е вечно топло...

Би казал човек, че даскал Стефан е саможив, че бяга от хората, от приятелството им, от всичко, което може да го откъсне от сериозността и мълчанието му. Но мигар може да бъде саможив един човек, по чието лице не мръдват нито една чертица на недоволство, студенина и недомислие? Всъщност той нямаше време, за да го отдели за празни, обикновени разговори и срещи с хората. Неговата грижа беше другаде: той трябваше да изучи децата, трябваше да им даде светлина, да обработи ум, разум в тях... Нима е малко това? Чорбаджиите искаха децата им да научат гръцки език, да се отърсят и да станат по-деликатни хора, с потънки умове. Чорбаджиите обичаха даскал Стефана. „Той е умен и разумен човек – си казваха те, – не е кюлхане като другите даскали... уж наука учат, а те само бунтове дигат, та да смразяват куцо със сакамо...“

Заран той се облича тъй, като че се готви да излиза на улицата, а минава през малката стаичка, дето го посрещат миризми на билки, и оттам близа в училищната стая.

Децата вече дошли. По продължение на покрития с розовка миндерлък седят около петнайсет юноши – момичета и момчета, – облечени чисто и спретнато, и когато даскал Стефан прекрачи прага, те стройно се изправят, покланят се смирено и едногласно произнасят:

– Добро утро, даскал Стефана.

– Дал ви бог добро – отговаря той, като сменя фесчето и го слага на своето миндерлъче. Той сяда тук и дълго гледа през решетките на прозорчето.

Пред него седят двамата синове на Гандьо Сарайдароолу, дъщерята и синът на Лазар Тюфекчията, синът на чорбаджи Коста Съртмачоолу, Гургуровите две дъщери и много още синове и дъщери на видни граждани.

Училището на даскал Стефана започва своя живот. След прочитането на Патер имон даскал Стефан спира поглед към един от учениците и пита:

– Каква книга носиш, Жечо?

– „Апостола“, учителю!

– Ами ти, Щилияне?

– „Младата сибирянка“.

– Ами ти?

– „Псалтикията“, учителю!

– Чети „Апостола“, Жечо! – заповядва даскал Стефан. – Изправи се добре, дръж книгата само с едната си ръка.

И Жечо дума по дума започва да чете „Апостола“ на гръцки.

Даскал Стефан слуша, спира го, поправя произношението и Жечо пак поема наamatък.

– Хъ сега, обърни го на български.

Жечо се чеше по врата, мисли няколко секунди и започва да превежда, но на всеки две-три думи даскал Стефан спира ученика, поправя, обяснява.

Подир Жеча бива изправена Сарайдаровата гъщеря да обърне прочетеното от български на гръцки.

Така, с необикновено търпение и упорит труд гаскал Стефан успява да изпита и поправи всичките си ученици.

Най-после той пристъпва към по-забавната, по-интересната за него работа.

— Кажу ми ти, Щилияне, какво гържиш в дясната си ръка?

Щилиян примигва, малко отруден, и отговаря:

— Книга!

— Тъй — казва гаскал Стефан и лицето му някак мигновено оживява. — Книга! Ами знаеш ли какво нещо е книгата?

Щилиян мисли, но не знае как да отговори и смутено гледа учителя си.

— Книгата е учител — отговаря сам гаскал Стефан. — В нея има толкоз хубави науки, както в учителя има ум и разум. Тя от никого не крие сърцето и душата си, а с радост ги дава на другите, защото и тя като учителя не обича да крие нищо. Колкото по-много се нуждаят от нея, толкова ѝ е по-добре. Така е и учителят: колкото по-много ученици има пред себе си, толкова по-много се радва. Като учителя и тя не се присмива на хората, когато не са учени, не им се сърди, когато не знаят учение, и за нищо не ги кори. Тя лоши думи не знае, а умее да убива лошотията и зломислението... Тя е хубава, защото в нея се казват ония неща, които излизат от ума и минават през сърцето! Ето такъв нещо е книгата и такъв нещо трябва да бъдем всички ние! Да бъдем хора, а не добитъци.

Даскал Стефан навежда глава и след като мисли известно време, наново се обръща към учениците си и с още по-силен глас заговаря:

— ...Това, което правиш, трябва да го правиш с весело и радостно лице, а не да бъдеш сърдит и начумерен! Не трябва да говориш много, а малко и умно. Онова, което не се харесва на другите и което е недобронравно, не бива да го говориш, защото е неприлично. Ходиш из пътя, ала не бива да погняваш де трябва и де не трябва, не бива постоянно да бръмчиш като бръмбар, а да мълчиш и да мислиш как ще е по-разумно да си свършиш работата. Кога се разговаряш с някого, недей маха ръцете си или краката, нито да си клатиш главата като кон в жезав ден, а да си стоиш мирен и покорен... Не се протягай като истукан, защото е безчестно! Когато прихаш или кашляш, пази се да не напръскаш другите и си закривай устата, кога се прозяваш.

Като завършва своите съвети, гаскал Стефан често прибегва до евангелието или до библията и оттам черпи хубави примери.

— Кой стана причина да потопи бог земята? — пита той, като се заглежда в едного от учениците си. — Причина стана — отговаря си той — грехът, неправдата, лъжата, непокорството към бащи и майки, кражбата, непослушанието на добрите съвети... за тия работи бог потопи земята във вода и погуби човеците от лицето ѝ. И ето какво рече бог (тук гаскал Стефан изговаря една фраза на гръцки с всичките ѝ ударения и тънкости и я повтаря на славянски): — И рече бог: „Потребло човека, егоже сътворих от лица земли яко умножишася злоти човеков на земли.“ Но и получи милост пред бога, защото беше праведен и простодушен човек.

До свършването на полудения има още време. Даскал Стефан е доволен от това, защото програмата му за днешния ден е още съвсем в началото си. Той отваря едно старо четвъртито сандъче, сложе-

но в ъгъла на мундерлъка, и изважда оттам една вехта, дълго употребявана книга с орфана подвързия. Това са басните на Езоп, които ще се четат, ще се тълкуват и ще се превеждат от гръцки на български.

Когато случайно увеличи библиотеката си с някоя нова книга или когато прочете някъде нещо хубаво и полезно за ума и сърцето, с голяма радост бърза да го разкаже пред учениците си и да им обяснява по цял час. Наистина, лицето му е все тъй умерено – спокойно и тихо, – пламъчето в яносините му очи все така проблясва и стихва, но все пак в трепета на гласа му, в проиграваните от време на време бразди по челото му, в силно зачервената гонна устна – във всичко това се вижда, че душата му е силно обладана от нещо ново и богато.

– Стои Езоп на пазара на робите – разправя им той. – В старо време, както знаете, хората се разделяли на роби и господари. Един такъв роб бил и Езоп. Отишъл да се продава на робския пазар и клекнал настрана, да си чака късмета. Той бил грозен камбур, с криво лице, криви очи, голям сплескат нос, чорлав като Юда Искаримски – от грозен по-грозен. По нищо не можело да се познае колко много ум има в главата му. През пазара минавал богатият Антропос Философос. Искал да си купи роб. Тук се спирал, не харесвал, там се спирал, пак не харесвал. Като минавал край Езоп, спрял се и го загледал с погнусяване и съжаление.

– Не ме гледай, ами ме вземи – казал той на Антропос Философос. – Ако ме вземеш, ще спечелиш.

– Как ще те взема – рекъл Философос, – когато децата ми ще пицят и ще бягат от тебе.

– Тъй ще бъде отпърво, ала после всички ще ме обикнете.

– Добре – рекъл Философос. – Ще те взема. Все

ще ми свършиш каква да е работа. Само ще трябва да научиш смехории, та да ми веселиш децата.

Взел той Езоп. Минало що минало, един ден Философос свикал свои приятели, все учени като него. Яли, пили и напили се. Тогаз Антропос Философос рекъл:

– Аз съм силен и толкоз съм силен, че мога цялото море да изпия.

Гостите му, като го мразели за неговата голяма ученост и голямо богатство, рекли да го направят злочест и му казали да погнине една пусула, щото, ако не може да изпие морето утре в зори, ще му вземат всичкото богатство и ще го изхвърлят гол-голеничък.

Той в пиянството си не знаел какво върши и погнусил пусулата. На заранта влязъл в стаята му Езоп и рекъл:

– Хайде, бърже се обличай, господарю, ще закъснееш.

– Защо? – попитал Антропос Философос.

Тогаз Езоп гума по гума му разправил какво било снощи.

Ударил се по главата Антропос Философос и за малко не баялдисал.

– Бре, какво направих аз! Ами сега? Ще ми вземат имотите и ще ме изхвърлят на пътя гол-голеничък – как ме майка роди! Ах, видя ли какво направиха тия кучета?

Хванал се Философос за главата и завил като хайванин. След като плакал и си бърхнал главата от стената дълго време, Езоп го дигнал от земята и му рекъл:

– Нямаме време за чакане, господарю, ами вземай канчето и да вървим, зер мине ли часът, ще ти вземат и ризата от гърба.

Облича се Антропос Философос и се пита: „За какви чемери ще идем, като ще трябва да се изпие морето?“

– Върви сега да идем – рекъл Езоп, – на там ще видим какво ще правим.

Отишли при морето. Всичките философи душмани чакали и се подсмивали.

– Е – рекли те, – сега, приятелю, вземи, та изпий морето, както се обрече. Ако не го изпиеш, ще стане онуй, гето е писано в пусулата.

Тогаз Езоп го гръпнал настрана и му прошепнал нещо. Антропос Философос щял да падне от радост.

– Добре – рекъл Философос на душманите си, – морето ще бъде изпито. Ето канчето! – и той гребнал, та напълнил едно канче солена вода. – Морето ще изпия наведнъж, заклех се, пусула дадох и ще го направя! Ще изпия морето, само искам вие да спрете реките, що се втичат в него, защото аз съм се обрекъл само морето да изпия, а не и реките.

Ударили се тогаз по главите всичките му душмани и рекли:

– Антропос Философос! От нине нататък ти си най-умният философ в цяла Елада!

– Сега – завършил даскал Стефан – вие разбрахте ли какво нещо е да му сече главата на човека. Не трябва да се плашите от грозотията на лицето, а от грозотията на сърцето. Един грозен човек може да има най-острия ум и най-доброто сърце, а един хубав човек може да бъде зъл като змията и прост и безумен. Човек всякога трябва да гържи сметка какво върши и какво хортува. Една дума, пусната тъй, на вятъра, може да вкара човека в най-страшна беда и една дума може и в рая да го вкара, и да го направи най-честит.. Защо Антро-

пос Философос не помисли малко, като му поускаха пусула? Защото беше се забравил, защото се мислеше за нещо по-голямо, отколкото бог го е сторил. А мудростта казва: сто пъти помисли и един път направи. Сиреч, не почвай никаква работа, докато не я нагласиш добре в главата си.

Това беше училището на даскал Стефана. То беше място, гето се кове умът, гето се издига духът и се отваря широк и прав път на младежта.

Той им четеше из Платона, из Тукидита, разгръщаше им историята на старите гърци, изтъкваше тяхната сила, тяхното богатство, техния героизъм и слушателите му растяха с часове прег него. Учениците на даскал Стефан прочее бяха най-умните и интелигентните в града и много от тях заминуваха за Цариград да изучат някакъв тънък занаят или наука.

Макар след изгонването на гърка учител Георги Цукала гръцкият език да бе изхвърлен от училището, все пак никои нищо не казваше на даскал Стефана заради неговото полугръцко училище. Той беше тъй почитан и обичан в града, че никои не гръзваше остра думица да му каже, а камо ли да му затворят училището, тъй както направиха с другите гръцки частни училища. Колкото и смирен да изглеждаше даскал Стефан, нещо властно навяваше спокойната хоризонтална бръчка всред челото и тихите дълбоки очи, в които бликаше и съчувствие към нещо, и пълна самоувереност.

Неговото спокойствие не се наруши дори и при оная разпра, която му бе приготвила много скърби. Той успя да смекчи удара.

Един ден, току-що разпуснал гецата и слязъл в двора, пътните врата се отвориха и на прага застана синът на Славчо Куртоолу. Даскал Сте-

фан се почувствува малко притеснен, защото познаваше моя момък като голям побойник.

– Какво има, Минчо! – попита той.

Боязливост се изписа на живото кръгло лице на момчето.

– Даскал Стефане... Ела у дома на мезлиш. Викам те.

– Кой ме вика?

– Тати, вуйчо Лазар, докторът и Донко Петров, учителят.

Даскал Стефан помисли малко и рече:

– Добре, сега ще дойда.

Той се досети. Донко Петров лани се беше завърнал от Русия и щом дойде, започна разправия с гърците. В кратко време разправията отиде твърде далеч. Няколко частни гръцки училища се затвориха и учителите гърци напуснаха града. Сега Петров работеше и против гръцките свещеници и гръцкото богослужение. Отначало на работата на Петрова гледаха не добре. Чорбаджиите зле ръмжаха против него, но той не обръщаше внимание на нищо. Той стана учител в града и започна да преподава такива науки, които гръцките учители в града не познаваха. Тоя високообразован човек имаше на страната си всички млади хора в града и това му стигаше.

Като знаеше даскал Стефан това, не му беше мъчно да се досети, че го викат около тия въпроси. Донко Петров не рядко, макар и издалеч, му е подхвърлял някои думи, от които се виждаше колко голям враг е на гръцкото четмо и писмо.

С близането си още в стаята даскал Стефан срещна четири чифта живи пламнали очи, които гледаха строго и изпитателно. Лазар и Славчо Куртоолу нямаха никаква тежест пред даскал Стефа-

на, но доктор Стоименски и Донко Петров бяха сериозни, умни и учени хора, та не ще бъде лесно да се прескочи един от тях изкопан трап. Сега още по-ясно стана на даскал Стефана, че въпросът е около гръцкия език в неговото училище. Не може иначе да бъде, щом тук са Донко Петров и доктор Стоименски – такъв враг на гръцкото писмо и гръцката намеса в нашия живот...

Донко Петров и Стоименски седяха на миндерлъчето, а срещу тях на две столчета без облегалка седяха Лазар и Куртоолу. Донко Петров беше облечен в шаячни френски грехи и на главата му стоеше добре нахлупен фес. От двете страни на лицето му се спущаха дълги пирги кестенява коса. Той беше едър, кръвен човек, с будни живи очи и малко сипкав глас. Доктор Стоименски като че се смути от близането на даскал Стефана. Нежното, обрасло с къдрава брада матово лице малко побледня.

Когато даскал Стефан влезе, всички станаха и почтително се ръкуваха, а той сне малкото фесче и седна на края на миндерлъчето. Тъй – бледен, с дългите, отхвърлени назад коси и спокойни сини очи, – той наистина приличаше на светец.

– Ще ни извиниш, даскал Стефане – рече беловласият Славчо Куртоолу, някак неприятно стеснен, като преглътна и се понамести. – Ти знаеш, че целият град те почита и обича, та затуй работите ти вървяха така... без да ги спира някой. Но ... после ... батинка ... ти знаеш, че...

Донко Петров видя затруднението на Куртоолу, взе думата и заговори:

– Днес е третият път, как се събираме, даскал Стефане. – Той наведе глава и замлъкна, за да погреди мислите си. Чистосърдечие и искреност трептеше в гласа му, такава искреност, при коя-

то разговорът никога не стига до свада.

Петров продължи:

– Ти знаеш, даскал Стефане, какви бяха намеренията на гърците с тия свои училища в Българско. Те искаха новото поколение да забрави матерния си език и като възлюби гръцкия, да забрави рода си и, адним словом, да се погърчи. Ела да трябва да владее... Ела да трябва да покори целия Балкан и никакъв друг език да не се чува освен само гръцки. И право да ти кажа, даскал Стефане, че като видяхме как всичко младо се е повлякло подир гръцкия език, на защиткало при всяка дума, право да ти кажа, че се уплаших. Ако върви все тъй работата, в няколко години тук, в нашия Сливен, който ражда такива балкански синове, българска дума няма да се чуе. А защо да ти казвам какво нещо е матерният език? Матерният език – това е сърцето на един народ, то е короната на една вяра. Изчезне ли матерният език, изчезва сърцето на народа и изчезва короната на неговата вяра. Да! Сърцето спира да бие и народът умира. А ето, аз знам много добре руския език, докторът много добре френски знае и все пак ние с две ръце подписваме, че няма по-сладък, по-хубав език от българския. Русия... пак за нея ще ти река... Там всичко ти спомня руския език. Църквите, чистите, лъснали като огледало улици, високите къщи, фенерите, хората, децата – всичко от край до край ти показва как напредва един народ, когато той говори, учи и пише на своя, матерния език.

Донко Петров се беше зачервил от възмущение. Равният, открит поглед на даскал Стефан правеше задачата по-трудна, отколкото я мислеше отначало.

– А ние – продължи той след кратко мълча-

ние – никога няма да се освободим, докато не обикнем нашето, българското, никога няма да ни е мила и сладка свободата. Затуй се прогониха гръцките учители и се затвориха училищата им. И най-малката гръцка буквичка трябва да се залича от главата на сливенци. Както виждаш, българинът се опознава все повече и повече, той се съзнава и вижда, че без свой език, без своя наука, без свои църкви и училища е загинал... съзнанието за свобода няма да гоиде и ще изгуби своята народност!

Челото на Донко Петров се набърчи.

– Да изгубим своята народност?! – повтори той и изгледа с наболяла душа гругите.

Тягост и мъка пробягнаха из въздуха. Развълнуван от силен изблик на чувства, Донко Петров залепи ръка на широкото си чело. Вълнистите му коси овлажняха от бликнала пот.

– Даскал Стефане – рече той ниско и развълнувано. – Ти си един от най-почитаните хора в града. Тук за тебе се говорят най-добри думи. Това ни кара да вярваме, че ще ни послушаш молбите. Всички ние ти се молим... Ние и всичките българи от единия до другия край на Балкана – да оставиш гръцкия език от училището си и да учиш децата само на български. Нека не угасва българската искра у тях, нека не се притъпяват душите им, нека не се пречи на българската свобода. Щом искаш да вършиш добра работа за народа си, ела и стани учител с нас. Ей наскоро се отваря класно училище и ти вътре ще бъдеш добре дошъл. Ела, послушай ни!

Петров замлъкна и с трепетно очакване загледа даскал Стефана в очите.

Даскал Стефан, стеснен от това, че му се налага веднага да отговори, прокара поглед наоколо, като че чакаше подкрепа, загледа Петрова с израз

на човек, който не е разбрал напълно това, що му се е казало, и заговори:

– Защо не, братя? Каквото речете! Аз всичко съм готов да сторя, стига за България да е добре. Не знаех... прощавайте, не знаех, че досега съм вършил само зло на народа си... Боже сохрани нас грешних и очисти ни от всякия скверни... – Страдание се изписа на бледното му лице. – Ала кажете ми, братя, като знам аз нещо и искам да го дам на другите, какво да правя? Държиш в ръката си свещ. Нощ, тъмна тъмнина, и в тъмнината зад тебе вървят хиляди хора и газят в студените локви и краката им гизнат. И какво правиш ти, не гизаш ръка да осветиш пътя, та да виждат кой накъде стъпва, а духваш и изгасваш свещта.

Даскал Стефан след кратка въздишка продължи:

– Много, много съм мислил. Лежал съм си ноще и съм си мислил: – Не ни е добра работата! Не ни е добра ра-бо-та-та! – При тия думи той покламти глава. Бледнина и мъка покриваха лицето му. – Какво да се прави? – продължи той. – България трябва да се освободи, а нямаше учени хора, никой нищо не е прочел, никой нищо не знае. Същи гобичета? Ядем, спим и работим – и само толкоз. Разгърнете Любословието и вижте що има по света! Още в 1839 година е направен железен път, гето върви кола не с коне, а с пара, а ние не сме чули такова нещо! Наскоро един ингулизин хвъркнал с машина и се дигнал три боя над земята, ние и туй не знаем... Чудеса, чудеса, чудеса кипят в света, а ние нищо не знаем. Ние сме толкоз назад, че няма повече накъде! А пък какви книги има! Мудрост и богатство се разлива в тях, ала ние не сме ги чели и не можем да ги четем. Ние не знаем не само какво е сега из различните части на света, а не знаем

какво е било някога... Отгде ще научим история, ако не прочетем Херодот и Тукидид? Как ще знаем нещо за Сирия и Вавилон, за славяно-илирийския народ, за Константина Великия, за Юлияна Прескупника, за Тиверия или за Юстиниана, ако не видим историята на народите, ако не я прочетем? Как ще знаем какво има в градовете на талияните, ингулизите, френците, ако не прочетем някъде?

Даскал Стефан въздъхна, избърса с длан влажно чело и продължи:

– Човек трябва да прочете нещо, иначе бог да му помага! И трябва да чете, не само за да види и узнае какво има по света, не само за да добие повече ум, а още и за друго. Книгата може да отвори сърцето на човека и то да стане милостиво! Е, хубаво, много хубаво, но на какъв език да чете? И сам си казвам: „Ако знаех да чета на всички езици, гето ги има по земята, за мене щеше да бъде най-добре. Мудростта на цял свят щеше да се побере в сърцето и душата ми и умът ми щеше да гледа далеч, далеч през планини и морета. Ала ето че аз не знам друг език освен само гръцки.“ Добре, нека се попитам сега какво съм спечелил, като съм знаел макар и само един език повече. Като се попитам тъй, аз виждам, братя, че съм спечелил много. Старите гръцки учени (казвам старите) крият много знания и много мудрости. Те ме възрадваха и ми просветиха душата! Тогаз рекох на себе си: „Щом си научил нещо добро от тия книги, дай го на другите и ги научи и те като тебе да пият вода от бистрите студени извори.“ Вие знаете, братя, че аз училище нямам. Аз събирам деца и деля с тях онуй, що знам, що съм чел и учил... И научавам ги и те също като мене да могат направо да четат. Трябва ум и аз го търся, гдето мога, гдето ми е по-

лесно... А хубави неща са писали старите учени хора. Техните думи отварят душата на човека и пълнят главата му с много ум и много разум... Те всичко знаят... Всичко, всичко – от звездите на небето, та до най-малката прашичка на земята... Обърнеш се към Платонос, големия гръцки мудрец, и чуваш да ти дума такъвиз слова, че цялата ти душа да се отвори... Обърнеш се към Аристотелес, и той също ти хортуба чудесни неща... А ако се зачетеш в слепия Омироса, ще видиш, че не е много добре да живее човек, без да знае тия светли приказки...

А кажете ми, какво има написано на наш език? Апостола и Псалтикията! Хе, че моите ученици ги знаят като по вода! Елате да чуем как четат моите ученици на славянски! Като по вода четат. Ала где ще смогнеш с тия две книги? Те са малко и с тях само не може човек да обогати ума и душата. А как ще водиш народа си, когато нямаш богат ум, разум и мъдрост?

Даскал Стефан замлъкна, извади чиста червена кърпа и избърса чело. В стаята зацари мълчание. Донко Петров гледаше Стефана в лицето и сякаш не знаеше да му възрази ли, или да се съгласи с него. Па и другите се чувствуваха някак неловко, особено като видяха, че сам Петров изглежда малко разколебан.

– Тъй мисля аз, братя, и тъй ви казвам. Чух, че вие ще въведете в училището да се учи на френски. Добре, много добре ще направите. Блазе на тез, дето знаят френски. Какви ли чудеса са прочели! Какви ли чудеса знаят! Ала аз, след като дълго съм скитал из Балкана, че чак до Атонските гори, много добре знам какво нещо е нашата бащиния... И знам, че тъй хубава е бащинията, както е хубав и сладък нашият, матерният език. По цели часове аз приказ-

вам на моите деца за българската красна земя и показвам всичките ѝ хубости ей тъй, като на длан. Приказвам им за Родоп, за Рила планина, за Пирин, за хората, дето живеят из тия места, за хубавите задруги български, за добрите наши българи и те виждат, че в Българско има такъвиз места, каквито рядко има другаде! Не, братя, не се гърчея, боже сохрани! Но казвам – за човека трябва гроб, за да гиша, ум, за да мисли, но и пенджерче, за да може да вижда навсякъде. Един език повече да знае човек, все едно да има едно пенджерче повече и тъй – повече светлина и слънце в неговия дом...

Даскал Стефан замлъкна. Донко Петров стана. Той побутна черните, надникнали към устата мустаци и отпусна ръка на Стефановото рамо. Всички се загледаха сега в Петрова. Тоя учен човек, който знаеше много науки и който знаеше да съчинява такива хубави песни, трябваше сега да блесне повече от скромния даскал Стефан.

– Даскал Стефана – рече той тихо и задушевно, – брате даскал Стефана, повече нямам какво да ти река. Нека бог ти дава сили и крепкост за работа. Твое то честно сърце може да те заведе само на добър път. Ти си прав, много си прав. Не стига само гроб, но и пенджерче за светлината. Но аз мисля, брате Стефана, че българинът засега трябва да мисли и да работи за освобождението си от турците, а после да мисли за светлината. За свободата днес трябва да зграви ръце и пушка бойлика, за свободата днес трябва да силни и юначни души... Ти си много прав, брате, като казваш, че без ум и светла душа нищо не може да се направи. Добре! Ще работим за ума, но ще работим и за силата и юначеството. А светла душа? Светла душа аз казвам на онзи човек, който знае да обича бащини-

ята си и да мрази душманина. И аз мисля тъй: за да могат да станат всички хора такива, трябва да се премахне всичко, което пречи на свободата. То е властта на гърците и на турците. Но... аз виждам и друго. Виждам, че ти си работиш като добър българин, който мисли, че по-напред трябва да се просвети умът и душата, тогаз да се мисли за свободата. Нищо! Мисли си така, няма зарар, но моля те повече за българското говори на своите деца и по-малко на гръцки. Не забравяй, че щом се освободи България, всичко гръцко ще се премахне и ще се чуят други езици, на други народи...

Донко Петров се обърна към доктора, който седеше на крайчеца на миндерлъка:

— Нямаш ли да речеш и ти нещо, докторе?

— Не, нямам — отвърна докторът. — Друг път. Аз мога да кажа само, че се много радвам, дето се намери този случай, да се запознаем по-добре с гаскал Стефана. Наистина, и аз съм тука нов... но нищо, все пак запознахме се. Искам един ден да те навестя и за друго. Ти, чух, че си познавал много добре билките и много хора виждали полза от тебе... Аз съм доктор, та добре ще бъде да науча някоя и друга билка.

Това желание у доктора тъй възрадва гаскал Стефана, че той ловко скочи и пак седна.

— Елате, елате, братя! Ще ми направите голяма радост.

Сбогуваха се като най-добри приятели.

Като отиваше към дома си, гаскал Стефан прекара през глава водените разговори и се помъчи да разбере защо беше тая среща. Знаеше се вече, че Донко Петров е започнал грозна борба с гърците, но мигар мислеше, че гаскал Стефан е гъркоман? Мигар може да се помисли тъй за него? Освен това

гаскал Стефан беше чувал, че докторът се много гневи на лекуванията с билки. Дали не мислеше да му забрани? Тиха усмивка помръдна на гаскал Стефановите устни. Решили да отнемат двете му най-скъпи радости: единият да му скъса книгите, а другият да му забрани да цери немощните и болните! Хе! Планината по-лесно ще се премести от едно място на друго...

Донко Петров и докторът не се стърпяха да не покажат недоволството си пред Славчо Куртоолу и Лазара, заедно ги подвели да гържат лош език пред Гаскал Стефана. Като нови още в тоя град — макар и тукашни, — те не познаваха хората добре и не очакваха да видят в лицето на гаскал Стефана такъв добър и способен българин. И те намислиха да заведат дружба с него и тъй да го вземат напълно на своя страна. Така от приятел на гръцката книжовност той ще стане приятел на свободата.

Но когато започнаха да го навестяват, те видяха, че гаскал Стефан е всякога еднакъв към тях. Той не беше по-друг, отколкото се показва още първия ден, и неговото гържане не стана по-горещо. Той живееше с нещо, което му беше по-близо от всякакво приятелство, нещо, което по-силно затопляше душата му, отколкото близостта с кои да са хора. И новите му приятели скоро разбраха, че любовта е съвсем друго нещо! Той обичаше своите ученици, обичаше науката, която разгръщаше пред тях, и обичаше също своите бурени, на които посвещавахе целия полуден от работното време. И докато докторът живееше с намерението да забрани на гаскал Стефана да лекува хората, сам се възползува от някои треви и ги препоръча на своите болни.

Нещо чудно беше гаскал Стефан със своята

широка любов към науката, с жаждата си към знания и с усилието си да бъде полезен на живота. Рибения буквар ли чете, в Любословието ли се заглежда, или в страниците на някоя стара елинска книга, пред него неотлъчно стоеше някое крехко зелено стръкче бурен, в което купи живот, тъй потребен за хората.

Между стаята му и училищната стая имаше друга, по-малка, полутъмна стаичка. Стените ѝ бяха отрупани със снопчета и вързопчета билки, които гаскал Стефан щедро раздаваше на болни. Би казал човек, че той живее с някакви празни идеи, но налякалите всеки ден подир обед разни болни хора край стобора даваха да разбере колко много им е потребен той. Те виждаха полза от билките му, бързаха да ги вземат, толкоз повече че от никого гаскал Стефан не взимаше пари. Той имаше да яде – повече и не му трябваше. Следобедното време той харизваше на болните и недъгавите, които още от зори се трупаха пред портата и чакаха следобеда, за да се яви той при тях. Той ги приемаше в стаята си по двама, по трима, изслушваше ги, изследваше болестите им и им даваше билки, като ги изпращаше доволни и обнадеждени.

– Вземи ти, Йордаке, тая коча билка. Ще я смесиш с равнец и бял шир и ще ги вариш, горде възклокнат. Ще пиеш заран, обед и вечер по ракиена чаша.

– Ти, Нейко, не си стеснявай гушата толкоз! Тъй никога няма да ти се прияжда. Ето ти на теб сама билка, ето ти катрион. Вари и пий колкото можеш. После гледай да почиаш и да поспиаш повечко.

– А на тебе, бай Горчо, ще ти кажа, че няма да оздравееш, щом носиш хромела на гърба си тъй, както те видях по моста на Куруча. На ти гулян-

ка и волски език, вари го с небет-шекер и пий по едно канче всяка сутрин на гладно сърце.

– На тебе, бабо, какво да кажа? Иди на чаршията при Арабчето и си купи от него лозя сълза. Капвай по няколко капчици в очите си всяка сутрин. Против всички злини има билки, бабо, само дето няма против старостта.

– А на тебе, Костагине? Какво ти е?

Костагин разправя и след като гаскал Стефан внимателно изслушва, подава една стомничка варена билка.

– Изпий туй нещо. Снощи съм го варил. Заран, обед и вечер по едно канче. Като го свършиш, да върнеш стомничката.

– И на тебе, чичо Стойко, ще ти дам пак от същото. Разбира се, че си видял файда.

Чичо Стойко стисва калпак под мишница и се приближава крачка напред, но гаскал Стефан, като вижда, че старецът се готви да му изказва благодарност, спира го с ръка и заговорва с друг.

И тъй изреждат се един по един болни, хилави, недъгави и той всекому дава ту варени билки, ту неварени. И докато пред обед той водеше разговори с Аристотеля, Платона, Сократа, подир обед се разправяше с хората за треви и бурени. На едного ще препоръча старо биле, бяла ружица и капикоса; на другото млечок, перуника, бадемови листа; на трети кукулайка, кошнички, лиангру... Само треви и цветя мълвят устните му. Неговите грижи бяха тъй големи, че денят му не достигаше, за да завърши всичките си работи.

Той се събуждаше в тъмни призори, обличаше се, откачаше кошничката от стряхата и потегляше из пустите още тъмни улици към Бармука. В продължение на три-четири часа той трябваше да прех-

върли баура, да обходи долищата, да напълни кошничката с билки и да се върне за училището. Но макар да беше работата му тъй много бърза, той се движеше все така, както всякога, отмерено и бавно. Само когато изток заруменяваше, той ставаше видимо неспокоен... спираше поглед на хоризонта и гледаше тъй, като че там без друго ще се покаже нещо чудно и огромно. Но когато там бликваше руменината и огненочервеното чело на слънцето започваше да се изразява на пламтящата жарава, гаскал Стефан заставаеше на мястото си и гледаше към хоризонта, но тъй, като че се стараяше да прозре отвъд него. Той не гледаше слънцето, а някаква своя мисъл, която се мъчеше да въплъти и оживи. До краката му стоеше кошничката, а в ръката му – фесът. Косата и брадата му се развяваха и той вече заприличваше на стар, забравен от времето пустинник. Малко по малко слънцето се откъсваше от хоризонта, топлите лъчи пронизваха хладния въздух, гървета, шубраци и бурени хвърляха своите сенки и земята почваше да диша с пълни гърди. Тогава на лицето на гаскал Стефана се изписваше някаква чудна, далечна усмивка и той започваше в полуглас да напява Доксарито. В това великолепно песнопение се възхваляваше делото на бога. Всичко носеше отпечатъка на една огромна ръка и всичко беше озарено от една светлина, която идеше от висините, за да се разлее и да затопли великите божии дела – Радостта и Живота.

През тая хубава песен гаскал Стефан виждаше колко свято нещо е животът и каква лъчезарна мъдрост се съдържа в него.

Той се унасяше в своите чувства, а по ръцете, по гърба, по коленете пълзяха гребни разноцветни насекоми, които се спъваха в гънките на прехите му и литваха във въздуха.

Най-после той напълняше кошничката с билки и потегляше назад. Пешовете на дългото му джубе се развяваха, буйните къдри около ушите се блъскаха о лицето му и крачките – тоя път по-бързи и по-твърди – го носеха наголу из баура. Покривите на града се червенеяха и из тесните улички се пресрещаха и отминаваха хора, потънали вече в дневната полугорчива, полунеспокойна залисия.

VII

Твърде голямо беше спокойствието в дядо Нойковия дом. Всички знаеха, че старецът след дългогодишните си печалби претърпял една тежка измама, която турила край на всичкото му богатство, и той умрял от скръб. Те не се плашеха дори и от това, че в скритата деля в избата не намериха нищо повече от шейсет хиляди гроша. Тук имаше три стана, които можеха да скърцат през целия ден, та ако бе работата за прехраната, нямаше защо да се плашат. Но друга беше неприятността от смъртта на дяда Нойка. Докато неговият дом минаваше за един от най-богатите в града, сега всички ще разберат, че Нойкови претъркват бешлиците...

Човекът, който би погледнал с ужас на това обедняване, е, разбира се, Панайотка. Горда и омайна от своето охолство, тя още нищо не виждаше, нито измерваше положението си. Тя не знаеше какво е да не си богат – затова нямаше мярка за ужаса си. Тя продължаваше да раздава на бедни и просяци и да се носи облечена като пашовка – в най-скъпи сърми и платове.

Но най-после разчу се навсякъде, че Нойкови

са обеднели. Когато моя слух достигна до Панайотка, тя остана вцепенена. Как? Дето ще се рече, в къщи вече няма да има много пари? Няма да се носят скъпи платове? Няма, значи, да се купуват нови интишии за врата? Гордостта беше страшно пострадала! Докато в събота вечер пред портата всякога чакаха бедни жени, за да вземат нещичко от ръката на Панайотка, сега вече никой не се мяркаше там.

Панайотка не можеше да разбере отгдето идеше тая напасть за семейството. След една лоша кавга с една далечна роднина, която я бодна право в сърцето, като я нарече бедна сирота, Панайотка бързо изтича по стълбите и отиде в килийката на чича си Стефана.

Сълзите облизаха лицето ѝ, което му руменееше, му избледняваше. Така, с подпухналите мокри очи и пламналите тъмноалени устни, тя напомняше някакво пъстро цвете, моку-що отърсено от натежали гъжровни капки.

– Чичо – рече тя едва сгържано, – хората гумат лоши работи, пък ти нищо не ми казваш.

– Какво да ти кажа, Йоте – рече съчувствено гаскал Стефан, – не разбирам!

– Думат, че сме ситни сиромаси. Да едем ли нямаме, да се обличаме ли нямаме?

Той кивна два пъти неопределено, наведе глава и след като мисли госта дълго, рече:

– Не е досущ тъй, Йоте! Ала защо да крием? Дядо ти умря от гамла. Загубил, кажи-речи, всичко припечелено. Обраха ли го, измамиха ли го, не знаем. Ето, сега ние сме повече на ръцете на жените, отколкото на мъжки ръце. Те тъкат, продават и принасят. Умря дядо ти, Йоте, а аз виждам, че всеки се готви да тръгне по свой път. Ето,

ние се лутаме, без да знаем още, че се лутаме... Търсим пътечката си, терпина си... Наглед хубаво е, дето всеки се замисли за себе си. Тати беше тъй курдисал живота си, че всичко си течеше като по вода. Днес, както се вижда, всеки ще трябва да блъска колелото си по камънаците. Добро или лошо – така е. Едно време навсякъде се чуваше матевият глас, навсякъде се виждаше неговата душа. Той не искаше да се види друга душа освен неговата. И сега... изведнъж, без да сме готови, трябва да дирим пътеки за душите си. Кой накъде ще бъде изведен?

Даскал Стефан помисли и размърда глава, като че се пробужда от сън.

– Не са за тебе тия мои размишления, Йоте. Ти си още дете. Не се плаши от хорските думи. Чичо ти Апостол взе вече на гърба си всички грижи и работата добре ще потръгне.

Панайотка си излезе малко утешена, макар че гордостта си остана все тъй жестоко наранена.

С всекиго ставаше нещо неприлично, нещо, което не се забелязваше на пръв поглед, но което показваше, че тук всичко е извън коритото и се мъчи да се прибере пак в него.

Тогораки се връщаше по-честичко пийнал. В хана на Михалаки Досков се събирали уж на пазарлъци, а се свършвало все с изкусване на вино и ракия. Но сега Тогораки изглеждаше по-горд и по-тежък, което за него значи по-безочлив. Той прекупуваше и препродаваше чулове и по тоя начин извършваше в къщи работата на същински глава. Затова още с влизането си двора той отрупваше с псувни всекиго, който му се мярваше пред очите.

Кондо също тъй заживя с мисъл за себе си, но мисъл, която не го свързваше с дома. Не, той, как-

мо всякога, тъй и сега си остана чужд за всички... Но гаскал Стефан, който добре виждаше как бледнее духът на дяда Нойка, скоро разбра, че и Конговата душа е заблуждала във от пътя.

Един ден, когато гаскал Стефан седеше в стаичката си и пишеше в своя лековник, вратата се блъсна и вътре влезе Конго. Фесът му беше метнат назад, към тила – види се, наложил го е набърже, – и по лицето му се четеше силно безпокойство. Но още с влизането си той срещна благия, замислен поглед на брата си и мислите му като че изведнъж щукнаха из главата. Загледан в Стефана, той мълчеше и тъй примизваше, сякаш се мъчеше да се сети какво има да каже.

– Какво има, бате? – попита гаскал Стефан.

Конго се окопоти, но предишното стихийно чувство не се върна. Той погледна към сандъка, сложен до малкото кюмбе, и каза – повече с молба, отколкото настойчиво:

– Парите там ли са?

– Защо, бате? – също тъй готов да се обезпокои, попита учителят.

– Ех тъй, искам да знам, санким, там ли са?

– Че где ще бъдат? Тука са.

Той стана, отвори сандъка и рече:

– Ела виж, тука са.

И Конго напрегнато се вгледа в голямата връзка, която съдържаше общото богатство – шейсетте хиляди гроша.

Той въздъхна, погледна изпитателно брата си и одобрително мръдна глава.

– Не трябва да се боиш – повтори гаскал Стефан. – Още тия пари не ни трябва, та затуй не ги делям. Ала нека ти кажа, бате, че хич не ни бива. Ние сме здравата осиромашали, тъй сме осиромашали,

че и дяволите не могат да ни помогнат. Сбъркал нещо тати, полъгал се подир някого и всичко провалил. Какво да се прави! И на него кусур не връзвам. Търговия е – или всичко се печели, или всичко се губи, а да се поддържа такъв голям дом, и грижата също трябва да е голяма. Грижата за тежки кярове. Истина, тати никога не губеше, ала... дяволска работа... какво да се прави. Е, сега, да останем на ръцете на жените – не си струва. Трябва да се почне нещо и да се извадят наново изгубените пари. Те ще бъдат общи – на трима ни – и ще хранят челядта. Та... искам да ти кажа... приказвахме с бати Апостола. Тия дни ще помислим за погялбата и на парите, и на грижите.

Конго изслуша брата си и мълчаливо излезе, без да си помогне с каква да е своя мисъл. Важното за него беше, че парите не са откраднати. Колкото за погялбата, тия дни ще видим.

Доскоро Конго преживяваше, без да усеща как мече времето, съмваше се и мръкваше, без да мръдне нито една по-тънка мисъл в главата му. Той не се измъчваше, защото беше беден и не умееше да бленува. Живееше днес за утре и се стараше да бъде съвсем незабелязан.

Но след смъртта на стария застоялият мозък започна да се помръдва. Той чувствуваше вече нещо по-голямо в душата си, нещо, което радва и наскърбява, и обезпокоява и плаши.

Разбуждената му душа заприлича на чудноватото животно с хиляди пипала, които се протягаха, за да се вкопчат, да се впият...

В полумрачния му живот вече блещукаше светлинка и тя озаряваше всичките му мисли, като ги правеше по-живи, по-пъргави.

Складът за брашна не хранеше вече ничии на-

гежги и понеже Конго имаше по-големи кроежи, то стана нужна складът да се затвори.

Един ден Апостол се върна от юшурската си работа из селата, поприказваха със Стефана и извикаха Конда... Ще се делят... Щом старият е вече купил и заплатил юшурското право, пари засега не трябват... Нека всеки си държи парите, че да си е спокоен...

И разделиха ги. Прег всекиго от братята се издигна голяма купчина със злато по двайсет хиляди гроша.

Безцветните очи на Конго широко се отвориха и там проблесна влага. Той протегна ръка боязливо, разпери лапа и я отпусна върху златото. Последва един кратък полувън – сякаш монетите едновременно извикаха пожелание на новия си господар. И непривична усмивка проигра на сбръчканите му устни. Но само няколко минути траяха щастливите зари по Конговото лице. Скоро той пак наведе глава, скри от лицето си и последната чертица, изразяваща каква да е мисъл, и наново се защура. Никой не знаеше где изчезнаха парите. През нощта след подялбата той ги скри някъде и пак продължи своя черен и груб живот, макар че вече не го смятаха за беден.

Но в спящата гуша на Конго все по-ярки черти добиваше новият живот. Там ставаше нещо голямо. За пръв път той се почувствува обладан от гълга и правото да мисли, и то да мисли важни, големи работи. Да се преживява ей тъй, като добиче, и изведнъж да ти отворят една книга и да ти кажат – чети! И Конго, макар и с тая толкова неграмотна гуша, четеше слова, които никога не бяха спохождали полуспящия му мозък.

Когато прибра парите си, първата му мисъл

беше – няма ли някой да ги открадне? И тая мисъл вече не изчезна. Той беше окрил парите в сандъчето си, но ги извади оттам и ги скри в пазвата си. Голям, тежък възел беше, но така Конго можеше да бъде по-спокоен. Вечер, като си лягаше, втукваше ръка в пазвата си, стискаше големия възел, свишаше се на топка и тъй в полусън прекарваше цяла нощ. Ала и това не го успокояваше. Ами ако рече да се унесе дълбоко в сън, няма ли да гоиде някой да ги извади? Колко му струва? Заспал човек – умрял човек... Ще бръкне ей тъй полекичка и ще ги измъкне. Вратите са наистина затворени, ала... ала тсз, който е рекъл да краде, той ще му намери колая.

И, разбира се, първи Тогораки спечели подозренията на Конда... „Тогораки не си поплюва... Цял мушколовец е... само гледа отгдето може да пипне... Та не би ли задигнал той парите? Хе, само да му се падне!“

Но още по-после почти всички у дома станаха подозрителни... „Не ти трябва да вярваш в никого! Никой не обръща гръб на парите – стига да му се паднат...“

Най-после той реши да ги скрие на такова място, гето муха не може да отиде.

Той се луташе из двора, след това излизаше и отиваше на лозето, надничаше из синорите, из хралупите, копаеше, зариваше, после пак откриваше. Чудо се извършваше с Конго. В тъмния мозък вече се рояха мисли, и не лениви, гребни и кухи, а богри, понякога буйни и една през друга по-чудновати. Още щом влязоха парите в ръцете му, от него сякаш се отдели груг човек, с когото той водеше дълги, предълги разговори и тия разговори внасяха бедрина в душата, тромавото му тяло ставаше неподвижно, по-кръшно... По-рано той не виждаше

пред себе си нищо повече от своята тясна пътечка, а сега сякаш някой бе махнал от очите му досегашните наочници.

Това бързо прозрение го караше все повече да се привързва към парите си. И понеже страхът да не бъде обран растеше от час на час, то и грижата да бъдат парите добре скрити също така бързо растеше. Той ги скриваше на едно място, но на другия ден ги изваждаше оттам и ги скриваше на друго място, което на следния ден сменяваше с трето...

Той се движеше около парите си, разнасяше ги от място на място и се луташе като замагъосан. Но тая лутаница не го измъчваше, защото така парите оживяваха пред него и заедно с това и душата му заживяваше новия, препълнен с чудеса живот.

Той всеки час си проверяваше парите на мястото ли са и когато ги набарваше с грубата си нечиста ръка, лицето му широко се ухилваше и двата зъба, висящи от горната му челюст, рязко се очертаваха на тъмния фон на гърлото.

Но сам Кондо не усещаше колко голяма и колко уморителна бе тая грижа. Той непрекъснато скиташе от място на място и тъй често променяше местата, че друг би се объркал и би забравил де е турил парите последния път.

Една подобна случка впрочем стана и тя дойде да отвори друг път на преживяванията му. Една заран той потегли към лозето, дето парите стояха заринати цели два дни. И понеже толкова време той не се докосна до тях, реши да ги извади и премести гругаде. Отдалеч се виждаше, че на полянката до синора се нещо мърда. Кондо избърза, прехвърли баирчето и видя познат човек. Всред полянката седеше грунав прахен пътник, който си изтупваше еме-

ните и морно и малко виновно се хилеше към Конда.

— Хм — се обади Кондо вместо поздрав, като го изгледа през вежди и седна до него.

— Добре сме се видели, чичо Кондо! Таман се готвех да се посмераметя, та да отида у дома по човешки.

Тоя пътник беше познатият на целия град скитник Йорги иманярят, далечен роднина на Нойкови. Той нямаше нийде никого и затова сам се вреждаше към дядо Нойковата челяд, па и никои не му забраняваше това, защото неговото гостуване беше само два деня в шестте месеца. Лете той скиташе из Балкана да търси имане, а зиме се пазаряваше в някоя воденица и по цели месеци работеше за единия хляб, докато се запролети и пак да поеме Балкана за тежко имане. Тъй като бе прекарал по-голямата част от живота си всред дивата природа, беше изгубил чертите, осанката и обноските на градския човек.

Той беше тънък, сух и извънредно висок, със скулесто, изгоряло от слънце и ветрове лице — дълго като чехъл и обрасло наоколо с остри червени четини. Меснатият нос се извиваше почти до устата, която се изрязваше тъй ъгловато, че му придаваше прилика на стар лъв. Добродушие, суета и упоритост се четеше в малките му сини очички.

Като видя Конда, той се изправи. Дългите, тънки като пръчки крака, обути във вехти грунави потури, направиха голям чатал и сложената върху дълъг гол врат глава се радостно завъртя, но сърдитото лице на Конда го смири. Той пак седна на мястото си.

— Домъчня ми, чичо — каза той на Конда, като се хилеше от сърце. — Нали сме си рога, мъчно ми стана.

Вместо отговор Кондо го изгледа от горе до долу.

— Не ме гледай сега! Почакай още някой и друг ден, че тогаз ще видиш какво нося в дисагите. Сега още си мълча.

Той кивна с глава и лицето му прие победоносен вид.

— Какво нещо! Години да обикаляш около туй място, а да не знаеш, че там пещерата пука от рубета, меджидии и султанки... Сега вече е ей тук-качка в ръцете ми!

Кондо хвърли плах поглед към Йоргия и изведнъж си помисли нещо страшно. Ами ако ги е намерил? Той скочи, хвърли се в лозето и изтича до хралупестата круша. Ръката му бързо се шибна в дупката... О!... Парите не бяха там!... Някой ги е взел, взел, взел... Разтрепераната му ръка опипваше, гълбаше стените на дънера, ронеше окъртения гнилош, но нищо, нищичко не се намери!... Най-после той измъкна ръка и застана вледенял на мястото си. Като постоя една минута, той пак скочи. Лудост бе изкривила лицето му. Той се втурна към синора, прескочи го и се хвърли върху дисагите на Йоргия, но там нямаше нищо повече от една шепатрохи и два залъка корав хляб. Той се позапря, помисли малко и пак се втурна в лозето... ръцете му се развяваха на всички страни и закръшиха каквото им попаднеше. Пред него хвърчаха оскубани лози, окъртени клони, хвърчаха молози пръст и заедно с това във въздуха се носеше страшен вик. Той бягаше с всички сили, спираше се, озърташе се и все тъй — озверен и луд — се втурваше назад. Като бягаше така, без да вижда где стъпва, той се спъна от една лоза и падна по лицето си. И бог знае как това падане го оковати. Той се надигна, сегна

и се огледа. Не!... В хралупата парите бяха по-рано. Кондо ги беше извадил... и ги беше заровил в земята до зарзалата... Той пропълзя до зарзалата и отрина с пръсти мястото, отдето извади своето злочесто вързопче...

Уморен до смърт, той скри вързопча в пазвата си, тръшна се до дънера, свит на тонка, затвори очи и силно задиша.

Йорги пък беше разкراчил чатала и с ръка на чело дълго гледа към Конда, след това, като видя, че Кондо се изправи, кивна с глава, метна дисагите на рамо и потегли към града.

Дохождането на Йоргия беше приятна изненада за Нойкови. Всички знаеха, че той ще разправя патилата си, и понеже в тия патила имаше много весели случки, то всички обичаха да го слушат. Йорги знаеше, че неговите истории се харесват, та бързаше да ги украсява с множество гребни измислици.

Ето, задава се Йорги от пътните врата цял ухилен. Хили се кърпената абичка, потурките, малкият, направен от кожа на дива котка калпак, в който едвам се побираше темето, хият се цъфналите му еменици, хили се и всичко, което го окръжава.

— Лельо, чичо Йорги иде — обажда някой в двора.

— Панайотке, вуйчо, леля Ташо, тичайте, че Йорги иде! — се обажда друг глас откъм сайванта.

— Лльох! — извиква леля Жечка от чаргака — Йорги иде мари!... Лельо Тогорке!... Я го вижте мари какъв се хили като пача!

Едва влязъл и сигнал на сундурмата под чаргака, около него се натрупва цялото семейство. „Йорги!.. Чичо Йорги... Йоргаки... Йорги магжията...“ — се понасят от всички страни весели подвиквания.

— Казвай сега, Йоргаке, где остави меджидии-

ме, та идеш с празни дусаги? – пита Тогораки. – То пари като пари, ами на емениите табаните останали нейде из маарите, та си стъпвал на гол крак...

– Чичо Йорге, чичо Йорге – подвикват Апостоловите деца, – дай барем едно рубенце.

Леля Жечка гръпва децата пред себе си, но от другата страна други го задирият.

Йорги се хили и гарява всяко едно с весел, добродушен и малко сконфузен поглед.

– И меджидии ще има, и рубенца ще има... Потрайте само... То с траене става – отвръща той и червеното му лице продължава да се хили.

Наоколо му налякват почти всички, а леля Жечка е успяла да му втукне в ръката голям топъл комат пита и буца сирене.

Йорги започва, обръща залък след залък. Млясканията се чуват чак отвъд двора.

– Само потрайте – казва той през хапка.

– Де разкажи, де! Разкажи де си ходил, какво си видял из Балкана... Пари, имане намери ли? – пита Тогораки с готова издявка на устните.

– Намерих нишаните, бат'Тогораке. Ако не вярваш ей на, честният кръст да ме убие. Хе, над Куруорман в една сегловина... Там е имането. От извора броиш девет крачки вляво, ама като се обърнеш към залез слънце. Ще стигнеш до един камък с нишан: една издълбана буква – омикро, – после... – Той се сети, че не трябва да разказва, подсмихна се весело и годаге: – После вита, делта и осемнайсет... – След това замахна с ръка и рече: – Като ви донеса алтъните, тогаз ще приказваме.

Но Йорги е такъв човек, че заговори ли веднъж за имане, и дяволът не може го спря.

– Там има една голяма пещера. Влезеш в пещерата, отнийде не влиза светлина, а пък свети. Ся-

каш някой е запалил борина. Направиш пет-шест крачки, провреш се през една-две дупки и се изправиш пред трета, по-тъсна. – На Йорге можеш и да не вярваш, но че се е пробирал през дупки, това е повече от истина, защото носът и челото му са всякога прохлузени. – Влизах и през тъсната дупка – продължава той – и какво виждаш? Едно куче, като вълк голямо. Стои и никак не мърда. Сега, ако речеш да стъпиш близо при кучето, то отваря уста, нагъхва те със зехир и ти ще гебергдасаш. Затуй трябва да минеш отгясно и по-надалеко. Тогаз кучето си остава на мястото. Минеш през още една, по-тъсна дупка. Трябва три гена да не си ял, та да можеш да минеш през нея. На туй място още по-силно свети. Минеш през още по-тъсна дупка, и какво виждаш? Тук куп лири, там меджидии, алтъни безчет, а пък рубета – с лопата да ги ринеш. Погледнеш настрана, и ти се свят завие. Стои една златна-златничка кола с ритлите, с жеглите, с канатите, с всичко – само впрягай и поемай!

– Ама чакай де – казва Тогораки. – Ти влиза ли? Видя ли с очите си?

– Влизах, ама като наближих кучето, замислих ми ей тъй – като на гранива лош. Взех, че се върнах, та пратих Такя. След два-три сахата Такя се върна със схванато чене.

– Ами той защо не е взел нищо?

– Защото е будала, хаирсъзинът неген – ядосано изрева Йорги. – Аз защо си го налагам с тоягата всеки ден? Такова говево, ако не го налагаш, нищо не направя.

– Е? Сега какво ще направите?

– Подир два-три гена ще се намерим на Дрянковата воденица, та ще идем пак. Няма игра да си играем вече.

– Тю, язък – се обажда Панайотка, – барем едно е да ми беше донесъл бе, чичо Йорге!

– За тебе друго донесох, Йоте, ама не знам ще ли го харесаш.

Панайотка галено се промъква до него. Йорги често ѝ е носил хубави самурени кожички, та очаква нещо да ѝ подаде Йорги.

– Аз, Йотенце, ти донесох едно нещо, да си играеш с него. То е много добра гадинка. – И Йорги бръква в пазвата си, изважда оттам един госта дебел смок и го слага пред нея.

Понасят се писъци, клетви, псувни, смехове...

Смокът, съвсем омаломощен в зверските ръце на Йоргя, се помръдва лениво, подига глава и пак я слага на земята.

– Да те господ убие, Йорге! – вика леля Жечка, избягала чак под смокинята от страх.

А през това време, когато Йорги занимаваше Нойковата челяд със своите измислици и планове, Кондо продължаваше да живее все тъй притеснен и страшно обезпокоен. Тоя ужас, който преживя в лозето, го съвсем изплаши. И имаше защо. Тия пари могат и да се загубят, могат да отидат и в чужди ръце... Пари са потребни всекому.

Кондо вече не мислеше да ги крие никъде, а купи два кемера, напълни ги и ги запаса по голо. О, един бог знае какво наказило бяха кемерите. Те му тежеха, пристягаха го, нещо тъй пукаше, като че се късаше шевът им и той всеки час усещаше, че златото тече, минува през потурите и се изсипва из пътя. Тая мисъл го караше да се съблича всеки час и да проверява дали наистина нещо не се е скъсало. След проверката той се успокояваше, но пак за кратко време.

Нямаше край наказанието на Кондо.

Но колкото и стеснен да беше животът му, някогашният вледенял мозък вече раждаше мисли, каквито груг път не го бяха спохождали. Преди смъртта на стария, Кондо не познаваше цената на парите. Той живееше в мрак, който беше и прост, и приятен и не се явяваше нужда от някаква груга слабост. Но ето сега, когато имаше вече парите в ръцете си, любовта към тях изведнъж възрастна и заедно с това пространството пред лицето му стана много по-широко и мислите му сега се простираха на много широки страни, без да ги спира нещо. Где била работата! Трябвало да умре старият, та да видят толкова много неща! Сякаш преди нещо им бе свързвало ръцете и очите и ги водело из ония отпъкани пътеки, които носеха нещо само на стария. Но сега беше груго. Заедно с богатството порасна и умът, и разумът, и цялата душа. Той сега знаеше, че е богат човек и че струва повече от мнозина, които среща в пътя си. Освен това той знаеше още, че с тия пари може да си направи толкова нещо, че за една година да станат трийсет хиляди гроша. Стига само добре да си помисли. И въпреки тая беше идеята на Конда – да се помисли и да направи нещо. Вечер, когато се прибираще в леглото си, разпасваше ремъците на кемерите, ставаше му леко и той започваше да мисли какво може да се направи, как да се завъртят парите, че отведнъж да станат много. Хората казват, че парите пари раждат. Е, нека родят де! Да се направи там нещо и да родят. Но каквото и да мислеше, себе си не можеше да постави на лице. На Конда дълго гледаха като на неспособен човек и тъй се бе свикнал с това, че най-после и сам не вярваше в себе си. Ето защо мисълта за припечелване донийде не можеше да го изведе.

Една нощ, като си блъскаше главата да на-
лучка някакъв добър път, чудна мисъл го озари:

– И таз хубава! – рече той и с всички сили
ритна юргана. Той се надигна, сегна и радостно
кивна с глава: – Ха-ма работа! Видя ли как ще се
нареди таз работа? Като има човек в главата си
нещичко, лесно му намира колая.

Въпросът за един миг тъй узря в главата му,
че до сутринта той не може да заспи от мерак.

– Гледай ти колко лесна работа!

Като се развидели добре, той стана, излезе
на двора и застана в сайванта прав и бодър. Сега,
подир малко Панайотка ще стане и ще иде зад къ-
щата да си набере цветя. Като минува край него,
той ще ѝ каже. Малко след това гоиде и Кондовица
и сегна до него прег огнището... Тя бързо стъкна
огъня и сложи тенджерата. Не мина много, ето и
Панайотка слезе от чардака.

„Я! – мислеше си възрагван Кондо. – Има ли
друга като нея? Лицето ѝ бяло като мляко! На коя
мома лицето е таквоз? На никоя.“

Кръшна, хубава и сочна като узряла праско-
ва, Панайотка затътра везани чехлички към гра-
дината зад къщи. Тя дигна ръка да стегне чумбера
си и в това време ръкавът на ризата се изсули и
ръката ѝ се оголи чак до мишницата. Пълна, снеж-
нобяла, с трапчинка на лакътя, ръката направи
широко движение въз въздуха, отпусна се наголу и
изчезна в широкия ръкав.

„Хе де! – продължи да мисли още по-живо Кон-
до. – Костагин ли има такваз гъщеря, или Колчо
Сухото, или Сахатчи Нестор, или Рухчо Недичкин,
или кой? Че в света я няма такваз мома като Па-
найотка! Когато искам, него мога да си взема. Сти-
га да река на Колчо Зарафинина: „Ела бре, хаймана!“

Ела да ти дам жена, че да ме благославяш, горде си
жив!“ И на Янка мога да кажа, макар че е богат, и
на дядо Митовия унук, и на Лазара, и на Кятиб
Петка... на когото искам, мога да кажа!“

И като си шепнеше той с устремен към гъ-
щеря си поглед, изведнъж лицето му просия от ра-
дост. В пусталите му бузи бързо се заструи кръв,
очите му се свиха в две чертички. Той се обърна
към Кондовица, която старателно въртеше лъжи-
цата в тенджерата.

– Куно – рече той, като клекна до нея. – Да
оженим вече Панайотка. Стига е ходила из двора.

Кондовица погледна мъжа си със суров поглед
и пак завъртя лъжицата, без да отговори.

– Чу ли какво ти рекох, мо? Да оженим Пана-
йотка – настоя той.

Тя поклати глава и пак не отвърна.

– Разбра ли? Ще оженим вече Панайотка. Ня-
ма да се бавим.

Тя го загледа, мръдна устна и рече:

– Като си баеш, кой ли те слуша! Чунким тука
някой дава за нас две пари, пък и да те слушат... кой
да слуша? Панайотка! Я иди си гледай работата?

– Не! – кресна недоволно Кондо. – Ще оженим
Панайотка, ти думам! За чорбаджи Костадиновия
син ще я оженим! Дъщерите му са припадничави,
ама син му не е.

Кондовица бегло поглеждаше мъжа си и все по-
вече и повече растеше почудата ѝ, че и Кондо най-
после рекъл да се намеси в челядните работи и да се
покаже с всичките наред. Него никои за нищо не за-
читаше, та и сам той стоеше от всички настрана
и ето сега заговорва за челядни работи като всички
загрижени бащи.

– Не си хаби приказките, Кондо – рече Кондо-

вица. — Панайотка не дава счупена пара за Костадиновия син.

— Трябва да го вземем, Куно! Той не е гръбник като другите. Грамотен е и е ходил чак в Арабиستان.

— И-и-их! Какво ги измисляш такъвиз никакви! Не е мръдвал оттука човекът! Какво го забеге чак в Арабиستان.

— В Арабиستان, ти гумам. Ей на, тоз кръст отгоре ми — ходил е!

Но Кондовица пак обърна глава към тенджерата и загрижено завъртя лъжицата. От това трябваше да се разбере, че не ѝ се хаби времето за празни приказки.

Ала Кондо не мълчеше.

— Ще я оженим за него и ще го извикаме при нас. Тогаз ще му дадем той да върти юшура, па и всичките ми пари. Ако спечелим, ще има и за него, ако не спечелим... да го господ убие! Е? Не щеш ли?

— Кажи на нея! Аз няма да се женя я!

И Кондо, без да мисли повече, се надигна и отиде зад къщата при Панайотка. Тя късаше от лехите тревица и си правеше кутка.

— Панайотке — рече Кондо, като направи усилие да не е навъсен. — Ще те оженим!

— Кое рече? — попита тя, недочула добре.

— Ще те оженим!

— За кого — се ухили Панайотка.

— Ама искаш ли?

Тя поклати глава весело.

— Ще те оженим за чорбаджи Костадиновия.

В първия миг Панайотка ококори очи, след това ръцете ѝ се дигнаха нагоре, тежко се отпусна на коленете и в двора се понесе волен кръшен смях, който беше тъй силен, че се чуваше през пет двора в шестия.

Тя завърза кутката си и тръгна към чаргака, като продължаваше да се смее.

— Ти се ожени за чорбаджи Костадиновия пръч — отвърна тя, като се изкачи по стълбите.

Видно беше, че тая мярка — да умножи Кондо парите си — още не беше узряла добре. Не е лесно да се накара едно още вчерашно момиче да се ожени току-тъй. Трябва малко време... да се помисли по-добре, инак не върви!

Все пак кемерите си останяха стегнати на кръста, без да могат парите някак да се удвоят. Спасение, значи, нямаше! Писано е било още да тежат на Кондовия кръст.

Но ето един ден случайността гоиде да помогне.

Апостол свика Стефана и Конда на чаргака и им разправи важни работи.

— Едно плодородие се е проснало, братя, та свят да ви се завие! — заговори той, треперещ от радост. Пожурен и порусял от слънцето, той сега не приличаше на доскорошния гиздавец Апостол, а на потънал в работа селянин. Даскал Стефан, колкото и да изглеждаше равнодушен, не скриваше задоволството си от Апостола. Той сега виждаше една картина, която го навеждаше на неочаквани размишления... Смъртта на стария не обърка челядта, а я тласна в работа. Ето, Апостола по-рано смятаха за тежък човек, за непостоянен, за своенравен, казваха, че обичал гуляите повече, отколкото труда, и тъй като че ли беше. Старият му даваше само определена работа из нивите и нищо повече. И ето Апостол сега е тъй потънал, работи с такава любов, такива планове разпростира, сякаш не е той.

Но и не само даскал Стефан виждаше в братя си промяната. Донеиде, макар и много бегло, я

съзираше и Конго, макар да беше все тъй неговърчив и погодираш. „Кой знае, може пък да направи нещо...“ — си помисли той и гледаше как светят очите на Апостола.

— Обиколих цялата кааза — продължаваше Апостол. — Ходих и в мои, и в чужди села и навсякъде видях плодородие!... Голямо плодородие. Страшно взех да се пишманя, защото не закупихме каазата по-рано. Аз разбрах, че колкото повече села има юшурджията, толкова по-добре. Защото паднало, да речем, град в мое село. Хубаво, ама аз имам и други села — не се боя. А като са малко села, не е добре... Като си помислих тези работи, тръгнах да намеря юшурджиите от другите села, поприказвах малко с тях и направих добра работа. Те са съгласни да ми продадат селата си, само искат, разбира се, с кяр. И вижте каква сметка направих. Ако взема още девет села, ще заплатим точно шейсет хиляди гроша.

Апостол помълча и хвърли поглед към Конго. Той знаеше, че със Стефана лесно ще се разберат. Но Конго след тия думи се потъптра малко назад и веждите му още по-ниско паднаха над очите.

— Какво ще речеш, бате? — попита той Конго.

— Нищо няма да река!

— Е? Хубаво, ама аз утре трябва да тръгна и да занеса парите. Съгласен ли си да си дадеш пая за тази работа?

— Не ща! — се сопна Конго. — Тати нали заплатил? Какви са тези пари още?

— Заплатил тати за малко села. Тая година взел най-малко села.

— Тъй зер! — неговърчиво изръмжа Конго. Как пък ще вземе най-малко села, като ще умира? Не те слушам аз тебе!

Стефан рече:

— Няма да се противим на бати Апостола. Нагърбили сме го работа да ни върши, ще му се покоряваме! Чу ли какво гугам, бате? Ако вземем да не си вярваме един друг, по-добре тогаз да се разделим, че да не се поглеждаме.

Както всякога е било, тъй и сега — гумите на даскал Стефана сепнаха Конго. Той дълго мълча и гледа пред себе си и най-после вместо отговор въздъхна през нос. Познаваше се, че в него ставаше някаква борба.

— Думай ге, бате — подкани Апостол.

— Не ща!

— Е, че каква ще я завъртим?

— Каквато щеш! Накъдето се обърнеш — пари, накъдето погледнеш — все пари, пари, пари... Все пари искат. Че нали си ербан? Всеки може, като събере много пари, да направи нещо какво да е! Работата е с по-малко да свършиш нещо.

— Не приказвай таквиз неврели! Тъй станало то — от нищо нещо да се прави.

— Нищо не давам! — пак извика Конго. — Като си дам всичките пари, какво ще остане.

— Няма нужда да остава. За ядене, за пиене в къщи има — защо ти са повече? Най-после ще ти оставим с батя пет-шестстотин гроша за адет и туйто!

Конго слушаше навъсен и мълчалив.

— Сега не даваш, ама като се върна наесен и изтърся на рогозката цели дусаги жълтици, очите ти има да се облецият. А жълтици са! Чисти жълтици са нивята туй лято. Под всеки клас жълтица звъни.

— Казвай, бате! — подкани Стефан.

Конго мръдна глава. Не ще! Тогава Апостол сърдито рече:

– Тогаз, бате, ще внесем само ние двама па-
йовете си.

Той се обърна към Конго с твърд глас:

– Запомни, бате, че сме те молили да се сор-
тачиш с нас! Да не вземеш утре да речеш, че сме
те измамил и сме те накарал да се отдръпнеш,
за да делим само двама със Стефана. Запомни! Два-
мата ще внесем за нови села и двамата с него ще
бъдем ортаците.

Конго дигна глава сепнато. Нещо гиво проиг-
ра в погледа му. Той изпуфтя. Мълчание зацари.
Апостол и Стефан виждаха, че в главата на Конго
се ражда добра мисъл, и чакаха.

Конго дълго мълча. Гърдите му се бързо по-
дигаха от възнание, устните му се помръдваха от
време на време, като да шепнат нещо. Най-после
той се поизправи, бръкна в пазвата си, побара там
известно време и най-сетне измъкна кемерите с
парите си. Тая случка се толкова хареса, че Апо-
стол подскочи, а гаскал Стефан се усмихна.

– Чуваш ли! – извика Конго и като че ли нещо
заканително имаше в гласа му. – Чуваш ли? Злато
искам да донесеш! Ей тука розозката да се жлът-
не!... Чуваш ли?

– Чувам, бате! Ти само рахат бъди!

На другия ден Апостол, щастлив и весел, се
хвърли върху коня и препусна с всички сили из ули-
цата. Бяха излезли да го изпращат жена му, Того-
раки, Конговица и Жечка. Те бяха турнали ръце наг
чело и с почуда гледаха как лети конят и как се раз-
вява Апостолавата абичка.

Всичко беше твърде хубаво, само на гушата
на Конго се стовари цял хромел. И докато не се вър-
не Апостол, хромелът няма да падне и може би го-
ри още повече ще натегне.

Той стоеше до стобора и мислеше: пари вече
няма на ръка. Все едно че са се провалили ... Ами
ако падне гръм, та убие Апостола? Ако се провали
Апостол в някое дере?

Той се изпъчи, ококори очи, но тутакси пак
се сви и бавно затътри еменици към сундурмата.

VIII

В града гоиде един човек. Той беше едър,
здрав, с черни вежди, големи възгенови очи и тън-
ки, черни като смола мустаци. Доиде той отнякъ-
де, тъй както много хора дохождат, но бог знае
какво стори, та мало и голямо заговори за него.

Вървиш, да речем, из тясното сокаче и наоколо
ти няма ни жива душа. Изведнъж – като от земята
изпъкнал – току се зададе насреща ти – той. Развял
жълти френски грехи, кривнал малко настрана ка-
лъплия фес, той богдро крачи и те гледа право в очите.

Излезеш към шадравана и, да речем, до дюкян-
чето на сапунджи Ставри виждаш, че двама чове-
ци се разговарят. Заглеждаш се – пак той: изпра-
вил едра снага, вирнал глава, върти очи насам-на-
тамък и лицето му е все весело. Цял град да се раз-
тъжи, неговото лице все тъй весело ще бъде.

Вървиш из покрития пазар и надничаш тук-
таме из дюкянчетата. Пустият му човек – и тук-
ка дошъл. Седнал в дюкяна на Янаки Каиша, върти
броенички и разправя като ходжа през рамазан.
Обущата му са черни и лъщят като стъкла.

Всеки иска да приказва с него, всеки иска го-
бър ден да му каже и той при тоз да спре, при онзи
да спре и все хортуба, все хортуба.

Той всякога върви бавно и лицето му е гладко

и червендалесто като ябълка и постоянно озарено от веселост.

Във всяка къща се говори за него: че какъв бил хубав, какви умни приказки приказвал, как се повишавал като младо бизайде, когато вървял, какви му са грехите, как се мяткал пискюлът около феса му, как си въртял черните очи-въглени... То хубост, хубост, та отвън пътя вече...

Таша и Зарафина са пуснали всичките си сили да узнаят колкото се може повече неща за него. Те цял ден сноват от комшулук в комшулук, разкарват други да узнаят нещо, та когато се приберат вечер на чардака, да има какво да приказват.

Панайотка, която не го беше виждала, не можеше да се стърпи от яд, че приказват все за него. Тя се ядосваше, дето всички го харесват, и казваше, че такъв човек никога няма да хареса.

– То, чудо! Разбъчкали се сливенските момци, разшетаали се... зер, мъж гошъл... Шегата ли е? Изпили им змиц ума! Сякаш няма други мъже, та се юрнали подир един жеравненски калбурджия... Ха-ха-ха-!... Я го питайте барем знае ли да прави корита и лъжици.

Тя се засмива задяната и повишава глас:

– Язък ви за хубостта, мари-и-и! Една мома, като не си знае колко струва, по-добре да иде в яслата, та да хрупа с кравите барабар...

Но присмехите на Панайотка скоро пресекват. Знае се, че по-голямата част от деня Таша и Зарафина прекарват до тарабата със залепено око на чепъровите дупчици по дъските. Така те са постоянно във връзка с улицата. Веднъж Таша видя нещо и сепнато се обърна към сундурмата, гдето седеше Панайотка и шиеше.

– Йоме! Тичай, тичай, тичай!...

Без да знае защо, Панайотка изтича и залепи

око за дупчицата. „Бо-о-же, боженце!“ – простена нещо в душата ѝ. Той беше толкоз хубав, толкоз личен и напет, че на Панайотка едва ли не ѝ прилоша.

А той бавно крачеше из сокака. Егната му ръка свободно висеше, а другата си играеше с егната халчица на тежкия сребърен кюстек, виснал през врата до джоба на жилетката.

Като отмина нагоре, Панайотка се гръпна и тръгна към гергефа.

Таша я изпрати със злорад поглед и нисичко рече:

– Хъ-ъ-ъ, не го харесваш, ха?

Че тоя човек беше хубавец и много хубавец, се разбираше най-много от това, че Панайотка го хареса изведнъж, макар да се преструваше пред лелите си, че ѝ е все едно.

Но не мина много, и друга изненада удари гражданите – тоя път най-много дикиджийския еснаф. Един ден в покрития пазар се понесе голям шум. В затворения дюкян на Гавазоолу се чуваха някакви чукания като в ковачница, но не досущ такива, а малко тъпи и чести. Нищо не можеше да се види, защото вратата и кепенците бяха затворени. От междунките се виждаше само, че вътре горят свещи.

Скоро градът разбра каква е работата. Хагжи Пени Жеравненина – син на Юрдан Дикиджията, – прекарал дълго време във Влашко и Цариград, е дошъл в Сливен да отвори не дикиджийница, а кундураджийница. А още по-чудното и смешното беше там, че кундурите няма да се шият, а гьонът ще се обковава на табан-хастарията с клечици.

Надничат хората в дюкянчето и не могат да се насмеят. Някакви си малки клечици като се зачуквали на гьона, щяло да бъде по-здраво от ко-

неца. И таз не беше казвана и тя се каза. Че как тъй една никаква клечица? И всеки си взимаше по две, по три клечки, да ги разнася из чаршията, та да има за какво да се смеят.

А хаджи Пени още не отваряше дюкяна. Той си беше пазарил калфи дикиджии и смяташе да не отваря, докато не ги изучи да набиват клечки. Хаджи Пени вярваше, че ще може да наложи тая мода, и работеше най-усърдно.

Чудото беше голямо. Клечките минаваха от ръка на ръка, гледаха ги хората, опипваха ги, миришеха ги, хапеха ги и смехът си вървеше на воля. Хаджи Пени, като знаеше как да пипа, убеди мютесарифа даром да вземе едни такива обуца. След това и каймакаминът се вреди, че и жена му, и син му... Хаджи Пени им взе мерки по цариградски тертип – с дълга, тясно нагънатата книжка.

Калфите трябваше да помагат за изработването на няколко чифта и заедно с това да се изучат на новата мода кундураджийски занаят.

Работата вървеше добре, но присмехите не се свършваха. Дикиджийският еснаф измисляше най-разнообразни смехории за клечките. Това правеше еснафът не за да попречи на хаджи Пенювия успех... Никой не можеше да си помисли, че готам ще се помят хората, та да си поръчат такива слаби кундури. Де е шевът да обхване и гъона, и мешината да стегне здраво, де е да провреш през една дупка едно нищо и никаква клечица. Че както виждаш, гъонът ще остане на улицата. А когато нагазиш в локва, краката ти цял ден ще гизнат... Обувки ли е туй?

Приказките бяха много. Привечер, когато хаджи Пени затваряше дюкяна и излизаше на улицата, от всяко дюкянче назърташе ухилена глава.

– Хаур олсун, хаджи Пени ефенди! – го закача някой.

Но гордият и добър хаджи Пени не се мусеше, а все тъй весело обръщаше глава към гласа и отвърщаше.

– Аллах раз олсун, Костаки челеби!

– Как отива?

– Благодарим на бога! Като по вода отива.

– А бе, хаджи – се обажда друг, – забравих да те попитам. От какво дърво са клечките?

– От здраво дърво.

– Казват, че били от чам. Хич, от чам клечка – клечка ли е?

– От меше е – обажда се трети.

– Меше одуну – подвиква на закачка друг отсреща.

Хаджи Пени се смее!

– Потрайте, потрайте, аркадаши. Нека понапред излязат кундуриите на бял свят, че тогава ще приказваме.

И както из другите къщи, тъй и у Ноюкови клечките на хаджи Пеня бяха най-любимият предмет за разговори.

Тодораки казваше, че клечките били от едно арабистанско дърво. Изрязвали ги с „макина“ по гвайсет по трийсет наведнъж. Той знаел отдавна за тия клечки, но не се сещал да разкаже.

А Зарафина казваше, че кюстекът на хаджи Пеня тежал осем кила – толкова много сребро имал по себе си, – а пък броениците му били от чист липскански седеф.

– Какъв ти седеф мари, не виждаш ли, че е кехлибар? Божигробски кехлибар! – Зарафина често се задяваше с упорития Тодораки, та сега беше готова и очите му да издере, гдето подценява хаджи Пе-

ня... Где е липусканският седеф, де е божигробският кехлибар!...

Панайотка се смееше. Когато се говореше за хаджи Пеня, тя ставаше пренесена и лицето ѝ слабо побледняваше. Така възбледа, с извитите вежди над големите тъмносини клепачести очи тя ставаше още по-хубава.

— Днес идва Лаки — казва тя и започва да се смее, — идва да ни каже, че хаджи Пени имал на обувката си конски петали. Той ходил подире му и му гледал стъпките по праха.

— Ха-ха-ха-ха-а-а!... — се разнася кръшен смях из широките дядо Нойкови двори.

Тук вече се знаеше целият минал живот на хаджи Пеня: знаеше се, че е на двайсет и седем години, знаеше се кога е ходил на Божи гроб, кога бил във Влашко, кога живял в Цариград, как работил, как обичал да си погулява — но сега се пазел, догдето хванел корен, — как обичал да подхвърля очи на сам-нататък и въобще всичко, каквото е минало през главата му, в къщата на Нойкови се знаеше от изгла до конец.

Но с това не го откъсваха, а го тласкаха все по-близо до сърцето на Панайотка. Тя го вижда три-четири пъти — все така, през стобора — и не можеше да му се наглежда. Той като че ставаше от ден на ден по-хубав и по-личен.

И вече Панайотка имаше с що да убива времето. Седнала на гергефа, тя нареждаше бог след бог на обтегнатото платно, а в главата ѝ се откъсваха една от друга все по-чудни мисли... И все за него... за хаджи Пеня. Шиеше тя, а едрото му стройно тяло се кършеше пред нея, гладко избръснатото лице се усмихваше все тъй сърдечно и победоносно. — „Колко напет! Колко напет!“ — мислеше си тя, като си

спомняше черните му тънки, подвити мустаци и тъмните очи, гледащи право в сърцето.

За пръв път Панайотка мислеше за мъж, без да таи какъв да е присмех за него. Какво достойно за подбив може да се намери у хаджи Пеня? Вървежът му ли? Къдравата му коса ли, кюстекът му ли, чистотата му ли? Хубав човек, от краката до главата все хубав — какво ще му се присмиваш?

Панайотка не можеше да разбере защо се замисля тъй често за хаджи Пеня. Право, не голяма и не дълбока беше тая мисъл по него, но все пак кое караше често да довежда сляката му пред очите си и да я гледа неотлъчно? Тя нито веднъж не беше отваряла сърцето си за мъж, та сега не знаеше отгде се е промъкнал там хаджи Пени. И несвикнала да се чувства покорена от когото и да е, горката Панайотка понякога биваше много недоволна от това, че отделя от времето си да мисли за един чужд човек, на когото и гласа не беше чувала. И в такива минути тя бързо изгонваше образа на хаджи Пеня от душата си и пак изпаднаше в своето прежно тихо и спокойно царство.

Млада и глезена беше Панайотка, та не беше лесно да я завладее човек. Па и не това беше работата на хаджи Пеня. Сега неговата грижа беше голяма като никога. Чукаше той клечки, учеше калфите си и се питаше — ами ако не успее? Кундуриите ще се направят, но ако не се харесат от гражданите? Тогаз или ще трябва да започне емении — като дикуджиите, — или да отиде пак във Влашко — там да работи. Не, хаджи Пени не искаше вече никъде да мръдне. Той години наред скита по чужди земи — насити се вече. Последен просяк ще стане, ала тук — в бащинията.

Тия мисли не само че не отчайваха хаджи Пе-

ня, но го правеха още по-упорит... Или ще успее, или глава ще се строши... Ела, боже, на помощ. И като плюваше на ръката си, той силно развъртяваше чукка пред себе си. Чуковете играеха по твърдия гъон и откъм закепенченото дюкянче идеха такива удари, като че там подковават цяло хергеле коне...

Колкото и да беше потънал в работа, хаджи Пени намираще време и разговори да води, и нови и все по-нови познанства да завързва. Той познаваше вече целия еснаф от майсторите, та го най-гребните чираци. Хаджи Пени беше умен и разговорлив човек и скоро гражданите започнаха да го гледат с други очи. Един толкова умен и сърчен човек няма да гоиде току-тъй да вкара нова мода, ако тя е вятърничава работа. Затова както гражданите, тъй и еснафът чакаха да видят не само завършената работа на хаджи Пеня, но да видят и обучащата обути вече.

А куражът на хаджи Пеня бързо започна да расте. Поръчаха си обуца и двамата бейовци, па направи се поръчка и за синовете и дъщерите им и даже и чорбаджи Нестор – да не остане назад от съседа си Неджиб бея – също си поръча.

Сега калфите начело със своя майстор изкарваха чифт след чифт и ги туряха настрана. Майсторите от еснафа влизаха в дюкяна и дълго пулеха очи върху изработените пантофи, като ги оглеждаха от всички страни. „Хубаво нещо – мислеха си те, – гиздаво е, сякаш от макина излязло, ала не е трайно.“ И като почукваха със сгънат пръст по гъона, до ушите им достигаше някакъв жален шум.... Де са емениите, де е тая цариградска палапуртия...

Хаджи Пени, колкото и да тънеше в работа, все пак млад беше – и момък при това, – та обичаше другарството не по-малко от другите. Младежите

не можеха да не го подушат това и скоро го оградиха. Той ходеше с тях по разходки, по веселби, по игри и често ги водеше у дома си (в къщата на Ставроза) и ги гощава с хубава преварена каленка.

Под сливата в двора на Ставроза имаше розка и дълги възглавници. Там седеше хаджи Пени със своите гости привечер и понякога прекарваше във веселби до късно през нощта. До него стоеше неговият любим саз, който от време на време сладко запяваше под ловките пръсти на майстора.

Ауб да ауб, кенди дюшен,
Кенди дюшен агламас...

– пееше хаджи Пени с майсторски сладък макам и главата му се поклащаше като на ашик.

Хаджи Пени беше толкова гласовит, тъй сладко се лееха шарките от неговите уста, че пред портата от няколко минути се натрупваха любопитни турци и клякваха край стобора да слушат. Никой не вярваше, че българин пее – тъй майсторски ги нижеше хаджи Пени. Той знаеше, че пред портата има любопитни, та гласът му ставаше по-ясен, по-кръшен, макамът – по-сладък и по-чист...

Кимсегем ф ай гам йоктур
Кендим яптъм кендуме,
Ауб да ауб, кенди дюшен,
Кенди дюшен агламас...

Тая способност увеличаваше и заякчаваше връзките му бързо и можеше да се каже, че в кратко време хаджи Пени стана най-познатият човек. Най-после обучащата се предадоха по местата им и хората, които ги бяха поръчали, тръгнаха с тях по улиците.

Неочаквано много насърчиха хаджи Пеня. Обучащата не само не пострадаха от мокрота или суша, а ставаха още по-здрав и клечките се срастваха още по-плътни с гъона. Не стигаше това, ами след ден-два те тъй скърцаха, че учудиха мало и голямо.

Мютесарифът Зеки паша беше също много доволен, само каза на хаджи Пеня да вземе обучащата от другите и да им развали скърцалката, защото само на пашата и на семейството му кундури те трябва да скърцат – други нямат право!...

Туй се казва обувка! Ще я обуеш, че и кракът ще усети, и хората ще ти завидят. Хубаво, герджик нещо... и не е скъпо...

Работата рухна в обучащницата на хаджи Пеня и трескаво тръгна. Докато калфите бяха трима, станаха пет, че станаха и осем... Чаршията едина от тежките удари на чуковете и песните на калфите не спираха през целия ден. За хаджи Пеня взе да не остава никак свободно време. Трябва да се насмозва, че да не се посрами човек. Тая залисаност откъсна хаджи Пеня от хората и когато съботен ден той разпусна калфите и се приготви да излезе, в дюкяна му влязоха шест души стари дукиджии:

– Добър ден!

– Дал бог добро...

Като насядаха кой гето намери, единият от джиите започна:

– Тази работа няма да я бъде, хаджи!

– Коя работа? – недоумя хаджи Пени.

– Тая с клечките.

– Как тъй няма да я бъде? Не разбрахте ли още? – Той се поузкашля.

– Та защото разбрахме, затуй сме дошли я! Няма да я бъде, хаджи! Ако ти караш още два-три месеца, ние по-добре да затворим дюкяните.

– Защо?

– Намаляха ни мющерииите – не видиш ли? И най-после нищо, че намаляха – и с толкоз можем да минем. Ала щом върви все тъй, ние току-виж всичките ще изгубим!

Хаджи Пени се замисли. Той никога не се бе запитвал ще ли пострада еснафът, или не. Той мислеше само да си прокара стоката – и нищо повече.

– Е, че какво да направя? – попита той.

– Да си махнеш клечките.

– Че тъй ами – потвърди и друг.

– Да си махнеш клечките и да почнеш да си работиш като нас. Какви са тез лицемерни работи?

Хаджи Пени се изсмя, но кротичко и някак като боднат. „Я ги гледай! Щом те не печелят, да не печели и друг! Охо, гето няма да го бъде!“

– Дето ще се рече – каза хаджи Пени със спокоен глас, – да се откажа от кяровете си, защото при вас не дохождали много мющерии. Тъй ли искате? Ха, ха, ха, ха! – се изсмя той гърлено. – Няма да я бъде тая работа.

Първият дукиджия отвърна:

– Та демек, ти ще работиш за наша сметка, ще ни взимаш от хака, а пък ние да вземем по една кърпа и да играйме, ха? Хе, хе! И аз казвам, че няма да я бъде.

– А бе, Йоргане, Коста, бай Трифоне, а бе, приятели, кажете сега какво разбрахте вие от тая работа? Че хората ще бягат от вашите еменици, а ще тичат при моите кундури ли? Няма таквоз нещо бе, приятели!

– Има. Ние виждаме, че много хора бягат вече от емениците. Виждаме и искаме навреме да си помогнем.

– Е, че какво да направим? Моите кундури се

харесват, да речем, и тях купуват. Правете и вие таквиз!

– Не щеме и ние да правиме като твоите – позелениял извика Ставри Куция. – Чу ли? Не щеме да ни караш да правим като твоите, ами ние ще те накараме да правиш като нашите.

– Малко мъничко – отвърна зле боднат хаджи Пени.

– Хич не е мъничко, ами вземи от гума, че да ти е мирна главата.

– Няма да я бъде!

– Гледай, хаджи – примирително рече най-старият дикиджия, – работа има за всички ни. Недей да мислиш, че няма работа. На цялата кааза ние правим емениите... Та както за нас ще има работа, тъй и за тебе. Остави тез бошлаф работи! Недей залъгва хората!

Тоя разговор се превърна на голяма свада. Куцият Ставри пак прежълтя, занарежда ги никакви, сбърка си приказките, заекна, ядоса се и хаджи Пени и каза на гостите си да си вървят. С други гуми, изгони ги по живо и по здраво.

Еснафът ръмжеше, а и хаджи Пени виреше глава. За техен кеф да си затвори дюкяна, та да започне каракачански скарпини ли? Затуй ли се е учил на тънка работа? Затуй ли е похабил години из Влашко и Цариград, та да дойдат тия чичовци да му искат да шие емении? Колкото повече мислеше за тая свада хаджи Пени, толкова по-силно кипваше срещу еснафа.

А поръчките отрупваха хаджи Пеня тъй много, че не му оставаше време дори да спи и да яде. В града се говореше за хаджи Пенювите обуца, те бяха най-мечтаното нещо, защото гостойнствата на обущата му не бяха само в клечките, а и в

красивата направа. Той беше донесъл толкова много и различни алати, че мъка трябваше, догде се изучи човек да ги командари. Така изпод тия алати обущата излизаха гиздави, лъскави, с жълти железца на буруните, със скърцала под табаните и с много дупчици по краищата на соите, бомбетата, та чак до фортовете... Не да ги носиш, ами да ги сложиш пред себе си, че да ги гледаш за хубост...

Мало и голямо ламтеше за тези хаджи Пенюви обувки и който отдето се свърти, при него отиваше да поръчва. Калфите се увеличаваха, шумът се носеше все по-далеч и по-далеч...

Но и еснафът беше отишъл далеч. Една при вечер едно заптие влезе в дюкяна и каза на хаджи Пеня да иде още тая вечер при мютесарифа. За голямо свое учудване хаджи Пени свари в стаята на пашата около десет гуши от дикиджийския еснаф, между които и четирима турци дикиджии.

Пашата – полувъзлегнат на миндера – побутна късите си черни мустаци и строго и с досада гледаше гостите си. На лицето му бе замръзнал кисел израз.

Той покани по-близо хаджи Пеня и каза:

– Искан еснафът да ти затвори дюкяна. Ти какво ще кажеш, майстор Пени?

Хаджи Пени, който имаше на ръка не само правото, но и опитността да знае как да се държи, спря смел поглед на пашата и на звучен турски цариградски език рече:

– Каквото ти речеш, паша ефенди. Ако съм направил някому зло, ако моята работа тук е дошла, за да опропасти някого, ако съм лош кундурджия, който е дошъл да не продава истинска стока, а да мам хората със своите боклуци и да им обира парите, гизни ръка, паша ефенди, и ме посечи –

прав ще бъдеш и честна работа ще извършиш. Злото трябва да се убива на всяка крачка.

Пашата остана доволен от тия думи на хаджи Пеня и се обърна към дукиджиите:

— Е? Какво вий ще кажете? Ето, той гаде живота си в ръцете ми. Ще направя това, което поискате. Искайте сега!

Лазар Куция излезе крачка напред и занарежда, бледен и треперещ от гняв:

— Ний, паша ефенди, страдаме. Целият град, па и от селата вече сè него търсят. Ний какво да правим? Той ще ни вземе хляба от устата. .. Ний какво да правим? Всички да затворим дюкяните си за кефа на един, дето дошъл тука на готови мющерии, да ги подмамва и лъже! Ний, мютесариф ефенди, не сме богати хора, ала сме честни и не обичаме да гледаме как един измамник, дошъл отнеюде си, впил се, та смуче кръвта ни. Всички ний искаме да му затворим дюкяна и да го изгоним там, отдето е дошъл...

След Ставря изтъпанчиха се напред четирима турци дукиджи. Еснафът вярваше, че като ги има на своя страна, пашата няма да им скърши хатъра. Но когато разговориха и поискаха същото, пашата се грозно навъси и се изправи.

— Майстор Пени — рече той, едва сгържащ гнева си, — ще направя волята на еснафа. Ще ти затворя дюкяна.

Хаджи Пени гледаше пашата право в очите. Лицето му беше гордо и открито.

— Ще ти благодаря, паша ефенди. Щом си решил да ми затвориш дюкяна, показва, че не съм бил прав. Твоите очи виждат по-далече и отсъждат много по-право. Затвори дюкяна ми, та да не товаря плещите си с повече грехове.

В тая минута възразваните дукиджи слякаш

по команда паднаха и с удариха челата от пода пред пашата. Те се кланяха като пред истински бог.

Пашата се дръпна крачка назад, още по-гнебен: — Безсрамници! Станете! — викна той, презграднал, със зачервени очи. — Кой ви каза, че аз ще взема хляба от ръката на един честен занаятчия, та да го дам на вас? Не ви ли е срам, вълци недни?

Засрамени и уплашени, дукиджиите станаха и се събраха в ъгъла на вратата.

— С какво право вие искате да му затворя дюкяна и кой на мен ще даде право да го затворя? Простаци! В града дойде един акъллия човек, донесе нещо по-ново, по-хубаво, по-здраво, а вие ръмжите като кучета! Вие не искате хаджи Пенювата стока, ала искат я хората, времето я иска! Искат я, а вие сте хванали това време за опашката и го дърпате назад! Навън, хаирсъзи! Щом не можете да работите, както трябва, можете и от глад да умрете. Хич не мисля за вас!

Дукиджиите отвориха вратата и се начогалиха да излизат, но хаджи Пени направи крачка и им препречи пътя.

— Дай ми изин, паша ефенди, да кажа две думици.

— Кажи!

— Ще му намерим колая, паша ефенди! В десет гения в цялата дукиджийска чаршия ще работят с клечки — тъй както моите обувки. Работата е в клечките и в някои други алати, които могат да се изработят и при тюфекчи Гарбоолу. За десетина гения тия алати ще се пръснат във всеки дюкян. Няма да крия нищо и всичко ще дам. Ще дам и клечки. Нека работят! А как се работи с тия алати и клечки, аз сам ще изуча майсторите. Те са стари, опитни хора и лесно ще се научат. Ще работят при мене на затворени кепенци и за пет-десет гения ще изкарам

всичките все кундурджии. Пашата смаян поглежда хаджи Пеня, изгледа строго дукиджиите и попита:

— Ами как, майстор Пени, ти ще си дадеш занаята ли? Че поспечели малко, турни някоя пара настрана, па тогаз! Ами сега? Нали ще намалеят моштериите ти?

— Нищо, паша ефенди, зграбе да е! Парата всякога може да се спечели, стига човек да е честен и сърчен.

Пашата се обърна към дукиджиите. По лицата им се четеше голяма радост.

— Чухте ли? — извика той. — Чухте ли? Паднете и целунете пешовете на моя човек, загато ще ви даде занаята си. И запомнете това, че сте срещнали такъв човек през живота си.

Още недоизрекъл пашата думите си, възразваните дукиджии се обърнаха към хаджи Пеня и извикаха:

— Благодарим ти, хаджи! Много ти благодарим. А куцият Ставри, ухилен до уши, рече:

— Хаджи Пени ще бъде майстор на майсторите.

Пашата изпрати гостите си с горда усмивка.

Още на други ден ханът на Кольо Ямуков се нае за десетина дни от дукиджийския еснаф. Осем от стаите станаха училище за майсторите, които се покоряваха пред хаджи Пеня като пред първия майстор.

Ханът екна от чукове и песни.

IX

Тая заран в Нойкови имаше голяма разправа. Таша и Зарафина се готвеха да ида на църква без Панайотка. Както всички други жени без мъже,

тѣй и те страдаха за сянката на мъжа, като хранеха смешни надежди, че могат да привлечат дори и мъже като хаджи Пеня, стига да не им пречи нещо. А Панайотка кому няма да пречи? Пред Таша и Зарафина тя е не само хубавица, но цяло слънце, което изгаря всичко с блясъка си.

— Ти хем, Йоте, не си с ума си — рече Зарафина, изтърсвайки ръченика си. — Хич, де се е чуло младо момиче да тръгне по сокаците... на църква да иде?

Панайотка, облякла китен матасариен малякоф и копринено джубе, надянала три върви алтъни, подвила чумбер, изпод който се подават тъмни копринени коси, стоеше всред двора, упорита и зла. — Сама ще тръгна и пак ще ида — отвърна тя.

Таша бе прехапала плитка коса и старателно нареждаше накити по главата си. Тя мълчеше и недоволно гледеше племенницата си.

— Няма да вървиш нийде — се намеси тя грубо. — Какво току се рѣгаш навсякъде?

— Знам аз какво искате вий — рече тя, като се усмихваше задяното. — Вий отивате за хаджи Пеня там. Мислите, че не знам ли?

— Какъв хаджи Пени? — се учуди престорено Зарафина. — Мен и наум не ми е идвал хаджи Пени, пък тя!...

Като никои друг ерген в града хаджи Пени, макар и стар ерген, не показваше, че му се иска да се ожени. Той обичаше да прекарва с приятели, гуляеше с тях по цели дни, боазите ечаха от неговите песни, но никои не го бе виждал да спре поглед върху жена, макар и да му беше драго, че го харесват жените.

Разбира се, нито Таша, нито Зарафина можеха да вярват, че той ще се влюби в тях. Един хубавият като него няма да се нахвърля там, дето няма нито хубост, нито богатство. И все пак те си

го обичаха, по цял ден говореха за него и държаха нишките на всичките клюки, които се нижеха около неговото име. Но самият него те не можеха лесно да видят. Жените нямаха право да развяват поли из сокаците сами – турчинът добре наказваше такава волност. Ако можеха да го зърнат през дупчиците на стобора – толкова беше печалбата. Но знаеше се навсякъде, че от две седмици той ходел на църква, изправял се зад гърба на протопсалта гаскал Стефана и държал усю. Казват, че и неговият глас не падал по-долу от гаскал Стефановия и че се готвел да стане доместикос.

Жените зачестиха да ходят на църква. Някои с мъжете си, други с бащите си – ходеха, гледаха и слушаха ту гаскал Стефана, ту хаджи Пеня... Кого по-напред да гледаш?...

Панайотка сега за пръв път се приготви да иде, но Таша и Зарафина не смееха и не искаха да я водят. Така, без Панайотка, хаджи Пени все барем по веднъж ще ги погледне, а ако е Панайотка с тях – тая царска хубост, както я наричаше Тодораки, – той ще се унесе в нея и нищо друго няма да иска да знае.

Панайотка лесно би отишла в църква, ако извика баща си – той ще я заведе, – но как ще се реши да тръгне с него? Колко не ѝ беше прилика, се виждаше и от това, че Панайотка не тръгна с него и сега, когато трябва напук на лелите си да бъде в църква. Никой не можеше да накара Конда да извади от сангътка чохените си потури. Той ги обличаше само по големите празници Коледа и Великден, а през останалото време ги пазеше тъй, че не оставяше прашинка да падне върху тях. Тъй грунав и свит като просяк, Кондо не можеше да бъде никому достойна прилика, а камо ли с Панайотка да тръгне.

Най-после Таша и Зарафина потеглят и Па-

найотка излиза и се врежда между тях, готова на всичко. Улицата не беше място за разпавици. Зарафина злобно каза с гръцки акцент:

– Цудна работа! Като не иска да си стои в късти, ела проси си краката. – Тя се озърна и видя, че наоколо няма никой, и догаде: – Тичай! Хората са приготвили за тебе менсии с баклава и бакрачи с шербет!... Тичай, хъ!

Таша, Зарафина и Тодораки, колкото и да искаха да се показват строги, не забравяха, че тук – в дядо Нойковия дом – те са пето колело. Затуй и най-често снимаха оръжията си пред Панайотка.

Църквата беше препълнена. Тук се виждаше скоклестият ръст на Ставроза, а между жените – тантурестата зеза Еленка, Колчо Кривия с двете си унуки, чорбаджи Йоргаки – все тъй зъл и страшен като бик, – Костадин със синовете си, чорбаджи Лазар, Петраки ханджията и много още граждани и гражданки, смирено загледи към олтара.

Трябва човек да е чул как пее гаскал Стефан, иначе не може да се измери доде се простират дарбите му. Гласът му се лее гладко, чисто, сякаш ангел се обажда откъм олтара. Неговият лек, силен и гъвкав макам превръща от простите църковни песнопения нечувани песни, бликащи от хубост и сладост...

Изправил едра снага, облечен в своето тъмно, полумонашеско облекло с тия дълги, попадали по раменете вълнисти коси, с бледното лице, окръжено от черна брада, с големите чисти очи и прав едър нос, той приличаше на странник, дошъл от далечните библейски места, отразил в себе си всичката красота и чистота на природата. И сякаш не по път служи, а сам гаскал Стефан. Всички уши в него се вслушваха, всички погледи към него се спираха. А той – смирен и спокоен – обръщаше

лист след лист от евангелието и пееше с такава чистота, като че сам-бог бе пред него.

Зад гърба му стоеше хаджи Пени. Колкото гаскал Стефан приличаше на светец, толкова хаджи Пени беше светски човек. С френските грехи и с чистото пълно открито лице, украсено от черни тънки мустаци, под които трептеше слаба горда усмивка, хаджи Пени съвсем изпъкваше между другите богомолци.

Но жените колкото смело гледаха гаскал Стефана, толкова боязливо клъбваха хаджи Пеня с плахи погледи. Личеше, че друга е мисълта за Стефана, друга – за хаджи Пеня.

Панайотка и двете лели стояха настрана с такова смирение, като че през цялата седмица не са мислили за нищо друго освен само за бога.

Но Панайотка започна да страда от смиренуето си. Ето, църквата ще пусне, а тя нито веднъж не е дигнала очи да погледне към... чича си... И тя скоро замахна ръка и даде воля на очите си. Тя вече гледаше направо към хаджи Пеня, без да се стеснява. Защо да не го гледа? Чева не е светец хаджи Пени! Той си мисли, че е толкоз хубав, та който го погледне, ще окъоравее... Бре да му се не види! Виждали са хората и други хубавци!

Тя мисли показваха, че Панайотка се нуждае от кураж. Тя мислеше, че като засили гордостта си, ще надвие оная слабост, която държи хаджи Пеня тъй високо! Но и това не ѝ помагаше. Хаджи Пени бе твърде "ного пораснал в сърцето ѝ, за да не може да го сломи изведнъж. Тя виждаше, че друг като него – личен, хубав и отворен мъж – нийде няма. И ако хаджи Пени, е горделив и твърде не спира очи на жените, това показваше, че и той – подобно на нея – добре познава хубостта си.

Панайотка колкото и да се мъчеше да отвърща сърцето си от него – не можеше. Хаджи Пени вече добре беше заседнал там и никой не можеше да го отмести.

Тя слушаше песнопенията на чича си и явно долавяше как хаджи Пени поддържа със своя равен глас. И сякаш всичката хубост на тия песни идеше отвисоко на хаджи Пеня... Тъй хубаво, тъй гладко, тъй песнопойно беше то...

Един бог знае колко радостна беше сега Панайотка, че вижда хаджи Пеня не през гунчиците на тарабата, а ей тъй, направо – на две крачки от него. Ето.. тя му вижда сепрето, вижда му копчетата, джобовите, вижда широките плещи, вирнатата къдрава глава и се радва, радва, радва...

Панайотка не си даваше сметка, че ще дойде час и църква ще пусне. Когато богомолците се размърдаха и тръгнаха да излизат, тя едва ли не извика от почуда.

– Че козичко се свърши, боженце! – каза тя на Таша, когато тръгна през нея.

Когато излизаха на двора, Панайотка видя, че хаджи Пени и чичо ѝ Стефан се заприказваха и тръгнаха рамо до рамо из улицата.

Една чудна мисъл блесна в главата ѝ. Тя реши, щом си отиде, да каже на чичо си Стефана да говеде хаджи Пеня на гости... Тая мисъл я толкова зарадва, че крачките ѝ, без тя да усети, я понесоха бързо из улицата.

– Мари, Йоте, ти луда ли си? – извика след нея Зарафина. – Не видиш ли, че ти се изкривил малякофа?

Но Панайотка не спираше. Това накара лелите да забързат, като я заслонят от двете страни.

Панайотка весело се смееше.

В това време, поели пътя из улицата, гаскал Стефан и хаджи Пени водеха приятен разговор. Даскал Стефан похвали хаджията, че имал много хубав глас и че много лесно може да стане втори псалт – ламбагарня. Тия думи много радваха хаджи Пени. Един гаскал Стефан да хареса глас – то не е лесна работа. И щом е харесал хаджи Пеняова глас, това е много радостно.

– Искам... много искам, гаскал Стефане. Аз за песни съм мераклия човек.

– Тия дни ела при мене и ще почна да те уча на църковен ред. Искам да те уча не само по гръцки, а по славянски, бъди рахат, ще те науча скоро и ще влезеш псалт на място. Ти знаеш, че аз обичам надарените хора.

Радостта на хаджи Пеня беше извънредно голяма и не толкова затуй, че му се готвеше толкова хубаво място, а защото стана случай да се доближи до тоя чуден човек и да му стане приятел. Хаджи Пени, след като надви на работата, след като направи цяло чудо сред дикигжийския еснаф, намери за най-потребно да се приближи до всички първи хора, едно, за да намери достойни приятели, и друго – заради търговията си. Ето защо бе тъй ценна близостта му с гаскал Стефана. Домът на Нойкови имаше голямо име и беше в родствени връзки с много първи семейства.

Но когато два гена след тоя разговор с гаскал Стефана хаджи Пени влезе в Нойковите двори, той едва ли не се вцепени от почуда. На чардака, току до пармаклъчките, седеше такава хубост, каквато не се е по света срещала. Тя бе свела поглед нагоду и унесено шиеше на гергефа. Като дигна очи да го погледне, той се спря на мястото си. Хаджи Пени не беше слаб пред женската хубост. Той зна-

еше себе си добре и умееше да се цени, но това момиче беше нещо невиджано. Бяла и румена като пембен трендафил, с тънък, малко извит нос и високо чело тя напомняше гаскал Стефана. И още повече би заприличала на него, ако не бяха тия очи, които гледаха тъй строго.

Тя сепнато се изправи, втурна се към стаичката на чичо си, но тутакси се сгърча и бавно закрачи.

– Чичо – рече му тя, – излез, че гост ти иде...

„Какъв глас – помисли, още неуспокоен, хаджи Пени – сякаш гаскал Стефан се обажда!“

Даскал Стефан излезе и го покани. И като че не със свои крака тръгна хаджи Пени, не със свой ум в главата, не със своето... досегашиното гордо сърце... Панайотка седна на мястото си и пак наведе глава над гергефа. Хаджи Пени се изкачи. Обущата му заскумтяха току до нея и вкараха разтревожения гост в чистата, светла, напоена с босилков дъх стаичка на теля.

Като се затвори вратата, Панайотка се озърна. Тя се радваше. Таша и Зарафина не усетиха дохождането на скъпия гост. „Нищо няма да им кажа, че да се пукнат от мъка и яд.“

Но в главата ѝ нямаше място за друга мисъл, в душата ѝ нямаше място за нищо друго освен за едрия ръст на госта... Тя дигна глава и си представи, че той излиза и я вижда. Какво да направи тогаз Панайотка? Тя не бива да бъде намусена, а весела... цъфнала. Засмяна... Ей тъй!... И червените вишневи устни се разтегнаха и показаха сини, тънки бели зъби, наредени един до друг като чист маргарит... В очите ѝ се залюля тънка мъглявица и клепките някак слабо изтегнаха... Сега... Сега да я зърне хаджи Пени!...

В същото време откъм стаичката се понесе гласът на чича ѝ Стефана. Той пееше Октоуха, като люлееше своя гъвкав глас, придружаван от боязливо, силом сдържано ѝсо на хаджи Пеня.

В сърцето на Панайотка се отекваше нещо такова радостно, че ръката ѝ, без да ще, изпусна иглата и натисна гърдите. Дългите ѝ пръсти потънаха в топла девствена, добре охранена голота.

— Чудна работа! — рече тя, без да знае на какво се чууду.

X

Пог хана на Страти Шилето е берберницата на Кел Мехмеда. Хубавото кафе, което правеше Кел Мехмед, привличаше тереклии турци и също тъй старци чорбаджии. В това свърталище на старите текнефеси редовно се срещаха почти всеки ден двама добри приятели. Единият беше Акиф ходжа — около 60-годишен старец с дълга, почти черна брада, дебела долна устна и очи на стар копей. Жълтозеленият тон на лицето и недоверчивият израз в очите го показваха затворен в себе си фанатик. В ръката му постоянно се виждаше дълъг нечист чибук, вечно димящ. Неговата мълчаливост беше позната на всички. Той по цели дни не говореше, като се отдели настрана само службата му в джамията. Прег берберницата имаше чардак с широки миндерлъци. Тук Акиф ходжа прекарваше по-голямата част от деня, като седеше върху сънят крак и с богливия си поглед вторачено изглеждаше всеки минавач и особено ако бе гяурин. Прег чардачето се издигаше гиздавият лесист Хамамбаур, гдето кръстосваха тесни пътечки, по които се движеха хора с червени фесове и

зелени пояси и пееха волни маанета, разложени в сладък, вълнист макам. До ходжата много често при вечер седеше единственият предпочитан събеседник, който, ако не беше българин, лесно можеше да мине за негов брат, тъй много си приличаха по стугените груби очи и жълто-зеления цвят на лицето. Това беше Кондо.

Кондо се приближаваше към берберницата, все тъй загледан в земята. Той стигаше до прага, погледаше малко глава и като виждаше ходжата, взимаше столче и сядаше до него, след като направяше дълбоко темане. Ходжата едвам мръдваше ръка към чело и дълбоко смукваше от чибук. От това смукване Кондо разбираше, че на ходжата е добре.

Но неразменили нито две думи, всеки потъваше в мълчанието си. Така времето неусетно изтичаше, наставаха дълбока привечер и всеки потегляше към дома си... И, разбира се, не с приетото сбогом, а тъй — както би им приличала; Кондо с покорно темане, а ходжата със слабо мръдване на ръката.

Но не всякога прекарваха в пълно мълчание. Понякога Акиф ходжа ще попита:

— Как си Кондо? Какво правят децата?

— Сполай на бога, ходжа ефенди — му отвръщаше покорно Кондо на чист турски език.

И това е целият разговор. Но понякога, макар и не често, ставаше нещо друго. Ходжата се изкашляше веднъж и обръщаше глава към събеседника си, като го заглеждаше в носа.

Кондо разбираше. Той бръкваше в джобчето на абичката си, изваждаше една монета и казваше на ходжата:

— Ходжа ефенди, имам да ти давам един бешлик.

Ходжата, без да каже дума, протягваше ръка и Кондо му спущаше бешлика.

Няколко дни след смъртта на стария, Акиф ходжа каза на Конго, че дядо Нойко много често му давал бешлици.

Сега стария го няма, но дано бешлиците не престанат... Човек до човека идва...

И Конго, колкото и да обичаше парите си, макар и рядко, даваше бешлици на ходжата, утешен от това, че по тоя начин всякога може да има закрилата на Акифа.

Конго добре знаеше как дядо Нойко тачи турската власт. Той навсякъде даваше рушвет, правеше заеми на по-висшите чиновници и се стараеше да бъде добре и с последния турчин. Акиф ходжа наистина често получаваше Нойковата щедрост. Дядо Нойко знаеше, че Акиф е много слушан от властта. Това знаеше и Конго. Той разбра, че ходжата е поставен от властта да следи кой е кому-та и кой вири глава пред властта. А вярно е, че такъв един човек може често да потрѣбва. Една негова дума струва понякога и повече от един бешлик. Така дядо Нойко се приближаваше до властта и я имаше на своя страна. Трѣбваше Апостол напълно да продължи тоя ред на стареца, но какво можеха да очакват турците от Апостола, тоя вироглав човек, който всякога през нос поздравява турските чиновници? Как можеха турските власти да имат приятелството на Апостола, за когото вече се знаеше, че понякога се срещал с комити и дълго разговарял с тях? Акиф ходжа уж по цели дни седеше на едно място, а чрез хората, които беше наредил, узнаваше всичко, което вършат гражданите. Така той беше узнал, че няколко месеца преди смъртта на стария, Апостол със свои пари купил сто чифта калуни и ги изпратил гар на Панайотовата чета.

Затуй и Конго поддържаше старите връзки с Акифа... Такъв човек за едната хубост може да те провали. Ами давай бешлици и бъди рахат. Тоя голям вариклечко пред Акифа се виждаше тъй покорен, тъй смален, че и наум не му дохождаше да си жали бешлиците...

Но от няколко дни Конго не се явяваше в берберницата. Сякаш в земята потънал, той стана невидим за хората. Най-после една вечер, когато Акиф ходжа си отиваше у дома, срещна Конго върху моста на Куруча. Той се бе изправил на края и гледаше във водата тъй упорито, като че нещо следеше там. Минувайки край него, Акиф ходжа го бутна с лакът.

Конго се обърна и като видя своя приятел, сепна се, помисли малко и рече:

— Хич не върви работата! — гласът му беше пресипнал сякаш от викане и лицето му се бе съвсем сбръчкало. Никаква я няма работата... Всичко ей тъй ще се обърка... — И Конго направи едно движение на кълбо. И Акиф ходжа забеляза, че ръцете и главата на Конго треперят.

— Кажу ге! Кажу да видим какво се е объркало!

— Ех, какво ще казвам, ходжа ефенди! Не виждам ли аз, че тоя човек всичко ще провали?

— Кой, Апостол ли? — попита ходжата и по лицето му премина задоволство.

— Апостол, ами кой?

И разтреперан от ядове и страдания, Конго мушна ръце в ръкави и тръгна към пазара, без да продума повече.

Днес мъката му беше толкова голяма, че и сам Акиф ходжа, който беше толкова силен, не можеше да му помогне. За чудо на всички из улицата Конго бързаше и не със слепени устни, както го

знаеха, а някак объркан и унесено мърморещ. В главата му се рояха бързи, незавършени мисли. Несвикнал да работи така разпалено, мозъкът му нареждаше люти, пламтящи, нахъсани мисли, които показваха само колко му е разкладена душата. Апостол снощи дойде и тая заран си отиде пак из селата по юшура... Не, не, не!... Апостол не си гледа работата! Той дал пари, а не знае как да ги събира... И чии пари дал? Само своите ли?...

Конго снощи напълно разбра, че Апостол никаква няма да я завърти. Цяла нощ той будуваше и дълго мисли за парите си... Двайсет хиляди гроша!... Двайсет хиляди! Трябваше цял месец да ги броиш, горде ги преброиш! А ето че Апостол може за едно лято да ги пропилее.

Снощи Апостол нищо страшно не каза и все пак Конго разбра много. Той усети, че Апостол се запъва в печалбите... Защо се запъва? Защо се запъва?

Призори, когато Апостол излизаше, за да отпътува из селата, в двора го пресрещна Конго. Той цяла нощ "е беше дремнал.

– Слушай, всичко ще объркаш!

– Кое бе, бате?

– Кое! Нали знаеш кое?

Апостол мръдна рамене.

– А че ако навсякъде паднат такива градушки, каквито в шест мои села, няма да бъда крив аз! Божя работа!

Конго ококори очи.

– Кое? Градушка?! И в шест села?! – Той тъй извика, като че ли имаше глух човек пред себе си. – Градушка, ха? Че как тъй западаха градушки, като се залови ти, а тати като работеше, да е нямало градушки? Че какъв си ти юшурджия, когато ти дохождат градушките? Махни ги! – изкряска яростно

той. – Махни ги! Ритни ги! Изгони ги! Тъй разбирам аз да чалъцисва човек!... Градушки!... Париците ми на градушки ли се обърнаха? Шест села! Шест села!

Конго се тъй навее, като че го присви корем, и сподавено прошепна:

– Парите ми да дагеш – чу ли?

Апостол мръдна глава учуден, тежко въздъхна и рече:

– Виждам, бате, че съм си взел белята с твоите пари. Но няма какво. Вложих ги в работа, но слушай! Сега, щом извадя двацет хиляди гроша, ще ти ги начета и ще си отърся яката. Казвам ти – всичката ми грижа ще бъдеш само ти. Ако спечелим, спечелим, ако се провалим, нека губим ний със Стефана, а ти си бъди на рахат.

– Видя ли, че ще изгубиш? Нали разбирам аз?

– Нищо не разбираш, бате! Загуба няма да имаме. Светът да се обърне, пак няма да оставя да дойде до загуба работата.

Но Конго, който вече добре разбираше, че богатството му се руши, нито вярваше, нито чуваше надеждите на брат си... Гороломник си беше и такъв си остана.

Апостол заминува към селата и Конго остана със сърце, готово да се пръсне от мъка. Той не можеше да се сдържи на едно място, та още тъмно беше, когато потегли из града.

Той излезе от града и заизкачва Хамамбаура. Нийде не го свърташе. Трябваше да ходи, защото, ако останеше на едно място, трябваше да вика с всичкото си гърло. Очите му съзяха от вътрешен натиск, устните постоянно мърмореха. Като прехвърли баура и се изкачи на могилата, той видя в грезгавината, че се приближава нещо едро, тъмно, прилично на дявол. Вятърът развяваше

гълги коси и разкопчаните пешове на дълго гжубе – като расо. Фигурата стоеше неподвижно изправена и загледана към небето. Там, над баира, небето багревееше. Дрезгавината бързо отстъпваше място на леко пристъпяща светлина. Идеше утрото. Конго направи няколко крачки към човека и изведнъж позна брата си Стефана. В едната му ръка стоеше фесчето му, а долу бе сложена кошничка, още ненапълнена с билки.

Даскал Стефан чу шум от стъпки между шубраците и обърна глава. Като видя брата си, той направи крачка към него и рече:

– Какво те носи насам, бате?

Конго се спря пред даскал Стефана, гизна страдалческо лице и грубо измъчено рече:

– Брат ти ще ме провали! Чу ли!

Даскал Стефан, чиято душа сега беше тъй добре обгалена от майката природа, състрадателно погледна брата си и меко, нежно-братски рече:

– Бате Конго! Не прави така, бате! – И в тоя ясен и нежен глас прозвуча поток от вяра и доброта. – Защо страдаш толкова много? За парите ли? А знаеш ли ти, бате Конго, че парите са най-големият душманин на човека? Те носят кавгите, те носят завистта, омразата, гордостта и престъплението! Възлюби ли веднъж човек парите – по-добре не го срещай! Защо му трябва на човека повече, отколкото иска тялото му? Човек живее не за да трупа напусто пари и да трепери ден и нощ за тях, а живее, за да направи добро и да се порадва на доброто си дело! Ти, като живя толкова време, какво добро направи? Дойде ли някой човек да ти каже: „Благодарим ти, видях файда от добрината ти!“ Ти нахрани ли някой гладен човек, даде ли подслон на беден пътник? Вехта греха подхвърли ли на друпаз човек,

разтреперан от стуг-всрещ зима? Нищо не си направил, бате Конго, а си живял само на себе си да угодиш и хич не си искал да знаеш, макар и цял свят кански да пищи от някое зло... Само да запазиш парите си, ти си готов всичко да направиш – човещина ли е туй? Отърси се и речи: „Друго ще бъде отнине нататък! Един живот се живее и нека не го живеем като хищни вълци и грозни зверове, ами като човеци!“

Стефан замлъкна. Той гледаше брата си все тъй меко и страдно.

– Ще ми върне ли парите? – рече в отговор Конго, като гледаше брата си през вежди.

Стефан преглътна загорчала слюнка и с мъка отвърна:

– Ще ги върне.

Конго, без да каже нещо, потегли назад. Той се беше поуспокоил малко, но като слезе в града и срещна Акиф ходжа, гневът наново го обхвана. Той се втурна из пазара към дома си, като сипеше на всички страни клетва след клетва.

Три гена след това той не се стърпя и реши сам да иде по селата и да види как отиват работите.

Отначало нищо не можеше да разбере. Жетвари и жетварки доженваха още ечемика, та не можеше да се оцени напълно Апостоловото старание. При това тая работа за Конго беше нещо съвсем ново. Хората женат, връзват снопи, правят кръстци, но где са юшурските снопи? Той запитваше жетварите, но те казваха, че не е тяхна работа. Много села обиколи Конго, но нийде не чу нещо радостно. Напротив, някъде паднала пакостна градушка, та избила нивите, на друго място пороища облели харманите, на трето място кръстците пламнаха... Разбира се, ако беше все тъй, Конго би изгубил ума си, но, слава богу, в много други села

работата вървеше от добре по-добре... Само дето не се виждаше кой тук или там е оставен да се грижи за юшура. И ако на повечето места е все тъй, наистина човек може да се провали.

На седмия ден той намери братя си. Апостол спеше в една нива под старата клоната круша. Разкрячил чатал, метнал ръце на две страни, той хъркаше с всичкото си гърло. До него стоеше стомничка, а на клончето над главата му висеше торбичката.

Като се събуди и видя Конго до себе си, той се усмихна през полусън, прозя се, изтърси една булецица от врата си и каза:

– Кой те знае, бате, защо си дошъл!

– Как вървят работите? – изтърмори Конго.

– Ще вървят – гледай си работата. Трябва само малко търпение.

– Ами как търпение?

Апостол подигри думи и рече:

– Да ти кажа ли, бате? Намислил съм туй лятото да свършим с юшура, а идното лято да почнем да прекупуваме вълна. Знаеш ли какво нещо е да тръгне човек? Ще намери на поразия евтина вълна. Натрунай две-три хиляди оки вълна да се изтъче, че да видиш какви пари падат. Лани тук тримата лазове са оставили повече от петдесет хиляди гроша. А ние сме се юрнали да си хапим времето с юшура. Разбира се, да загубим – няма да загубим, ала струва ли си труда да се търкаляш из нивите като добитък за нищо и никакво? И колко още работи! Тук гъжд паднало зеде, там пък сушата зеде дошла, оттамък зърното се пръснало, в друга нива буренът дошъл много... Да ти се пръсне главата. А пък вълната...

Конго рязко пресече братя си.

– Не ми хортувай на вятъра приказки! Тая

работа не сме оглавчили, че вълна ще купуваме.

– Ще я оглавим! Аз само ти казвам коя работата е по-лека.

– Как ще я оглавим тъй! Споходих всичките ниви сега и не намерих наши снопи, и не намерих хората ти, дето си ги турнал да делят юшура. Кой деля? Кой гледа? Кой носи на харман? Какво се върши из нивите? Нищо, нищо се не знае.

Апостол се засмя весело и се удари по коляното.

– Нали не разбираш тия работи? Че аз във всяко село имам мои хора бе, бате!

– Няма хора, няма дяволи.

– Еха, ами че хора са, крака имат, отишли са някъде!... – Апостол помълча, помисли малко и със скрита загриженост добави: – Пък и аз нали обикалям! Ей на, току-що се канех да споходя селата. Ти не бери грижа. Ако някой от моите хора не си гледа работата, аз ще го намирят... Пък и право! В днешно време иди, че ми намери верен и честен човек.

– Не ща тъй! – кресна Конго. Той като да се досети, че и сам Апостол не вярва в стегнатостта на работата си. – Не ща аз тъй! Хората си гледат работата, а той човекът, легнал и спи ли, спи!

– Дето ще се рече, ти си тръгнал да ме дебнеш. Ха? – сгържано ядосан рече Апостол.

– Че защо да те не дебна? Не съм ли дал и аз пари?

Апостол направи знак с ръка на гушата си и рече:

– Домука ми дойде от твоите пари! Очите на Конго светнаха, веждите му ниско паднаха и вратът му като че съвсем хлътна в гърдите.

– Тъй ха! Ами и мене не ми ли дойде дотам? Ами Стефановите? Не те бива тебе – разбра ли? Ако те биваше – сега със злато щеше да си играеш.

Зъл като настървена котка, Конго беше подгънал лакти и пръстите на ръцете му трепереха.

— Тъй не може то! Аз не го мислех тъй! Аз мислех, че ще носиш пари, сухи пари, ще ги изсипваш, както тати правеше, че да ги гледаме и да им се радваме, а пък ти... донесеш някой грош, та ни залъжеш... Тъй не ща аз! Като вземеш една работа, трябва да я изкарваш по човешки — докрая, — пък ти? Прибра парите ни, и туй то — нищо налице! А знаеш ли каква пара беше тя? Все жълтици ти дадох! Сух алтън! Грееха като слънце! Цяла камара. Де е сега таз камара? Отиде в джобовите на турците! Слушай, Апостоле! Хаур няма от тебе!

— Знаеш ли какво ми дойде наум? — залянало и сгържано-гневно каза Апостол. — Дойде ми наум да ти предам ти да въртиш тая работа. Щом си бил монасиш ум да даваш, ще си монасиш и работа да вършиш.

Тия думи по-скоро окуражиха Конго. С надежден и полупримирителен глас той каза:

— Не е за мене. Аз съм прост човек. Не знам нито да пиша, нито да смятам, ами да вземем да оженим Панайотка за чорбаджи Костадиновия, че нему да гадеш тая работа. Той е мурафетлия момък.

Апостол скочи като ужилен. Той разбра, че Конго е живял с тая мисъл и вече е приготвил в себе си план да го замени с чорбаджи Костадиновия хлапак. Тоя спокоен човек за миг избледня и лицето му се изкриви от злоба.

— Да мълчиш, бател! Да си вземеш тоягата и да поемаш! Чу ли? Ей сега да ти видя гърба! — Апостол изговори тия думи тъй високо, че ято птички изплашено изпърпа от клоните на крушата и бързо полетя из въздуха. — Дето ще се рече, според тебе аз съм развей-плява, та гечурлига като Коста-

диновия крайлама нѐ ги бивало от мене? Да знаеш едно: вече няма нищо да ми хортуваш за парите си. Ако искам, мога да ти ги върна, ама няма да ги върна. Те ще стоят при мене, докогато аз искам — чу ли? На две магарета плява не може да раздели, тръгнал сметка да ми иска. Няма пари — чу ли? Виждал съм и други вариклечки, ама като тебе не бях виждал! Хайде върви си в града и си гледай работата! Па имай сурам, че ме сравнявай с момчетия като Костадиновия син.

— Няма да си вървя! — джаж по-свирено отвърна Конго. — Подире ти ще ходя и ще те гледам какво правиш, какво струваш. Стоиш по нивята, изтягаш се, а кой събира снопите, кой се грижи за тях — никой не знае. Де ти са хората? Казвай ге! Тук трябва очите, та на четири да се отварят! Трябва и тук да гледаш, и там, и там, и там, и навсякъде да виждаш!... Отгде да знам, че работата навсякъде отива честно?

— Защо хортуваш, като не разбираш нищо?

— Научи ме, че да разбера. Аз нищо не съм учил, нищо не съм разбрал, прост съм ей като този моюз, ама тъй както съм прост, виждам, че работите не отиват добре. Аз знам — когато човек размърда ръце, тогаз закупява саалам работа. Искри излизат от пръстите, огън се разлива наоколо. Да пращи в ръцете всичко, каквото им попадне, да се огъва всичко, всичко... Тъй, право е, че съм прост, ама знам, добре знам, че парите пари раждат, че ако човек само иска, може да направи всичко... не се върши работа, когато не се знае кой сноп е наш, кой не е...

— Бател, иди си! — решително рече Апостол, като отпи с ръкав канките пот от челото си. — Като се върна в града, пак ще приказваме. Сега си гледай работата и не ме забърквай!...

XI

След тая среща с брата си Конго заживя чужден живот. Той се лупаше из лозята, гуреше нещо из двора, мърмореше и някак тъй бързаше, като че нещо се готвеше да стане. Какво бе то – сам Конго не знаеше. Той усещаше, че гърдите му се издуват от мъка, която се трупаше там и се готвеше да изригне. Всичките минути от деня и нощта се бяха превърнали на мисли, които се блъскаха в главата му в безкрайни и гъсти рояци... Гледай ти какво било!

„...Панайотка трябва да вземе Костадиновия син. Той ще бъде на място, защото и от сметки разбира, и от много, много работи.

...Не, Панайотка трябва да се ожени! Днес, утре, вдругиден... бързо, бързо, бързо...“ – И като че нещо тласкаше Конго и той хукваше из двора и се луташе, без да знае защо. Вземе теслата, копне с нея край стобора, остави я, намери стар гвоздей, втикну го под стряхата, отиде зад къщата, затършува нещо по гредите на асмата и мислите му се нижат, нижат и стават безкрайна нагорещена върволица.

...Само Костадиновия син... Никои други! Конго го е гледал толкова пъти и е разбрал, че по-монаси от него няма нийде! Какво не може Костадиновият син? Той може да напише писмо, може да прочете всякаква книга и да пише сметки... Какво не може? Очите му гледат на четири! Кога върви, сякаш хала минува... Де такъв мъж като него?

...Той, той ще бъде! Ако не днес, утре той ще трябва да влезе в тая къща. Той ще подвие ръкави и всичко ще отърве, всички бъркотии ще оправи...

Конго никого не виждаше и нищо не чуваше. Той знаеше едно, което най-късно утре трябва да стане.

Минаха три-четири дни. Конго, след като видя, че повече не може да търпи, влезе в стаичката, извади от сандъчето чохените потури със синята салтамарка и старателно ги заоблича. Бял чист пояс се уви около кръста му. Обличаше се Конго и се подсмиваше. На прага застана Кондовица. Тя обърна мрачно лице към него и сурово го загледа.

Конго се озърна още веднъж, озъби се пак и си наложи новия фес.

– За какво се обличаш?

– Мълчи! – отвърна шепнешком Конго и погледна със светнали, стъклени, несвои очи.

– Къде отиваш?

– Мълчи си! Като стане работа – тогаз.

Кондовица го изгледа още по-учудено и пак попита:

– Ама къде си се запътил? По каква работа?

– Ти кюти, ще видиш!

И Конго се озъби още веднъж и бързо излезе. Макар и в нови грехи, гърбът си остана все така изкривен и ръцете – втикнати в ръкавите.

Кондовица измърмори нещо и си влезе вътре, а Конго разлюля из улиците дългото дъно на чохените си потури.

„...Гледай ти! Как ще стане сега? Хе. Ей тъй, как става. Най-после Конго нали има дъщеря и нали Костадин има син? Хе, като е тъй, дай сега, Костадине, да се разправим ние, както си знайме... Хъ сега кажи – даваш ли да се оженят младите? Хъ да видим сега! Хе-хе-е-е!...“

Конго много мисли за разговора. Той дори вече знаеше какво ще му рече Костадин и какво ще трябва да му се отвърне...

И ето Конго най-после отпуща юмрук по тежката халка на портата и влиза. Посреща го кучето,

след кучето – едно внуче, след внучето – други три внучета, след тях на прага застава Деша със сакатия кръст и гледа с ръка на чело нейде, горе от чардака пада един комат хляб и буца сирене, изтървани от най-малкия внук, и най-после откъм курника се задава чорбаджи Костагин, стягайки учкура си.

– Еха-а-а! Буюр, буюр, Конго ага. Де да забележим, че си дошъл, а? Дешо! Я забий един гвоздей на голния праг, та да се запомни. Тю да му се не види! Едно време дядо Нойко, бог да го прости, не забравяше аркадашлъка, ама синовете... Ха заповядай! – Чорбаджията върза учкура, ръкува се с Конго и го поведе под асмата.

Деша разхлеска сакатия си кръст и донесе две столчета и два чибука.

– Дешко мо, я донеси две скемлета да си посегнем с бача ти Конда ей тука, на сенчица. – Той изгледа Конда и рече: – Каквото си се наконтил – Кондо ли е, или не е!

– Дај тука чибуците, че тичай да донесеш от каленката.

Костагин и Конго засмукват от чибуците, мълчат и се поглеждат от време на време. Костагин беше протегнал двата си грамадни крака, обути в черни шалвари, и разгърдил космата пазва, а Конго беше прибрал колене, като че се боеше да не падне пращинка на потурите му.

– Е, казвай сега – рече Костагин, като бутна към тила малкия вехт фес, от което тлъстото му лакомо лице стана още по-егро. – Да си дошъл ей тъй – само за мусафирлика, – хич не ми се вярва.

Конго се поизкашля, навъси се и вгледа във върха на еменията си. Той чак сега забеляза, че не е обул другите еменици и тръгнал със старите... Тю, че пръстът изхвъркнал! И като скри единия

си крак зад другия, той смотолевя:

– А бе... то, едни работи, дето, туйнаке... Аз рекох, чакай... ако вземе един човек много-много да се гласи... санким дето...

– За него тъй – отвърна Костагин, без да разбере какво казва гостът му.

Но повече Конго не говореше. Той се навъси и набеде глава.

– Дешке, Дешке мо! – викна пак чорбаджи Костагин. – Я виж тѣдес ли е Савата?

– Няма го – се обажда Дешка.

– Язык!

Костагин мазно се засмя.

– Исках да гојда, да изпуша една лула с тебе и да се чукнеме по една каленка за здравето на гогеницата! Снощи го сгодихме...

Конго отхвърли глава назад, зина, сякаш се приготви да му вадят зъб, и продължително изгледа Костагина.

– Де не се преструвай, че не знаеш! Нали си дошъл да честитиш? Не те ли виждам аз?

Костагин бутна сега феса към дяното ухо и рече:

– Ама и гогеницата си я бива. Егра, голяма – цял Сарайдароолу Ганю, излян и изкован!

Конго, без да каже дума, наново се загледа в земята, помисли известно време и изведнџ жълтото му лице почервения. Едното му око злобещо блесна. Той обърна гръб и излезе, без да си вземе сбогом. Като се намери на улицата, втична ръце в ръкави и грубо замърмори:

– Туй то! И туй се свърши! Сега вече Апостол има да троши пари на провала! Кой като него!...

Гневен, измъчен и зъл, Конго влезе в двора. На прага се пресрещнаха с хаджи Пеня, който бързаше да излезе.

– Добър ген, бай Кондо! – поздравя хаджи Пени на излизане.

Кондо измърмори нещо под носа си, влезе и застана сред двора. Сега какво да прави? При Генка Чохадаря да иде, не си струва! Син му е хаймана. При хаджи Николча да иде, и неговият син е, кажу-речи. Де да иде? А житата зреят вече! Бързо, бързо, бързо зреят, а нанякъде може вече и сноп да е паднал. Кой ще отчита снопите? Кой ще събира юшура? Кой ще гледа какви снопи се избират? Де е Апостол? Че где ще му излезе краят? Ако се спу все тъй, тогаз всичко ще пропадне!!

– Ох, ох, ох... – изохка той, но повече от гняв, отколкото от мъка. – Какво да се прави сега? Де да се иде? Хайде, от ечемика няма кярове, барем от житото да има... О-о-ох, ох! Той затътра крака към пещта дето седеше жена му и разравяше жаравата, сегна при нея и рече:

– Виж... Ний трябва да оженим Панайотка, чу ли?

Кондовица не го погледна, а бръкна с ръжена в пещта и силна топлина разкриви лицето ѝ.

– Да я оженим ли за Чохадаравия?

Кондовица подигна вежди, погледна го вторачено и кривна глава:

– Чуден човек! Скигнало му да жени Панайотка и туй то!

Кондо млясна и все тъй упорито рече:

– Ами за хаджи Никовия? Той не е ли хаймана?

Тоя път жена му съвсем сурово отвърна:

– Няма да те огрее таз радост!

Той пак наведе глава, мисли известно време и рече:

– Ами за Янакя? Думан Петровия Янаки? Казват, че много ягял. Че какво като яге? Ще печели, ще яге.

– Я ме остави! – се сопна жена му. – Туй ми беше сега кусурът. Зер тебе ще чака Панайотка да ѝ намериш мъж.

– Че кого да чака? – извика той. – Аз съм баща. Тъй искам, тъй ще бъде! Не мълча аз вече! Стига ми, дето мълчах. Добре си отворих очите и сега всичко то, всичко виждам. Ехе, тука в главата не е тъй, както беше... Дъщеря си ще оженя, защото съм баща! И днес, и утре – баща съм! – завърши той, като гръпна стелката на единия крачол на потурите си.

– Хъ, хъ, добре – рече Кондовица, записана в работата.

Кондо стана, отиде в стаичката си, съблече новите си грехи, навлече вехтите и потегли към берберицата на Кел Мехмеда. Повече го една мисъл, която изведнъж изникна и бързо започна да зрее.

Лекота се разля в душата на Конда!... Ако е там Акиф ходжа, всичко ще се нареди. Ходжата е умен и знае да научи човека... Кондо виждаше, че всичко си има леснината, стига да знае човек де да посегне. А ето какво нещо е да имаш ум в главата си... Ще бутнеш оттук, ще бутнеш оттам и току-виж се уредило завчас. Такъв е Акиф. Думата – дума!

Кондо стъпваше твърдо по земята и вече ясно виждаше как работата се обръща на добро... Прег него стоеше Чохадаровият Спас, метнал фес настрана, стегнал пояс, надянал колчаклии потури, стъпва като петел... Ето го Спас из улиците, ето го из пазара, ето го из нивите... Очите му гледат на всички страни. Зрънце не се изгубва. Той трупа юшура, трупа, трупа, трупа... Стават камари, че чак го облаците стигат... Туй се казва работа. Всичко пращи и се огъва в ръцето на Спаса... А тъй, само тъй се печелят пари. Лирите валят като гъжд... Цели гърнета, цели делви се изпълнят с жълто лъскаво

злато... Тъй лъскаво, че очите ти да прижумят... Туй се казва работа. Силно момче е Спас! Като аждрахан е силно. Камък да хване, вода ще пусне...

Бог знае отгдѣ дойде тая вяра, че внесе толкова радост в Кондовата душа. А ето че много лесно е всичко да се уреди. Кондо го виждаше с очите си! Вижда всичката леснина! Стига Спас да запрети ръкави и да кацне всред нивите.

Той бързо очисти Спаса от всичко лошо и го направи най-добрия момък... Че какви зулумлуди е правил Спас? Какви му са хайманлъците? Е, млад момък може ли без зулумлуди? Ала като рече човек да тръгне в пътя, тръгва си... Защо да не тръгне, като знае, че лирички има да капят?

И както всякога става, Акиф ходжа седеше в чардака пред кафенето и подгънал крак върху пейката, смучеше от чибук си. Кондо му направи покорно темане и седна го него.

– Как са работите, Кондо?

– Шукер, ходжа ефенди.

След моя кратък разговор следваше да дойде вече крайното мълчание, но Кондо носеше нещо в душа си и трябваше да го разгърне пред Акиф ходжа. Той започна тъй, че ходжата нищо не разбираше. В главата на Кондо се мъглеше, мислите му не можеха да го подредят и той започваше да говори за Апостола, преминуваше към стария Чохагар, отплесваше се другаде и не можеше да задържи вниманието на ходжата.

Най-после се позапря и рече през въздишка:

– Няма да го бъде!

– Кое? Кажу по-напред кое няма да го бъде, на после думай другото.

– Туй... думам... Апостол не си гледа работата – изговори той с усилие.

– Не си я гледа, ха?

– Хич... Хич ми го не фаща окомото... Ще загубим... Отидоха париците ми! – Последните гуми той почти прошепна, задавен от избухнала мъка.

– Знам... Знам... Не ми казвай ново нещо, Кондо – рече ходжата. – Апостола аз познавам като петте си пръста.

Кондо го загледа.

– Хич ти да загуби човек от юшур – най-рядко нещо. Ама щом е Апостол – може и да се изгуби. На Апостола дай теферич, дай му хубаво винце, па го остави! Повече от него не искай!

– Кажу ми сега, ходжа ефенди, ще провали ли той париците ми?

– Хай-хай! Нито парица няма да остане.

Лицето му се съвсем изкриви. Той рече:

– Видя ли? Какво да правя аз?

Старият фанатик се само позасмя и не отвърна нищо, а Кондо съвсем се видя безпомощен.

– Кажу ми, ходжа ефенди, какво да правя?

– Да ти е господ на помощ! Туй ти казвам... Кондо избърза:

– Ами ако вземем да оженим гъщерята, та той, зетят да се залови с юшура? Ходжата безнадеждно мръдна чалмалия глава и рече:

– За кого? Не ги ли знаеш какви са хаймани? На кого ще харижеш туй хубаво цвете, на чий боклук смяташ да го хвърлиш!

– Мисля да я дам на Чохагаровия Спас.

Ходжата поклати глава:

– Чудна работа! Ум в главата си имаш ли? Ами кой преби Тулума? Кой го нахълца на парчета и го хвърли в Куруча? Кой осакати Ставрововия баджанак? Ами нали той беше заедно със сина на кебеджията, гето убиха заптието? Хубаво си намислил – нямаш кабахат!

Тия думи съвсем забъркаха Конда. Той въздъхна помълча малко и рече:

– Тогаз какво да правя?

– Върши си сам работата – строго произнесе Акиф ходжа. – Иди вземи от Апостола работата, а него прати да си гоиде тука... Зер кой знае колко мъчно нещо е!

– Не е тъй, ходжа ефенди! Нито Апостол ще гаде на мене работата, нито аз ще мога да я оглавя. Хич гума да не става.

Ходжата обърна строго лице към Конда.

– Не ще можеш да я оглавиш ли? Да ти кажали? За много работа те бива тебе. Ти си умен човек, ами не са ти вярвали и затуй не са ти давали работа на ръцете. Я вземи юшура, че да видиш как ще закапят лирите. Работата хич не е мъчна! Аз ще ти намеря верни хора, та ще ги пръснеш по селата и ще ги навестяваш всеки ден... Цяла сюрня заптиета ще вървят след тебе и диван ще ти стоят. Нека тогава посмее някой да прави илле! Трябва само да знаеш да гържиш очите си отворени. Всичко друго е лесно.

– А пък Апостол по цял ден спи!

– Знам, и да не ми кажеш, пак знам какво прави Апостол. Че де има по-некадърен човек от него?

Акиф ходжа дълбоко смукна от чибуката и рече:

– Едно време и дядо Нойко не си правеше добра сметка. Не взимаше да вкара Апостола, както трябва, в работата, ами го оставяше да прави зулумлуди, да гуляе из боазите по цели дни и да се среща с хайдутите. Мислиш, че ний не знаем ли? Хе, добър човек беше старият, ала обичаше сам да си гледа работата и не оставяше други да барат издълбоко в нея. Хубаво, ама ето че Апостол сега

каквото похване, счуява. Работа ли е? И не стига туй, ами и с хайдутите шушу-мушу... Хе! Той мисли, че няма да го разберат. Знаем ние и бележим.

– Кажи ми сега, ходжа ефенди, какво да правя? – рече Кондо улисан, без да е чул думите на ходжата. – Ей на, скоро ще почне жетва и на житото... Той и него ще провали. – Аз какво да правя?

Акиф ходжа се загледа прег себе си. Той дълго мисли, след това бързо налага кехлибарения азлък на чибуката си – сякаш за да пресече пътя на някаква забързала гума – и в очите му мигновено проблесна и угасна огънче.

Кондо замая дъх. Той разбра, че Акиф ходжа се кани да му каже нещо и се приготви да слуша.

– Казвай, казвай, ходжа ефенди, зере всичко пропаганда!...

– Хм... Намислих нещо – тихичко, но решително рече ходжата. – Тая работа може да се уреди много добре. Най-напред ми кажи, искаш ли още тия дни да станеш юшурджия?

Кондо помисли.

– Как ще бъде тая работа?

– Ай тъй ще бъде! Аз ще ти дам и хора, и аскер, и всичко...

– Стига да мога... – рече Кондо. „Чудно нещо – замисли се той. – Дето ще се рече, ще взема работата и ще я карам... Ха сега в туй село, ха в онуй, ха в другото... снопите се отделят, трупат се... Хубаво, хубаво нещо... стига верни хора да има... Човек, като рече да се научи, научава се.“

И Кондо от минута на минута виждаше, че нища мъчно няма, стига човек да иска да се научи и да не го мързи да работи... Хе, имаш ли си такъв приятел като Акифа, всичко може да стане.

Ходжата сякаш знаеше, че Кондовата мисъл

отиба все по-близо към целта, та мълчеше и чакаше сам Конго да заговори. И наистина след малко Конго, някак гузно усмихнат, промълви:

– Защо пък... защо-га не мога, ходжа ефенди?

– Ще можеш, ще можеш, защото никога аллах не е бивал тъй добър, както туй лято! Чет няма берекетът... злато се лее!... Я виж клас! Проточил се е цели два боя високо... едри, пълни зърна!... Кога е било тъй! От десет години не е било таквоз плодородие. Ако работата остане на Апостоловите ръце, да си знаеш, че туй злато на вятър ще се обърне, а ако поемеш работата ти, тая година цяла крина злато те очаква.. Чу ли? Злато... Чист алтър!... Ще го изсипеш, че половин рогозка ще изпълни. Грее и свети, свети, че ослепява... И това ще бъде само твое. А спечелиш ли тая година, че ела аз да те науча как да удесеториш всичкото си злато. Акиф ходжа злато няма, ала има акъл, та и на грузи да гаде.

Конго слушаше гумите на ходжата и лицето му бледнееше. Очите му се покриваха с някаква чужда влага и пръстите на ръцете му ту се разтваряха широко, ту се свиваха... „Какви приказва! Плодородие! Тъй ами... Де се е видяло по-голямо плодородие? Ах... Ах“ – стенеше нещо в душата му и по челото му бръчките оживяваха като малки змийчета.

– Кажи, ходжа ефенди, кажи какво да сторим! Ти си акъллия човек.

Акиф се наведе към Конга и зашепна:

– Ще пратя една нощ из нивите да намерят Апостола и без да усети някой, ще го туря в зандана. Ще се дигне гюрултия, ще разпратим и заптиета уж да го дирят и няма да го намерят нийде. Умрял ли е, избягал ли е – някой не знае. А пък ти ще ми даваш по един ирмилик на ден, за да го хранят и гледат по-добре. В една година, като се на-

печелиш, тогаз ще го пуснем. И той, като види купщата със злато, тогаз ще си каже: „Брей, Конго, ние не те имахме за нищо, пък ти гледай какво си бил.“ А пък ти... от твоя страна, ако искаш, не насила, ще ми дадеш нещичко, от благодарност... На сто лири едничка...

– К'аще, к'аще, ходжа ефенди... Ума ли съм си взел аз? Как ще тикна брата си в зандана? Хич би-ва ли таквоз нещо? – Конго се беше дръпнал назад и плахо гледаше приятеля си.

Акиф ходжа се засмя.

– Истина било, че си прост, Конго! Хората му пълнят шепите със злато, а пък той, човекът, гига глава. Нека си постои в хапуса! За негово и за твое добро! Там той ще се позамисли малко и ще се вразуми. Той няма да знае защо е затворен или ще помисли, че е заради хайдутите, гето им пращал калцунни. Казвам ти! За негово добро! Много хора са излизали от хапуса вчовечени. Седи си, па се замислюва за себе си, за хала си, за всичките си грехове и току му светнало пред очите... Човек станал! Вместо да се зарадваш, че му намерих колая, ти взел си да се сакъниш.

Конго занемя. Замлъкна и ходжата. Докато се свечери, те повече не заговориха, а си взеха сбогома всеки по своему и се отправиха за домовете си.

„...Хич, може ли таквоз нещо? Че как ще стане тая работа?“

Конго беше навел глава и тъй, със скрити ръце в ръкавите, бавно крачеше към дома си. Той дълго се пита нещо, спира се, чути се и пак поемаше ту недоволен, ту плах... „Да се тикне брат в зандана е от грешно по-грешно... Нийде не се е виждало!... Не може ли тогаз да се изпрати нийде? Не може! Ако можеше, Акиф щеше да каже.“

Той се поспря и му стана толкова чудно, че е дошла такава мисъл в Акифовата глава, та гласно рече:

– Ху! Иди пра̀ти Апостола в зангана, че да видиш лесно ли е! Я Акиф да изпрати брата си, че да го попитаме хубаво ли е! Де може там да се живее? Тъмно, грозно, тъсно. Наистина, с един црмилук може много добре да се прекарва, ала как се живее в занган? Тъмно... мокро... студено...

Конго сви устни и разкърши рамене... Студено... тъмно...

И през нощта стана така. Конго си легна на розозката и тъй се забрави, че не се гори и съблече. Настрана – под прозорчето – спеше Конговица, а той близо до огнището. Свит на клъбце, с мазния фес на глава, той лежеше, а мислите му бяха поставили пъргави криле, които го носеха от село на село, от нива на нива... Класовете се люлеят, кланят се на господаря си Конго и звънят, звънят, като алтъни... Верните хора събират сноп след сноп и трупат – цели грамади... В друго село вършеят... Конете тичат, пръхтят и наоколо от прашилката нищо се не види... Ей най-после и гуканята... Тя плува из хармана, класовете стенят под нея и трупат хиляди и хиляди златни зрънца... Ох, ох... сурови да ги захрупащ...

Той се надига, поглежда към прозорчето и пак се отпуща на мястото си. Какво нещо е! Събира се тая стока и се продава... Чували... чували... чували... огънало се скелето – аха, ще се строши от тежината им... Брей, какво нещо било да ти е наспорил бог стоката! Чет нямам чувалите! И какво става? Занася Конго златото в къщи, изсипва го от дисагите и в стаята запръпква хилядократен звън... звъни пустото злато, че се разнася и кънти

из всичките стаи... И тичат Панайотка, Стефан, Таша, Зарафина, Куна, тичат всички, всички и наклъкват като купове купчината злато. Гледат те, чудят се, а лицата им огреят като от огън... Бутнеш ги, топли... сякаш от нещ излезли... Как тъй се брои половин розозка злато? Да се раздели на сто купчини и всяка купчина да има по петстотин лири... Има ли сто купчини? Има! Защо да няма? Кога е бивало таквоз плодородие като сегашното? Всяко зърно сега е цял алтън... алтън... алтън-н-н-н-н... звъни, че се къса.

Петлите пропяха, а Конго още не беше заспал. Как ще заспи? Цялата му душа се смее – спи ли се тъй?

XII

Напразно залисаният Конго бе намислил да омъжва Панайотка. През тези дни годежът беше приготвен и хаджи Пени си идеше в дядо Нойковия дом като в своя къща. Радостта беше голяма. Всички в дома харесваха хаджи Пеня и когато неговата дума премина през устните на всички, целият дом оживя. Никое от първите семейства не знаеше, че Панайотка е приготвена вече за задомиаване, и затова никой още не се бе заловил зграво да я иска. Но когато се разчу, че хаджи Пени „ударил келепира“, ядосваха се, че един вятърничав жеравненин заграбил най-хубавата мома.

И годежът не се забави. Апостол изпрати човек да каже, че не може да се отдели от работата си, но че съгласието си дава от все сърце, и годежът да стане без него.

Нещо цъфна у Нойкови. Свободният широк по-

глед на хаджи Пеня се отпечата във всичко и така целият дом оживя и се затопли тъй, както някога – в младите години на покойния дядо Нойко. Наистина тук редно беше хаджи Пени по-рядко да се мярка, но душата му беше вгълбана във всеки предмет, па и сам той, когато никои не вижда, току се шибваше у големите порти. Даскал Стефан обичаше всичко да бъде в ред и като виждаше Пеня да се мярка по-често, казваше му да разрежда. За голяма радост на хаджи Пеня Тодораки бързо разбиваше моя ред. Той беше пощата между Пеня и Панайотка и колкото често биваше изпращан, толкова по-често урмилчето влизаше в кесийката.

Разнасяше се из улицата шум от патерицата на Тодоракия. Хаджи Пени чуваше моя шум, пушаше кацамброка и чукчето, откачваше пагвала от коляното си и бързаше да изхвъркне навън. Той всякога излизаше да пресреща Тодоракия и тихичко се разговаряше с него – за да не чуят калфите.

– Да му се не види ваджията! – мърмори Тодораки, както всякога. – Изправил Палешника току пред дюкяна си един камък, не може човек да мине... Спрегнах се, та щях да си счупя и другия крак. Добър ти ген, хаджи!

– Дал ти бог добро, бат' Тодораке – отвръща хаджи Пени и тихичко пита: – Йотенцето... Какво прави Йотенцето? Казвай, бат' Тодораке, зерем чивията ми ще мръдне!

– Добре, добре, ох, от бързина, че ми пресъхна гърлото и ме заболя касъкът... Знаеш ли какво нещо е Йотенцето сега? Капка росица, капнала на бял калафир... Взела таз заран, че си разчесала косите, па ги пуснала надолу... Чак до петите ѝ падат, ти казвам, хаджи! Ей на, тоз кръст отгоре ми!

Хаджи Пени се беше така унесъл подир Пана-

йотка, че през последните дни беше поизоставил и работата си. Той не можеше да живее, ако не я види един ден или ако не получи много здраве по Тодоракия. Никога не мислеше моя умен и спокоен човек, че ще бъде заробен от едно момиче. Той умееше да се владее, знаеше как да се възпира, когато се усещаше увлечен от нещо, знаеше как да цери раните си, когато се показваха на душата му. А ето че сега Панайотка отне всичките му сили, всичката му воля и той не можеше вече да бъде господар на себе си. Та когато се задаваше Тодораки, той усещаше, че сърцето му ще се пръсне. Тъй Тодораки му беше станал най-милият, най-обичният човек, защото носеше радост за сърцето му.

– Какво ти рече Йотето? Казвай го! Казвай, не се усуквай такъв!

– Хе – се хили Тодораки дяволски, – че като се заповивала Йотенцето из двора... фиданка, от бога посадена!... Бог да ме убие, ако те лъжа... Че като тръгнала с шитите сърмени чехлички, че като натъкнала ай такъв ми ти трендафил на ръченика, че като откъртила гласенце – славей да речеш, нищо не е! Тя чурулика като анадолски бюлбюл...

– И-и-х, бат' Тодораке, душата на човека можеш да измъкнеш.

– Какво ще рече Йотенцето? Ти не знаеш ли какво ще рече? Много здраве, каже, и да му занесеш тоз трендафил...

И Тодораки бръква в пояса си. Той дълго тършува там и най-после изважда само гръжката на трендафила с три съвсем смачкани листчета.

– Пак си го оглавил... – недоволен казва Пени, като поема от ръката му гръжката и я гледа с мили очи. Тодораки замахва с ръка.

– Остави, холан! Защо ти е трендафил? Да

ми донеса ей сега, колкото искаш. Ще вляза ей там, у Лазарови, и ще набера!

– Какво друго ти рече Йотето?

– Нищо – отвръща Тогораки.

Хаджи Пени недоволен промълвя:

– Тъй ли?

– Ха, забравих да ти кажа... Рече ми да минеш, като се замърчи... Ние с нея ще бъдем до портата.

– Виж какво ще ти река бат' Тогораке. Искаш ли да ми направиш едно добро?

Тогораки знае за кое става дума, защото неведнъж хаджи Пени е искал това добро.

– Какво добро, хаджи? – казва Тогораки сериозно, без да дава вид, че се сеща. – Ти нали знаеш, че за тебе съм готов и в огъня да се хвърля?

Хаджи Пени, стеснен и молещ, хваща края на Тогоракевата салтамарка, смутено го засуква и прошенва.

– Остави ни довечера мъничко време самички. Молим ти се! И аз, и Йотето ти се молим!

Тогораки затваря едното си око, засвирва с уста и бутва калпака си отзад напред.

– Полека, хаджи, че ще ти пресегне ханката. Че какво ме хесаниш бе, хаджи? Истина, аз съм беден човек, ама за честта мра като куче!

– Мълчи де! Мълчи де! – смирива го хаджи Пени.

– Ами как тъй, твоя милост? Ако вземем тъй да правим, где ще му излезе краят?

– Хубаво, твоята да бъде! – пресича Пени и втиква в ръката на Тогораки цяла бяла меджулия. Тогоракът поглежда, лицето му просиява и устните му млясват. Човек си, хаджи! Човещина има у тебе! Ще те оставя с Йотенцето за пет-шест дакуки... Хайде, от мене да замине... То се е ви-

дяло кой ще гори в джендема, ами здраве да е! Само казвам ти, че друг път хич да не си правиш устата. Ей тъй, пред краката ми да легнеш, пак няма да ви оставя сами. Хайде, останни си!

– Със здраве, много здраве, бат' Тогораке – весело казва хаджи Пени и си влиза в дюкяна.

Хаджи Пени не можеше да си даде сметка, какво стана с него през последния месец. Толкова време да владее себе си и да владее готам, че да достигне вече двайсет и осем години, без да навее врат пред жена, и какво? Да дойде Панайотка, та да му сграбчи цялото сърце! Само веднъж трябваше тя да се мерне пред очите му, и да го пречупи наведнъж! Но всякога, когато хаджи Пени се запитваше за това, всякога завършваше с един-едничък отговор: в света няма по-голяма хубост! Камък да я погледне, и той ще оживее. Не всякога човек може да разполага със себе си. Дошъл е ген, и току виж – с тебе се е случило нещо, дето хич и през ума ти не е минавало. Още първия ген, когато видя Панайотка, хаджи Пени разбра много нещо: Не знае човек де ще му излезе късметът, нито де ще му се отвори гробът... Трябваше един ген да отиде да държи усо на даскал Стефана и оттам да се почне един досущ нов живот... В душата му да се разлее някакъв глас, едно-едничко име да остане в главата му и един само образ да изпълни цялото му сърце... Из улиците ли върви, чука ли върти с ръката си, или спи в бекярската си одаичка, той мисли само за Панайотка... И вече свършиха се гуляите под сенките на буйните кабази, свършиха и веселите безгрижни мухабети между приятели около шагравана, свърши се целият досегашен живот! Привечер след работа той си отиваше в къщи, седяше на обичното си място в двора

и като откачаше саза, тихичко, съвсем тихичко започваше да пее своите сладки шаркии. Пееше хаджи Пени и усмивката му ставаше някак тиха, пренесена, подобно забравена усмивка на детско лице. Очите му се заглеждаха във връхчетата на цъфналия салкъм и тъй се взираха, сякаш виждаха там нещо хубаво... хубаво... Има право човек да се радва на късмета си. Дошъл е, вземи си го – той ти е най-хубавият дял... И не се пита хубаво ли е това нещо, или не е, а си живеи и се радвай!... Па и какво ли друго остава за човека?

Бир гемин вар, салъвердум енгене,
Базингянлар емза вурур, емза вурур денгене

нареждаше сазът в отговор на неговите светещи мисли и пръстите пълпеха по жиците подобно раздвижени пипала на голям паяк.

– Ах, ах, а-а-а-а-х!...

Хаджи Пени искаше сватбата да стане колкото се може по-скоро, ала в дома на Панайоткини не бързаха. Имало още нещо да се свършва с чеиза. От Цариград трябвало да донесат морава матасария, па и джамфез за Таша и Зарафина. През годишните панаури тук дохождаше добра стока, но дядо Нойковото семейство си купуваше направо от Цариград чрез пазаргатите сливенци, които често ходеха там. И сега пак от Цариград трябваше да дойдат тия неща, а дотогази хаджи Пени и Панайотка трябваше да се виждат ей тъй – тайно, подпомагани от Тодораки, и то от петък до петък! Ако отиде у тях, Панайотка – според реда – трябва да се крие из стаите и хич да не се показва, разбира се, ако я следяха грузи очи... Така дните мечеха тъй мъчно, тъй тежко, че хаджи Пени ед-

ва ги понасяше. Най-после, след като Апостол гаде думата си, годежът стана.

Панайотка беше облечена в портокален джамфезен фиштан с пембена салтамарка, нашарена с бели малки цветенца. Редно беше при годежа момата да не се показва с големи накити. Затуй пък Панайотка се беше облякла с дрехи, които я правеха още по-хубава. Тя знаеше какви цветове ѝ приличат и бързаше в тях да се покаже. Само един ред жълтици висеше от врата ѝ, но така гушата ѝ се белееше и светеше повече от алтън... Кой не би се заглеждал в гушата на Панайотка и кой не би въздъхнал... Изправена, кръшна, с пуснати надолу висящи чак под коленете ѝ две дебели плитки коси, със светъл копринен ръченик на главата и с тия очи, които можеха и заключени врата да отворят, Панайотка приличаше на царска дъщеря от някоя приказка. Тъй хубава беше тя!

Даскал Стефан през цялото време беше между гостите и годежниците. Всички от дядо Нойковата челяд изглеждаха радостни, честити, лицата на всички сияеха. Леля Жечка дори тъй се беше сбъркала от радост, че забравяше кое де е оставила и току се луташе като ударена. Миндерлъците в голямата стая бяха пълни с гости. Хаджи Пени се мъдреше срамежливо, а Панайотка стоеше между лелите си и приятелките си и изглеждаше като упоена от щастие.

Само даскал Стефан беше като всякога тих, спокоен, с открито лице, по което не личеше нито сянка от скрита мисъл... Сега, когато нямаше Апостола, той трябваше да бъде глава на дома, макар че и Конго беше тук и че неговата дъщеря се годяваше... Кой поглеждаше Конда и кой очакваше от него свястна дума? Кондовица беше по-налице.

Тя знаеше, че дъщеря готвя и че трябва да покаже на хората и своята сила като майка. Никои не отнемаше широките права на Кондовица. На нея всякога гледаха с вяра и почит, но тя все се стараяше да мине незабелязано и добре се криеше зад своите всекидневни къщовнически залисии. Затова сега изглеждаше малко стеснена, че ще трябва да се показва пред другите.

Разнасяха се панички, пълни със сушени плодове, други панички със стафиди и леблебици, други с рошкови, други с пейниршекер и леблебиени пъст-роцветни шекерчета и разговорите благодарение на Тогоракия – седнал в ъгъла между чорбаджи Христуки и Нестор Когжабаша – течаха от весели по-весели.

Хаджи Пени си беше съвсем потънал в земята. Той се срамеше от хората, отговаряше им с ниско сведена глава и ту бледнееше, ту правеше горещи червени бузи... От радост и от срам той току-речи не можеше да разбере кога дойде попът, кога ги изправиха пред него и кога размениха пръстените. Той сякаш сънуваше всичко това и се влачеше почти сляп в тоя сън. Само когато усети Панайоткината ръка в своята и едновременно чу благословията, изречена от всички, само тогава разбра, че щастието съвсем не е лъжовно нещо, а толкова хубаво, че човек може и да обезумее...

Тръгнаха котли с вино, пяха се песни, ечаха смехове... Само хаджи Пени и Панайотка не чуваха нищо. Те седяха един до друг и нищо не си говореха. Защо беше нужно? Толкоз им беше сладко на душите, че нямаше защо повече да се услаждат. Само веднъж хаджи Пени запита нещо Панайотка и тя му отвърна бавно, с гръцки омекчения, нещо, което му толкоз хареса, че го накара да прижуми от доволство. Чия е унука Панайотка? На гаскал Сте-

фана! Шегата ли е? Може ли Панайотка да не прилича на чича си? Разбира се, не може. Той е умен човек – и тя е умна. Всяка нейна дума е претеглена сякаш на златарска терзия.

Хаджи Пени всяка минута все по-ясно виждаше, че Панайотка е наистина мома, каквато не се среща навсякъде. Тя знаеше какво да каже, как да погледне, как да посрещне човека... На устата ѝ всякога има приготвени най-хубавите думи... Де има като Панайотка?

А тя седеше до хаджи Пеня и спокойно си бе отпуснала ръцете в полата. На гясната ѝ ръка се виждаше златната гривна на покойната ѝ баба хаджи Нойковица, а на пръста ѝ – годежният елмазен пръстен... Тя нищо не мислеше, само усещаше, че сърцето ѝ се преизпълня от радост... От време на време проблясваше картинка в главата ѝ... Хаджи Пени е до нея... Те вървят из каменистия сок-как. Матасарията шуми и тежките стъпки на мъжа ѝ се отекват чак горе, в дъното на уличката... Той е подвил мустаци нагоре, върти очи насам-нататък и често подхвърля по думичка... Изчезне тая картинка, но друга след нея налетява, след нея трета, четвърта... Тя не вижда и не чува нищо, само сърцето ѝ бие силно, силно, сякаш е бягала нейде отдалеч.

Какво нещо трябва да е хаджи Пени, че толкова ноци сън да не навестява Панайотка! Какво е туй нещо? Сякаш никакъв друг мъж нямаше на света освен хаджи Пени... Тя още не бе оставила изрите си, макар по снага да се беше източила свършена мома. Но сега сърцето ѝ тъй шепнеше, като че от години бе момувало, от години бе пастирило образа на хубавия хаджи Пени.

Ечаха хубавите песни! Тогораки биеше гай-

рето, а трима-четирима от гостите пееха. Виното беше размътило главите на гостите...

В това време долу, в хаета, Конго седеше на сундурмата и прегънал колене, гледаше неподвижно пред себе си. От време на време проиграваше пламъче в огнището, което хвърляше слаба, боязлива светлинка на сухото му лице, но скоро изчезваше и той наново потъваше в мрачина.

XIII

Така се случи с дома на хаджи Нойкови. Той цъфна, безброй слънца го огряха, радости и смехове се разлюляха по широките чаргаи и песните на Панайотка не спираха от сутрин, та чак до вечерта. Можеше да се каже, че в света няма по-весела и по-честита къща.

Но едно утро от Есирлий гоиде едно селянче и попита дали Апостол не си е дошъл. Като му казаха, че не е идвал, то си отиде, но на другия ден гоиде селянин от Кашлакьой и също за Апостола попита. Едва си отишъл моя, запитаха и от други села... Събрали се снопи, няма кой да се грижи, работата се разхлабила...

Трябвало да иде Апостол да я уреди, да стегне, но той изчезнал нанякъде и четири гена вече никой не го е видял.

Разтичаха се гаскал Стефан, Конго, Тогорак, хаджи Пени, но от Апостола ни следа. В последното село, дето е бил, казаха, че той си легнал вечерта на чаргачето в хаджи Маудовата къща и на сутринта намерили леглото му празно.

По заповед на каймакамина пуснаха се и заптиета, разшаваха се, разтършуваха се, дириха по

хендеците, по боазите, по горите, навсякъде — няма и няма! Властите казаха, че не е за чудо Апостол да е отишъл в Балкана, да се съедини с хайдутите.

За да се узнае напълно, хаджи Пени по тайни пътища можа да попита Панайотовата чета, но му казаха, че не е там. Де тогава ще иде? И кой можеше да повярва, че Апостол ще се залови да си развали спокойствието и да тръгне с хайдутите? Кой можеше да вярва, че Апостол сам се е скрил или отлъчил?

След дълги търсения семейството с ужас трябваше да разбере, че Апостол е убит от турците. Веднъж ли са правили те туй, гваж ли? В града се знаеше тъй: изчезне ли някой, това значи, че турците са го очистили. А за Апостола нямаше защо да не се мисли тъй, като се знае, че между него и турците голяма любов нямаше! И скоро слънцата у дядо Нойковия дом трябваше да угаснат. Стените на стаите и дворът с всичките му кучета разбраха какво нещо са сълзите, когато те се откъсват от душата. Нечуван плач беше, безмерни мъки. Всичко потъмня, посивя — в земята потъна.

Конго, след като разбра, че Апостол е изчезнал, не можеше да губи време и въпреки несръчността и неумението си потегли из селата, за да уреди колкото се може обърканите работи по юшур, а въщи останаха само жените с Тогоракя и гаскал Стефана, който се затвори и скри от очите на хората. Сега се срещаше с болните и недъгавите не всеки ден, а през ден, през три гена и почти не ходеше за билки из Балкана.

Дворът се изостави и запустя. От време на време ще се мерне някоя от жените, ниско забулена, с надути от плач очи, и ще изчезне пак из стаите. Във веселия дядо Нойков дом плачът стана все-

кидневно нещо. Всички плачеха, всички нареждаха и окайваха скъпия Апостол. Той всякога е бил за тях добър, но сега всички гледаха на него като на светец, като на мъченик... Само Цана се мяркаше из двора, без лицето ѝ да отразява каква да е тъга. Тя влачеше налъми край вадата, приказваше си нещо, заканваше се на някого, като размахваше погнуса си свит юмрук.

Хаджи Пени дохождаше всеки ден. Той успокояваше жените, молеше ги да си дават кураж и благодарение на сладководието му плачът не се превръщаше в писък.

Едничкият човек, който скърбеше най-малко, това беше Панайотка. Тя беше госта коравосърдечна и лесно не можеше да извика сълзи на очите си. Но сега беше повече от всякога спокойна. Образът на хаджи Пени успяваше да прогони и най-тежкото чувство. Сърцето ѝ сега бе грабнато от една ръка, изкована само от радост. Светлина пълнеше душата ѝ и трябваше твърде много да се сили, за да не запее... И когато дохождаше хаджи Пени, бялото ѝ лице се покриваше от гъста руменина, устните ѝ ставаха какифеночервени и по тях започваше да играе лъч на едва сдържан смях.

Животът викаше в душите им и заглушаваше всякаква скръб.

XIV

...А там, из полетата, ставаше нещо чудно. Един Кондо, един нищо и никакъв човек оправяше разкритите пътища, по които доскоро се движеха апостоловата работа. Първия ден той застава сред нивата и тъй грунав, прегърбен и съсух-

рен, с дълга тояга в ръка, приличаше на бостанско плашило. Той никому нищо не каза, а се спря, за да обгърне с поглед работата и да види как ще може по-лесно да я опознае и да се доближи до нея.

Жетварите работеха и му подхвърляха закачки. Те виждаха колко не е достоен Кондо да бъде господар и вече знаеха как ще разсине започнатата работа.

Какви ниви! Чисто злато! Клас до класа, снопо до снопа... сякаш бог никога не е благославял тъй грешната земя, никога не е бивал тъй добър към хората.

Гледа Кондо и сърцето му се свида... Нещо издува гърдите му, някаква сила руква в ставите и той се усеща, като за чудо, готов да лети от нива до нива, от село до село...

И сякаш невидим дух кацна на рамото на Конда и му зашепна... Не, няма да се губи време... Ще трябва да се тича, да се брои, да се отделя, да се праца на харман... Ще трябва очи за гледане, та зрънце да се не провали...

Кондо нетърпеливо затъпка на едно място... Той повика един от жетварите.

— Де е човекът на Апостола? Той нали имаше човек? Жетварят се почеса по коляното с върха на ръкоиката и рече:

— Почива нейде, ама в коя изба, не знам. Добре знае да почива.

Но вечерта Кондо се смая. От града пристигнаха двайсет заплети на коне, които казаха на Конда, че са изпратени да му служат. Единият от заплетите — Мурад ага, — добър познавач на работата, застава до Конда, готов цял да се провали, само добре да го насочи.

Ала трябваше и Конда да види човек, за да се

хвана за главата от почуда. Че как може моя вързан, спънат, моя прегърбен човек да стане тъй пъргав! Конго така се движеше из междуселските пътища, като че се нагваряше с някого. Яхнал гребен, но силен жребец, той летеше из пътищата и всяка направена крачка му обистряше ума, всяко доближаване до работата му подсказваше какво да прави.

Мурад ага му прошепваше всичко, нареждаше избрани верни хора по ниви, по хармани и по хамбар, и Конго тъй гледеше навсякъде, като че командуваше грамаден аскер, поел пътя към бойни полета.

...Конго вече не е прост, не е тъп, не е некадърен. Десницата му е подкрепена, силите, като за чудо, са рукнали в тялото като в младо момче... Тичай, Конго тичай, че злато те чака... чисто злато ще събереш.

Живот и сили бликат в Конговите гърди.

Той стига селото, отминува го и спира на първата нива. Жетварите и тук работят. Той обзира непоженатото място и погледът му тъй пропълзява, сякаш зърната брои. Той гледа и вече знае колко снопа ще паднат оттук, поглежда кръстциите и вече знае кои са неговите.

Конго вижда как поставеният от Мурад ага човек скита от нива на нива и бележи нещо на рабош. Той отгялва резчица, тук-там е кръстенце, тук-там е звездичка... На Конго е вече разправяно какво значат тия бележки... И колкото са по-много, толкова е по-голяма радостта му. И току Конго отбройва, товари, отвозва. Уж около него има хора, за да му помагат, а той ги оставя и сам върши всичко.

За Конда! Всичко за Конда! Хармани купят, коси звънтят, грамадни купни се издигат, хамбари се пълнят... Все за Конда, за Конда... Докато в моя харман се извършеят юшурските снопи, Конго поеме

другото село. Тук същата работа купи. Поставеният човек бди и работи, но Конго и тук се не стърпява. Той натоварва кола, отвозва на хармана и потегля за трето село. И тук същото. Очите му светят като стъклени и не пущат пращинка да мине неразгледана. Той се взира не само във всеки сноп, но и във всеки клас и си избира по-пълни снопи. Охо-хо-хо-хо, какви пълни класове! Кой по-напред да избираш? Зърната на пшеницата колкото мамулни зърна – големи, светли, пълни... пълни...

И така, лети Конго от село на село. Ръцете му събират, трупат, товарят... и това е от ранна сутрин до късна вечер... Той се кара с жетварите, че късно почвали жетвата, и се радва, като вижда колко много му помагат поставените от Мурад ага хора.

Кога спи Конго, кога се храни – жетварите не знаят. Денем той е потънал в работа, а ноще подгребва нейде в някой шубрак и още призори става и застанал до синора, гледа към пътя, отгдето ще се загадат жетварите.

Нийде не пострада работата и всички се чудеха на Конго. Докато го виждаха в едно село, погир малко го виждаха в друго, в трето. Той или припка из пътя – все тъй с абичката на гърба, – или е сгнал в препусната кола, или яхнал на кон, или пък спрял нейде на почивка под някоя дива круша, стиска комат твърд хляб в ръка и мяска с полубеззъбите си уста. Селата са дължни да хранят и подслонят добре юшурджията, ала Конго беше изоставил тия права. Салтанатите са за Апостола, не за него!...

Конго е навсякъде. Тук се кара с някого, там шиба със суровица потните къчове на впрегнати претоварени коне и току бележи върху връзката от

рабоши, Тия рабоши му показваха отгдет какво е събрано, колко е дадено на харман, колко е извършано и във всеки харман колко свои пълни чували има.

„...Дръж, дръж, Конго! Още малко, и всичко ще тръгне...“ – си подшепваше той, като виждаше, че тук-таме още не може да се оправи забърканото от Апостола.

Работата купи... Полетата се жълтеят и снопите, пълни, тежки, бързо се трупат накръст един върху друг... Голям бил трудът. Ако иска човек да спечели, трябва ден и нощ да работи – иначе няма печалби, няма жълтици...

Един ден в едно от селата се изля силна, едра градушка. Снопите бяха изпочукани, а непоженатото пространство – съвсем съсипано.

Треперещ, жълт и страшен, изправен пред синора с понаведена глава, Конго гледеше съсипаната стока и тъй стискаше зъби, че долната му челюст едва ли не допираше до носа. В гърдите му клокочеше плач и гняв... Очите му тъй почервеняха, сякаш се готвеше кръв да покапе оттам... Той като че гледеше разкъсани, разкървани трупове.

Всичко... всичко отиде по дяволите! След като изгледа добре нивата, той се дръпна и бавно тръгна из пътя. Толкова бе мислил Конго върху своята работа, а не бе си помислил, че неговите най-големи врагове засега са градушката и поройните дъждове. Че отгдет се взимат тия проклети чемери? Кой дявол ги праща сега, когато полската работа е тъй пламнала от бързане и залисия?...

Слава богу, че другадет град не падна! Иначе... иди гири сметка на загубите. Тая случка внесе в душата на Конго постоянен страх. В продължение на целия работен ден той много често гледеше из небето и когато се мернеше облаче, подканваше ра-

ботниците да бързат или се втурваше да товари снопи. Тогава той ставаше зъл, груб, на лицето му се явяваше паника – сякаш се готвеше да се разреве като дете, – ръцете му трепереха.

Но облачето минаваше и той наново се успокояваше. Ала ноще, когато си лягаше върху твърдата угар, устните му непрекъснато мълвяха:

– Боже, света Богородичке, дано няма градушка... Дано няма, зере ще ми пропадне цялата работица... – Тая молба той произнасяше шепнешком и после я повтаряше на висок глас безброй пъти. Нямаше по-сърдечна молитва от тая, нямаше човек, който с такава жажда да очаква божията закрила.

Дохождаха минути, когато Конго ясно виждаше, че бог чува молитвите му. Времето си вървеше все тъй ясно, топло и спокойно, а снопите изпълняха харманите и Конго дигаше един след друг настрана свои чували, препълнени с богато, едро зърно.

Да, бог е чул молбата му, защото всичко вървеше тъй, както той си желаше. И по загорялото му лице тогава се струеше боязлива червенинка. В плахия му поглед проблясваше упоритостта на човек, който се надява на силите си.

Час след час светваше пред очите на Конго. Полетата ведно с нивите, кръстците, снопите ставаша безпределно широки и Конго се чувствуваше господар на тях, владееше ги и обираше всичката оная скъпоценност, която те отглеждаха в пазвите си. Така просветваше пред очите на Конго. В душата му гъмжеше живот, който е мъждукал там дълги години и после е пламнал, готов всичко да опожари.

Конго вече мислеше. Той за всичко можеше да мисли, за всичко да говори, защото виждаше и най-малките частици на живота, който го окръжава. Стана някакво чудо с него, сякаш Конго досега бе-

ше не заспал, а мъртъв и възкръснал по нечия победа, и изживял живот, пълен и богат... И като че по същата повеля отвориха очите му и видяха толкова много неща. Досега той се движеше като замагьосан от къщи до лозето и в своя кратък път не виждаше нищо повече от мотуката и лопата си, а сега пред него беше всичко, всичко... Пред него живееше и дишаше Балканът всичките свои котловини, усои и скали, дишаше земята със своите равнини, поляни, шубраци... Всичко се отърси и се разгърна пред него, пламнало от живот.

И тъй генонощно работеше Конго. Денем той тичаше, без да почине нито минута, а ноще лежеше на твърдата земя и от многото гъмжащи мисли не можеше да заспи.

Трябва да се отиде в Аладжакьой, да се претеглят чувалите, трябва да се гледа в Шарлии да не направят нещо като в Дервентата... Наистина, Акиф ходжа беше се добре погрижил да разпрати помощници, но не е зле човек да не забравя работата си... Той чувствуваше как очите му, макар и тук, в мрачината, виждат всичката кипнала работа, на която ще трябва да се надвие...

А в дядо Нойковия дом дните кретаха като в тъмница. Тук глас не се чуваше, тук за песни, за гуляи, за големи мухабети и дума не можеше да става. Месец мина, ето и втори ще мине, и двоят беше все тъй пуст и тъмен. От време на време жените се мяркаха – навели глави и потъмнели от скръб – и пак изчезваха.

Дълбока беше скръбта по Апостола и още никой не можеше да го прежали. Само Панайотка и хаджи Пени се малко отделяха. Тях измъчваше не скръбта, а това, че сватбата се отдалечаваше още с месеци. Близките и далечни роднини, които иде-

ха тук да утешават жените, понякога продумваха за Панайотка:

– То... Йомито... Такъв му е късметът, горкиното...

– Нека мине още малко, пък да се оженият – добавяха други, – време за много чакане няма...

– Че то за него тъй... Защо да чакаме и да чезнат? Нека си свият гнезденцето час по-скоро.

Двоят на Конгови се оживяваше само от чорбаджийските деца, които идеха в гаскал Стефановото училище.

Той продължаваше да си работи все така неуморно, както всеки ден. И когато потънеше в работа, лицето му изгубваше посърналостта си и по него се струеше оживление. Очите му ставаха пак тъй чисти и светли и устните му отново започваха да нареждат хубавите мисли

– Радке, кажи ми какво нещо е България. Яде ли се, пие ли се, пипа ли се, гледа ли се?

Ученичката се запъва и не знае какво да отговори.

– Какво е Турция, да речем?

– Турция... Турция е гър...

– Тъй! Държава! И щом е държава, България какво ще бъде?

– Държава.

– Тъй, държава, но заробена от турците... Веднъж ви казах как се е бил българският народ, предвождан от свои царе, и как България ту е расла, ту е намалявала... Сега нека се спрем настрана и я погледнем. Хе! Че тя е един дом, един голям дом, гдето живее и работи една преголяма челяд... Всички вътре работят, учат се, пеят хубави песни, български песни, орат, жънат, радват се и се кахърят, смеят се и плачат... Всички те вършат тия неща като ед-

номатерни братя. Те си приличат по всичко, защото са наистина братя... И какво става един ден? Една голяма лакома змия – безкрай дълга – няколко пъти опасва този дом и всеки ден изяжда по един от тия българи... Какво ще стане с моя дом, ако змията все тъй прави? Кажу ми, Кръстьо!

– Ще запустее, учителе!

– Тъй, право! Ще се свършат хората в България, моя хубав дом ще запустее.

Даскал Стефан дълбоко въздъхва, преханва устна и намисля нещо друго да им каже. Той обеща да им разкаже за Вавилон. Сега, когато Любословието е при него, той отваря страницата, дето се описва цялата Месопотамия, и започва да им чете. Учениците дълго слушат, но четенето започва да готвява. Те биха били по-благодарни, ако даскал Стефан им разкажеше това, вместо да го чете. А ето, от няколко време той им повече четеше и не им разказваше, както по-рано. А трябваше да чуе човек как разказва даскал Стефан, за да разбере колко хубаво нещо е да си учител, и то учител като него. Но нещо се бе случило в душата му. Нещо там бе станало и колкото да се мъчеше да скрие пред себе си и пред другите – не можеше. Наистина мирът и любовта на даскал Стефана бяха не тия, които познаваше всеки, та нищо не е било в сила да ги опорочи, но все пак страданието по добрия му брат беше твърде голямо, та душата му не можеше да го избегне... Той не познаваше ненавистта, за него всеки човек носеше по една звездича в сърцето си, само че не всеки можеше да запази нейния блясък... Тъй! Има хора добри, малко добри и лоши... То е, защото различно пазят блясъка на сърцето си. Ето защо не току-тъй учи писанието да подаваме ръка на слабия... Слаб е оня, който е

лош към другите... И двамата са слаби, защото и двамата имат нужда от хора, които да ги поучат и им вдъхнат правота...

Така даскал Стефан прощаваше на всички и се мъчеше да направи нещо добро. Той се отдаде на хората да лекува недъзите им, събра юноши да ги поучава към добро и все пак злото било толкова голямо, че турило ръка и на моя добър човек, Апостола!

Понякога даскал Стефан сам се сепваше от изблика на толкова много противни чувства към турците и не скриваше това и пред учениците си дори... В такива минути душата му се разлюляваше като силно разиграна терзия, но скоро дохождаше тишина и терзията се уталожваше. Той не беше свикнал да дава храна на лошите си чувства и всякога намираще сили да ги прогони. Не успяваше да прогони само оная картина, която от едно време насам неотлъчно стоеше пред очите му, когато хвърляше поглед върху своя дом. Но каква беше тая картина – сам даскал Стефан не можеше да каже. Пред очите му припадеше грамадно валмо сива мъгла, която се нахвърляше и през отверстията се виждаше целият дом – начупен на части и тъй разлюлян, сякаш под него се движеха невидими талази. Да, нещо ставаше, но даскал Стефан не беше свикнал да човърка живота така, че да го разглежда частица по частица. Животът трябваше да прилича на песен и ако не прилича – тогаз то не е живот и трябваше да се остави настрана. Как тъй ще живееш с притеснена и начупена душа? Мигар можеше да живее тъй оня, който наричаше света сянка на бога и живееше с вяра към доброто, чистото и светлото? А ето че тая непривичност в дома измъчваше жаждащата му за ред и хармония душа... Той не се питаше защо стана домът такъв

и всякога избягваше да се запитва, но неизказано страдеше, че това чувство отнема от неговата работа оная искра, която я прави светла и лъчиста.

Това бяха дни на най-голямо мъчение, защото, докато другите чувствуваха само смъртта на Апостола, той преживяваше скръбта по много смърти в тоя дом.

Най-после трябваше да се подири лек за душата. Един ден той взе кошничката и потегли към Боазите. И дълго вървя даскал Стефан, дълго се катери по хълмовете. Зората гуплеше тънки розови нишки по небето и наоколо очертанията на шубраци и гървета трептяха като живи... Всичко е живо наоколо... Дърветата допират вейки едно до друго или си подвикват, ако са на раздалеч, шубраците си шепнат и се кускат, по равните места тръните бягат, погнати от юноша сутренник, треви, цветя, буболечици, всичко е живо и говори на свой език и се смее със свой смях, и пее свои песни... И на душата става леко, леко, когато слуша човек... Леко, защото целият живот е една песен, която преминува през всичката кръв на човека и изпълня сърцето с думи, една през друга по-хубави.

...А хората убиха Апостола! Че защо не помислиха малко? Защо не се попитаха какво правят?

...И събори се нещо... Колко труд трябва сега, докато се сгради наново!...

Ято от птички се втурна току над главата му и чуруликанията приличаха на весел детски кукот... Слънцето вече бе обагрило хоризонта и даскал Стефан със затаен дъх гледеше към него. Още няколко мига, и огнената глава ще се покаже и светлина ще се разлее по хълмове и рътлини, и топлина ще облъкне всичко, сътворено от божията десница, и от всеки шубрак, от всеки бурен ще се

чуе тихата песен на славословието към щедраго бога отца!...

Даскал Стефан съсредоточено гледеше към светлия изток... Ръцете му неподвижно висеха.

И когато се изряза вече челото на слънцето, тиха усмивка разтопи хлада, който покриваше бледното лице на даскал Стефана.

...Защо да не се радваме на богатствата божия? Отвърни лице от злото и прави добро. Доброто е като слънцето: колкото е по-високо и светло, толкова силно затопля зъзнещите и бедните...

И тихо и кротко песнопение се разнесе наоколо. Даскал Стефан носеше радостта си срещу слънцето и благодареше на бога за всичко добро...

Като слизаше в долината, за да тръгне по коларския път, пред него изпъкна като от невидело Йорги, водещ натоварена с плява кола.

— Хъ! Бати Стефана! — извика той и цял се пречупи от радост.

Даскал Стефан тръгна до него. Беше му приятно, че вижда веселия иманяр, здравата впрегнат в работа.

— Какво си се озорил, Йорге? Не тежи ли ти такава работа?

— А бе тя не ми тежи, ами ми омръзна. Добре, че не е все тъй, а то човек може да гебергяса от съкълмак.

— Че твоят занаят ли е по-хубав? Да си губиш времето из пещерите и никога полза да не видиш?

— Дип хубав си ми е занаятът, ами още не ми е дошъл добрият час!

— Лошо правиш, Йорге! — каза даскал Стефан, като погледна с жал грунавия бездомник. — Зарязал си дома, па си тръгнал без път из Балкана, да гониш ветровете. Хвани се на работа! Ей на, хаг-

жи Пени ще те вземе, че занаят да научиш и хляба си в ръката да вземеш. Злато е днес занаятът, Йорге! Мене слушай?

Йорги почеса сухата си кълка, издаде напрег тънки устни и рече:

– Лесна работа... Нека аз намеря онуй, дето ми трябва, па пак ще приказваме...

– Йорге, Йорге! Кога ще ти дойде умът в главата, не знам.

– Виж, тук си прав, бате Стефане! Умът ми не е твърде на място, ама сега се вече надявам да дойде... Направиш ли беля, научаващ се да си отваряш очите на четири, че да не я направиш друг път. Тъй и аз направих една беля, че сега се научих да си отварям зъркелите. Преди десетина гена отиваме с Такя цинцарина в пещерите над Кумлука. Той се научил, че пред една пещера имало върбово гърво и го гървото – нишан. Демек, там да се копае. Нарамваме ние търнокопите и лопатите и – право там. Като замръча хубаво, хапнахме набързо по някоя и друга хапка и започнахме отляво до върбата да копаем. Нишана намерихме. Покопая аз малко, па опитвам с шиша, покопае и той, па и той опитва с шиша... Тъй редувахме се и мълчахме. Трябва да се мълчи, когато се копае имане, кажеш ли дума, имането отива вдън земя. Та ти казвам изкопахме бая трап. По едно време Таки опитва с шиша и, магаре-то краставо, извика, колкото му глас гържи:

– Йорге, набутахме имането!

Като каза тези думи, и под краката ни тоз час се зачу „гюлдур-р-р-р“... – провали се имането. Аз кипнах че като ми причерня на очите, грабвам търнокопа и хряс Таки по кратуната... Той начаса падна, ритна два пъти и спря... Туйто-о-о-о!

Даскал Стефан с мъка гледаше Йоргия.

– Бог да ти е на помощ, човече – рече той побледнял.

– Чакай де – продължи Йорги. – Като го видях свършил, рекох, чакай да го заровя барем в трапа, че да се не узнае нещо. Търколюх го в трапа и започнах бързо-бързо да го заравям... ала като хвърлих пет-шест лопати, фана ме страх и избягах чак в Аладаглий. На другия ден гледам – какво да видя: Таки влиза в селото. Нарамил търнокопите и лопатите и иде ли, иде към мене – ухилил се, сякаш нищо не е било.

– Не се бой, Йорге – рече, – аз зная и на друго място имане. Клетва ти давам, че зъб няма да обеля, докато не го извадим.

Даскал Стефан облекчено въздъхна, а Йорги мъдро добави:

– За Такя урок и за мене урок... Таквиз работи учат човека, бати Стефане... и карат го да си отваря очите!

Те повървяха мълком няколко минути и даскал Стефан запита:

– Где си на работа сега?

– При чича Конда – отвърна Йорги и добави: – Намерихме се из селата. Поисках му работа и той ми даде. С една дума! Ето на, цяла неделя вече как работя. Сега караме тая кола с плявата у Акиф ходжа.

– Е, как, бати Кондо работи ли?

– Огън, огън, ти казвам, бати Стефане! Ни-кой не може да кръкне! Тоз човек фърка като хала... Гледам и се чудя тоз ли е Кондо, или не е!

За трети път вече даскал Стефан чуваше за Конда. Веднъж хаджи Пени го навести из полетата, друг път – Тодораки и всички се връщаха учудени и възраждани... Кондо прогледнал! Не е вече преж-

ният, а съвсем друг човек – свестен, работлив, сърчен... Такъв човек, който спи само два-три часа, а през останалото време само мича по работа, такъв човек не може да не спечели голямо богатство. Разбира се, дотъе е стигнал Кондо в работата си и ще ли донесе печалби, още никой не знаеше. Той може да прунка като куче и от пояса му могат да стърчат още петдесет рабоша, но ще ли има печалба?

Слуховете за Конда радваха челядта не толкова за богатата, в които много не вярваха, а за това, че е разширил работата си, станал пъргав и не е тъй тъп, както беше.

– Нека му помага бог – рече гаскал Стефан през въздишка. – Печалбите му кой чака, ами нека той се поотърка, че човек да стане... от него вземи урок, Йорге! Бати Кондо беше за всички ни изгубен човек. Той не умееше да направи най-простата сметка, не умееше нито две гуми да каже свестни, а ето че сега всички му се чудят... За тебе всички знаят, че си изгубен човек, а ето че и ти можеш да ги засрамиш. Щом се заловиш на работа, и ще потънеш в нея, та и наум няма да ти дойде за имане... Залови се!... На, хаджи Пени барем е наш човек, той ще те вземе.

Йорги цъкна.

– Няма да патаксам, горде не изкопая пари. Две рубета да са, ама изкопани от земята да са... Толкоз години изхабих, та сега да зарежа занаята, когато вече добре знам где има нишани... А като изкопая парите, тогаз – ела, боже, на помощ!...

– Лаком си, Йорге! Помисли и ми кажи: защо ти трябват толкоз много пари?

Йорги мазно се ухили.

– Защо ли? Ще ти кажа. Най-напред ще си купя един хат. На Шукри ефенди хата ще купя. Ще му

туря нови дигзгунци, пиринчени дигзгунци, ще го огиздя с ония ми ти мъниста, ония ми ти лъскави пулове и сърмени пискюли, ще фърля на гърба му ново седло, като седлото на Джемилпашовата кобила, на ще го възкача и ще направя една кушия из града, както аз зная. Първо ще мина край Стефанаки Гладното. Той като забогатя, помисли, че фана господата за пеша! Ще мина край къщата му и ще му извикам:

– Калимера, кур Стефанаки?

– После?

– После ще препусна край Матакьови, край Сърманджията Костаки, край онуй куче Доланджърджията Гецо – гето, кога минавам край него, се обръща настрана и си запушва носа с два пръста... И той да види Йоргея какъв хат е яхнал!... Хе, бати Стефане! Мислят ме за нищо и се гнусят от мене – тъй ли? Хубаво! Скоро ще ме видят и ще се късат от ядове... Злато ще има у мене, а те ще се хвалят с интишиите, гето ги носят жените им...

– Друго? Какво друго ще направиш? – попита с нараснало любопитство гаскал Стефан. Той искаше да измери докъде се простира лакомията и замислието на човека.

– Друго ли? Ще ида на хаджилък. Ще донеса петстотин чифта броеници и ще раздавам на кучо и сакамо. Нека всички разберат, че ако хората като Янаки Крунделкин могат да станат хаджици, Йорги може дважд повече. Перчат се, че са ходили на хаджилък и станали баро гаджо!... Брей, голямо чудо! И Йорги може! Щом има пари – може!

– И какво друго ще направиш, Йорге?

– Друго ли? Ще купя лозето на Йоргана Гюмоша. И заран, когато отивам там с коня, ще минавам край къщата му и ще подвиквам: „Днес ти купих лозето, утре и тебе ще купя...“ После ще съ-

боря коптора на Сичансуратлията и тозчас ще му го платя и ще му кажа: „На бе, въшкохранецо! На ти хиляда гроша и си купи друга кочина!... Тъй знае Йорги да си играе с мухи като тебе!...“

– Какво още ще направиш? – продължи да пита гаскал Стефан.

– Още ли? – се засмя поласкан Йорги. – Хе! Ще ям, ще пия и ще храня всекиго, който поиска. Ще го храня и ще викам: „Яжте, кучета крастави! Добре, че се намери Йорги, та да ви нахрани. Инак от глад щяхте да умрете по сокаците, въшкохранци!“

Те вече бяха навлезли в града и се движеха край водата, която шуртеше всред улицата. Йорги повлече колата към пазара, дето трябваше да намери ходжата, а гаскал Стефан пое за дома си. Той спокойно изслуша Йоргия и се сети – гнес, като гойдат учениците му да им разкаже нещо за очите на душата и за чудогейната уста на сърцето. То ще бъде като една приказка, дето най-голямото чудо ще направи оня, в когото никои не е вярвал.

XV

Пред вратнята на дядо Нойкови спря стара прехлупена бричка. Тогораки, който седеше на сунгурмата, чу звънците и се сепна.

– Имай си хас Конго да е! Цаче! – подвикна той на Цана, която човъркаше с клечка из пръстмата до стобора. – Цаченце, дай ми, пиленце, патерицата! Хи-и-и-и де я при пещта!

– Няма, топал!

– Де, скоро ге!

– Няма гам парапата, куче!

Тогораки се зачерви от гняв и извика:

– Камфер! Да те господ убие!

– Луг!

Тогораки пропъзля, повлече крака си и се докопа до патерицата, но току-що се готвеше да тръгне, и пътните врата бавно, съвсем бавно се отвориха.

Тогораки зина от почуда. Сякаш не Конго, а просяк влизаше. Той беше тъй групаф, че мук-тамее и голотите му се виждаха. Косите му, мръсни и плъстиви, бяха попадали по раменете му, а пръстите на краката бяха съвсем изхвъркнали от разпраните еменици. На рамото му висеха тежки гисаги.

Той бавно влезе, спря се всред двора и гизна глава. Нова почуда връхлетя Тогоракя. Очите на Конда гледаха тъй свирепо, като че се беше борил с цяла глутница вълци... Той слови ръце отзад, прокара горд поглед по сайванта, по стаите, по чардака, по двора и изкряка сякаш не със свой глас:

– Тука хора няма ли?

Тогораки закуца насреща му, ухилен до уши. Така се хилеше той по-рано, когато влизаше старият.

– Чакай ге! – заговори кротко той. – Еха, че кой те знаеше, че ще гойдеш, та да бяхме изнесли и бъклица! Хъ сега да видим, като си толкоз куражлия, какъв армаган ми носиш.

– Армаган! Зер нали си и ти с жените барабар – и армаганът прилика щеше да ти бъде!

– Я гледай! – се почуди Тогораки на отговора му и посегна да вземе гисагите, но Кондо се гръпна.

– Настрана стой! Не са за твоите ръце!

Тогораки кивна глава и като на себе си рече:

– Онака работа!

Кондо пак извика:

– А бе хора тука няма ли? Дошъл ли съм аз, или не съм?

И заизлизаха Кондовица, Апостоловица – съвсем стопена, готова смъртница, – леля Жечка... Те изтърчаха към него ухилени и му заподаваха ръце. Панайотка се бе изправила на чардака и оттам гледаше. Още не намираше за нужно да слезе при баща си.

– Идете навън... В брчката има някои работи!... Цана, която гледаше баща си с див поглед отгалец, притърча при него и с тон, като че се кара, попита:

– За Цацито има ли тафиди, небнеби.

Конго я погледна страшно и не отговори, а отиде на хаета, сложи гисагите и седна до тях, морен и зъл.

Жените бяха обрадвани и развеселени. Скръбта се беше толкова отпечатала на лицата им, че веселостта не им приличаше. Те внесоха четири бохчи, пълни с армагани, пълна торба с шекари, леблеби, рошкови и ги изсипаха на сундурмата.

– Я гледай... чичо Конго!

– Я гледай, я виж какво донесъл! Тук има самурени кожички... От Бургас ги донесъл... А пък тук плат... Ау! Вижте, вижте мари! Зелен джамфез!

Конго слушаше възклицанията и мълчеше. Като провериха всичкия армаган, те налякаха около него и зачакаха да им каже за кого какво е купено, но Конго мълчеше. Най-послед, след като изгледа всичките, прозубри:

– Ще видим!

Панайотка слезе от чардака и отиде до баща си.

– За мене кое е, тате – пресилено нежно попита тя, като го побутна по коляното.

Конго я клъвна с очи и показа с пръст бохчата, гето се виждаше зеленият джамфез.

Тя гръпна крайчеца на плата, побара го с два

пръста като мръдна устна недоволно, обърна се и бавно повлече чехли към стълбите.

Конго я изгледа. Сноп бръчки се събра около носа му и линията на устата му стана още по-крива.

Всички гледаха госта си и с растяща почуда. Конго наистина се беше толкова изменил, че едва ли го биха познали от пръв поглед. Освен това защо мълчеше? Защо изглеждаше тъй свиреп? Не му ли са рода тук хората?

Не, Конго никому не говореше. Сложил черна, груба ръка – подобна на животинска лапа – върху гисагите, той се оставяше да надничат към лицето няколко чифта смаяни очи и да слуша чудатите и боязливи разговори. Тогораки скоро усети, че Конго се връща победител, и побърза първи да се нагоди:

– Не се много пулете срещу Конга, ами му се поклонете. Не е той вече онзи... гето го знаете!

Конго мръдна вежда, но Тогораки не можа да разбере добре ли му става от тия думи, или не. И пак догаде:

– Работи човекът като вол, спечели и сега... гледай го, сякаш че е стамболско байзаге! И има право да се гордее човекът!

Но и тия думи не досегнаха Конга. Той протегна крак, изкашля се и обърса уста с мръсния си ръкав. Доскорошното болно зелено лице беше изчезнало. Очите му сега светеха от набрана сила и станали пъргави и живи... От време на време там проиграваше суетна гордост, която го правеше и смешен, и жалък.... Просяшките грехи не търпяха гордостта на Конго.

– Недейте го зяпа – извика Тогораки с прекалена загриженост, – ами донесете легена и ибрика, та му полейте да се измие и поразхлади. Хъ де, Жеч-

ке, не се пули като гарга, ами изуй емениите на свака си Конда. Хъ де, хъ де!

Едни скочиха да донесат вода, Жечка се наведе да изува скъсаните еменици, но Кондо изкряха, отдето трябваше да се разбере, че не желае да се измие.

Кондовица бе клекнала до него. Тя го гледаше мрачно, сухо и някак без вяра – като че е болен или побъркан...

Малко по малко и другите така почнаха да го гледат. Те го виждаха ту смешен, ту много грозен с тия чорлави коси зад врата и четините му по лицето, ту страшен... Така би изглеждал само един побъркан човек.

– Хъ – започна пак Тогораки. – Дошъл, да речем гост от дълъг път. Тъй ли се гост посреща? Хъ, Жечке я иди, па донес да си похапне свако ти! Хай да му се не види! Сякаш не сте посрещали друг път гост! Бързайте де!

Но едва Жечка мръдна, и Кондо пак изквичава. След малко той стана, взе дусагите си и бавно се запъти към одаичката си. Жена му тръгна след него, но той я спря до прага, влезе и затръшна вратата след себе си.

Колко голяма трябва да е била нуждата от господар в тоя дом, се виждаше от това, че цялата дядо Нойкова челяд не се поколеба да превие врат даже и пред Конда. Колкото и да не вярваха в господарските му сили, все пак трябваше да го приемат като глава и да му дават правата на господар. Даскал Стефан нито можеше да носи господарски грижи, нито можеше да се отдели от своята работа и да се затруди за дома... Ето защо грижата, която го овладя, след като видя как влиза Кондо, по-нататък се превърна на вяра и донесе облекчение.

Кондо прие своите господарски права като нов цар, с всичкото съзнание, че тъй трябва да бъде. По обяд и по вечеря жените и децата стояха прави и чакаха по-напред Кондо да седне. Той продължи стария обичай, но без онай веселост и приказливост, с която сядаха дядо Нойко и Апостол... Кондо мълчеше или се обаждаше само когато трябваше да сълчи някое от децата, задето не потопяваха ханката си в края на паницата... Това гържане на Кондо правеше вечерите и обедите тежки и мрачни, докато се помрачи и целият дом. Кондо се мяркаше някак тъй вдълбочен и тъй потайно унесен, сякаш някаква черна мисъл се нагаждаше в главата му. Страх, злоба и скрита студенина навяваше сянката му. Той се луташе, спираше се, замислюваше се задълго и пак тръгваше, докато изчезваше нанякъде.

За да не се знае какво е донесъл, той изпрати жена си да ношува при Жечка и не ѝ даваше да се донесе до сандъка. Кондовица разбираше, че в тоя сандък има пари, та затова сама избягваше да го доближава.

Сам Кондо добре знаеше какво прави. Докато парите не са скрити някъде, все едно че не са негови. Те трябва тъй да се скрият, че и дяволът да ги не види. Така знае човек да пази парите си, кога ги спечели с труд и пот. Но цяла седмица вече Кондо не проговори на Панайотка и заключи зеления джамфез в сандъка си... Сегиз-тогиз той я следеше през бежди и чакаше тя да му каже нещо за армагана, но Панайотка минаваше и заминуваше край него, без да го погледне. Нейната гордост беше твърде голяма, за да не я сломи някакъв грозен джамфез, дето го носят такива като Кочовите дъщери... Най-после Кондо не се стърпя. Той се спря всред двора, разкрачи се, сложи ръце отзад и високо завика:

– Не харесва! Че отгде ще намери по-хубав? Я иди на пазара, извади кесията, па брои, да видиш как се купува! Спечели и купи! Наготово всеки знае да му носят, ама иди купи! Спечели и купи! Хе-хе! Влечете се тука из двора като ударени зъми, ама хабер нямате как се печелят парите аспра по аспра! Аз да ви кажа как се печелят! Изсърнал съм като дявол от труг, устата ми е цяла почерняла от мъки! Я вижте! – и Конго зяпна и изплезе напукан посивял език. – Тъй знам аз! Ей на, питайте селяните, питайте когото щете – да ви каже колко е спал Конго тези три месеца и колко е ял!... Питайте да ви кажат... Тъй знам аз! Знаеш ли да държиш сметка, всичко ще ти бъде наред, не знаеш ли – пукни! Не харесвала, коконамата! Бреј да му се не види! И аз не харесвам тез потури, ама кой те пита? Спечели, купи, та да видиш лесно ли е?

Конго не се отлъчваше от двора. Личеше, че нещо важно го задържа тук, но никој не можеше да разбере какво. Па и никој не смееше да се пита. Той беше бащата и съдникът на всички и той сам знаеше какво мисли и какво върши.

Това беше истина. Вечер, когато се затваряше в стаята си, той не запалеше свещта и тъй в тъмно отваряше сандъка и измъкваше пълна торба със злато и сребро. Той седеше на рогозката до сандъка и втикваше ръка в торбата... Сподавен звън се размърдваше между пръстите му... Много пари, много нещо. Сто и петдесет хиляди гроша! Като се върнат двайсет на Апостоловица, двайсет на Стефана и двайсет сам Конго да си дигне настрана, остават чисти деветдесет хиляди гроша... Ала той бе решил никому нито пара да не даде! Да идат да печелят, та да видят как се печелят. Една пара – сто канки пот! Хъ сега направи сметка колко пот е паднало.

Пипаше Конго парите, чуваше тихата им звънка песен и мислите му – сладки и весели – се нижеха като светли маргарити в грамадна огърлица... Утре вече Конго ще им намери място. Старият държеше парите си в избата. Защо и Конго да не ги държи там? Ще заключи с големия кофар и туй-то!...

И когато луната се прехвърляше далеч зад къщата, Конго скриваше парите си в сандъка, метваше постелката си върху капака и там лягаше да спи. Но заранта парите пак не се изнасяха от стаичката. Конго наистина намираще за най-добре да ги скрие в избата при бърчите, но как да се направи, че никој да не влиза вътре? Време за много мислене нямаше. Един случай сам подсказа, че е време парите да се скрият.

Една сутрина, когато даскал Стефан отвори пътната врата, за да поеме към баурите, пред него като изпод земята изпъкна фигурата на млад, снажен, набит момък. Даскал Стефан го загледа и позна хаджи Димитра, сина на Никола Кебеджията.

– Ще се скрия у вас, даскал Стефане – рече Димитър, сърдит и измъчен като от тежка безсъница.

– Защо? – попита смутен даскал Стефан. Той се сети каква може да е работата. Димитър беше познат със своите палавства и с тежките побоища, които се стоваряха върху турци или турски доносчици... Той беше силен и безстрашен и само дигреше как да навреди на някой зъл турчин или на някой шпионин грък. Тая несдържаност вредеше не само нему, но и на българите, които нерядко трябваше да отговарят за неговите побоища.

И сега даскал Стефан беше уверен, че Димитър пак е направил някое престъпление и може би твърде голямо. Иначе за нещо гребно тоя горд горолонник не би търсил чужда закрила.

– Какво има, Димитре, не разбирам – сѐ тѣй треперещ и малко смаян, питаше гаскал Стефан.

– Чакай! Пусни ме по-напред да се скрия. Всичко ще ти кажа. В Клуцохор сноват заптии и ме търсят. А пък у вас няма да гойдат да търсят, защото не вярват, че ще ме приемете.

Гаскал Стефан наведе глава, помисли малко и рече:

– Върви подире ми. Бог да ни е на помощ... И на тебе... и на мене!...

Те влязоха, бързо пресякоха двора и се изкачиха в Стефановата стаичка, но като помислиха, че тук е опасно, слязоха пак и отидоха зад къщата. Тук гаскал Стефан отвори вратата на една от двете полусъборени одаички, в които оставяха непотребни неща, намести вътре Димитра и излезе. Но го пътните врата той се спря, помисли малко и се изкачи в стаята си. Сега не беше време за скитане. В къщата му имаше един бунтовник, който е разплакал толкова хорица! Но, сега вече той нямаше очи да гледа нито небето, нито зелените, нито слънцето... нищо, нищо... Сега душата му беше тѣй смутена, като че някаква буря бе обърнала всичкия доскорошен ред в нея... После... той ще трябва да бди да не би заптиите да гойдат и да влязат....

В това време Конго се беше вече събудил. Той седеше пред сандъка и криеше между коленете си торбата с парите. Казано – свършено! Още не се е развиделило... Трябва бързо да се работи. Ала не тръгна, а се поусмихна и помилва торбата... Как стана тая работа! Да нямаш нищо на ръка и да донесеш сто и петдесет хиляди гроша!... В тая работа бог имаше пръст – иначе как ще спечелиш толкова хиляди за три месеца! Господи, господи! Само той имаше пръст. Ако останеше само на Кон-

га, нищо не щеше да излезе... Той така се беше объркал... Така се беше замаял...

Тѣй! Най-добре е там да се заринат. Конго ще изкопае трап в тъмното къошенце на одаичката, ще зарине парите и ще нахвърля отгоре сандъци, каци, сечива...

И без да мисли повече, той прегърна натъпканата торба и излезе на двора. Беше пусто. Мрачната още не се бе доразпръснала. Като отиде в задния двор и застана пред двете одаички, той ритна вратата на едната; измърмори нещо и влезе, но едва направил крака навътре, и се спря вцепенен.

Димитър стоеше по средата с ръце отзад и гордо гледаше Конга в лицето.

Конго се поокопити и мигновено се обърна, като се втурна да бяга, но една жилава ръка го хвана за врата и го върна пак назад.

– Кои си?... Какво искаш?... – прегракнал, питаше Конго и силно притискаше до гърдите си пълната торба.

– Какво е туй? – попита Димитър, като посегна към торбата, но вместо отговор от гърдите на Конга се откърти животински крясък.

– Какво бе!...

Конго се прегъна и като отпрати пълни със сълзи очи към неканения гост, замънка като дете и тѣй затрепери, сякаш над главата му висеше остър ятаган...

– Молим ти се, Димитре! Недей! Недей ми взима парите!

Димитър се помъчи да скрие усмивката си, гръпна торбата от ръцете му и я сложи пред себе си.

– Добре! – рече той, като се изпъчи и сложи ръце отзад.

В това време Конго тъй размаха ръце пред лицето си, като че гонеше гъсти рояци комари, след това задърпа коси и грохна пред краката на Димитра.

– Дај ги бе... дај ги бе, Димитре! Недей ги взима бе, Димитре!

Ужасът на Конга беше без мяра голям.. Той се огъваше пред Димитра, свиваше се на топка, ровеше земята и по нечистото му лице течеха едри сълзи.

След като следи известно време страдалеца, Димитър се навъси и изкряха:

– Ставай горе!

Конго се изправи.

– Какъв ме мислиш ти мене? Мислиш, че съм дошъл да те обирам ли? Плюя ти на парите! Чу ли?

Конго престана да хлипа и отправи молец кучешки поглед към Димитра. „Ще плюе ли? Нека плюе! Два пъти, три пъти, сто пъти да плюе, само да ги не взема“... Но можеше ли да повярва Конго, че тоя душегубец, дето е разплакал дете в майка, ще остави парите? Че може ли такъв човек да мине край пари, та да не ги прибере?

Сърцето на Конга се беше свило на топка. Димитър гледеше на Конга като на някакво досадно животно. Макар и седемнайсетгодишен, той беше силен, набит, с широки плещи, големи, едри ръце, дебели устни и месната голобрадка – същински ажграхан!

Очите му гледаха направо и остро.

– Да беше груг, сега вече към края щеше да фъркаш – ама хайде, за бати Стефанов хатър!...

И като помълча малко, Димитър наново избухна:

– Ти не знаеш ли, че Димитър за една гума само може човека да смаже? Дошъл съм да крам, ха?

Хей! Аз мога да те позлатя от горе до долу бре! Че кой носи пари на Панайота? Кой му носи агнета и овни? Кебеджията отгледа син не да се провиква само из боазите, ами народни работи да върши! Разбра ли? Попитай бати Стефана, той да ти каже! Де може твоята тиква да се напълни лесно? Вземи си парите! – процеди той.

Конго изпълзя, грабна торбата и наново я прегърна.

– Де ги криеше досега?

– Ей там, в моята одаучка.

– Ела да идем двамата там.

Като влязоха в Конговата стаичка, Димитър попита де е катинарът, с който заключват вратата. Конго му го даде.

– Ще те заключа тука. Ще бъдеш заключен, годето си отида. Да не си се опитвал да излезеш, защото... туй ти беше!...

Конго не отвърна, а гледеше Димитра с гивата боязливост на победено животно.

– Чу ли?

Конго пак мълчеше.

– Казвай ге!

– Чух.

Но като завъртя ключето и се отправи пак към задния двор, срещна в пътя си Тогорака.

– Хъ! – извика Тогорака. – Добре си се окумил! Какво дириш тука?

– Гостенин не щеш ли, чичо Тогораке? – се пошегува Димитър.

– Право да ти кажа, като тебе гостенин хич да го няма, по-хубаво е! Кой знае какво ще си направил – инак какво ще търсиш тука не в туй, не в онуй време. Казвай по-добре каква добрина си направил сабахлаим.

Димитър хвърли светкавичен поглед към пътните врата, отдето идеше лек шум, и бързо изговори:

— Нека по-напред се скрия, че тогаз ще разправам.

— Върви тука — бързо каза Тодораки, като поведе госта през чаргака в една стая, после в друга, че спряха в третата. Димитър се озърна, огледа дъсчените долапи по стените и седна на розозката.

— Хъ, стои сега тука и разправи да видим какво си направил. Искаш ли да ударим на гладно сърце по една каленка?

— Благодаря ти, чичо Тодораке, не мога да пия на гладно сърце.

— Разкажи сега да видим какви зулуми си направил, чии ребра си намествал, та си хукнал да се криеш... Само почакай да ти кажа по-напред една късичка: Ако си все такъв удареница, из занганите ще умреш! Приказвай сега!

Между това почти всички от дома бяха разбрали, че се е вмъкнал неканен гост, и побързаха в няколко минути да нахълтат в стаята. Всички изглеждаха изплашени и любопитни. Те насядаха по килима и вторачиха очи в Димитра, който бе сгнал срещу Тодоракия със скръстени крака по турски.

— Аз ли ще умра по занганите? Таквоз нещо никога няма да чуеш, чичо Тодораке! Хубаво да знаеш! В погански ръце Димитър никога няма да падне. Не се е родил урук, дето ще турне пръст върху мене.

— Бре-е-ей да му се не вуги! Ти чева не си фъркат!

— Фъркат съм и съм силен като змей!

В това време из гругите стаи се чува стъпки и Димитър замлъкна и се вслуша. След малко влезе гаскал Стефан. Макар и да не изглеждаше изпла-

шен, все пак смущението често проиграваше по лицето му. Той нищо не каза, а подгъна коляно и седна до стената.

Димитър погледна въпросително и с голямо страхопочитание гаскал Стефана.

— Кажу, Димитре, да видим каква пакост си направил. Когато се разчуе, че си направил нещо, знае се, че не е гребна работа...

— Ка'ще е гребна работа, гаскал Стефане? Аз се чудя как не сте се научили снощи!

Всички се спогледаха. Тодораки като да се гостети.

— А бе да не си направил нещо на чорбаджи Йоргакя? Той снощи мина оттука из сокака отъркаляй, окъсан, оцапан.. Жив да го оплачеш! Бърза, разбива чибук, като че шиба някого, и мърмори. Обадих му се, а той хич и не ме погледна.

Димитър, колкото и да изглеждаше възмъжал и едър, все пак момче беше. Когато говореше, много ръкомахаше и по лицето му блещукаше искрата на юношеско безстрашие, на прекален героизъм или прекалено презрение. В известни минути това момчешко бабаитство му приличаше, защото се чувствуваше, че нещо здраво, мощно и неизменно стои зад всичките му младежки мисли и го прави по-силен, по-мъжествен.

— Чорбаджи Йоргакя и всички негови кучета вчера ядоха такава попара, дето не са я сънували — каза Димитър със закана и гняв. — С няколко гругари бяхме отишли да се повеселим в бахчата на Йоргакя. Там има хубави сенчести гървета. Ядохме, пихме и се развеселихме, както господ гал. Не щеш ли, задава се Йоргакя. Минува край нас и чака да му стане на крака. Хе-хе! Димитър ще стане на чорбаджи Йоргакя на крака! Хай да му се не вуги!

– Че пък стани му! – побърза да го позакачи Тодораки. – Какво, като му станеш? Най-после чорбаджия е – голям е...

– Кое рече, чичо Тодораке? – изтъни глас Димитър. – Да стана и да стоя гиван чапраз на туй куче Йоргакя? Ами дето фащат и блъскам в занда на невинните българи, мислиш, че тези работи не са на Йоргакя? Майка си е готов да продаде тоз нечестивец.

– После? – подкани Тодораки.

– После... Минува Йоргаки и чака да станем, ала никой не мръдва! Изведнъж посинява, кучето, надуват му се жилите на врата и като гига чибукка, хуква върху нас да ни бие.

Тодораки се засмя доволен, че Йоргаки се приготвил да се понахрани с бой.

– Е? Наби ли ви с чибучката?

– Наопак! – отвърна Димитър и мръдна меснати уста в усмивка. – Яде си боя, както трябваше.

Димитър мислеше с това да задоволи слушателите си, ала не успя.

– Как яде бой, разкажи ге! – подкачи го Тодораки.

– Не ме питай, не ми се приказва за туй нещо. Бихме го, гождоха заптиите, бихме и тях, вързахме ги по гънерите... Имаше гърмежи... виковете... Човек убит не падна. Добре помня!

– Е, хубаво, казвай ге, не бързай като циганин на заговезни!

– Станалото – станало! Тази нощ се крих в Клуцохор, ала избягах и гождоха тука, защото взеха да претърсват из къщите.

– Слушай, момче – започна наставнически Тодораки. – Бабаитин си и си силен момък! Добре! Защо не седиш при баща си, па да запретиш ръкави

до рамене. .. Какъвто си мурафетлия, на ден по две кебета ще изкарваш. Послушай ме! Остави се от зулумите си и си гледай работата. Само ти ли си млад? Само твойта кръв ли ври? Я виж Костаки, виж Савата, виж Спаса, Кузмата, не са ли и те млади? Ама по цял ден работят при бащите си, опъват дарака...

– Късно идеш – тихо и спокойно отвърна Димитър. В гласа му прозвуча дълбока, мощна мисъл. – Ако бях самичък, лесна е работата, а не съм, чичо Тодораке. Вие си седите тука, свивате се, мирувате, кротувате и хич не знаете, че Савата и Никодко, и Костаки, па и всички други младежи са все такива като мене. Вие не знаете какво се готви, какво правим...

Димитър замислено помълча няколко секунди и като навее лице към Тодораки, силно и твърдо отсече:

– Със седене пред огнището робство не се махва!

Всички замълчаха. Резкият тон на Димитър ги смрази. Сам той с браздата всред челото и светещия поглед вече съвсем не приличаше на момче.

– Нищо не знаете, та по-добре мълчете си. Знаете ли вие Раковски? Знаете ли какво пише, какво прави, де ходи? Познавате ли този човек? Нищо не знаете! Ами песните на Донко Петрова знаете ли? Чували ли сте, като ги пеят? Хе! Где ще ги чуем, като не се събирате със зулумджии като нас? Елате сутрина при Кабаците и там ще ги чуем. Пръскаме се по двамата, по трима и ги учим...

Димитър замълча. Веждите му паднаха над очите и той стана замислен.

– Че какви песни са? – попита Тодораки, за да прекъсне мълчанието.

– Народни! Като ги пееш, сърцето ти се раз-

тупква, та ще изхвъркне! Таквиз песни са!

– Де да видим! – подкани Тодораки, жените се погледаха с безпокойствие, а даскал Стефан хвърли поглед към вратата и се поузкашля.

Димитър въздъхна. Навъсеното лице малко по малко просветваше и най-после озари го усмивка – възторжена юношеска усмивка. Той започна:

Българи юнаци,
ще ли още спим?
Вдигайте байраци
да се освободим!

– Как ви се вижда, ха? Ами таз?

Да викнем всинца с глас голям
по всичкия Когжа балкан:
Голямо, мало, ставай,
оружие запасвай.

– Ами гласът?

– Тая няма глас. С глас или без глас, тез песни хвъркат от уста в уста и като мехлем падат на сърцата на верните българи. Четат се тез песни, защото на всекиго омръзна туй черно тегло.

– Е – подби го Тодораки. – На тебе ли остана сега да мислиш за слободата?

– На мене и на другите като мене! Не спиме, не гремем, ами работа вършим! И да ви кажа ли? Скоро ще чуйте, че съм отишъл при Панайота.

Тодораки пак се ухили на подбив.

– А бе, момче! Има едни, дето се куражат като страшни делибашии, а пък кога дойде да се покаже силата на мегдан, потурите им зафащат да треперят, па и комай да понатехгават... То лесно

се приказва, че ще се иде при Панайота, ама я да видим как се отива?

Димитър кипна, цял почервеня от тая издявка на Тодораки, но си замълча. Той дълго гледа през себе си мълча, сумтя и най-после стана.

– Къде отиваш? Чакай! Искаш да станеш ме-зе афионбашията ли?

Но Димитър не слушаше. Навъсен и сърдит, той понаместил пояса си, нервно обърна колчаците на потурите си, слови ръце отзад и гордо заизлиза. Всички с плаха почуда го следяха.

Като отиде на двора, той промълви нещо и смело излезе на улицата. Сякаш изведнъж бе решил да извърши нещо, та отиваше смело и гордо, без канка страх в душата.

Стефан отиде на двора и застана до вратата замислен.

...Какво приказва Димитър? Наустина, той беше чувал, че младежта не може твърде да се сгържа, но толкоз, колкото казваше Димитър, той не знаеше. Както всички в дома на гяга Нойка, тъй и даскал Стефан живееше в своя свят, без да надникне вън от него. Кондо мислеше за богатствата си. Тодораки през делия ден гиреше кого да подиграе, а даскал Стефан... Че малка ли беше неговата грижа? И децата да учи, и билки да бере, и хората да цери... А ето че в града кипяло нещо... Дали наустина купи тъй много, или лудата глава на Димитра тъй си го мисли? Бог знае! Даскал Стефан не беше свикнал да мисли за други неща, та бързаше да облекчи душата си, като иде горе и зачете новата книжка на Любословието. Той вече бе изхвърлил гръцкото четмо от своето училище и гиреше български книги.

В това време долу откъм стаичката на Конда се зачуха силни удари върху вратата. Жените

се разтичаха и разбраха, че Конго е заключен. Той викаше вътре, ругаеше, а жените дърпаха заключения катинар, без да могат да помогнат. Тогораки, разбира се, лесно свърши работата, като извади цялото резе.

— Какво е станало бе, Конго? — с прекалена загриженост и малко на подбив заикайва Тогораки, като гледаше как Конго пръхти като змей.

— Какво станало, ха? — викаше Конго, презгракнал и озверен, като излезе и се отпрати към хаата. — Заключи ме този мръсник, този... Кебеджийова горолонник!... Да го господ убие! Как не се намери един майчин и бащин да го добие, ами го оставят да се шири душеядец мръсен! Кански са писнали хората от него! И вий... вий... не го ли виждате, че ме блъска и заключва, ами сте го зяпнали и му правите ихтибар, гаче е каймакамин... Той ме блъска и ме обира, а пък вий гледате! Да ви господ убие! Черната да ви поеме, хаирсъзи с хаирсъзи!...

Капнал от гняв, Конго погледна към чардака и видя, че Панайотка го гледа и се хили:

— Ха! — викна той още по-озверен. — Смейш се, ха? Хубаво ли ти става, като блъскат баща ти и го заключват? Дето ще се рече, такъв ти е ихтибарът, ха? Да ти кажа ли? — заканително изрече той. — Като си такваз, няма да ти дам изин да се ожениш. От днес нататък по земята да ми се влачиш, изин няма да ти дам. И онзи, дето се мъкне всеки ден през комшулуците, хич да не се надява, ами да си обере крушите. Какви са тез работи? Заран, вечер, заран, вечер този приятел все тука! Нямам дъщеря за него! Да се маха! Наконтил се, стегнал се, засукал мустаи и току се повива като три и половина из двора...

Конго се задъха, спря за миг и като обърса

залигавени уста, зърна Зарафина пред сайванта.

— Ами ти мари, повлекано! Цял ден из махала-та! А не вземеш да работиш като другите... Какво се кокориш като пукал?

От прагове, от чаргаи, от къошета, отвсякъде гледаха Конда любопитни очи, сякаш тия викове се отнасяха за съвсем други хора. И Конго разбираше това, та още повече кипваше.

Той изсипваше клетви и ругатни на всички страни и из устата му изхвърчаха безброй искри от слюнки. И колкото повече се разяряваше, толкова по-дълбоко хлътваше вратът в раменете му и ръцете му тежко се развяваха из въздуха...

— Ха-а-а! — злобно се озъби той. — Гледате като гладни кучета! Не се бойте, Нойкоолар, гладни няма да станете... Конго ходи на печалба, напечели се и, слава богу добре сме! Той, хе-хе-хе-хххе... Той, Конго, дето го за нищо не биваше... пари спечели... парички!... — Изведнъж усмивката му изчезна, очите му светнаха под схлупените вежди и процеди:

— Готованци! Знайте само да ви хранят! Да ходя да се трепя за вас, а пък вий да гледате как ме блъска и ме затваря един разбойник! Готованци с готованци!... Няма я вече онази слободия, хе, хе! Трябва се знае кой кум, кой стар сват!... Трябва да се чуи тука, каквото аз река, чухте ли? Каквото искам, туй ще направя, чухте ли! Няма да оженя Панайотка! Джамфеза ще накъсам на парчета, а пък хаджи Пени да намери комшулук и да влезе.

Той хвърли зъл поглед върху Панайотка, която го гледаше от чардака и задяното се подсмиваше, грабна теслата и като отиде до стобора, който делеше двора от съседния, заклати глава.

— Ей сега ще видите чудо! — процеди той и извади от гредата на стобора два стари гвоздеа.

– Хе, не ща нито комшии да ми идват, нито комшулци да зяпат в двора ми.

Той затвори комшулучната врата и почна да кове. Всички в двора се смутиха от тая постъпка на озверелия Кондо. Те се спуснаха към него, но никой не смееше да го доближи. Всички бяха слаби жени освен Тодораки, който още не знаеше дали не е по-добре да се присъедини към Кондо.

Но Кондо неочаквано влоши работата. Откъм съседния двор се разнесе гръмкия глас на чорбаджи Наско.

– А бе, кир Кондо! Калимерата ли разваляш? Да не сме ти дотегнали? Зер все при тебе тичаме хлябец да ни дадеш, помощчица да ни дадеш... Кой като тебе! Затваряй, ама мисли, че после не можеш го отвори.

Кондовица се втурна и грабна меслата от ръцете на мъжа си.

– Ти полудял ли си?

Кондо като че ли се сепна от гумите на чорбаджи Наско.

– Остави бе, Кондовице... Не е добро, гето пречиш на кир Конда да си върши работата... Той казва, човекът, че няма нужда от комшулук... Тогаз – здраве! Няма да се заколим сега! Няма да правим метани я! Голям стана, пораснаха му ушите – какво да се прави? Само че пак казвам – много дълбоко заби звонците, те вече не могат излезе... Свърши се...

Даскал Стефан, който проследи разправията, слезе от чардака, взе меслата от ръката на Кондовица измъкна закованите пирони. Без да каже нещо на своите, влезе в съседния двор. Чорбаджи Наско в памуклията халат с дългия чибук в ръка стоеше в сред двора и посинял и разтреперан от гняв, гледаше даскал Стефана. Даскал Стефан се

приблужи при него и тихо му заговори нещо, а Кондовица вкара Конда в стаичката му.

Ето и сега оная незнайна, може би сатанинска сила наново дойде да откъсне даскал Стефана от неговия мир и да го накара да обърне погледа си към своя дом. И той пак виждаше, че нещо става тук, и пак тъй, както всякога, не можеше да прозре в това нещо и добре да го разбере. В такива минути тръпки проиграваха по спокойната му душа, тъй, както вятърът бърчи повърхнината на тихо езеро. Тягостно чувство придружаваше всяка негова мисъл, като че му тежеше някакъв грях.

А ставаше нещо тука! Животът си течеше, всеки си гледаше работата и все пак не в ред беше тук, не тъй, както трябва да бъде...

Тия тежки чувства не го оставяха да работи, а го караха да се рови в тях, за да ги разбере и след това да може да ги победи... Той не излизаше нийде, а седеше в килията си, мислеше дълго, след това се разхождаше из чардака, заглеждаше се във всекиго, който му се мярваше, и мислеше, мислеше, мислеше!...

Да, чудно гледаха неговите очи в такива минути! Сякаш всички говореха на висок глас – като глухи, – сякаш всички бяха слепи, та се блъскаха, когато се пресрещаха в двора. Всеки мислеше за себе си, че му тежи голяма грижа на душата.

...Течеше реката спокойно, но стигваше до такова място, че неочаквано започваше да се разлива на много страни. Тъй разлени той усещаше своите чувства, когато се заглеждаше в живота на бащиния си дом. И тогава даскал Стефан напрягаше всички сили, за да проникне в загадката. Наистина, Кондо се измени, стана груб човек, ала, от друга страна, с него стана и нещо добро! Той се отвори и ся-

каш прогледна. Нека, това е добро! И щом като загадката лежи вън от Конда, тогава де е тя? Може би Панайотка не трябваше да се задомява, защото бяха минали едва шест месеца от изчезването на Апостола. Но роднините одобриха годежа. Умрелият — умрял, а младото трябва да върви с късмета си. Тъй казваха всички, значи, добре станало. Тогава? Да седне човек да вини Тогораки в нещо — няма си място. Истина е, че през последно време Тогораки взе да се връща пиян, стана много по-бъбрив и по-нечист в приказките, взе да се кара с всекиго в къщи, ала те са си Тогоракеви работи... Той се много плашеше от покойния старец и сега се виждаше по-свободен. Мисълта за стареца обаче дохождаше да внесе слаб лъч на прояснение, защото така за гаскал Стефан ставаха някои неща по-обясними. В такива минути той разбираше, че липсва нечия воля и че тая разляност в пътеките из дома е по-скоро безпътие, вироглавство, липса на ред и послушание. Значи, тук всеки прави, каквото иска, и понеже доскоро никои е нямал своя воля, то и всичко направено е пълно с грешки. Такива мисли налетяваха гаскал Стефана, като виждаше, че от известно време безредието и непокорството добре се ширят в дома. Слава богу, че тия мисли се прекъсваха от ежедневната работа, иначе човек би изгорял в тях. Училищните грижи смекчаваха душата и връщаха в нея случайно отстранената вяра към светло и добро. Той потъваше в работа, но нещо неочаквано го откъсваше от нея. Тогораки и Кондо, застанали единият на сундурмата, другият всред двора, викаха с всичките си гърла. От известно време свадите между двамата бяха нещо обикновено. Тогораки стоваряше тежки гуми върху Конда, а Кондо се мъчеше да го надмине, като му отвърщаше с жупел от ругат-

ни. Гаскал Стефан излизаше на чардака и отправяше слисан поглед ту към единия, ту към другия и не знаеше как да ги смири. Той забелязваше, че двата съседни двора вече слушат свадата и злогумстват. От междините на стоборите гледат любопитни очи, шепот, кискания.

Най-после свадата се свършваше. Кондовица притърчаваше и започваше да гърпа Конда за рамото и да го увещава нещо. Същото правеше Жечка с Тогоракя. Това би задоволило гаскал Стефана, ала той виждаше нещо, което го най-много огорчаваше. Жечка и Кондовица се зле поглеждаха, после си хвърляха по една-две бодливи думи и най-после в двора се започваше нова свада... Как стана това нещо? Бързата, работливата леля Жечка, която лоша думица не знаеше да продума, в кратко време стана тъй устатна! Па и Кондовица! Тя, която казваше само по десетина думици на ден и имаше толкоз добро сърце и която се трудеше като роб, вкъщи стана съвсем друга. Някакъв дявол насъскваше двете добри жени една срещу друга и те тъй викаха да се карат, че се чуеше през три улици в четвърта.

И пак гаскал Стефан ги смиряваше. Той се помолваше ту на едната, ту на другата и те млъкваша. А понякога дори се и разплакваха от разкаяние. Те скоро се сдобряваха, но скарваха се децата, намесваха се и майките — Жечка и Апостоловица — и почваше нова свада, за да се свърши и тя скоро.

Видно беше, че тук има нещо твърде голямо. Свадите тук ставаха без никакви причини, лошите думи се подхвърляха, без никои да ги е заслужил...

И пак там спираше мисълта на гаскал Стефан. Старият умря и всеки живее със себе си, с душата си... По-рано всички пристъпяха по пътеч-

ки, които бе изработил дядо Нойко, а сега всеки трябваше сам да си проправя пътечки... И всеки откри своята душа, своите слабости и устрем, своите страсти... И като най-добър пример за това той виждаше в Кондовата алчност за пари и имот. Хубаво ли беше това, или лошо?

Нещо ново за дома беше хаджи Пени. Даскал Стефан не само не се възпротиви на сватбата поради смъртта на Апостола, но побърза да я ускори. Хаджи Пени е твърд и характерен човек и ще внесе рег.

И въпреки всички пречки сватбата се извърши и хаджи Пени стана зет на Конда. Той влезе все тъй безгрижен и измерен със своето гордо лице и с погледа на човек с добра и широка душа. Всички се зарадваха тъй, като че го очакваха, всички чувстваваха, че домът има нужда от нов човек. Това беше истина. Свадите престанаха и домът в скоро време гоби веселия израз на хаджи Пеня.

Привечер хаджи Пени влизаше в новото си гнездо с такова щастливо лице, като че ли му бяха отворили вратата на рая. Всичките му навици в скоро време бяха изучени и се пазеха най-строго. Панайотка изтърчаваше, посрещаше го и го завеждаше под смокинята. Там имаше постлана чергуца, възглавници и пълна гледжосана плоска със силна парлива джибровка.

Сядаше той на мястото си, отлагаше калъплия фес и посягаше, та откачаше висящия на най-високото сладкострунен саз.

Панайотка, със словени под гърди ръце, го гледаше с несдържана любов и чакаше да ѝ се поиска да донесе още нещо.

— Сегни, Йоме — ѝ казваше той, като посочваше възглавницата до себе си.

Тя сядаше до него и очите пламтяха от преляло щастие.

— Какво, ха? — я попитваше той, като я обгалваше с благ поглед.

— Нищо — отвръщаше Панайотка. — Днес го икиндия бяха тука Костакевица и снаха ѝ. Те са бедни... Дадох им стари грехи... и едно твое старо сепре...

— Хубаво си направила! — отвръща хаджи Пени доволен.

— А пък ти... хадзи... връстай се по-раничко!... — сещаше се тя да се погърчее. — Като стане икиндия, поцвам да се сакълдисвам.

— Е, Йоменце, не може! Нали работя?

— Ех, не знам, аз ти казвам, че се сакълдисвам, пък ти... както искаш! — отговаряше недоволен Панайотка.

Хаджи Пени ѝ отвръщаше с добрия си поглед, настройваше саза и отпущаше ръце върху жиците. И запляпяха окършените му пръсти върху дългата гръжка. Понасяше се чудно маане, сякаш някой майстор ашик бе отпуснал глас.

Даскал Стефан следеше тоя живот. Откакто започна да усеща, че в тоя дом има нещо в реда, всичко ново и добро, което идеше да измени досегашното, биваше видено от него. Така той забелязваше, че хаджи Пени е човек с богата душа.

И наистина едва ли можеше да се среща често една такава душа! Хаджи Пени за нищо не мислеше, не ценеше много парите, не се лакомеше за тях и често ги раздаваше на бедни, онуждени хора. Той беше щастлив, когато се намира при Йомето и лице срещу лице с нея да се нахрани, напие, да си посвири със саза и тъй да изпрати нощта. Като всеки човек на живота той обичаше гуляите и зна-

фетите, където мало и голямо ще видят колко е широка ръката на хаджи Пеня и как му се радва душата, когато хората знаят да се веселят.

Хаджи Пени гордо застана на мястото си като част от челядта. Той беше едновременно добър към всички и затова скоро стана най-потребният в дома. И когато пожела да уреди голям зиафет в Айвалъдере, никой не усети, че няма година от изчезването на Апостола. Нещо повече – за голямо учудване сам Кондо подканяше чрез жена си, разбира се, да стане гуляят. Може би го правилно заключение се беше помогнал гаскал Стефан, като вярваше, че смъртта на дядо Нойка даде воля на всекиго да се покаже такъв, какъвто е, а не такъв, какъвто го желаше главата на челядта. И с това, че тъй бързо можеха да почнат гуляите, хората на дядо Нойка показваха, че господарствуват тъй, както душите им искат.

Хаджи Пени имаше познанството не само на чорбаджиите, а и на бейовете, и на хората на властта. Със своя характер той едновременно привличаше и малките, и големите хора. Та кога стана първият зиафет в Айвалъдере, бяха дошли и каймакаминът, и неговият зет Риза бей, и много влиятелни турци. Чорбаджиите не смееха да се отпуснат пред големците, но хаджи Пени се постара да замести всички. Той ня маанета, кара калфите да играят турски и български игри, разправя весели истории и спокойно заспа под сянката на двата стари кавака. Изпозаспаха почти всички. Силната гжибровка скоро повали и най-упоритите майстори пиячи.

Весел и щастлив човек беше хаджи Пени. Той обичаше да внесе радост и веселие между околните, като се стараше да направи тъй, че никой да не забрави пред кого се намира. Освен това той бе-

ше враг на еднообразието. Той не обичаше да показва едни и същи навици, еднотипен и същ ред. Оттук можеше да се разбере какъв глава на челяд би бил хаджи Пени и колко не би го сепнало това, че тук, в тоя дом, понякога се престъпваше редът.

И когато му омръзна да посреща сам вечерите под смокинята, той измисли нещо друго. След като сядаше на възглавницата и изпиваше първите глътки гжибровка, в двора влизаха всичките му калфи. По знак те го окръжаваха и заставаха като гъски на един крак. Самодоволно ухилен, хаджи Пени откачаше тогава саза и като изглеждаше със своя дяволи поглед калфите, започваше да нарежда български весели хороважни песни.

Най-после, когато калфите се уморяваха да стоят на един крак, той им даваше плоската, напояваше ги с ракия и ги пущаше да си вървят. Калфите му бяха и роби, и приятели.

Според хаджи Пеня животът в дядо Нойковия дом вървеше по мед и масло. След като имаше за жена красивата и умна Панайотка, той смяташе, че му остава само да живее и да се радва на хубавия охотен живот.

Хубостите, за радост на хаджи Пеня, растяха, а заедно с това растеше и неговата охота да се весели. След като извърши толкова много работи в живота си, той чувствуваше, че трябва да даде път на други свои слабости. Ето защо едва се заесени, и зиафетите от дерето се преместиха в Селището и оттам – в къщи и стаите и чардаците екнаха от веселби. Хаджи Пени се разгърна с всичките свои слабости. Тържествено ухилен, с размътен поглед и пламнали бузи, той командуваше веселбите тъй, че всяка минута те ставаха все по-хубави и по-хубави... Той нареждаше, той пееше,

той скачаше първи да играе, той се най-много провикваше, той пущаше най-веселите смехоричи.

...Стаите гъмжат от гости... Вратите са отворени и целият дом се превръща на една стая. Тук са най-тежките чорбаджии, най-влиятелните турци, най-богатите хора от града. Хаджи Пени урежда веселба, а това значи, че ще се направи нещо, което трябва да се види... Разнасят се леблебици, разлива се сладък шербет, лее се сакъзлия млечнобяла мастика. Тук се пеят маанета и бият гарабуки и дайрета, там Тодораки се изправил на един крак, щрака с пръсти и се кърши на ключек, от което цялата стая се люлее от смехове, отплатък пее Ашик Али – внучето на стария черибашия, – гръм, песни, провиквания и игри люлеят целия дом на дяда Нойка.

Съвсем друг стана този дом. Манастирският чардак, дето се мяркаше гаскал Стефан с учениците си, сега изглеждаше някак не в ред, нещо като че не на мястото му беше придадено, нещо, което не си приличаше с гаскал Стефана... Но какво от това? Хаджи Пени намери своето царство, а и царството намери него. Докато отначало тия веселби минаваха за хаджи Пенюви лудории, по-нататък станаха място, в което всеки би взел за голяма чест да бъде поканен. А това може да стане, като се спечели и приятелството на хаджи Пеня. Тъй тия зиафети станаха причина хаджи Пени да удвои калфите си. Работата му в кундураджийницата от ден на ден ставаше все по-голяма и той само потриваше ръце и замисляше все нови и нови угощения. Той добре знаеше какво трябва да се прави и правеше го тъй, щото никои не можеше да разбере, че покрай всичко друго тънкият кундурджия е и не малко хитър човек.

Хаджи Пени смяташе, че здраво е хванал в ръ-

ка щастие то си, и сега му се радваше тъй, като че пред него лежеше уловен богат лов.

Само Кондо не мислеше, че е хванал напълно щастие то си. Той разбра, че спечелва само оня, който непрекъснато храни желания, който ден и нощ мисли за тях и за тях работи... В кратко време той спечели добри пари и от нищо стана нещо. Днес всички го сочат, всички го почитат и дори някои се помръдват от мястото си, когато той минава край тях – значи, още малко почит, и ще му стават на крака. Какво не правят парите! Нямаш ли ги – всеки те газува, всеки те блъска, всеки се хока. Имаш ли ги – от последен първи ставаш... Ей какво са парите. Отидеш, да речем, в кафенето. Не те отминуват като нищо, ами и кафеджията, и берберинът, и мющерите все ще ти кажат по една добра думичка. От кафенето излезеш и, да речем, си тръгнеш по улиците. Който те срещне, все те вижда... Без да го гледаш, познаваш, че очите му те гледат... „Хе, защо гледат? Само тъй, за хубост ли? Не! Те думат: „Гледай какво нещо е Кондо! Доскоро, се казва, ходеше като ударен, а сега, с пантофи, с калъплия фес. Потурите и абата вече не са ония, които старците помнеха от младини...“ Не, гледат хората и си думат: „Друг е Кондо! Той отиде по нивите, плю си на ръцете и спечели... Ама работа падна, не на шега. Да спиш само по два-три часа на нощта и през останалото време да бродиш като таласъм из нивите... Пот падаше... Ризата кора фана... Потурите цъфнаха, краката обосяха, косите до раменете израснаха, ала торбата се напълни със злато и сребро... Работа, работа, друго не знае Кондо.“

За Конда нямаше нито минута, прекарана в забрава. Той мислеше за много неща. Съдеше някогос, уреждаше нещо, ругаеше някой случайно мярнал

се в паметта му хаурсъзин, удвояваше, опеторяваше парите си... За всичко мислеше той и всичко се превръщаше на нещо важно, нещо, което оживяваше и израсстваше пред очите му.

Както всякога, той не оставаше без работа, но каквото и да работеше, щом се свечери, той оставяше всичко и потегляше към кафенето, гето на чардака го чакаше Акиф ходжа. И разговорът от няколко дни беше един и същ.

...Конго се приближава, притегля стола и като поздравява покорно, сяда редом го ходжата. И започва се мълчанието. Акиф ходжа смуче от чибук, а Конго, словил ръце, гледа в земята. Най-после ходжата го клъбва с подпухналите си очи и промърморва:

– Как са работите, Конго?

– Много добре, ходжа ефенди. – Конго гледаше на ходжата като на човек, който му е направил много добрини. Хората, които му изпрати из нивите, свършиха много работа. Разбира се, и ходжата си взе уговореното, ала нищо, нека все тъй добре да помага, че нека взима и повече...

– Да чува бог – отвръща ходжата, – ти добре ли си?

– Добре, ходжа ефенди, не мога от нищо да се оплача.

Ходжата мръдва устна в усмивка:

– Тука не казваш право. Оплаквания все ще се намерят в тебе.

Конго мръдва рамо, но не казва нищо. Да, има за оплакване! Малко ли беля му прави Тодораки? Пък и ей на, за в къщи всеки ден отиват где що си е ирмилици... Толкоз пари вземат Жечка и Апостоловица от тъкано и не ги харчат, ами чакат Конго да развърже кесията... Имала дял Апостоловица... Да беше останало на Апостола, щеше да види тя дял!

– Ти добре разбра ли ме? – прекъсва Акиф ходжа мислите му.

– За кое, ходжа ефенди?

– За юшура... гето ти казвах из ония дни.

Ходжата му беше казал тая пролет да не се явява да взима юшура. Пашата решил да остане на Лутфи бея цялата кааза. Като видели, че Конго направил големи печалби, решили да обогатят свой човек... Конго сега нека се залови с прекупуване на вълна. Пашата ще му помогне – само да не се явява за юшура. Тая поръка, казана му чрез Акифа, никак не му хареса, но как да се излезе срещу един паша? Тъй иска, тъй ще бъде...

– Разбрах – отвръща Конго, все тъй замислен.

– Ти за нищо да не се боиш. Изгуби ли, като ми послуша съветите? Тъй няма да изгубиш и сега. Аз ще пратя пашови хора да тичат с тебе и навсякъде да ти уреждат работата. Ама пак тъй: на сто лирички нет...

Конго спира благодарствен поглед върху Акифа и изкривява глава.

– Аз тебе слушам, ходжа ефенди! Какво ти речеш – тебе ще слушам. Ти си умен човек! Ти много знаеш, много разбираш, а пък аз съм прост, прост като чокан. Ако не си ти, по-добре е да се простра ей тука, в калта, и да умра като куче.

След тия думи Акиф ходжа се поузкашля и предпазливо протяга шеп, която се напълня с ирмилици...

– Сега – по-охотно заговорва ходжата, – хагжи Пени е весел човек. Ще го оставяш да си прави зиафетите, да кани големците от хюкюмата и да бъде рахат. Да не жали пари, а да харчи и да стават зиафетите пашовски... Трябва, Конго, да имаш големите хора на страната си. А аз, като съм заг

гърба ти, ще те уча какво да правиш. Приятелството с големците е добро нещо... Без такова приятелство няма да натрупах пари, както трябва.

Конго даваше хубави бакииши на Акифа. Той добре разбра как може да има човек силата на страната си. Всичко, казано от Акифа, беше умно и се изпълняваше до последна дума. Скоро Акиф за Конго стана потребен като брат. Без него той не можеше нищо да реши, нищо да измисли.

Но често краят на разговора с Акифа докарваше тъмно и тежко облаче пред Конговите очи. Това облаче понякога се съствяваше тъй, като че още малко и ще пусне остра светкавица.

След дълго, предълго мълчание Конго се поизкашляше и глухо промълвяше:

– Как е... добре ли е нашият?

– Добре е – отвърщаше ходжата. – Много е добре. Понякога спи, а понякога пее с часове. Конго гизаше сепната глава.

– Пее ли? Какви песни пее?

– Песни... каквито биват песните!

И като отпуща пак вежди надолу, Конго дълго се замисля... Да, през зимата и началото на пролетта той ще потъргува с вълна и след туй ще пусне Апостола. Ще се сърди ли някому Апостол? Не! Никому няма да се сърди! Той не знае защо е затворен... Той нищо не знае... и ще се зарадва, когато го пуснат...

Потънал в мисли по брата си, той потегляше към къщи и както всякога, облакът се разпръсваше и отваряше място вече не за скърби, а за остри, резливи мисли. „Хе, той ще се върне и ще види колко пари, колко чудо се е натрупало... Какво? – питаше се той боднат и изведнъж се спираше като закован на мястото. – Пари ли? Дял ли ще иска

Апостол? Хе! Че какъв дял? Какво е работил? Той ще си вземе двайсет хиляди и нито аспра повече! Пари взима само онзи, който работи, който е тръшил глава и е разливал цели гъолове пот... Той ще вземе пари! Ако беше останало на Апостола, всичко за няколко месеца щеше да се провали вдън земя, ама нека благодари на брата си, че отърва и парите му, па и цяла челяд от срамовете.“

Пак поемаше Конго нагоре край багата, ала ядът му ставаше все по-лют. Докато отначало съвестта му се размъргваше, по-нататък гневът към Апостола започваше да расте и се превръщаше на мъка... Не, по всичко се познава, че Апостол ще иска дял от всичките печалби, ала нека да има да взима... Че кой луд ще му даде? Кой ще му отброи дял, та да му даде?

* * *

Зимните нощи се занизаха от хубави похубави... Домът бе съвсем получил душата на хаджи Пеня... И не само домът! Почти всички, които живееха тук, добиха хаджи Пенювия безгрижен израз и изглеждаха като него честити и доволни. За оня ред, който се изгуби, реда на дяда Нойка – и дума не можеше да става. Сега всеки можеше да приказва, каквото си иска, без да се побои, че някой ще остане недоволен.

...Един живот има да се живее! Яж и пий, и се весели, защото туй ще ти остане... Който мисли само да трупа, а оставя душата и сърцето си гладни, той още оттука се готви за джендема... Не си туряй много на сърце и не се коси за нищо... Никой няма да ти помогне, като станеш кожа и кокал от ягове...

Това бяха мисли, които се четяха във всеки поглед, във всяка постъпка на хаджи Пеня...

— Чуден човек си ти, бобà! — викаше един ген хаджи Пени на Конда, който беше готов да полудее, че още не е успял да препродаде вълната. — Имал си мерак да купиш толкова хиляди оки вълна, а нямаш сили да траеш. Търговия е! Ще чакаш купувача. Ако той не дойде, ще пръснеш вълната тук-таме из къщите да се тъче. Само чулове да имаш — мющерите са готови.

Кондо, който никак не бе дирил спасение от някоя своя мисъл, и тоя път видя в чуждия човек нещо светло. Той загледа зетя си.

— Не ме гледай, ами си отгъхни! Не трепери! Гледам те — аха, ще заплачеш от кахър. Хай да му се не види! Ти трябва да се научиш на този цяр: стегне ли ти се душата, измисли нещо весело. Само туй ще ти помогне!

Много прав беше хаджи Пени! В неговите мисли имаше нещо здраво и хубаво... Колкото за Конда, хаджи Пени беше човек, който скоро ще оплуде в гуляи и генонощни песни, но все пак вярваше в думите му.

Така окуражен от зетя си, Кондо наново се втурваше да търгува, а хаджи Пени отгъхваше и наново се отдаваше на своите знафети! Нощите се топяха една след друга и несетно отведоха зимата към края ѝ.

Кондо се явяваше и изчезваше, явяваше се и пак изчезваше, докато завърши и тая нова търговия с добри печалби. С него ходеха месити, наредени от Акиф ходжа, вършеха му добра работа и пълнеха кемера му с пари.

Него никои не поглеждаше. Увлечени в сетенки и знафети, те не виждаха, че Кондо става все

по-богат, по-надут, по-лаком и по-загрижен за богатството си. Той беше скрил парите си под изправената голяма бърча в избата, но една заран реши да промени мястото, макар и да не бе се случило нищо лошо. Той огледа добре всичките кътчета на избата. Преди няколко години тук вътре се бе появила голяма влага. За да запази дома от подгрозване, старият дядо Нойко повика дюлгери и в няколко дни цялата изба беше здраво обзидана с камъни. И сега, като гледаше зуда Кондо се докопа до бляскава мисъл. Не е ли добре да извади няколко камъка от зуда и да изкопае дупка, колкото за да зазуда три делви? Макар и да му се хареса тая мисъл, той не я изпълни, а почака да минат няколко дни. Една седмица след това той взе малкия търнокоп и се заложи на работа. Мъчно беше да се извадят пет-шест камъка, та трябваше да се изхаби госта време. Като извади камъните, той започна да копае навътре. Образува се едно чудно скривалище като пещ. Тук, след като се поставят делвите с парите и се турнат камъните на местата им, и дяволът не ще може да ги намери.

Като копаеше и вагеше пръст, пред нозете му с молозите наедно се търколи едни стар, полупрогнил череп. Той спря да копае и се загледа в него. Какво е пък туй? Отгде се взе? Преди много години тук е имало закопан човек... Кондо се ококори. Дали не е зазидан, като се е правела къщата... ей тъй, за курбан? Че кой ли ще бъде? Той се навее, взе черепа и го поднесе към лицето си. Миришеше на влага, на пръст. Черепът беше много стар, дори тилът беше загнил — ронеше се. Но какво му влизаше в работата на Кондо, че тук имало закопан човек, че това е череп, който може би знае някакъв грях? Да му мисли грешният! Той хвърли черепа в десния ъгъл и про-

гължи да копае. Но унесен в мислите си, не забеляза, че беше разкопал по-гълбоко място, отколкото му трябва. Той се спря и отпусна търнокопа, като повдигна тежките, пълни с пари три делви и ги нареди една до друга. Конго работеше, чукаше камъни, зидаше, нареждаше, разбъркваше кал, мажеше, но през всичкото време черепът стоеше в ъгъла подобно на голям бял валчест камък. Някаква невидима ръка гържеше моя камък и ту го приближаваше към Конго, ту го отдалечаваше. „Кой знае каква глава е – мислеше той, – може да е на някой урук, където е клал хора и най-после си намерил белята.“ Той остави работата си и упорито се загледа в ъгъла. Черепът си стоеше все тъй широко озъбен и гледаше с тъмните си гупки някак тъй, като че прозира далеч през стената. „Може да не е турчин, ама който да е, все си е търсил белята... Зер, кой ще дигне ръка да убие без нищо?...“

И пак продължи Конго да работи. Той зидаше без умора, мърмореше и тъй бързаше, като че някаква работа го чакаше навън. До вечерта цялата стена беше зазидана, парите – скрити и душата – съвсем успокоена.

Два пъти в деня Конго влизаше в избата, за да провери дали е всичко в ред, добре оглеждаше зиданата с горяща свещ в ръка и си мърмореше: „Хъ, хубаво... Нека сега ги намери някой, па да ги вземе. Халал да му са! Хич няма да му се сърдя!...“ Като гледаше така към стената, на крайчеца на едното му око трептеше някаква бяла топка, но Конго знаеше какво е то, та затова не обръщаше поглед на тая точка. „То се знае, че туй нещо трябва да се махне оттука! Човешка глава е... бива ли да се гържи?“ При тия мисли той се обръщаше към ъгъла. Слабата светлинка от свещта падаше върху чере-

па и усмивката му с трите шръкнали зъба като че криеше някаква лоша вест. ... „Хм... Не се хили – му се озъби Конго ядно, – ами се приготви да хвъркнеш някъде... Чак в лозята ще те занеса... Да си вървиш там, дето ти е мястото! Кой те знае какъв си бил, инак какво ще търсиш тук?“ Като говореше на черепа, той се кокореше и едновременно мислеше отгде ще да е дошъл моя тежък гостенин. Други кокали не се изкопаха – дето ще се рече, тук, на това място, преди много години – преди петдесет или шейсет години – е заровена само глава. Някой е дошъл тука, носил я в торба, изкопал трап и я заринал. Тогава тук трябва да е нямало къща, а е стърчала само църквичката...

Без да разбере защо, Конго бързо прекъсваше мислите си и още по-бързо излизаше, но като заключваше вратата и потегляше към двора, той пак се връщаше и се изправяше до вратата – стори му се, че единият камък като да бе ваген и пак въздиган. Не беше ли мазилката наоколо разкъртена?

Той отключваше, запалваше свещта от огнището, връщаше се бързо и се изправяше пред обзиданата стена. Едва ли не опрял нос о камъните, той ги оглеждаше един по един...

– Няма нищо... Всичко наред... Пък и кой ще ѝ вади камък, като е заключено? Онзи ли? – И Конго? обръщаше очи към черепа и с някаква груба, животинска упоритост гледаше тъмните гупки под лоба. Хич, хич не ме е страх от тебе! Чу ли! Ей тъй ще те ритна, че на прах ще станеш...

И той излизаше съвсем успокоен и цял ден не се мяркаше край избата. Парите бяха тъй скъпани, че нямаше място за никакви страхове.

Един ден след един такъв остър и груб разговор с черепа Конго си спомни за брата си Апостола.

Той цяла нощ и цял ден мисли не е ли време вече да поиска да го пуснат. Ето, напечелиха се госта пари. Апостол ще ги види и ще разбере какво трябва да се прави, та да забогатее човек. Разбира се, голям дял на Апостола не се пада, защото не е работил, ала дето е стоял в затвора, все още ще трябва да му се даде нещичко. След добрата търговия с вълна Конго не знаеше колко пари е зазидал. Той на няколко пъти ги брои, но стигваше дотам, дето се свършваше броят... Тогава ги беше разделил на шепи и само така може да разбере, че парите му в сребро и злато са осемнайсет шепи. Ех, от тия осемнайсет шепи може да се даде на Апостола...

Кой знае защо, Конго не се спираше на това, че брат му може да иска по-голям дял, сякаш тъмната изба му подшепваше по-напред да извади брат си, колкото се може по-бързо от затвора. Вярно, не е голям грях, гдето го е тикнал там, ала все пак трябва да се извади вече. Па и право – кой го вкара в зандана? Акиф! Акиф да му тегли греха, защото той искаше да го вкара. Бил пратил калцуну на Панайотовите хайдутути... Пък какво, като е пратил?... Наистина, не му близаше в работата да праща калцуну, ама какво да го правиш? Апостол си е сам виновен, сам... Той не знае ли, че пашата си пази царството? Ей на какво направи! Фанаха го, затвориха го и туй-то! Като не седиш мирно, кой ти е крив? Работи си, мирувай си, а ти си взел калцуну да пращаш! Привечер разговорът с Акифа беше все около Апостола.

– Да го извадим вече, ходжа ефенди, стига сме го държали в зандана!

– Хубаво... твоя воля – отвърна сухо ходжата.

Конго помисли и рече:

– Няма защо да го държите там.

– Добре! Ще го извадим.

Конго спря поглед на Акифа и каза:

– Да си улови работата и той, както всички-те хора.

Акиф мръдна рамо и дълбоко сръбна смукнатия от чибучката дим. Той изглеждаше малко навъсен – като че не му харесваше този разговор.

– Па... да си гледа работата...

Акиф като че не го чу.

Тоя разговор с Акифа напълно заздравя мисълта на Конда да освободи брат си. Той си отиде и както всякога, влезе в избата, но не погледна зида, а спря поглед върху неканения гост. Като дигна свещта и отправи слаба светлинка към него, Конго за голямо чудо видя, че черепът беше обърнат с тила към него. Някой ли е близал, или сам Конго го е обърнал, че забравил? Той отиде при черепа, обърна го с крак към себе си и се спря да го гледа...

– ... Е? Че какво има за гледане? Егун кокал! – изговори Конго и излезе. Като обърна ключа, той взе малката копачка и потегли към лозето... Там, край трънаците под снега, има коприва. Наистина, зима е още, ала може да се намери млада коприва... Па и охлюви с капачета не е за чудо да се намерят.

Като излезе отвъд града, Конго нагази дълбок сняг. Той хвърли поглед из околностите и видя, че тук е имало дълбока, многоснежна зима, която той не забеляза. В душата му се беше сградил съвсем друг живот, който хвърляше сянка на всичко. Тоя живот бе погълнал Конда и не го оставяше да погледне какво става с божията земя. В града се бяха стопили снеговете, а тук из хълма, Конго газеше твърд воден сняг до колене. Но какви трябва да са били Конговите мисли, че да го направят да забрави снега,

макар че се намираше цял всред него?... Той трябваше да помисли... И да помисли сега не за парите си, а за Апостола... Дума да няма! Той вече ще излезе оттам. Апостол ще излезе и няма никого да пита как е станала тая работа с него. Той много добре знае, че турчин е големец. С турчин наглава се не излиза.

Тъй Апостол се движеше напред и Кондо го виждаше как все повече расте и оживява и как лицето се бързо мени... Там се вижда ту страшна омраза, ту безкрайна доброта... „Какво ще стане? – се пита Кондо. – Иде Апостол, влиза от портите и се радва! Хе, нали си го знаеме Апостола? Де може да влезе Апостол, че да не е весел? Влиза той, всички се чудят, чудят... Че нали е умрял? Нали черно носиха всички? И ще се разбере каква е работата! Тогаз ще се разбере какво излиза, кога човек си шушука с хайдутите и им праща калцунни... Хайде, да бяха пет, десет чифта, а то сто чифта! Ех! Не си държеше сметка Апостол за тия работи и туй-то!

Кондо вече бе излязъл на върха на баура и все още мислеше за брата си... Време е да се помисли... Той вече трябва да излезе оттам... Наистина, хубаво са го гледали в зангана, ама не е само го гледането. На слобода се иначе живее! Днес или утре Кондо ще иде в затвора и ще каже на онбашията да го пусне... Да го пусне и туй-то, а колкото за дела, ще видим после... Днес или утре!... Иначе не бива... Трябва всичко да си тръгне по реда! И сам той вече виждаше, че тук стават неща, които са отвън реда и които трябва да си влязат в улея, иначе няма да върви... И не само за реда беше това бързане, но и за това, че душата на Конда искаше тъй да бъде!... Там като че също така ставаше нещо, което беше извън реда, та трябваше и то да влезе в пътеката...

Да, неочаквано стана нещо с Конда, нещо, ко-

ето го откъсна от досегашния му живот и отпрати погледа му към занганите на Сюлюман ага... Тежки зангани с железни врати, дебели каменни стени... Човешки глас не може да излезе оттам, а камо ли човек да се отърве!... Какво правят, какво струват, кой нищо не знае! Който е лежал вътре, само той знае какво е. – Тежко им и горко на ония, дето са без погнора... Време е, време е Апостол да излезе вече!

Тия думи прозвучаха тъй твърдо в душата на Конда, че той си тръгна назад към града, без да беше набрал коприва или охлюви... Не, ще трябва вече да иде при Сюлейман ага! Ей сега, ще трябва да се остави копачката и да се иде при него.

Кондо влезе в двора. Той хвърли копачката до стобора, позавъртя се и седна на сундурмата, ала не го свъртя и стана... Какво да се прави? Че може ли да търпи така – Апостол да бъде все още вътре? Но макар и с тия мисли, Кондо направи нов опит, за да им се възпротиви, ала нямаше сили да търпи повече.

Пущането на Апостол беше узряло тъй, че нямаше нито минута време за губене... Той трябва да си дойде и да си почне работата, трябва да си дойде и да олекне на всички!...

И като понамести феса на главата си, Кондо затръшна пътните врати зад гърба си и потегли към затвора. Колкото повече приближаваше затвора, толкова по-силна ставаше радостта му. Ще се свърши всичката гюрултия и туйто! Ще си дойде Апостол и вече кой за нищо няма да мисли повече... Но с него Кондо няма да се срещне. Той ще каже на Сюлюман ага да го пуснат чак навечер, то да не си рече, че Кондо е намесен някак... Как ще бъде Кондо намесен, като се знае кой какво е пращал на хайдутите? Тук кой не е намесен, а само Апостол! Когато рече човек да прави нещо, трябва

да помисли добре... А Апостол не си гържеше нито приказките, нито акъла. Плещеше, каквото му дойде, и като видеше хубаво винце – забравяше се. Той е рекъл нещо в пиянството си, и хоп – в задана... Ех, Апостоле, дано ти е доцъл умът в главата!...

Конго бързаеше. Той влезе в затвора и гбе заптиета го въведеха в стаята на Сюлюман ага.

Началникът на затвора беше без мяра дебел човек. В своята канцелария той стоеше по шалвари и по риза със засукани нагоре ръкави... Тлъстите му висящи като у жена гърди бяха покрити с гъста вълна, по която от време на време се струяха капчици пот. В стаята беше много топло, пък и агата се потеше и от най-малката топлина. Потъналата в лош космата глава се обърна към Конго. Очите му бяха кръвясали. По цялото му възсинкаво лице се бе изписало страдание от задуха.

– Какво има? – попита той сподавено, като гаде воля на гърдите си да свирят с пълна сила. Конго направи темане и прозубри:

– За брата ми... Сюлюман ефенди... Да го пуснеш, рекох...

– Кой е брат ти?

– Нали го знаеш... Апостолът Нойкоолу!...

Дебелият ефенди взе от лавицата на прозорчето един тефтер, дигна го, скъса няколко паяжини и попита:

– Кой беше?

– Апостол хаджи Нойкоолу... Ти го знаеш, ефенди...

Той отвори тефтера, дълго рови из него, чете, пак рови, пуфтя, сумтя, и рече:

– Апостол Нойкоолу е изпратен в ямболския хапуз.

– Кое? – слисан попита Конго. – Кога е изпратен?

– Преди три месеца.

– Че аз нали давах пари да го храните, бей ефенди?

– Хайде, нямам време за много приказки!

– Ама... В Ямбол! Какво ще търси брат ми? Нали той е само тъй... турнат в хапуза да стои, докато речем да го пуснете? Какво дири в Ямбол?

– Ти от дума разбираш ли? Вън! – изкряска агата. Той шумно затвори тефтера, скръсти крака на миндерлъка и като отпусна гръб на стената, затвори очи и веднага заспа. Тежки сумнения се понесоха из стаята.

Все тъй объркан и смазан, Конго почака агата да се събуди, ала не можа да дочака и рече:

– Ама, бей ефенди, какво търси брат ми в Ямбол?

Белят отвори очи, погледна Конго, като че искаше да си спомни нещо, после взе печата и като го скри в пазвата си, наново отпусна гръб на стената и захърка...

... Ами сега? Де ще отиде Конго? Още отпреди три месеца!... Защо го пратили? Че нали Конго даваше пари? Де са отивали те? Акиф ли ги е вземал? Конго е давал пари, а те влизали в кесията на Акифа!...

– Ефенди! – рече Конго, като направи крачка към спящия ага. – Истина ли ми думаш, бей ефенди! Е, какво ще да е направил Апостол, та да го пратят в Ямбол? Че нали аз го поддържах? Нали аз го турих вътре? Защо сте го правили?

Дебелият ага отвори очи, свирепно изгледа госта си и плесна с ръце три пъти. Тукатси в стаята влязоха заптии.

– Махнете тая хубост оттука! – изрева полуплачово агата и добава: – Пък ако се противи, счупете му краката!

Сега, когато разбра в какъв хал е Апостол, Кондо се сети за разговора с Акифа. Още тогава той долови нещо в думите на ходжата...

Кондо излезе и още същия ден се качи на кола и потегли към Ямбол.

XVI

В дома на гяга Нойка имаше няколко царства. Едното беше царството на гаскал Стефана, който не виждаше нищо повече от своето училище и от билярската си работа. Прегобег училищната му стая беше все тъй пълна с ученици, а следобед край стобора стояха млади и стари посърнали хора и чакаха билчица от добрия гаскал Стефан. Той работеше през целия ден, а вечерта вареше билки и лековитата вода изливаше в стомнички и ибричета, които му носеха болните. Стаята, дето той спеше, беше чиста и спретната, а хашевото до нея миришеше на равнец, на коча билка, на лайкучица и на множество още бурени, които чакаха ред да бъдат превърнати в цяр. И към всички свои работи той хранеше еднакво силна любов. Когато говореше пред учениците си за някои учени от старо време и когато разгръщаше и тълкуваше техните мъдрости, бузите му се разгаряха от вътрешен огън – сякаш тия хубави мъдрости се раждаха в душата му. Па и може би тъй беше. Тълкуванията издигаха мъдростите на старите учени, правеха ги много по-смислени и по-богати, отколкото бяха сами по себе.

Направя гаскал Стефан няколко крачки пред миндерлъка си, след това прочита нещо в една от своите книги и казва:

– Опрости безумния, защото той сам се на-

казва. – Тъй дума философ на кадията, който искал да посече един въртоглавец. И впуска се нататък гаскал Стефан в потока на своите живи и светещи мисли: – Безумният човек се познава от седем неща: лютти се и разсърди се без причина, приказва несполучливо, вярва на всеки и не стои на думата си, иска онова, дето не му прилича и не знае да даде цена на приятеля си. А човек се разваля само от две работи: от празните приказки и от излишните придобивания. Спечели храна за тялото си и направи в душата си място за добрините – тъй ти стига. Трябва да знаеш, че никога доброто нещо не загина и ако речеш да му бъдеш душманин, смешен ще станеш. Съдено е на доброто работа всред човеците да вършиш и ще вършиш, па макар и гъжд от огън да пуснеш отгоре му или във водата да го хвърлиш...

Казали на един цар – продължава гаскал Стефан: „Ще се роди такъв човек, че ще зацарува наврег.“ „Как? – разсърдил се царят. – И над мен ли ще зацарува моя синковец?“ Взел той, че пратил янкеседжии във всяка къща и дето намерят мъжко дете до две години, да го заколят. Добре, ама янкеседжиите не забелязали едно дете, защото то току-що се родило в една ясла. „Зер, рекли те, какво ще търсим в яслите? Хайвани ли?“ И тъй се отървал един човек – Исус Христос – и тръгнал добрини да сее. Не умира доброто, сабя го не лови!... В ясла ще се роди и пак ще порасне, та да се разнесе из човеците. И не търси доброто само по дебелиите дюшеци и по големите сараи – то може и в яслите да се намери и пак да свети и грее като боже слънце!...

Дето се прави добрина – продължава той, като поставя връзка между миналия въпрос и моя, който е готов, – там всякога има ред и добродетел... Там всякога има сговор и богатство... Ви-

гяхте, че във Вавилон не можеха да издигнат кулата до небето... Не се разбираха езиците, всеки на своя страна теглеше и не можеше работа да се свърши, а много години след това хората в египетското царство разбраха, че сговорът и послушанието са най-добрите неща. На такива хора и бог помага. Дъждове там няма, а водата, Ниловата вода, гето я думат, приижда, залива всички ниви и ливади и като напои хубаво земята, гръбна се пак. Хе, че като избуят ония жита и мамули, че като се разлистят за кратко време, снопите започват да падат един върху други и купни до небесата да се вдигат... Едва се ожънало и овършеяло, ето ти я пак Ниловата вода!... – И започва гаскал Стефан да описва цялото Египетско царство, да говори за хората, за прехраната им за войните, които са воювали там, и когато свършва тия свои мисли, той вижда, че може още нещо да им каже. Затова той помълчава и казва: – В това царство се е родил Мойсей, затуй го казват Мойсеевото царство. – И гаскал Стефан разказа историята на Мойсея, като се спира на голямата полза, която направил на своя народ, и обещава на другия ден да направи тълкуванията на десетте заповеди.

Така продължаваше да гради своя живот гаскал Стефан. Работата му беше тъй много, че не му оставаше време нито да помисли дори за гела, които могат да отнемат от цената му. По тая причина той малко знаеше какво става вън от двора и когато научаваше нещо, което загатваше за някакъв друг живот, той се чудеше. Така с почуда срещаше и работата на учителя Донко Петров. Гаскал Стефан тръпнеше от уважение към него, но когато го слуха му долетеше някоя нова песен, той пак се чудеше, макар и да знаеше по какъв път

е минал мозъкът на Донко Петрова, за да съчини такава чудна песен.

Донковите песни гаскал Стефан четеше и им се много радваше. Тия песни скришом минуваха от ръка на ръка и стигаха до гаскал Стефановите ръце. Четеше ги той и виждаше в тях мъките на група една добродетел, която диреше помощ, за да се разгърне и тръгне между хората... Трябваше да се дигне на крак българският народ, да разкърши рамене и да скъса турските и гръцките окови... Това говореха Донковите песни. Не по-малко гаскал Стефан се радваше и на звучността на песните, на добре подобрите и наредени думи – тъй хубави, тъй гиздави и толкоз стройни!

И все пак сведенията за Донковите работи, за хаджи Димитровите палавства, както и за народните брожения между младите, идеха, за да погостуват малко в гаскал Стефановата душа и да си отидат, като отстъпят място на нещо по-близо и по-богато.

И в това време, когато гаскал Стефан царуваше в своето царство, друго едно царство чертаеше границите си в дяго Нойковия дом. Това беше царството на хаджи Пени и Панайотка, които тъй се разбираха в своите безгрижия и суети, като че бяха деца на една и съща майка.

Когато вечер оставаха самички и се унасяха в разговори, те не усеяха как изтичаше времето до първи петли. В онова, което говореше Панайотка, хаджи Пени виждаше цял един живот, изпълнен с много блянове, с много гордост и много високомерие. Панайотка наричаха горделива, но никога не можеше да определи: затова, че е жена на красивия хаджи Пени ли, или защото е толкова много хубава. Сега ръката ѝ стана още по-широка към бедните же-

ни и името ѝ все повече растеше из града. В църква ли влезе, тутакси ще се отделят две стени, за да ѝ се стори път да мине, на сватба ли отиде, щом влезе в гостната одая, всички млади ще ѝ станат, а старите ще се поотмествят да ѝ сторят място да седне. И Панайотка посрещаше това с пълно спокойствие – като че тъй трябваше да бъде...

Облечена в голям малакоф от най-скъпа матасария, нагиздена с три-четири реда жълтици, тя вървеше с вирната глава и гледаше гордо и снисходително като царица. Цялото ѝ лице беше бледноматово, окичено с черни вежди, малко повдигнати към крайчеца, строго прав нос и тънки изкупрени устни... Тия черти у друга не биха били нещо чудно, но у Панайотка те се оживяваха от тънка топлеща светлина, която излизаше направо от сърцето...

Хаджи Пени се радваше на силата ѝ да запоява. Той с грагост ѝ се покоряваше и изпълняваше всичко, каквото тя пожелаеше. А зиафетите ставаха от хубави по-хубави само защото Панайотка помагаше. Нейната суетлива гуша желаше моя шум от гуляите. Тя заедно с жените гостенки седеше в отделна стая и често повдигаше перденцето, което делеше двете стаи, за да видят всички как гуляят мъжете им. Тук котлите шербет се бързо изпиваха, дохождаха пълни таби с баклава, които също се изяждаха, за да дойдат таби с плодове и разни груги сладки лакомии... Панайотка трябваше да покаже, че всичко тук е много, всичко е пренаспорено от бога.

Не можеше Панайотка да живее, докато не се покаже на хората. Всички трябваше да я видят и да се чудят на хубостта и гиздавостта ѝ. Ето защо тя ходеше на църква всеки празник не

заради това, че е набожна, а за да я видят всички първи гражданки.

Исправяше се тя и се заглеждаше в протопсалта – вуйча си Стефана. Гледаше го и все пак добре виждаше кой я гледа. Тя всякога усещаше кога се спира поглед върху нея... Но с това не се задоволяваше. Трябва всички добре да знаят какво е нещо тя и колко е учена, затова, преди чичо ѝ да запее, тя се поуизвърщаше към своята поласкана съседка и прошенваше;

– Сега чичо ще пее ексапостолария.

Съседката учудено и с голяма почит я поглеждаше, защото наистина, едва издумала Панайотка, и даскал Стефан започваше ексапостоларията със своя ясен глас...

– Истина! – отвръщаше съседката.

– А пък сега ще започне катавасията – казваше пак тя и промълвяше на гръцки едно гиздаво стихче от първата песен...

Даскал Стефановият глас се носи из църквата плавно и възвишено, като че още малко, и ще влезе сам господ. Думите му се нижеха като блестящи бисери...

– Ей го и аксиото – казваше Панайотка, цяла бухнала от самодоволство.

Тъй и тя печелеше своята слава и бързаше да я раздели с хаджи Пеня. Като се знаят и слабостите на хаджи Пеня, образът на другото царство – от царството на дядо Нойковия дом – е съвсем завършен.

Но ако всичките царства бяха гадени, за да преизпълнят гушите с доволство, Цачето съвсем не беше доволна от това вечно богливо шило – Тогораки. Ето защо тя се радваше, когато влиза Лаки и ѝ приказва смирено и страхливо. Лаки е добър.

Той има големи остри коси и дълги нокти на краката си! Хубав Лаки, по-хубав няма нийде!

Налъмите тинтиркат след нея из двора, млъкват, започват пак и Цачето си щепне нещо... Но ето, отваря се вратата и влиза Лаки. На гърба си носи голямо четвъртито панго. Той го снима до вадата и гочака Цана да гоиде при него.

– Лаки, иди си! – го посреща Цана, както всякога.

– Чакай ге, да оставя туй! – отвръща бавно той. Дебелите му подупочернели устни се разтеглят в усмивка и скритите под дебелите вежди малки лениви очички добродушно молят. – Цаче, питай зея Панайотка тука ли да оставя туй, или да го нося на дюкяна при хаджията?

– Лаки циган! Искаш кубули?

– Дай ге, ама да не са кисели!

Цачето отива зад къщата и скоро се връща с десетина полуузрели, получервиви сливи в ръка.

– Земи, яж, Лаки.

Лаки не се пита какви са сливите, а гълта, хруска и не изплюва никаква костилка.

– Хе, сладки, сладки кумбулки! – вика той и мяска с устни.

– Искан Лаки лян?

– Искан, ама топъл и с буца!...

Цачето кипва, кой знае защо, и се разкрясва:

– Буца няма, циган! Иди си, хаге!... – Цачето измъква босия си чарапатест крак от налѣма и ритва Лакия по корема.

Лаки се пак усмихва и се изплъзва, после се навежда, взима от земята едно кюлевчесто малко копченце и си тръгва, но до вратата се спира и пак пита:

– Да занеса ли туй в дюкяна, ха?

– Носи ге! – отвръща Цачето.

– Ами кой каза? Хаджията ли?

– Той каза, хаджията!

И Лаки пак дига на глава пангото и излиза от портите.

Пак тръгва Цана из двора, но какво вижда: Тогораки излязъл отвътре и е сигнал на сундурмата.

– Цаче!

– Ко бре, тонал?

– Що не идеш да учиш при чича си? Когжамити мома си, пък ни една гръцка гума не знаеш.

– Знам, пукал! Цачи лого знай!

– Хе, кажи, като знаеш! Приказвай гръцки ге!

– Знай, знай, тонал! Патилимон, олис, олис.

Тогораки ляга по гръб и ритва с един крак, загавен от смях.

– Орис, зарзават, гювеч, пилеф... Хъге! Докато изречеш едно цяло патер имон, на човек ще му се приеде... Искан ли да те изуча аз по-добре?

– Искан! Хъге – казва Цана и скрива ръце отзад.

– Патер имон, патка с лимон...

Но на Цана не се харесва тая шега и тя си тръгва.

Ала Тогораки вижда, че цепнатината на фистана и е оста отворена и оттам се вижда нещо, което трябва да се скрие... Тогораки се ухилва и запява:

Кукувичката кукува-а-а-а...

Чувам я, мамо, чувам я...

Всички знаеха, че когато Тогораки пее тая песен, то значи, че той вижда нещо, което не е в рег...

Цана се сеща, че за нея е тая песенчица, бързо се обръща, отправя му няколко едри плюнки и

нак тръгва край вадата. Налъмите тоя път започват бързо и остро да се разпират.

– Камфер! – подвиква Тогораки... Но тя вече не се обръща и само извиква:

– Луг, луг!

Животът си върви, всеки е погълнат от грижите, които му носи денят, и тия случки около Тогораки, Цачето или Лаки ставаха постоянно и те даваха всекидневния образ на дома.

Така всеки царуваше в тоя дом и неговите мисли и чувства съвсем не се мъчеха да гадат общ лик на живота тук.

Но всичко ставаше тъй, както трябва да бъде. Ще се случи тъй, че след дълъг мълчалив живот въздухът нечаяно ще се размърда от дохождането на нов гост. Дохожда Йорги. Дългото му съсухрено лице е пак прохлузено. Той пак се е зафирал из канарите да търси имане, иначе как ще се прохлузи? Под дългия меснат нос стърчат няколко изловидни безцветни косъма – това бяха мустаците му, които, кой знае защо, тоя път се и мъчили да се позасучат, макар брадата все тъй да беше обрасла в тръни.

Той снима калпак и косите му, чорлави и остри, се пръсват на всички страни – сякаш оживели изведнъж. Както всякога, едното му око е полужаспало, а другото дебне нещо, което само той вижда. Той бавно тътре боси крака из двора, а лицето му се постарава стане весело.

– Хей, хора! – вика той.

Може ли да влезе Йорги, и да не се разчуе още същата минута.

– Зезьо – вика някой, – бати Йорги.

– Йорги мо, я го виж – цял змиярин!...

– Ох, Йоргаки челеби, буюр ге!

– Йорги, чичо Йорги!...

Сяда той на хаджи Пенъовото място погмокинята, но не на възглавниците, а на земята до чергата.

– Уморих се, брей! Че път ли извървах я!

Тогораки се разпорежда да гадат на госта да си похапне. Той знае, че гладна мечка хоро не играй...

Йорги лакомо яде с лъвската си уста и сладко мяска.

– Казвай сега да видим какво си правил таз зима.

– Какво правих ли? – пита Йорги. – Ходих на лов за мечки.

– Трябва да са станали някои работи... Не те ли напана някоя мечка?

– Смей ли? – се хили Йорги. – Нали ще се отрови?

Той избърса нос с ръкав.

– Ходихме из Балкана. Живях у Къороолу в Кашлакьой. Той нали е авджия? Храни ме цяла зима, докато стане време за лов. Все долангачи ядохме. Най-после една сутрина нарамваме шишанетата и хайде в Балкана. Газихме снегове до гуша. От селото долу ни казаха, че през ден, през два мечката все дохожда да граби овни. Лапите ѝ са още пресни по снега. Тъй ли? Тъй! Изкачваме се по канарите и право в боаза. Таман се питахме кой път да зафанем – ето ти я кокона Мариола иде... страшна, грозна, черна, рунтава... Качваме се на дървото, приготвяме шишанетата и я чакаме да се приближи... По едно време, гледам – приближава. На нишан падаше току срещу Къороолу. Думам му: „Тегли!“ – И извиквам аз още веднъж, а той пак не мръдва и все се цели. Таман се каня да се обадя още веднъж, той политна на клона и се цопна от дървото. Ето ти я и кокона Мириола иде към него, Ами

сега? Ще изяде урука! Дигам шишането ѝ, та-а-а-ан, мечката в челото. Тя изрева и се тръшна до Къороолу. Слизам аз и изгърпвам турчина настрана, поразтривам лицето му със сняг и го свестявам. От страх, забалиятъ, изгубил свяст, а ченето му се схванало, па и нещо друго станало.

– После? – пита Панайотка.

– После, таман приказвам нещо на турчина, мечката изведнъж стана и бързо пое назад из пътя. Турчинът се поокопити. Аз тръгнах след мечката и Къороолу – подир мене. Вървя, вървя мечката, най-после залитна и падна. Един час рева хайванинът. От сълзи снегът се беше стопил около ѝ. Като млъкна, отиваме при нея и какво да видим? На две крачки дупката. Надничам и изведнъж виждам четири мечета.

– Тука малко я усука – рече Тогораки закачливо, – ама нищо. Авджия докато не поузлъже, бива ли?

– Лъжа няма, чичо Тогораке. Кажу ми, къде излъгах?

– Ударил си я в челото, пък тя тръгна. Хич може ли такъвот нещо? Да си я ударил в челото, тя изведнъж ще умре.

– Няма да умре! Аз съм гърмел върху зверове и ей тъй, коджамити железа са минали през главите им и нищо не им е ставало... Зверски глави са – те не са като другите. Дивите животни са други, питомните – други.

– Ами с имането какво стана?

– Сега скоро ще тръгнем с Такя. Една нощ аз му бях светил маслото, ама бог му помогна. Както и да е, за добро излезе. Сега, когато копаям, той не само не се обажда, ами и солука си не поема...

Той поглежда Панайотка и пак се мъчи да се усмихне.

– Този път не ти донесох армаган, Йоменце!
– Хъ, хъ! – отвръща Панайотка. – Дръж си го за себе си.

– Не, аз щях пак да ти донеса, ами не са още излезли на припек. Да видиш какви хубави пепелянки има, да им се ненагледаш! Същи кокони!

– Как ги ловиш бре, Йорге? – пита Зарафина, на която бузата се надула от зъбобол...

– Как ги ловя ли? Свиря им с една свирчица. Щом засвиря, и току се задават оттук-оттам. Дойдат при мене, спират се и дигат глави да слушат. Мога тъй да събера при себе си и пепелянки, и синорници, и усойници... Те се омаломощят и аз ги взимам на ръка ей тъй, като пръчки.

И наистина, живял с горите, планините и скалите, Йорги се беше сраснал с тях, заприличал на тях и се беше домогнал до всичките им тайни. Със своите малки очички, с червеникавите трънообразни четини, чорлави коси и сухо тяло той даваше да се разбере, че рядко живее между хора. Всичко у него беше грубо, напомняше Балкана с гувите си скали, лишеи и животни...

XVII

Всеки живееше в своето царство и нищо повече не искаше да знае. Ето защо Конго, който също така беше глава на друго царство, живееше със своите блянове и страдания, без някой да проникне в тях. В къщи имаше ситост от всичко, оставаше само всеки да владее царството си, тъй че да извлече колкото се може повече радости и доволства.

Тъй беше и с Конга. В кратко време той преживя такова лакомство към пари, та нямаше где

по-нататък да отиде, но ето че всичко имало край.

Сега по пътя между Ески Заара и Чирпан се търкаляха колелетата на старата раздрусана бричка, която мъкнеше Конда далеч някъде – татък към Филибе! Сламен от несподуки, убит от дългите пътища, Кондо седеше в бричката превит надве и силно притискаше мъката си. Черен облак се навеси над неговото царство, облак, който ставаше все по-тъмен и по-страшен, сякаш се готвеше да изсипе порой от жупел... В ямболския затвор му казаха, че Апостол бил изпратен в Бургас; в Бургас му казаха, че е изпратен в Ески Заара, а там му казаха, че отпреди един месец бил закаран във Филибе.

Кондо трябваше да намери брат си. Той разбра, че Апостол вече не е в човешки ръце и се мъчи като всеки затворник...

Вече никога не можеше да накара Конда да се преструва, че не знае нищо. Когато послуша Акуфа да вкара Апостола в затвора, той и насън не си гонпускаше, че готук ще гоиде работата. Иначе не би помислил да хвърля брат си в занганите и да го гържи в такива мъки вече цяла година!...

Понякога, когато му омръзваше това тегло да скита по цели дни, той се навъсяше и си казваше: „Защо не се върна в Сливен, ами съм тръгнал като един луд?“ Но още незавършил думите си, и някаква тежест лягаше на гърдите му. Не, Апостол трябва да се намери: земята да се обърне и пак да се намери! Той не можеше да разбере кое го тласка тъй много нататък, каква е тая сила, която го влече към Апостола, виждаше само, че без Апостола няма връщане.

Ето защо той нищо не чуваше, нищо не виждаше освен един-едничък само образ – едрия, силен, набит мъж с дебели вежди и безгрижни весели очи!

„И хаджи Пени е весел човек, ала не е като Апостола – мисли той и човърка лика на брат си, който става по-хубав и по-хубав... – Не е като Апостола... Апостол има друго сърце... по-добро сърце... Като рече да заприказва – душата ти се отваря... Всички обичат Апостола... Та и птичките си кацат при него и ей стоят при краката му... Такъв е мой.“

Бричката разнася тъмни облаци от прах из ливади и ниви и води Конда все по-близо към Апостола. Когато наближава град, към който е потеглил, той вярва, че ще намери Апостола. Той даже вижда как става срещата. Отварят се големите врати, Кондо влиза, отива при хапусчибашията и най-после му се казва, че Апостол е тук... Слава богу... намери се най-после... Но мислите на Конда не отиват по-нататък. Все пак Апостол го няма и... няма защо да се лъжем...

Бричката най-после навлиза във Филибе. Кондо не гочаква да достигне до хана, а слиза от бричката и като узнава где е затворът, втурва се нататък.

Ала... Апостол и оттука бил изваден! Преди шведесетина гена бил изпратен в Хаскьой.

С твърдостта на човек, който е решил всичко да набави и пак да сполучи, Кондо се преизпълня с нови надежди. Макар и толкоз далеч, все пак дигрите на Апостола са намерени. Най-после той ще бъде отърван от агаряните.

Но това, което било писано, не можеше да се развали от Конда, макар упоритостта му да беше толкова голяма. В Хаскьой казаха на Конда, че веднага бил изпратен в Едирне.

... Още малко... още малко гайрет!

Мина нощ, настъпа ден и колелата все търкаляха по тежкия неравен път... Най-после ето ти и Едирне.

... Свърши се пътят! Той се свърши вече, защото се разбра, че Апостол умрял тук. Хапусчията намери в книгите името Апостол Нойкоолу Сливнели и гласно прочете бележката за смъртта. Макар и да не беше отбелязано кога е умрял, все пак скръбта си беше скръб и толкова голяма, че Конго, след като му се каза тежката новина, разтрепера се като лист, седна до стената и като скри прашно трънясало лице в сгънатия лакът, тежко заохка.

XVIII

Никой не попита Конга къде е бил. Къде ще бъде? По работа! Сега, когато се научи как да превръща труда си в пари, вече никой не можеше да знае, па и не трябваше да знае где е бил и какво е вършил.

Върна се Конго пребит и страшно измъчен. Той не можеше да забрави думите на едирненския хапусчибашия и всяка минута го виждаше как разгръща тефтера и казва страшните думи. Но нямащо. Ще трябва да се преглътне всичко и да се премълчи, па когато дойде време да дава отговор едиген пред бога, ще видим. Сега нека всичко се забрави – друго не трябва.

И наистина усилията на Конга не се харчиха напразно. Той затвори скръбта дълбоко в душата си и пак започна досегашния си живот.

Но цяла седмица мина и той още не се реши да иде в кафенето при Акиф ходжа. Какво ще прави при този душеядец? Той гледал само да му капят междигише и повече не му трябвало... Мръсен поганец!

Ала след още два дена той не се сдържа, стана и отиде в кафенето при Акифа.

Все тъй суров и студен, Акиф го поздравя с

очи и спокойно продължи да смуче от чибук си. Друг път той първи заговарваше, като попитваше Конга какво има ново, ала сега и това не попита. Той сякаш усещаше, че златната нишка е скъсана вече.

– Ходжа ефенди – рече след дълго мълчание Конго. – Апостол умрял.

– Отгде знаеш?

– Пращали го от град на град из хапусите и той разболял и умрял в едирненския затвор.

Акиф лениво мръдна рамо.

– Нищо... ти да си здрав!

– Не е нищо!

Ходжата бодливо го изгледа.

– Ами какво е, ако не е нищо? – строго рече той.

– Не е нищо, ходжа ефенди – с болка и гняв отвърна Конго. – Голям грях направи ти, чу ли?

– Кой направи грях? Не направи ли грях ти, че го предаде да го затворят? Ама го препращали... Какво ми влиза в работата, че го препращали от град на град? А пък туй, дето умрял, то си е вече негова работа. В хапус лесно не се живее. – Той помълча малко, направи погнусено лице и ядно плю пред себе си. – Пфю! Предаде братата си да го умъртвят, а пък го иска от хората. Гледайте го каква е стока! Брат братата да предаде... пфю...

Нещо се огъна в душата на Конга и простена.

– Не съм направил аз грях – почти заглъхнал, рече той. – Ти нали каза да го искам от тебе? Де го Апостол? Дай го де!

– Нито знам кога са разкарвали Апостола, нито ми е било работа да мисля за него.

– Тогаз защо ми вземаше парите – прохленца Конго.

– Хайде, керата, да мълчиш! Че нещо може ей сега да ти мине през главата.

Кондо почервения от гняв.

— Нищо няма да ми мине през главата! Защо ме накара да хвърля братя си в зангана? Казвай го!

Акиф смукна от чибуката и не отвърна.

— Хъ, мълчиш? Ти уби брат ми, чу ли?

— Ти го уби, керата! Затваряй си устата, че ще я затворя, та ще видиш и братя си, па и душичката си, излязла на припек! Не го е срам и не го е грях! И има сурам да гледа хората! Махни се от очите ми!

Кондо тъй се сви, като че някой му нанесе плесница. Той повече не заговори с Акифа, а постоя малко и потегли към дома си. Да, не оставаше друго на Конда освен да затвори устата си и да заключи душата си.

Заживял с мъката си, той стана още по-мрачен. Той вече с никого не говореше, а прекарваше деня в работа и мълчание. Така той заприлича на оня Кондо, убития, мълчаливия, когото никога не зачиташе.

В избата той влизаше всеки ден по веднъж с горяща свещ в ръка и като проверяваше камъните по зида, излизаше, без да спре поглед другаде. Но един ден, когато погледът му не се покори на волята, а се плъзна по земята и се спря върху черепа, Кондо изтръпна. Той смело направи няколко крачки, наведе се и взе черепа в ръката си.

— Ще те блъсна в земята, куче! — изръмжа той. — Ще те блъсна, че ще станеш на хиляди парчета. Чу ли? Какво се зъбиш? Мислиш, че ме е страх ли? — като размаха ръка, той с всичката си сила удари черепа о каменния зид. Чу се шум, подобен на стон... Ала черепът не само че не се строши, но дори и пращинка не падна от него.

Тогава Кондо пак го ритна в ъгъла и побърза

да излезе. Какъв беше този череп, че не се строши? Нали е вече загнил?

Кондо се много почувди... Има нещо в тази глава... Някакъв дяволия има... Кондо ще трябва вече да не я тръшка тъй, а полека да я вземе, да я турне в торбата, па да я остави нейде из къра. Не е чисто нещо.

Да, че не беше чисто нещо, Кондо позна черта, когато дигна черепа от земята. Сякаш повече от сто очи тежест дигна на гърба си... Тъй тежък стана изведнъж черепът. Това нещо изплаши Конда и той пусна торбата, изпразни я пак в ъгъла до стената и бързо си излезе.

През нощта, когато беше в леглото си, той трябваше да си отговори какво гури този череп тук. Някога някой е направил грях. Направил е голям грях и после грехът дошъл на бял свят, та да го види мало и голямо.

Страшен потрес обхвана снагата на Конда... Той се сви на топка, метна забивката отгоре си и затаи дъх. Защо?... Че той ли е направил този грях? Не, той не беше го направил... Той нищо... нищо... нищо не знаеше... Кондо лежеше тъй изтръпнал, като че чакаше някой да започне да стоваря удари върху му... След като постоя дълго така, той отхвърли забивката, надигна се и седна на леглото си.

През закниженото решетчато прозорче идеше слаба светлинка.

Защо трепереше Кондо? Кой какво беше казал? Кой какво беше направил?

Той изохка, избърса потта около врата си с коравата си глан и отпусна глава на гърди.

...Той утре ще излезе из къра и ще занесе черепа. Нека е тежък! Кондо е силен. Ще го натовари на гръб и ще го занесе... Един път да излезе чере-

път оттука! После добре ще бъде... Съвсем добре!...

Като поуталожи с тая мисъл душата си, Кондо пак легна и затвори очи.

И понеже всеки тук живееше в своето царство, то хаджи Пени съвсем не мислеше, че става нещо отвън реда, като урежда своите гуляи все тъй редовно, както всякога. Нему се каза вече, че пашата харесва и желае неговите зиафети, и това му стигаше, за да оправдае и своята слабост към тях. Тук-там се шушукаше, че Кондови скоро забравил скръбта си за дяда Нойка и Апостола, но на тия думи не се даваше ухо. Хаджи Пени, за да затвори много бърбиви уста, отвори в зиафетите си много места за чорбаджии и видни граждани.

За тая вечер хаджи Пени беше приготвил всичките хубости, за които само неговият ум можеше да се сети. И като нареди всичко, той покани мютесарифа Зеки паша и каймакамина със зетя си. Разбира се, всички поканени идеха с жените си. Съседната стая беше отредена само за жените, дето главатарка беше Панайотка.

И започна се най-хубавият зиафет... Трима чалгаджии свиреха в едно хашево, гайретата се пръскаха от ловки удари и синът на черибашията извиваше макамите си. При жените ставаше груго. По килимите и по миндерлъците седеше Панайотка със своите лели и на най-видни места полулежаха, възлегнати върху меки възглавници, жените на мютесарифа и каймакамина. Косите и ноктите им бяха силно къносани и веждите почернели на ключ. Но... тяхната красота изчезваше пред два пъти по-младата от тях Панайотка, ала беше нагледно тъй, че всичкото внимание да се отправя към тях. Долю на килима между другите жени

седеше и еврейката Бука, която беше поканена да пее. И наистина тя имаше толкова тънък макам, че когато отпущаше глас, караше всичко да занемее около ѝ. Тъй Ащук Али и Бука гонеха часовете и нощта неусетно бягаше...

Пашата и каймакаминът сегяха също върху дебели килими и меки възглавници на миндерлъка, а около тях се виждаха много познати граждани и чорбаджии. Както му е редът, разнасяха се пълни таби с баклави, плодове, леблебии и пъстри шеке-ри, разливаха се шербети, пиеха се бели сакъзлии мастику и във въздуха се виеха валма от дим и различни миризми.

Изведнъж, неочаквано за никого, в стаята се втурна мечкар с мечка – вързана със синджир. От първия миг никой не разбра, че мечката е Щилиян Пирильома – скрит под мечка кожа с глава, – а мечкарят – Ламби Илдаръма. Единият е калфа, а другият е още чирак при хаджи Пени.

Мечкарят размахна гайрето.

– Зюмбюл Станке, чакър Станка – занарежда дяволито Илдаръма. – Хайде да му груснеш една, че да се порадва пашата, че да се уплаши пашовката, че да развърти глава ашикът, че да рипне Фатме ченгене, та да му завърти един оюн... Хайде, зюмбюл Станке!

Мечката изрева, разтърси глава и синджирът издрънка.

И Илдаръма започна:

Кога мама юмираше,
тамбара тумба тумбаба,
и на меня наръчваше,
тамбара тумба тумбаба...

Мечката ловко подскачаше особено когато мечкарят изплющяваше с камшика над главата ѝ.

Но Илдаръма Ламби, който като чирак не малко теглеше от Пирильома, сега едва беше намерил случай да си върне, затова, когато мечката позабавяше играта си, Илдаръма стоварваше такъв камшик по мечешката задница, че оня се завърташе три пъти около мястото си от болки.

— Слушай — шепнеше му Пирильома, — мисли му утре!

А Илдаръма, унесен в радостта си, продължаваше да пее и разиграва своя мъчител.

— Ааалар пашалар — се обръщаше мечкарят към пашата и каймакамина. — Наша Станка и такли знае да фърля, и на един крак да стои знае!... Хайде, Станке! Направи една текла, че да ти се порадва пашата...

Пирильома, цял облян в пот, се търколи няколко пъти, изрева като мечка и пак прошепна на мечкаря:

— Стига, Илдаръм! Нали и борба имаме? Ще се уморя.

— Хъ сега, чакър Станке, покажи как преде баба Кондовица!... Покажи сега как преде леля Жечка... Хъ, пък сега се престори на умряла. Тъй, машала, машала, Станке! Поиграй сега на паша ефенди един мечешки кючек.

Пирильома минава край мечкаря, скръцва му със зъби и започва мечешкия кючек.

Изведнъж отвън се втурва друг калфа — Друми Чукана. Той е облечен като планински овчар, с кривак през рамо и метната на него абичка.

— Тук ли ви е прехвалената Станка Чакър гъозлийка? Искам да се поборя с нея.

— Става, става, побратиме — казва Илдаръ-

ма. — Какво даваш, ако те надвие?

— Пет гроша давам!

И пред очите на пашата става една истинска борба, в която мечката най-много изтегля.

А в това време долу в избата Конго седеше на земята срещу черепа и държеше свещ в ръка.

Светлинката играеше по белия лоб и треперещите сенки се така дуплеха, като че там се изрязваха дълбоки бръчки на страдащ човек.

Конго гледаше черепа напрегнато и сякаш чакаше да чуе нещо от него...

...Какво иска моя череп? Защо се мярка? Какво иска от Конго? Тъй беше, тъй и отиге! Какво да се прави? Бог всичко е наредил. Един ден той ще изправи всички грешни, ще ги пита и Конго знае какво ще рече...

И като си спомни прекараните мъки през последните дни, Конго грубо прозубри:

— Не ми е жално! Чу ли? Хич, хич не ми е жал. Не ми е жално за нищо и от нищо не ме е страх. Ей тъй ще стоя тука и ще те гледам и няма да ме е страх... Не търсих ли Апостола? Не ходих ли от граг на граг? Какво да направя аз? Крив ли съм, че е ум... — но Конго не завършва мисълта си, а впи злобен поглед в черепа... — Утре ще запаля пещта и ще те фърля там, та да видиш ще ли се зъбиш пак. Човек убих ли? Дигнах ли ръка да убия? Окрадох, а то не оти-тъй, както ти се иска тебе!... Иди при татя, намери го и питай не е ли грехота от бога да спечелиш и после да пръскаш, докле разпилееш всичко? Питай го да ти каже как си е пазил той парите... Ако някой беше посегнал, той човека убиваше... И брата си... и него убиваше! На Апостола ръцете бяха хлъзгави, всичко падаше от тях... А, кажи ми го! Кажи ми ти мене, да знам аз: една челяд, гето е живяла по па-

шовски, да я видиш гошла го просията – как ти се струва, ха? На Нойка челядта стигнала да проси комат хляб от хората... Стигнала готам, че всички да подлагат ръка – и аз, и жена ми, и Панайока, и всички... всички... А пък не оставих да гоїде работата го просия! Работих като добитък, сън не спях, хляб не ядох – само да насмогна... И най-после насмогнах... Лошо ли направих, че изгоних просията? А в къщи трябваше да има пари! Трябваше и трябваше!... Когато в една къща има пари, има и вяра, има и сила... има всичко, а когато няма пари – запали я. Друго исках ли аз? Кажу го, исках ли друго?... А всичко пиелеше Апостол... Още малко, и никої нищо нямаше да има! Не е ли туй цяла умиращка?

Изведнъж свещта угасна – сякаш някой я духна и в избата стана непрогледно тъмно. Конго се сви и тъй затаи дъх, като че очакваше някой да го удари или да го хване за косите и да го разлюлее на всички страни. Тялото му трепереше, дъхът му се запъна.

Той стана и се втурна да бяга, но се спъна о една бърча и падна. Заг него се чуваше някакъв шум, като че пръсти играт по закнижено прозорче... Той пак се втурна, но като се докопа о вратата, спря се и загавено прошепна:

– Кої духна? Аз ли съм духнал? Че кої ще бъде? Пак аз?!... – той се умълча. Наоколо се таеше тежка, мрачна тишина. Той изръмжа. Обхвана го страшен гняв.

– Защо те е страх пък – се попита той грубо. – Няма страх, няма нищо!

И след тия думи той пак се върна към въгла, изправи се – като че се готвеше да се бори с някого, – скри ръце отзад и високо изговори:

– Нямам страх! До утре ще стоя ей тука.

Нека се плаши, коїто иска!... Не съм направил нищо, та да се плаша. Аз работех като черен роб... Нека кажат другите как се трепях... Щях да умра от мъки, чу ли? За мене ли си? Че де щях да занеса парите си? Пак тука. Кої не си обича челядта? Кої не се грижи за нея? Аз ги зазидах и много хубаво направих... Малко ли са хайдуци като Кебеджийова син? Ще влезе, ще ги обере и после? Пак остана без пари къщата.

Конго пак направи крачка да си тръгне, но бързо се спря и се обърна към черепа:

– Разбра ли? Затуй не ме е страх. И днес, и утре не ме е страх.

От време на време откъм горното царство долу таха откъслеци от маанета, провиквания и смехове, но Конго ги почти не чуваше... В душата му нещо кипеше и той се мъчеше дълбоко да проникне там и добре да разбере какво става...

А горе таваните се пръскаха от веселост и щастие! След като хаджи Пени направи зияфета от хубав по-хубав, гоїде ред на „Карагьоза“. Калфите обтегнаха платното на дъното на стаята, нагидиха всичко тъй, както казва арменецът Киркор – ръководителят на представлението, – и най-после на осветеното карагьозперге се показаха черните сенки на комика Карагьоз и неговия приятел хаджи Айват. Тия изрязани от гьон кукли се движеха, ловко управлявани от майстора Кирков, скрит зад платното. Той говореше с различни гласове – според куклите – и майсторски скроените разправии напълно заробваха тия, коїто ги гледаха.

... И ето, пред пашата и другите гости се разгръща цяла история. Хаджи Айват сватосал приятеля си Карагьоз за една хубавица – гюня гюзели... Карагьоза се радва, че най-после свършил с

ергенството си. Ето иде и булката. Тя е страшна арабкия, с избърнати устни и егри, изгадени напред челюсти... Иде тя... Карагъоза я гледа настърханал и не забелязва, че пред нея по земята се търкаля и прави бързи такли малко арабче и пее:

Кукуликана гингана-а-а-а!
Мъсѐра качтѐм
Култуламадѐм...
Кукуликана гингана-а-а-а!

И нещастният Карагъоз узнава, че не стига, дето се оженил за такава хубостница, ами още и с дете! Но няма що – думата – дума. Карагъоза прекланя глава ала се залавя да отмъсти на хаджи Айвата с някоя двойно по-голяма беля.

Разбира се, и Киркор печелеше одобрения, защото неговата майстория да управлява куклите и да си мени тѐй ловко гласа правеше мютесарифа от весел по-весел.

Докато комедията се свърши, всички се търкаляха от смях, който се разнасяше най-много при големците, защото мастиката им беше вече замаляла главите.

Пашата поръча друга игра. Той беше гледал в Цариград пак на карагъозперде историята на Ферхад и Ширин, та сега поиска тя да се играе. Киркор си носеше куклите и за тая история. Той обеща и нея да покаже.

И ето майсторската ръка на Киркора започва да чертае чудната история на влюбените един в друг Ферхад и Ширин... И двамата млади и хубави, и двамата готови чудеса да правят и да се вземат, но лелята на Ширин не дава и дума да се издума за такова бедно момче като Ферхада. Той е

много беден... А беден не може да вземе богатата и пребогата Ширин... Най-после нейните плачове накарват лелята да се позамисли... Тя повиква Ферхада и му казва: „Ако пробиеш планината тѐй, че да се минува през нея, ще ти дам Ширин.“

Взема Ферхад търнокопа, отива при планината и започва да руши скалите. Под ръцете на влюбения скалите се ронят, като че са от прѐст или вар... Върти той търнокопа и пее: „Ах, Ширин, Ширин! Ше пробия аз тази планина и друга съм готов да пробия и пак ще изкопая път до тебе. Ти ми светиш, ти ми даваш сили, мила моя Ширин! Дигни глас, прогони черните души, та да не пречат на мотикумата ми и да не отслабят ръцете ми...“ И някъде от невидело голита песента на Ширин: „Ферхаде, Ферхаде мой! Нека бог да ти помага! Любовта не е грях! Люби ме и силата ти никога няма да те напуща. Ти си в сърцето ми, в душата ми, в съня ми, във всичко, във всичко... Където стѐпя, бога моля да ти крепи ръката, да ти пази силите...“

Така Ферхад пробива планината, но пак не му дават Ширин. Лелята поисква влюбеният момък да извърши друго чудо и той го извършва, но тя поисква трето чудо, после четвърто... И като виждат, че лелята все пречи да се вземат, убиват се и падат труп върху трупа.

В това време, когато непреклонността на лелята излизаше вън от мярката, пийналият каймакамин сподадено тихо псуваше: „Мръсница, безсрамница, хаурсъзка!“ – цедеше той и цял трепереше от гняв, като виждаше, че само поради нейната лошотия младите загиват. И когато най-сетне те умират един върху друг, каймакаминът изважда пищова и гръмва срещу пердето... Чу се слабо изохкване. Някои от гостите изтърчаха и из-

гърпаха Киркора. Той гузно се хилеше и гържеше лявата си ръка, бледен и треперещ.

– Нищо, ефендим!.. То ще оздравее!

Каймакаминът седеше на мястото си и все тъй с кръвясали очи гледаше Киркора. Пашата стана, разкопча ранения, но като видя, че раната е само на кожата над лакътя, замахна с ръка и се засмя:

– Нищо! Ще оздравее. Бука да запей! Еврейката отпусна глас и гръм от гайрета и гарабуки се понесе из пълните стаи.

XIX

Призори Кондо излезе от избата. На гърба му висеше торба, в която имаше нещо. Той заключи, провери дали катинарът се гържи добре и излезе на улицата. Где да отиде? Не се знае! Той ще върви ей тъй направо... ще върви към Камъните и ще види где ще спре... Вече всичко е в ред. Сбогом на черепа! Кондо всякога можеше да го хвърли, ала го гържа само да си изкаже пред него всичко, което му тежеше. Сега вече казаното – казано, на душата съвсем олекна и черепът може вече да си върви по дяволите!... Отде-накъде да мисли Кондо за туй, за онуй?... Седиш, да речем, ей тъй и си нямаш работа... Тогаз какво няма да влезе в главата ти?... Ще измислиш не сто чифта калцуни, ами и гвеста чифта!... Казвали са му на Апостола: остави се, човече от тез работи, не си ти за таквиз неща! Не! Ще прати на Панайота калцуни! Е, хубаво, ти пращаш калцуни, а пък хората не мижат, ами виждат кой какво прави. Кондо пое пътя през гората. На душата му беше леко, чудна сила се разля в жилите му. Той подскочаше като коза от камък на камък и

отиваше все по-нагоре и по-нагоре... Под стъпките му стенеха сухи съчки, клонете, през които се провираше, силно съскаха, като че не той, а вятър минува между тях... Най-после той излезе на полянката над гората и се спря. Той дишаше тъй силно, сякаш бе само тичал готук.

Слънцето огряваше лицето му, по което се спущаха плътни струи пот... Той се озърна, погледна тясната пътека и като навече глава, с нови сили пое нагоре. Още, още нагоре... Кондо ще трябва да остави черепа на много високо място... Само това ще му олекне...

Колко път извървя Кондо? Слънцето се беше вдигнало вече много високо, а сам той се намираще над Сините камъни. Кое е това място? Кондо се огледа добре и промълви:

– Хъ... Кушбунар! Ей го Кушбунар. – Едва сега можа да измери колко много път е извървял...

„... Добре – мина през главата му, като седна върху дебелия килим от влажна шума... – Добре... ще седнем тука и ще помислим... Трябва добре да се помисли... И за всичко да се мисли добре. Ако Апостол знаеше да мисли, сега не щеше да бъде тъй работата... Сега в делвите има пари, ама са събирани с труд, с труд... ей тез ръчички знаят... Да речем, че Апостол стане и гоиде... Той, да речем, ще се съргди и ще иска сметка... Е, хубаво, де! Нека запретне ръкави и да брои – една, две, три... хе-хе-е-е!... Брои де, брои да видим как се преброяват осемнайсет шепи? А тъй се печелят пари и се турят настрана, та темел да има и да минува от рода в род... Парите в гроб се не внасят, ала се оставят, че домът сит и честит да бъде... Лошо ли е? Не! Не е лошо! Щеше да бъде лошо, ако ги пръскаш, ако не им знаеш цената, ами оставяш хора-

та да ги печелят. Лошо ще бъде, ако едеш готово-то и не мислиш да множиш. Не казах ли на Апостола: „Мисли какво правиш.“ А той: „Знам аз“ – казва. „Знаеш ти, ама виж, че не знаеш! Как тъй може да се пръскат общи пари... гето старият ги е печелил с труд и пот... Не да ги пръскаме, ами да ги направим гваж, триж повече.“

Конго се изправи, опълчи гърди напред и изгаде лице срещу слънцето... От прекараната без сън нощ ставите му изведнъж загубиха сили и кръшност... Той се усети тъй отмалаял, щото струваше му се, че не може да си отиде...

След като се протегна добре, той започна да подгъва колене, за да седне, но... неочаквано нещо тъй силно стисна сърцето му, че той изкряска и побягна три-четири крачки заднишком. В гърдите му се загърчи люта змия, която му стягаше сърцето, му се разгъваше до болка... Не, той ще си иде!... Нека по-добре си иде и си легне... Всичко ще мине...

Задъхан, като че нечи пръсти са се вкопчали в гърлото му, Конго мляскаше със сухите си устни и някак диво и плахо гледеше пред себе си.

... Трябва да се запали една свещ на свети Мина, друга – на св. Василия, друга – на св. Костагин... Трябва да ги запали Стефан и да прочете молитвите... Ох, колко е хубаво да знае човек да чете молитви... Да е учил човек... учен да бъде... та като му гоиде мъка, да си прочете която си ще молитва... Той ще прочете и мъката му ще си отиде!... Пък като не знаеш молитва, на гушата ти става от тежко по-тежко...

Конго вече слизаше от височините, за да си отиде вкъщи. Слънцето уж прежуряше, а ръцете му се бяха вкочанили. Чудни тръпки играеха по тялото му и по челото му се струеха студени капки...

Когато влезе в двора, той откачи торбата от рамо и се сети, че вътре е черепът... Защо не го остави? Забрави ли да го остави? Не рачи ли?

Той отключи избата, влезе вътре, извади череп и го скри зад една бчва.

Когато се готвеше да излезе, чу зад гърба си глас.

– Кое? Кои се обаждат? – попита той, като се обърна и вторачи поглед към бчвата. Но никой повече не му се отзова. Тогава той затръшна вратата, промъкна се при черепа и седна до стената.

... Сякаш нещо има да стане... Сякаш подир малко стената ще се пръсне и оттам ще излезе някой. Конго отпусна рамо на зида. Главата му падна на гърдите и клепачите му – тежки, бодливи – бързо се затвориха...

Колко беше спал Конго, не се знаеше. Той отвори очи от силен вик. Като вдигна глава, огледа се и усети, че му е добре.

Щом тука е по-леко, тъй нека бъде!... Тук на Конго му беше по-добре. Сякаш черепът му помагаше да дава път на всякакви мисли в главата си, мисли, които никак не са страшни.

– Тъй зер – рече Конго, като спря очи на своя озъбен приятел. – Хората ще печелят, а пък групите ще ги пръскат! Нека сега стоят в стената, а после, когато излязат оттам, да видим каква работа ще свършат... Некезин бил Конго! Некезин ли е? – Той помълча, като почака отговор, и пак повтори: – Кажу ге! Некезин ли е? А пък Апостол не само гето не гизна настрана, ами рече да пропулей всичко готово... За лошо не мислеше Апостол, ала не знаеше как да докара доброто... О, не тази беше мисълта му!

Той пак отпусна рамо на стената, затвори

очи, но не заспа. В главата му се изправи големият ръст на Апостола, който говореше нещо... ала какво говореше? Глас нямаше, а движеха се само устните му. Той седи, чака да му каже нещо, след това ляга и се изтяга като мъртвец... Той става сух, дълъг и без капчица кръв... Плачат, плачат, всички плачат...

Нещо пак извика на ухото на Конго. Той скача, излиза от избата, заключва и с бяз влиза в стаята си. Тук той сяда на розовката, хваща главата си с ръце, разлюлява се на две страни и тежко простенва:

– Защо тъй? Ама че работа! Че кой блъсна Апостола в гроба? Не се ли знае кой го блъсна? Претрепа го поганска ръка. Нека поганците дават джуван пред бога!

И Конго си отгърна, избърса лице с коравата си лапа и отпусна тежка глава към рамо.

В това време вратата бавно се отвори. Конго се сепна и дигна очи. Към него с боязливи стъпки се отправи жена му. Сега по мълчаливото ѝ строго лице се четеше дълбока скръб и затаена болка.

Тя приседна до него, отпусна ръка в пола и тихо, като през стон, промълви:

– Що ми не кажеш какво ти е?

Той се навъси, сякаш готов да се сонне, но погледът му се спря върху нея и гневът мигновено изчезна.

– Кое? Нищо, слава богу!

– Има, има, Конго! Нали видя аз, че има? Ти нито едеш, нито спиш... Я се виж на какво си заприличал!

Озарен от неочаквано налетяла светла мисъл, той въздъхна... На устните му помръдна нещо като усмивка:

– Право ти гугам, нищо няма! Виж, таман

мислех да направя една работа... Ще купя лозето на Гандьо Сарайдароблу. Дали да го купя?

– Че защо да го не купиш? Купи го! Добре ще сториш!

Конго пак помисли и попита:

– Кое?

– Нищо не рекох.

След този разговор Конго се навъси, очите му изчезнаха под веждите и гласът пресекна. Той се загледа пред себе си и занемя – като че около него нямаше никого. Конговица го пак запита нещо, но той изръмжа.

– Хъ върви си сега. Махни се оттука!

Тя си отиде, но малко след това, когато той излезе, за да иде в двора, пътя му мина Апостоловица. Той изведнъж хлъсна, като че бе видял нещо страшно, ръцете му се подигнаха нагоре и пак се отпуснаха.

Сякаш за пръв път след братовата му смърт се мяркаше тая жена пред него. Той беше твърде много залусан в себе си, та не се сети да погледне какво нещо днес е Апостоловица. И кой знае, може би Конго не желаше да я гледа, и може би ловко избягваше нейния поглед. А ето, тя мина току пред очите му и той видя какво е можала да извърши скръбта по лицето ѝ. Някогашното нежно, румено лице с ясносиливите очи и черни вежди-въглени сега беше набраздено, очите – посивели, хлътнали и изсенчени, веждите – редки, че опадали, и устните, бледни и напукани, бяха силно слепени, сякаш се пазеха да не отропят гумица. Ето какво останало от Апостоловица! Тя вече не е оная стройна и пълна жена, по която всичко трептеше, когато отпуснаше своите зграви тежки стъпки, а суха, поузгърбена, със силно шръкнали рамене – сякаш от тежка болест станала.

... Таз ли е Апостоловица? Тя ли е? Но тя ми-на и отмина нататък. Дълго гледа той след нея, после отиде под смокинята, седна там и пак обори тежка глава на гърди...

Колкото по-тежък ставаше животът на Конда, толкова по-бързо мечеше времето. Той не усещаше кога се мръква, кога се съмва, кое беше станало днес, кое вчера... Всичко се сля в едно и се понесе по някакъв безкраен път към незнайни тъмни места.

... И ето, сега беше привечер, Кондо седеше на сундурмата и не знаеше кога беше сигнал тук. Той сега мислеше нещо много хубаво. Той вече добре знаеше какво трябва да направи, та да олекне на него и на всички.

В това време отсреща пристъпваше гаскал Стефан. Той тихо приседна до него, гледа го няколко минути и рече:

– Не ми харесваш, бате!

Кондо се навъси, но сети се, че Стефан не е като другите, и дигна вежди.

– Кое рече?

– Не ми харесваш, викам. От няколко гена те гледам – хич не ми те хваща окомото. Кажу ми какво те боли? Де ти е лошо? Най-после толкоз хора сме изцерили, все ще е останало и за теб билчица.

Кондо го изгледа изкриво и нищо не каза.

– Не мълчи, бате. Дал ни е господ един живот и ще трябва да го живеем! Не бива да го проваляме сами... Не е добре тъй... Грешно е. Ще живеем и ще се помъчим да изпълним живота си с добрини. Добрините святкат като свецици, та кога човек ходи, да може да вижда где стъпва. А кога виждаш где стъпваш, ще знаеш какво вършиш и ще имаш всичкия ум в главата си. Тъй иска бог. Когато един

ден се изправим пред него, той ще знае кой е провалил живота си силом – сирич кой се е отнасял зле към най-големия негов дар – живота. Разбра ли, бате? Кажу ми сега какво те боли! Кажу ми като на брат! Животът ти по-лек трябва да бъде... Ти гостта работи, гостта се труди... Сега трябва душата ти да порахатува... А то само със здраве става... Само със здраве... Кажу сега, бате!

Кондо въздъхна през нос. Той дълго гледа пред себе си и тихо рече:

– Нищо... нищо няма... Иди си гледай работата.

Даскал Стефан стана и преди да тръгне към стаицата си, каза:

– Дума ти пак, бате! Не мисли, че сме те оставили тъй нахалос. Нашата помощ е готова за тебе – стига ти да речеш да я поискаш!

Кондо бързо рухна. Той никъде не излизаше, с никого не говореше и никого не поглеждаше. Неговото постоянно място беше сундурмата, дето седеше по цял ден, без да стане нито веднъж. Тук той най-добре ровеше в мислите си и се възлеждаше в тях като в книга, дето най-лесно се чете... „Всичко ще се поправи – мислеше той, – стига само да има човек повече силица... А силица твърде няма... Да си силен, да речем, ама като Апостола... като него да си силен... Развъртял плещи като пехливанин... кой ще го повали? И хала не може го повали“... Апостол беше най-близкият гост на паметта на Конда. Той дохождаше, за да си поговорят, да си спомнят нещо и после пак да си поговорят, пак да си спомнят и все тъй през целия ден!... Апостол е все тъй весел и безгрижен и от нищо не се плаши... Някога Кондо се гневеше на това, че е безгрижен, а сега не се гневеше. О, всичко у Апостола беше все хубаво, все мило, все обично... Че кому беше казал

Апостол лоша дума? Кой не обичаше Апостола? Кой го не почиташе?

Кондо все тъй беше откъснат от света. Той не виждаше, че всички вече се плашеха от неговата болест. Всички гледаха на него като на човек, който е съвсем на проваляне...

Отиваше Кондовица при гаскал Стефана в стаичката, изправяше се пред него и едва-що заговорила, очите ѝ плувваха в сълзи. Колкото и да беше твърда и затворена жена, тя не можеше да съдържа мъката си.

— Помогни ми, Стефане! — молеше тя. Билка ли ще ми дадеш, молитвичка ли ще ми прочетеш, ала го отърви от тази пуста болест! Пък и не можаме да разберем треска ли беше, какво беше!

— Не ще! Колко пъти ходих при него, колко пъти го молах! Не ще и не ще!

— Не разбра ли каква е болестта му?

Стефан помисли малко и рече:

— Не знам дали ще е за билки болестта му! Ти знаеш, че той цяла година работи и спечели добри пари, ала где са те и що стана с тях, нищо не се разбра. Като си приказвал самичък един ден, Тодораки чул да казва: „Париците, отидоха париците“... Оттук разбирам, че и с неговите пари е станало нещо, както и с татъовите... А пък той, както знаеш, е стиснат човек, та ако е загубил в търговията или ако са го ограбили, не е добър халът му. Стиснат човек да изгуби е по-лошо и от болест!

— Че поразпитай го! Ти си най-добрият, най-умният и разумният! Той все ще ти каже нещичко и сам ще те подсети. Не щем му парите, стига здрав да е! Толкоз хора сме тука! Всички работим, всички можем да печелим, ала изгубено здраве се не връща.

— Не си прави голям кахър! Аз ще се помъча с

божия помощ да помогна на батя... Ти не бери кахър. Ей на, днес съм рекъл да му сваря коча билка... Стига да иска да пие...

— Ще иска, ще иска, ще го накараме.

Но никои не можа да накара Конда да пие от кочата билка. След като се изредиха всички да го молят да пие, най-после при него седна Апостоловица. Бледна и скръбна, тя отпусна ръка на коляното му и с молба, която излизаше направо от сърцето, промълви:

— Моля ти се, бати Кондо, пийни си! Той гизна глава и впери в нея широко отворени очи.

— Моля ти се, земи от билката! Пий да оздравееш! Ти не ни обичаш, ала ний те милеем като баща. Ти виждаш, друг си нямаме! Ти си най-старият! Кого имаме ний, ако тебе нямаме? Сетни сироти сме, бате Кондо!...

Тия думи вцепениха Конда. Той издаде глава напред и тъй слушаше думите на Апостоловица, като че те идеха нейде отневидело и падаха върху главата му, но като милувки ли, или като удари — не можеше да се разбере...

Той искаше още да слуша гласа и думите на Апостоловица. Така мъката клокочеше тъй, като че се готвеше да излезе.

— Земи, земи, бате Кондо! Ако теб запази бог, и нас ще запази... Ако пък не искаш за наш хатър, вземи барем за хатъра на Апостола... на сирачетата...

Кондо се сви, бързо грабна стомничката и като я надигна, изпи я до дъно.

— Хъ... добре... добре... Вървете си сега... гледайте си работата...

Целият дом си отсърхна.

— Виж какво нещо било брат — се почуди Жечка вечерта на софрата. — Поскарваха се, докато

Апостол беше жив, ала нали е брат – груго е.

От известно време Кондо не ядеше на софрата. Той обичаше да бъде сам и затова за обед и вечеря му внасяха в стаичката.

Отначало софрата малко усещаше, че Кондо не е при нея. Тук се разливаше ситата усмивка на хаджи Пеня, който обичаше софрата да бъде пълна с блюда и да се вижда как димят многото ястие. Всичките ястията да бъдат зачервени с червен пипер и да миришат на чубрица. Всички тук трябва да се смеят и когато след ядене хаджи Пени откачи саза и засвири, всички да му пригласят.

А Тодораки скоро подуши где е по-сгодно да се присламчи... Това не беше мъчно, като се знаеше, че Кондо беше отстъпил на зетя си всичката своя досегашна преднина... Каква полза може да има човек от един некезин като Конда? Никаква! А хаджи Пени е човек с широка ръка и като обикне някого, целия си кемер му дава.

И по всичко се виждаше, че Тодораки навреме се е прилепил по хаджи Пеня. Тъй си знаеше той: не изпуцай цаката и си отваряй очите на четири. Само че с Хаджи Пеня не всякога се излизаше наглава. Привечер, преди ядене, хаджи Пени седеше под смокинята с Тодоракя и с него си пиеше ракията. Хаджи Пени изпиваше пет-шест и повече джибровки и не му мигваше окоето, а Тодораки започваше да фъфле още от втората чашка. Но нали хаджи Пени си търсеше смехорици, намираше, че Тодораки и така е добър. Изпод надебеления език излизаша думи – тежки и мъчни като угари. Той фъфлеше, смееше се и сетне ставаше да играе ръченица на един крак.

Но на софрата грижата му беше да измисли колкото се може по-смешни неща. Хаджи Пени го гледаше в очите и често го подсещаше какво да разправи.

Носеха се гръмки смехове, които понякога достигаха до цвилений.

Кондо не чуваше нищо. Той по цели часове седеше на мястото си в своята одаичка, след това ставаше, направяше няколко крачки от стена до стена и унесено започваше да реди в главата си някаква тежка сметка.

Доста дни минаха в такова затворничество. Кочата билка на гаскал Стефана не помогна, защото, види се, съвсем незнайна беше болестта на Конда. Той вече не излизаше на сундурмата, а по-голямата част от деня прекарваше легнал на гръб на чергицата.

Тогава всички се загрижиха за Конда. Жените бързаха да му варят билки, а хаджи Пени вече не помисли да прави знафети. Трябва да помогне на Конда, да се изцери, или пък да се намали болката му... Но каква беше тя! Никой нищо не можеше да каже.

– Е? Каква я направихме ний? – му рече един ден хаджи Пени, като влезе при него и седна до главата му на сангъчето. – Какво беше, че какво стана? Таман се понапечели, таман се отърси, както му е редът, и ти улови, че легна. – Хаджи Пени се ухили и добави: – Знаеш ли, боба, какво да направиш, та да оздравееш? Ела сега да седнем в двора с тебе, да обърнем по няколко джибровки, та да видиш как ще се разшаваш... Хъ стани де! Какво ме гледаш?

Кондо гледаше зетя си тъй, като че не разбираше думите му, та когато хаджи Пени спря да му приказва, той поклати глава и рече:

– Тъй аму!

– Като е тъй, ставай тогаз.

В отговор Кондо цъкна с език и се вгледа в шарките на килимчето.

Малко по малко Кондо губеше сили и заедно с

това съсухряше се тъй, че кожата му заленуваше на костта. Очите му гаснеха. Той се презгърби, вратът дълбоко потъна в раменете, ръцете и краката се разтрепераха като у столетник.

Една вечер, когато даскал Стефан пишеше в своя тефтер лековник, по чардака се чува стъпки, вратата бавно се отвори и в стаичката влезе Кондо. Треперещ и съвсем болен, той се домъкна до миндерлъка, седна там и дълбоко задиша.

Даскал Стефан стана. Той се стесняваше, загдето не може да помогне на брата си, та отиде при него и му хвана ръката.

– Тъй... тъй, бате!... Почини си... Пък и защо си дошъл? Ако съм ти трябвал, не можа ли да пратиш зезя да ме повика?

Но Кондо силно гръпна ръката си от неговата и я скри под мишницата си, като че се боеше да не му я земат пак. След като си почина известно време, той накара брата си да си седне на мястото и задъхано заговори:

– Свърши се вече! Всичко се свърши, Стефане!

– Какво думаш? Бива ли такъвиз думи?

– Свърши се, ти думам! Аз усещам, че гнесутре съм пътник. Ще си вървя, чу ли!

– Приказки приказваш! Къде ще си вървиш? Чакай ге! Ти работа имаш още! Чакай ге!

Кондо поклати глава.

– Добре знам какво приказвам – рече той, давещ се в страданието си. – Ами слушай! Аз не ща да си вървя ей тъй, като хайдук... Аз искам, брате, да ти кажа нещо... да ти кажа, зере ми много тежи!... Ако не кажа, мъчно ще ми излезе душата...

Той пое сили и повиши глас.

– Аз направих едно нещо, брате! Едно голямо нещо... страшно нещо! Него искам да ти кажа. Ей

на, иконата тука, ти си тука и аз съм тука... Ни кой други няма... Ех, брате, брате, да знаеш, ама не знаеш!... Да знаеш ти, ще вземеш брадвата и ще ми смачкаш главата като на змия...

Кондо се разтрепера. Силен поток от думи заклокочи и той вече не можеше да го спре.

– Видя ли? Аз направих, брате, зло!... Кой ме дявол заслепи? Кой вкара сатаната в сърцето ми? Знаем кой! Господ да го убие! Когато му излиза душата, кокалите му да се изкривят, устата му да се изкриви, очите му да се изкривят!... От душмата ми да намери, от бога да намери...

– Добре, добре, бате! Разбрах, че за някоя гребна работа си се разтреперал. Добре разбрах, ами вземи, та си иди и си полегни да си починеш. Ти си болен и мислиш, че всичко, дето си направил, е кой знае колко голямо.

Кондо силно разлюля глава на двете страни. Мъката съвсем беше изменила лицето му.

– Мълчи, като не знаеш, и виж какво ще ти река. – Той дигна вежди, ококори пламнали очи и тихо проговори: – Аз затрих батя ти Апостола!

Сякаш гръм се разнесе в стаята. Бледен като платно, Стефан остана вцепенен на мястото си. Той се загледа в брата си с бликнал ужас.

Кондо пое дъх, напрегна последни капичи сили и всичко разправи. След като свърши, той се надигна и без да погледне Стефана, излезе от стаята му и със стъпки на залитащ човек мина през чардака и слезе в своята стаичка.

* * *

Цял един ден и една нощ никой не видя гаскал Стефана да се мерне. Когато се изплашиха да не би да се е случило нещо с него, струпяха се пред вратата и се вслушаха. Никакъв шум не се чуваше вътре. Тогава Панайотка откряна вратата и видя чичо си Стефана, седящ на мястото си пред масата, бледен и слаб, с облакътена глава и вперен мъглив поглед нейде в стената.

– Чичо – рече Панайотка със скрита уплаха. – Какво ти е?

Той дигна глава и даде знак да не го безпокоят. Всички покорно излязоха, а той наново облакъти глава и потъна в мислите си.

Мина още една нощ.

Какво мисли гаскал Стефан? Защо потъмняха тия хубави и открити доскоро очи? Защо се открянаха тия две дълбоки бръчки около ноздрите, та го състариха изведнъж?

Рано заранта той слезе от чардака, облечен и обут за дълъг път. На гърба му висеше торба с книги, в ръката му – тоягата на дяда Нойка. Черните дълги кърдрици весело играеха по раменете му. Те не знаеха какво се беше извършило в неговата душа през изтеклата нощ.

Като слезе на двора, той кръшна в стаята на Конга.

Там беше и Конговица. Конго, като видя брат си, страховито се надигна и тъй го заглежда, като че това беше не Стефан, а някакъв светия. Конговица също стана и покорно отпусна ръце... Сякаш и двамата разбраха, че нещо голямо има да стане.

– Бате – тихо рече гаскал Стефан. – Заминувам да се моля за тебе. Нека бог те крепи.

Конговица не се попита где отива гаскал Стефан, тя разбираше, че той е взел върху си някаква тежка грижа и че отива да изпълни нечия голяма повеля.

И когато излезе на двора, гаскал Стефан видя почти цялото домочадие. Той се поклони, въздъхна, очите му се овлажниха, но не се спря, а само каза „сбогом“ и потегли на дълъг път.

И никой не го попита где отива. Всички чувствуваша, че някаква чудна воля води техния най-обичан човек някъде и че всичко това може да бъде само за добро.

В друго време гумите на Стефана при раздялата биха минали нечути, но сега те се врязаха в душите на Конга тъй, като че оттук нататък трябва да стане някакво голямо, преголямо чудо. Той задълго остана закован на мястото си... „Отивам да се моля за тебе...“ – звучеше в ушите му и тия гуми тъй звъняха, като че бяха от бога пратени.

– Куно – се обърна най-после Конго към жена си. – Где отиде Стефан?

Конговица мръдна рамо.

– Високи са пътищата на Стефана, Конго! Не са за нас!

– Ама кажи ге! Де отиде Стефан!... – настоя като геме Конго.

– Не знам... Ще иде нейде... да се моли... За тебе да се моли!

За миг лицето му просия и пак угасна. Той искаше да попита още нещо, но си замълча и вратът му пак хлътна в раменете. И чудото дойде! На другия още ден Конго се усети още по-добре, а на третия ден той излезе на двора, без да го води някой. Той походи, поседна на хаета и пред очите му просветна, сякаш някаква дълга нощ изтече и сега се вече разсъмваше.

Само това трябваше, за да възрастне Стефан пред болния си брат за един миг. Кондо вече знаеше, че има един човек, който може да говори с господа бога, и тоя човек може изведнъж да оздраве и най-болния и най-хилавия. Той всичко ще направи, защото е най-праведният човек на земята... Бог слуша само праведните...

Колкото повече просветваше пред очите на Конда, толкова по-бързо възрастваше гаскал Стефан. Сега за Кондо той е цял светец, който може с две думи да дига болни и сакаци.

XX

Рано сутрин, преди нощта още да е прибрала тъмните си скути, в двора на манастира бавно пристъпваше тънък висок калугер със скрити в ръкавите ръце и ниско наведена глава. Той отключваше вратата на църквичката, близаше и пак затваряше. Вътре е мрачно и тихо. Само пред лика на спасителя гореше кандилце, което потъмняваше и просветваше и трептящите сенки наоколо му поглъщаха иконите по олтара, му съживяваха смирените мъченици, като правеха лицата им още по-чудни и по-страдни.

Калугерът се приближаваше до иконата и дълго се взираше в бледното, осияно от тишина и доброта лице на спасителя. И малко по малко откъм олтара голиташе слаб шум, сякаш малки деца си шепнеха нещо... Да, тук може да става всичко, което е угодно богу... Тук шепотът може да се превърне и на песен, песента – на радост... Тук греховете се топят и гаснат, както се топят и гаснат догарящите воценици. Тук всичко иде от сър-

цето и е тъй добро и светло, като да е обгалено от погледа на бога!...

...„Господи боже мой! Брат ми грях направи! Каин Авела уби! Изпрати прошение на нищия, който живее в тъмна тъмнина... Дай му лекост на душата, защото са големи мъките му. Отвори му очите, та да погледне в душата си и да я пречисти и чиста да я даде на твоите святи ръце, господи!... Ще ти служа с цялата си душа и ще правя грешните твои твари добро да струват и към доброто да водят братя и сестри... И аз съм грешен, господи, ала ти си добър и пак ме чуваш! Аз ще нося твоята блага дума при човеците и те ще знаят какво да правят, че да им е добре на сърцето и душата... Тъй ще бъде, господи, боже мой, защото ти ще турнеш ръка на раните братови и ще кажеш:

„Изцелен да си отнине и довека, амин!“

* * *

Не беше мъчно за гаскал Стефана да се покалугери. В онова време, когато той като момче още отиде в Зограф, между другите калугери видя един възрастен калугер на име Панарет, който работеше безропотно и мълчеше през целия ден. Нещо студено имаше в неговия поглед и в сухото жълто лице и тая студенина пречеше на всякаква гружба с него. Но никой не дръзваше да му каже лоша дума. В погледа му имаше скрита невяра към хората и на устните – затаена тежка дума.

Поради студенината и мълчанието всички отци го бяха изоставили. Той не обичаше учението, на което се бяха отдали някои калугери, а работеше с истинска набожност. В стойката му –

във време на богослужение, — в кръстенето, в служенето около светилниците и кандилата имаше чудна привързаност към църквата. Още тогава тая привързаност се харесваше на малкия Стефан и той мълком го уважаваше.

И за голямо чудо гаскал Стефан намери като изумен в тоя манастир същия калугер отец Панарет, вече побелял и съсухрен старец, но все така досадно мълчалив и фанатик към църквата и бога. Той беше кирлив, с мазно расо и калимавка, с мазни коси, но това не му пречеше да гържи в страх всичките отци.

Панарет изслуша изповедта на гаскал Стефана и нищо не каза, а само побледня. Още същия ден гаскал Стефан беше покалугерен. И усилно заработи новият монах... Той видя, че Панарет си е все същият мълчаливец, но това не му тегнеше. Фанатизмът на изумена гържеше другите калугери по-близо към църквата и требите. Никой не можеше да се мръдне от църковната служба, нито да я наруши с нещо, защото биваше зле наказан.

Макар и стар вече, Панарет беше запазил пъргавината си, живите му студени очи гледаха на всички страни и с чудна ловкост следяха кой какво и как работи. Така редът в манастира беше от добър по-добър, макар животът да беше отруден, стегнат и невесел.

Но това не задяваше гаскал Стефана.

Свел очи наголу, с попадали по раменете черни къдри, които в безреда се спущаха изпод черната нова калимавка, той не дигваше глава, никого не поглеждаше.

Нему не даваха грубата работа. Гласът, който съживяваше иконите и изпълняше малката църква със светлина и благоухание, му спечели точно

онова, за което бе дошъл — да служи само на бога... И той старателно и с преляло от любов сърце водеше дълги разговори с него. Тъй, потънал в работата, гаскал Стефан не намираще нито охота, нито време да обзърне какво има около него. Той знаеше, че в манастира обитават братя, водени от погледа на изумена отца Панарета. Наистина, много рядко се случваше Панарет да заведе разговор с гаскал Стефана, но може би това беше, защото праведният старец нямаше сили да скрие студеното чувство към едни грешници, на чиято съвест тежи тежко братоубийство, но какво можеше да се направи? Има монаси, които се боят да не се опетнят и затова отбягват от близостта на тъмния грешник, има и монаси, които дълго гуржат с грешника и му сочат пътя към очистването, към опрощението. Панарет трябваше да е от първите и затуй рядко говори с гаскал Стефана... А кой знае, хора има толкова много и тъй различни, че най-малко гаскал Стефан би го познал. Той беше свикнал да гледа на нуждите на хората, но не умееше да налучква тъмните страни на душите. За него всички бяха добри и чисти.

Отначало гаскал Стефан не можеше да разбере Панарета и не можеше да си прости, загдето му е хладно, когато го среща, но после го разбра и не само не му беше студено, а желаше да го среща по-често, и тъй беше. Панарет първи ставаше от легло и последен си лягаше като добър и грижлив баща. И понеже гаскал Стефан отиваше на молитва още в тъмни зори, единствен той срещаше Панарета.

— Добро утро, отче!

— Мир и любов! — отвръщаше Панарет, вторачено поглеждаше гаскал Стефана и отминуваше. Нямаше нужда от много приказки... Всеки да си гледа

работата и нищо повече. Но чуден беше Панарет. В едно и също време той като че беше навсякъде. Докато заставаеше между косачите и оглеждаше работата им, изпъкваше между овчарите при манастирските стада, след това се явяваше в обширните бащи и пак изчезваше, за да се яви нейде другде и да гледа със зорките си бързи очи, да следи и с най-малко думи да нарежда, да поправя, да сгълчава...

Минаха много дни. Даскал Стефан продължаваше своите молитви и работеше. Отначало го бяха освободили от черна работа, но отпосле сам я пожела, като видя колко много са обременени другите братя. Тъй даскал Стефан не оставаеше без работа. От ранна сутрина до късна вечер той все работеше, ходеше из нивите и ливадите или подкарваше стадата на паша, или конете на водопой, или пък, размахал коса, трупаеше сено купни след купни...

Той загрубя. Меките и дългопръсти ръце станаха твърди, дебелокожи, хванаха слинове, черните извити вежди, брадата и мустаците изрусяха, но що от това? Ще бъде тъй, както иска бог...

Още дни изтекоха в труд и молитви. Еднъж, като косеше в ливадата, при него дойдоха двама селяни.

— Нали ти рекох аз — каза единият, — че бог си има енята? Ей на, че намерихме даскал Стефана.

Те снеха калпаците си и му заговориха. Единият го познавал от Сливен, дето ходил лани с керван. Той каза, че сестриното му дете, което лекувал лани, е съвсем здраво... Сега довел братя си... болен е... хич го няма!...

Колко познат беше на даскал Стефана моя език, "а който се заговори! Той се беше откъснал от биярската си работа, но нуждата да лекува болни си беше останала все тъй, каквато си беше.

Наистина, новото царство, в което се намираше, му представяше групи грижи, но нима не бива да цери болни хора, когато му поискат помощ? Да направиш добро, ще рече, бога да зарадваш!

И даскал Стефан отпусна косата и им заговори с такава драгост, като че досега беше само мълчал.

— Тъй ами... Ще вземеш торбица и солуджанка. Ще ги вариш, дорде съвсем се скашкавят. Ще счукаш небетшекер, ще ги смесиш и ще ги мачкаш, дорде станат на жълт мехлем. И сутрин, и вечер ще мажеш раната... Бъди рахат, ще оздравееш... Хе, какви рани са оздравели, че твоята ли няма да оздравее?

И започна той да описва как ще засмъди, как ще се зачерви наоколо, как на другия ден целият крак ще почне да спихва и сърби... Никога толкова дълго не беше говорил даскал Стефан. Той се радваше на гостите си, че дойдоха да понахранят едно кътче от душата му, което мълчаливо гладуваше.

Да! Де останаха болните и нищите? Защо те не дойдат тука? Никой не му пречи и сега да се грижи за тях!...

И не закъсняха болните! Наскоро от близкия град Филибе дойдоха трима мъже с две болни деца, след това от съседните села дойдоха жени също с децата си, подир тях се помъкнаха схванати, припадничави и в скоро време биярницата пак заработи. Следобед в манастирския двор кръстосваха болни и хилави, които чакаха даскал Стефана, за да ги прегледа и им помогне.

Веднъж Панарет, като надникна от чардака, видя, че в двора имаше повече от трийсет селяни и граждани. Той дълго ги гледа, мрачен и замислен. Край него мина даскал Стефан с две стомнички.

— Чакай... какво носиш? — попита той даскал Стефана.

– Билки съм сварил, отче, отивам да ги занеса на оная майка там... за детето ѝ...

И гаскал Стефан отмина и слезе в двора.

Болните го заобиколиха. Едни го питаха нещо, други го молеха, наоколо му се беше дигнал съвсем чужд за манастира глъч.

Тъй работата на гаскал Стефана стана още по-трудна. Той сам нарами върху си бремето на човек, обречен само на труда.

Призори той излизаше от църквата, благ и доволен от близостта, която е имал с бога цял час. Той се изправяше всред двора и гледеше как звездичките гаснат една по една. Сърцето му се преизпълняше с чуден трепет, сили бликваха в тялото му. Тогава той откачаше кошничката от стряхата на магерницата и като натискаше добре калимавката на главата си, поемаше стръмната пътека през гората. На върха на хълма той слагаше кошничката до себе си и оглеждаше наоколо си. Върху хълмовете бавно плуваха млечнобели мъгли, които плееха и покриваха върховете с тънки полупрозрачни була... Още малко, и ще гойде слънцето... И загледан така в хубавия божи свят, обгърнат от чистия въздух, той като да се усещаше в прегръдките на някой исполински светец, който миришеше на мащерка, на босилек и ружица и чиито коси бяха меки като мъха на хилядите треви и бурени по широкия божи свят...

– Голям си майстор ти, господи, боже мой!... Какъв хубав дом си направил за грешните твои твари.

И когато на изток се показваха първите червени багри на приближаващото слънце, гаскал Стефан взимаше кошничката и като започваше да търси своите билки, тихо – подобно лекото подухване на ветреца – запяваше:

Слава тебе показавшему нам свят.

Слава вишних богѹ!

И на земли мир, чловецех

Благоволение...

XXI

Спокойният и чистият гаскал Стефан, без да иска, умножи клюките със своето калугерство. Тъй дядо Нойковият дом почерня и твърде много се опетни. Той не знаеше колко жестоки са хората, когато намислят да скъсат с някого, колко са неумолими, когато помислят, че त्याм е дадено да наказват.

Домът на дядо Нойка стана място, към което се отправяха най-тежките клюки. Те не пощадиха дори и гаскал Стефана. Всички познати и непознати се мислеха в правото си да злодумствуват... В тоя дом станаха много неща... Не е чиста работата му... Где е Апостол? Защо Стефан е в манастир? Защо Кондо е на умиране и блънува все Апостоловото име! Защо е горяла Цана в мангала? Защо Тогораки е куц? Защо е станало тъй, че дядо Нойко, здрав и чистав човек изведнъж за един ден да умре? Тъй всичко в дядо Нойковия дом стана тъмно и нечисто за клюкарите и злодумците и всеки мислеше, че е длъжен да иска сметка.

Приятелските връзки намаляха, дворот опустя. Чак сега всички от челядта се огледаха и видяха, че животът тук е бил съвсем не тъй както навсякъде, че нещо се е свряло тук и е развалило онай ред, който царуваше някога.

Панайотка страдеше най-много. Нейната гордост на красива, умна и родовита жена беше тъй неочаквано строшена, че не оставаше, освен в

земята да потъне от мъка и гняв. Ала това не беше върхът на нейните страдания. Тя скоро видя, че когато злочестината рече да наказва някого, измисля такива мъки, каквито не се виждат и насън дори... Изведнъж от невидело се пръсна слух, който потресе целия град... Апостол не бил убит от турците, а от брата си Конда, който искал да му заграби всичкото бащино.

И целият град откъсна Нойковци от себе си. От моя ден нататък никой не стъпи в двора им... Брат брата да убие!... Гледай докъде стигнала безпътицата в моя дом, догде отишло вироглавието. И съседите заковаха комшулуците си с Нойковия дом.

От време на време едничък Лаки се явяваше и се спираше до прага не за да получи нещо, а да дойде Цана и да го изгони. Дебелите му лениви устни се разтягаха в слаба усмивка и лицето му се изкръгляше като валчеста гуня.

— Е, пък като не даваш коматче, ще си вървя — казваше той и гърбом се дръпваше от вратата.

Тъй Нойкови изведнъж останаха вън от света. Тия богати, горди хора трябваше да живеят като в манастир — иначе не можеше.

Но страдаха най-много Панайотка и хаджи Пени. Те бяха твърде много горделиви и самолюбиви, за да не могат да изтърпят студенината на гражданите сливненци. Панайотка вече сама взе да избягва от приятелките си!... Не се трупаха вече бедни жени пред портата, за да им дава Панайотка пари — и те я бяха изоставили. Тя престана да ходи в църква, а стоеше по цял ден вкъщи и плачеше. С хаджи Пени стана нещо още по-лошо. Калфите чакаха работа, а поръчки в дюкяна вече не влизаха. Затова и по-добрите калфи един по един взеха да го напушат.

— А бе как стана тази работа? — се чудеше хаджи Пени, като седеше с Панайотка под смокинята и държеше плоската с ракия. — Ах, Йоте, Йоте! Познах аз, че твоя лаком баща няма да иде много далеч. Такъв лаком човек не може да живее, без да прави грехове!...

Панайотка се гневеше:

— Защо вярваш хорски приказки? Как ще вземе тати да убие чича? Ти с ума си ли си?

— Ш-ш-ш! И аз, и ти много добре знаем, че тая работа е станала — прошенна хаджи Пени гневно. — Баща ти може да направи такива мръсотии!... Може! Познава се едно нещо.

— Не се познава! — отвръща Панайотка гваж по-ядовито. — Не е той такъв човек! Пък ако не вярваш, попитай го! Защо не го попиташ? Ей на, от една неделя хората вече приказват, пък никой още не е отишъл да го попита. Той ще каже... Не видиш ли, че смъртта му е пред вратата. Такъв човек не крпе — той казва!

Най-после една сутрин хаджи Пени и Панайотка отидоха в килийката при Конда. Той беше цял побелял, лицето му беше добило цвѣта на пръст. Обикновеният израз на злоба и ненавист беше изчезнал. Нещо детско личеше сега в хлътналиите угаснали очи.

Те се приближиха до него, но изведнъж изгубиха охота да се ровят в душата му. Тишината, която се излъчваше от сухото му тяло, неочаквано смути хаджи Пени и Панайотка. Кондо наистина беше пътник.

Хаджи Пени седна до него и като отпусна ръка на коляното му, ласкаво-тихо рече:

— Много лошо правиш, боба, гето не искаш да ядеш. Трябва да се позакрепиш, не бива тъй!

– Нищо, нищо, нямам зарар, тъй ми е добре – отвърна със задъхване Конго.

– Ама ти не ядеш! – рече Панайотка през сдържани сълзи. – Ний ти казваме да ядеш, пък ти... Сякаш сам искаш да умреш!

– Не ща! Кой рекъл? Аз си хапвам... Нали ми носи Куна?...

Хаджи Пени дълго мълча. Той видя, че Конго за няколко само дни е станал тих и чист, като че току-що е взел причастие. Сякаш преди малко при него е бил някакъв добър дух и го е очистил от всякакъв порок, от всяка зла мисъл... Такъв човек не може да носи грях в себе си! Не! Конго вече не е грешен и не е направил нищо на Апостола... Ето, хаджи Пени ще го попита, ей сега ще го попита и Конго ще му каже, че не е!

– Бобà! – рече най-после хаджи Пени. – Прощавай, гето ще те попитам за такъвиз работи. Аз не вярвам, че ти може да си го направил... цял свят да дойде да каже, че ти си го направил, аз пак няма да повярвам... Ала нека чуем и от тебе. Нека чуя, че аз знам как да затварям устата на глутницата, гето е завила край нашия гувар, че не замлъква...

В това време хаджи Пени погледна Конго и гласът му за миг пресекна. Конго широко бе ококорил очи и гледаше хаджи Пени право в зениците. Устата му беше отворена и очите му молеха.

Хаджи Пени искаше да повтори, ала нямаше сили да откъсне погледа си. Малко по малко очите на Конго казаха всичко открай докрай. Те подшепнаха цялата история на сторения грях.

– Истина ли е, бобà? – попита хаджи Пени, страшно потиснат.

Все тъй с паднала долна челюст, Конго поклати глава и прошепна:

– Истина!

– Ама как тъй бе, бобà! – викна ядосан хаджи Пени. – Как тъй истина? Ти не мислиш какво приказваш! Как тъй ще вземеш да убиеш брата си... Че какъв човек си бил ти?

Панайотка притисна гърди с ръка и измъчена рече:

– Ама какво гумаш бе, бобà! Как да е истина? Конго пак поклати глава.

– Истина, истина – рече той с усилие. – Аз съм... Аз! Всичкият кабахат е в мене!

Панайотка се хвана с две ръце за главата, а хаджи Пени прехапа устна.

– Още нещо ще те попитам!

Конго дигна глава.

– Не питай – рече той, после се загледа в зетия си, сгърчи лице, като че се готвеше да изхлуца, и кресна с всичката си сила:

-- Върви си!... Върви си!...

Те излязоха от стаичката като убити. Тук, гето ще се рече, се е скроил и извършил най-големият грях!... Тук се е родил и най-грешният човек, който бил толкова лош, че имал сили да дигне ръка и на рождения си брат!... Не, в тая къща се е дяволът въздигнал! Тук вече стават най-лоши работи!...

Хаджи Пени изведнъж се усети на чуждо място... Каква била работата! Когато тук са се регули зафетите и таваните са се пръскали от дайрета и гарабуки, душата на Апостола е идвала, близала е и е гледала какво се върши! И тя може би още иде. Апостол вижда какво става, знае най-гребните неща, които стават тука. Разлюля се целият дом. В скоро време всички в къщи знаеха греха на Конго. Той не криеше от никого. Дори когато някой дохождаше да го разпитва, той бързаше да разпавя, ка-

то че в това намираше известно облекчение. И макар Кондо да се разкайваше отгън душа, макар да се намираше пред лука на смъртта, все пак лицата на всички около него изстинаха. Всеки отправен към него поглед обляхваше с хлад. Избягваха да го гледат в лицето и да му говорят. Апостоловица най-много страдеше от това, че се намираше тъй близо до Конда. Тя вече добре виждаше кой провали живота ѝ и направи децата ѝ бедни сироти и когато минаваше край него, не го гледеше вече със своя тих, милостив поглед, а ниско, съвсем ниско навеждаше забулена глава и отминуваше.

А Тодораки съвсем развърза езика си. Той бореше против Конда, кълнеше го да пукне по-скоро и когато ягът му преминуваше границата, той заставаше пред него и го отрупваше с най-грозни псувни и клетви. Кондо мълчеше и смилено и покорно гледеше вбесения Тодораки.

Само Кондовица едничка си остана все тъй грижлива към него. Дори след като го видя намразен от всички, прилепи се още по-близко до него.

И домът се изпълни с въздишки, клетви, студенина, ненавист и мрак. Животът стана тежък, непоносим.

Една вечер Панайотка прошепна две-три думи, които свалиха всичката тежест от душата на хаджи Пени.

— Хаджи — каза тя, след като дълго говориха за Конда. — Знаеш ли какво съм намислила?

— Кажу?

— Намислила съм да се махнем оттука. Преди четири години зезя Мариола с мъжа си и двете си дъщери отидоха при роднини във Влашко и сега са се наредили много добре, провървя им и са много богати. Хайде и ний да идем там! Най-напред ще се

нагласим при тях, на после ще се наредим отделно. Парите си имаме. Какво ни трябва друго? Ще си вземем алатите и там ще отворим дюкян. Лошо ли е?

— В кой град са? — попита хаджи Пени.

— В Плоещ.

Той не отговори изведнъж, а се замисли. След като пресмята нещо, след като брои на пръсти известно време, дигна глава и решително отсече:

— Тези дни сме на път!

Панайотка се развесели.

Те решиха да не казват още отсега, че ще напуснат града, но Панайотка не се стърпя и още на заранта каза на майка си и оттам се разнесе из целия двор, а дори и из близките съседни къщи...

— Кое? — викна Тодораки. — Ще бягате от нас, ха? Тъй ли? Ами ний какво да правим?

— Ще му дигнем колая — рече хаджи Пени.

— Какво си хортуваш, хаджи? Ти много добре знаеш колко ни обичат сливенците вече. Изляза из чаршията, никой не ме поглежда. Доскоро имаше хора, дето ми ставаха на крака, а пък сега и калимера не ми казват. Отуда на кафенето, на тоз се обадя, той се прозява, на онзи се обадя, той си човърка ухото... Млъкна си, подвия опашка, па се измъкна оттам... Бягат от мене като от чума! Аман бе! Какво съм им направил? Ама хората не се питат тъй, ами казват: „И Тодораки е от Нойковото семселе, гръжте да мразим и него.“ Хубаво, щом съм от хаджи Нойковото семселе, мене къде ме оставяте? И аз ще дойда във Влашко.

Зезя Жечка го гледеше с почуда.

— Чужден човек! Какви чемери ще търсиш с тях бре! Те са си хората семейство, могат, дето искат, да си отидат!

— Мълчи там! То не е твоя работа! Ти, ако

искаш, стой си тук! Аз не ща да стоя! Не' ща аз за Кондов хатър да бъда за мезе в устата на хората... Чунким видях някаква файда от него, та и да му търпя греховете! Изгубих приятелите си, няма кой една ракийца да почерпи, всички ме гледат като биволи... – И Тогораки разнесе надлъж и шир из двора своята всекидневна тежка псувня.

А Панайотка връзваше денковете, претъркваше сандъците тъй увлечена и с такова радостно лице, като че отиваше на сватба. Тя още не се беше приготвила, а гледаше вече пред себе си своята зезя Мариола и Ганка, и Маришка – дъщерите, – чичо Никола... Тя виждаше цялата челяд на тия галечни свои роднини, които изведнъж ѝ станаха близки, защото я водеха към спасение, далеч от тая тежота и от срамните клюки... И хили се зезя Мариола с всичката си грамадна уста и току кърши едри хълбоци... Тя посреща гостите си, презръща Панайотка, плаче от радост... Ей и чичо Никола, дъщерите... ху... те станали жени... възрастни жени...

– Че как тъй изведнъж дойдохте мо, Йоме!

– Остави се, зезе Мариоло, после ще ти разкажем...

Ала най-голямата хвалба на Панайотка е гругаде... По всичко се познава, че хаджи Пени с хубостта и стройността си е успял вече да сграбчи сърцето на чичо Никола. Те вече са влезли в двора и тъй разговарят, като че са от години приятели... Хе, че кой човек е видял веднъж хаджи Пеня, че да не се занесе в него!...

Панайоткините мисли летят по всичките краища на света и ръцете ѝ бързо и ловко стягат бохчите, трупат грехи, нагъват, връзват денкове...

Тогораки, съвсем уплашен от това, че ще ос-

тане без ничия подпора тук, изкачи се при Панайотка и като я видя, че връзва, сърцето му се обърна.

– Йоменце мо – галено, с бликаща молба започна Тогораки. – Дето ще се рече, нямаш вече нужда от вуйча си Тогоракя, ха? Тъй ли? Едно време по-добър от вуйчо ти Тогоракя нямаше, а пък сега ще бягате от него... Че как ще кайдисаш мо, Йоменце! Как ще ти се откъсне от сърцето, как ще го гледаш в такъв едно злочестение?... Ами че у кои ръце си порасла мо! Че кой ти е дъвкал ханки, кой те е къпал у коритото?

Панайотка го погледна известно време, помисли малко и пак продължи работата си.

– На ръцете ми израсна, дето се е рекло! Като очите си те пазих пращинка да не падне на тебе. Пазих те и те гледах и виж каква хубост отгледах, гледай каква красна хубавица отрастих, че светът да смая! Като погледнеш човека, като извъртиш онез очи, под лъжичката да го заболи... Аз, дето съм те родил и кърмил, се казва, пък като те видя, подмладявам право да си кажа!...

Панайотка поласкано рече:

– Хей, вуйчо, накъде отиде?

Тогораки робски се ухили...

– Няма да ме оставиш, чу ли? Няма, няма да ме оставиш! Чудно момиче си ти, Йоменце! Ами кой ще те разсмива мо! Кажу де! Кой знае повече смехории от мене? Я си помисли! Аз като кажа една, че чак петите ти се ухилват! Ама зная как да го казвам... Да казваш смехория, ама и суратът ти, дето се е рекло...

Панайотка го пресече:

– Гледай го ти! Аз се мъча да дърпам вървите и да стягам, пък той ме гледа и току бърбори... Помагай де, не ме зяпай!

Тодораки се хвърли върху денка, хвана връвта и започна бързо да усуква и стяга.

– Как да не помагам? Може ли аз на Йотенцето да не помагам? Аз денкове няма да взема. Юргана, дюшечето, две-три ястъчета, сандъчето, долапчето и туй то!...

Тодораки побърза да загържи веселостта на Панайотка, та дяволски се ухили, засили работата си около денка и запя:

Та що стори наш ефенди, че заспа,
Че не видя какво добро път мина...
Минали са до три моми шарлийки...

До вечерта около денковете на хаджи Пеня и Панайотка се натрупаха парцалите на Тодораки и двете сандъчета на Таша и Зарафина. С виковете, с плачове успяха и те ведно с Жечка да се прилепят към пътниците.

– Нека идем там. Все ще се наредим – викаше Зарафина. – Половинамата българи, дето са там, все са наши роднини. Те ще ни наредят.

– Ще ни наредят ами – настояваше Таша. – Там нали са зезя Мулицини, Колчоолу, Йонко Палабуюка, Захаря хаджи Милков... Те все ни са рода... Има си хас да ни оставят на пътя!...

Най-после хаджи Пени се съгласи да вземе и тях.

На другия ден сутринта три препълнени коли с денкове и сандъци стояха пред портите на Дяго Нойковия дом. В двора се беше понесъл такъв плач, като че някой беше умрял. Кондовица уж беше твърда, а не можеше да поеме гръха си от сгържан плач. Апостоловица – също. Те оставаха в гнезото и добре знаеха, че вече няма да се видят с Панайотка и хаджи Пеня.

Стъпи ли им кракът там, те повече няма да се върнат!

– Бог да ви помага, чего – нареждаше Кондовица през сълзи. Тия думи разплакаха Таша и Зарафина и те бучаха и се секнеха.

– Ний ще се върнем пак, мане – утешаваше Панайотка майка си. – Година няма да мине, и ний пак ще се върнем.

Но плачът избухва и в двора наново се разнасят оплаквания и подсмърчания.

– И-и-их, Куно – се намесваше Тодораки, – имах те за сърцата жена, а пък и ти омекна като вări какво си... Чева не отиваме в джендема я! Ей го где е Влашко. Фърлиш се на пампора, и за един ден си тук... Хайде, не е за един, за два да е... Повече не е!...

Най-после гоиде часът за тръгване. Плачовите екнаха наново, започнаха се прегръщания, вайкания... Като се сбогуваха, Панайотка рече на хаджи Пени:

– Ами я да идем да си вземем от бобà сбогом.

В гласа ѝ помръдна тегота, която Тодораки добре долови.

– Недейте... оставете... Той спи сега. Цяла нощ не е мигнал, та хазър е заспал... не го закачайте.

Панайотка погледна майка си с желание и тя да каже същото. Но Кондовица мълчеше. Тогава те отидоха до одаичката на болния, бавно отвориха вратата и се спряха на прага. Кондо, скръстил крака, седеше на розозката и гледеше през прозорчето в двора. Той не се обърна, а продължаваше да гледа със своите сиви угаснали очи. Страшен и изгубен в своя полумъртвешки израз, той като че броеше последните си часове. Душата беше откъсната от всичко земно, в сърцето му нямаше нито една капчица топлота. Хаджи Пени и Панайотка

гълго гледаха баща си, след това бавно пак притвориха вратата и се отправиха към каруците. Те не искаха да го откъснат от мислите му.

Пътниците се намериха в каруците и колелата шумно се затъркаляха из каменистия път... В това време Цана успяла да се събуди и усетила нещо. Тя изтича навън и като видя отдалечените каруци, изу налъмните и се втурна да тича боса.

– Чака мене, Йоме-е-е! Чака мене, Фако-о-о!

Но каруците бързаха, отдалечиха се твърде много и изчезнаха из кривите улици.

Цачето се спря, окомото ѝ стана свирепо, устните ѝ се нацупиха и тя процеди:

– Луд, луд! Господ бий, тонал!...

XXII

Грижите около болните гости на манастира все повече поглъщаха даскал Стефана. Той откъсваше от дневното си време да се среща с болните и да ги изпитва за болестите им, а част от нощта прекарваше в магерницата над огнището, где то вареше билките и изливаше водата им в стомничките. Заедно с това и мислите му се откъсваха от мястото, дето се бяха затаили досега. И когато си лягаше на твърдото легло, той започваше да води гълги спорове със себе си върху болестите, които бе откривал през деня, и как трябва да ги лекува. Той така се увличаше, че често ставаше и записваше в своя лековник някой нов цар, който излекувал няколко болести.

Може би друг на негово място би се осъдил, загдето е откъснал част от мислите си, обречени на грешния брат, но душата на даскал Стефана

беше по-възрадвана, по-спокойна отпреди. Радостта, че е успял да изцери болник, че е успял да спаси една душа, го правеше съвсем друг човек...

И когато призори влизаше в църквичката, той виждаше как върху лика на всеки светец трепти доброта, сякаш и нему е също тъй светло на душата.

И вече не страдание звучеше в гласа му, когато се молеше, а вяра, че Кондо ще бъде опростен, защото бог добри чува молитвите.

Всеки ден той ходеше за билки и пълнеше стаята и със снопчета, с които обкичваше стените и тавана. Той обичаше тия бурени, чувствуваше ги като нещо, дадено му от някоя свята ръка.

И едва върнал се от билки Стефан, дворът започна да поглъща болни и сакати с жълти и изпити лица, по които се четеше мъка, молба и вяра. През целия ден се мъкнеха нещастниците и дворът се тъй изпълняше, като че там имаше панаир.

На една страна плачеха деца, на друга жени се караха коя по-добро място да заеме, мъже се разговаряха, старци и баби охкаха, гълчавата ставаше все по-голяма...

Тогава при тях отиваше даскал Стефан... Едни го потупваха по рамото, други му прегръщаха краката, трети го обсипваха с най-благи думи... И все тъй се нижеха дните. Даскал Стефан изпълняваше всичките си задължения, храняше всичките си грижи и нито веднъж не се попитал дали няма някой тук недоволен от него.

Той не попитал, но недоволството само гойдеше.

Отец Панарет го спря на двора и като гледа гълго пред себе си, все тъй навъсен и жълт, рече:

– Не ща тез работи!

– Кое, отче?

– Дето събираш орталъка в двора...

Даскал Стефан не знаеше как да отговори, та мръдна с рамо и загледа набърченото чело на изумена.

– Оставяш си молитвите за нищо и никакво.

– Как! Може ли, отче? Не ги оставям... Боже, сохрани!

– Оставяш ги, оставяш! Гледаш да претупаш надве-напри и да тичаш из горите за бурени...

Даскал Стефан се замисли и като си даде отчет, намери, че наистина молитвите пострагват.

– Истина, отче, прав си! Ще поправа тази грешка.

– Чудя ти се на ума! – все тъй хладно и тежко каза Панарет. – Трепеш се из канарите за бурени! Защо?

– Как защо... нали за билки? Лошо ли е, отче?

– Че ти хекимин ли си?... Не е ли по-добре да си гледаш работата? Забрави ли защо си дошъл? Не ми се харесват тези работи! Остави болните!

– Какво гумаш, отче! – слисан рече даскал Стефан.

– Остави ги и си гледай работата! Тука не е хастане.

Даскал Стефан понечи да отговори, но отец Панарет се гръпна и си продължи пътя.

От моя ген работата на Стефана се угвои. Даде му се тежка полска работа.

Наскоро след моя случай един ген отец Панарет като гледа от чардака препълнения с болни двор, измърмори нещо и тутакси отиде между тях. Той им каза, че калугерът вече няма да цери. Те се противяха, плачеха, молеха, но Панарет ги изгони и затвори портите, като ги залости добре.

– Какво правиш, отче – рече побледнял даскал Стефан, като видя онова, което извърши Панарет.

– Отнине нататък ще цериш само с молитви.

– Защо, отче?

– Или с молитви само ще цериш, или няма никой да се пуца в двора. Не ща да събираш дяволите с тез билки. Ако си праведен, ще можеш и с молитви да цериш...

Коравосърдечен човек беше отец Панарет.

Той тръгна по дирите на даскал Стефана и не го оставяше нито минута свободен. Ала колкото по-големи бяха тежестите на Стефана, толкова по-силен и закален ставаше. Крачките му вече не бяха тъй безмълвни – нещо твърдо и силно се усещаше под всяка негова стъпка.

Призори той все тъй ходеше да прекарва в молитви за брата си Конга. Той се спираше под иконата на спасителя и виждаше как ярко се очертава образът на брат му, и вече не е тъй измъчен и грозен. Даскал Стефан чувствуваше божията ръка и знаеше, че тя е щедра и благодатна. След като изреждаше молитвите си, той пак тъй, с твърди и силни стъпки, излизаше от църквата. Някакво чудо се извършваше с него. Колкото по-тежка ставаше съдбата му в манастира, толкова по-здрав и силен ставаше сам той. Лицето му загрубя, тялото му заздравя, очертах се мускули, в очите се появи блясък, който беше израз на затаена сила. Нещо ново се извършваше с тялото и с духа му. Когато говореше, гласът му ставаше по-ясен и по-чист и – главно – по-смел.

Наистина, оная тънка красота и чистота, която познаваха в него словенци, сега беше изчезнала. Ежедневният тежък труд беше извършил всичко, за да загубее красотата и пострада нежността му. Но какво от това? Макар и загрубял и почти грунав – с мазна вече калимавка и чорлави коси, – даскал Стефан имаше другата красота...

красотата на здравия, на силния, на човека, който добре е познал труда. От ден на ден се преобразяваше даскал Стефан, от ден на ден той ставаше все по-груб, по-групава, но по-силен и по-самоуверен.

Тъй се продължи животът на даскал Стефана. Той остави болните и изцяло се отдаде на труда из манастирските ниви и ливади, като четеше дълги и продълги молитви за брата Конда. Кога се съмваше, кога се мръкваше, той почти не усещаше – тъй много беше погълнат от себе си.

Един ден, когато се връщаше от полска работа с коса през рамо, току пред железните порти видя лежащо на земята момиче – почти мома – с бледно изпито лице, гаснещ поглед и почернели от трескав огън уста. До момичето седеше на колене една жена, която, като видя, че даскал Стефан се приближава, пропъзля по колене до него и задушена от сълзи, заруца:

– Мину... През нея мину, отче... Стъпчи я, сгази я, пребий я!... Ако не ѝ дадеш здраве, барем живота ѝ вземи!

Даскал Стефан се вцепени на мястото си.

Той огледа момичето и затаи дъх. Никога не беше виждал лице тъй богато с чистота, толкова осияно с божествена хубост... Сякаш от невидело бе дошло това дете, за да покаже колко жестока е смъртта, когато рече да почука на нечи врати...

– Стани, стани – рече той и подигна жената. – За какво си дошла?

– Да изцериш чадото ми, отче. Да го изцериш или душата му да вземеш...

Той пак се обърна към момичето. Колко младост гинеше в ноктите на тежката болест! Колко жажда за живот бликаше от тия тъмни изсечени очи!

В това време откъм хармана идеше отец Панарет. Той се спря настрана, незабелязан от даскал Стефана, и се заслуша в разговора.

Даскал Стефан се замисли. По лицето му премина някакъв тъмен облак, който остави тежка следа.

– Как ще ти цера детето, когато отец изуменият не ми дава да цера? Не е ли по-добре да си идеш?

В тоя миг два тежки стона се забиха в душата му – единият беше на майката, а другият – на болното момиче. То загледа Стефана с молба и помръдна уста, но глас не се чу.

Даскал Стефан пак се замисли. В това време майката отпусна чело на земята и заговори:

– Убий ни, дай ни отрова, в огъня ни хвърли, ний пак ще стоим тук! Божи човек си, отче, и грешно е да правиш нагве думата на бога.

Тия думи сепнаха даскал Стефана... Не погаваше ли наистина той думата на бога? Дар му е дал бог, дар му е дал болни да цери, благословил е ръката му и тоя дар даскал Стефан хвърля в калта!

Той се приближи до болното момиче, взе ръката му и го разпита. След като изслуша и двете, той с радост позна, че болестта е лечима и дори билката ѝ беше покачена на тавана в килията. Три гена, само три гена ще пие болната и ще стане...

– Слушай – рече той живо. – Идете си в село, а утре ела ти самичка. Аз ще сваря билките и ти утре ще ги занесеш при момичето. За три гена то ще оздравее. Разпусни сърцето си, не се бой.

В думите му звучеше нескрита радост. Майката пое момичето си от земята и го понесе като дете.

Даскал Стефан влезе в двора и се отправи към килията си, но на стълбите го настигна отец Па-

нарет и тръгна с него. Стефан помисли, че отец Панарет е приготвил нова някаква заповед, та се спря и зачака, но заповед нема, а нещо по-лошо – отецът, настръхнал от гняв, каза:

– Ако гадеш цял на болната, по-добре да не си при мене.

Двамата монаси се загледаха в очите, но виждаше се, че и двамата не бяха готови за отстъпки.

– Чу ли какво ти гумам? Ако утре гадеш цял на тази болна, по-добре иди си.

– Кажу ми, отче Панарете! Грешно ли е да се прави добро?

– Ти си дошъл да се молиш за опрощение на грехове, а не да ставаш билярин и да събираш дяволите. Изцери я с молитви! Инак не може!

– Аз тъй правя, отче, искам по-напред божията благословия над билката и тогаз лекувам с нея. Неблагословена билка нямам. Отец Панарет сякаш не чуваше даскал Стефана.

– Или само молитви, или... Не ща аз ноще да събираш дяволите при огнището! Ти мислиш, че хората не са ги видели ли?

– Отче Панарете, ти се лъжеш!

– Ти се лъжеш! И казвам ти, ако искаш да останеш в манастира, цери с молитви, ако не искаш – иди си!

– Дойдох да служа на бога, отче Панарете, и тъй да спечеля опрощението. Лошо ли е да се прави добро? Дал ми е бог дар болни да цери, защо да заключа тоз дар? Че сам бог няма ли да ми се сърди?

– Казаното – казано. Или ще оставиш билките, или не си ми граз – отвърна Панарет, като показа към портите. – Щял бог да се сърди! Не се вижда, че е цял магьосник!... Думата ми е гума! Не ща да гневя бога, чу ли?

Даскал Стефан влезе в килията си. Той сегна на малкото сандъче до прозорчето, отпусна ръце на колене и се замисли. Вечерта идеше с бавни стъпки, припаднаше зграч. Дърветата притаиха дъх, като да се вслушваха в някакъв далечен шепот... Прибраха се и монасите. Нощта носеше спокойствие и отмора – всички с радост поемаха от тъмните и скути своя дял.

Само даскал Стефан остана на мястото си, все тъй потънал в мисли. Мракът го беше съвсем погълнал. Като че и нощта се беше загрижила да скрие онова, което ставаше в душата му. Там наистина ставаше нещо, но то беше неясно напълно... незавършено... Между многото мисли една мисъл пробягваше и блясваше подобно бърза светкавица, но пак изчезваше, за да остане наново мракът, все тъй тежък и непрогледен. Даскал Стефан чувствуваше, че нещо ще стане, нещо, което ще внесе нова светлина в душата му, но то трябваше още да зрее там...

И той спокойно седеше и чакаше оная минута, когато светлината ще проблесне в душата му и ще остане там завинаги...

Течаха часовете. Откъм гората пробягваха бързи провиквания на нощни птици, през решетките на прозорчето се виждаше небето, цяло обсирано със звезди... От време на време вятър налиташе върху тополите и в двора се понасяше продължителен шум, който изведнъж спираше, сякаш за да се чуе някаква силна и съдбовна гума.

Часовете се ронеха в душата на даскал Стефана и се превръщаха на мисли, в които той се мъчеше да прозре, за да види оная точица, която ще излъчи чаканата светлина. Да, всеки има по една такава чудна точица в душата си и всеки може да я

намери, щом пожелае... А ето... нощта е гълга и има време за гаскал Стефана. Той чувствува, че онова, което ще трябва да стане, то ще дойде, не по нечие желание, а по божия повеля!... И когато то дойде, никому на душата няма да тежи... Тук няма вироглавие, а покорно послушание на божията воля...

И все тъй отмерено течаха часовете. Де беше отишъл гаскал Стефан? Докъде беше стигнал? Толкова мисли преминаха през главата му, толкова гуми изрекоха неговите уста, а още тъй пълна му беше душата, тъй бързо се рояха хиляди и хиляди гуми в главата му!

Той сега вече по-ясно следеше онай ведрина, която бавно нахлуваше в душата му. Той не знаеше кои мисли я водеха, но чувствуваше, че тя иде заедно с приближаването на деня. И когато надникна и видя как хоризонтът грезавее от първото пробуждане на зората, той почувствува, че всичко в него се превръща на радост. Сякаш цяла нощ бе чел някаква книга и сега вече я дочиташе, за да я затвори най-после, съвсем разбрана, съвсем прочетена.

Той стана, откачи няколко снопчета билки, отиде в магерницата и като стъкна огъня, постави билките във висящото над пламъците менче.

След като извърши това, той отиде в килията си. Макар и тъй слаба и боязлива да беше светлината на зората, той виждаше всичко наоколо си.

„... Свърши се, свърши се – мислеше той. – Свърши се всичко... Отец Панарет не знае, че бог е навсякъде... Радостта, любовта, разумът, всичко, всичко е в доброто... Там е и разкаянието за направения грях, там е и опрощението... Там... в доброто...“

И грабнат от чудна радост, гаскал Стефан стегна колана през кръста, взе торбичката с книгите си, гългата тояга от ъгъла и отиде в магер-

ницата. Гъста пара излизаше от менчето. Билката беше възвряла и пустила своите церовити сокове. Той изля водата в стомничката и се изправи... Сега? Той ще излезе и ще чака жената долу на пътя... към нивите... Ще чака и когато тя дойде, ще ѝ даде стомничката и всичко ще се свърши...

Не, повече не може! Даскал Стефан чуваше вика на сърцето си, което сега сочеше друг път на опрощението... Чрез доброто към бога... Тоя беше сега най-добрият път... Нито минута повече не биваше да се губи...

Той грабна стомничката и с твърди стъпки потегли към портата.

– Бъди с мен, господи – рече той, като излезе и затвори тежката порта след себе си.

Отвън – седнала на камъка – жената вече чакаше изцелителя на детето ѝ. Тя стана, спусна ръце и се поклони.

– Вземи таз стомничка, сестро – рече гаскал Стефан. – Тук е здравето на твоята дъщеря. Благодарете на бога!... – Жената му грабна ръката, за да я целуне, но той я отдръпна и тръгна.

– Къде отиваш, отче?

Отговор не последва.

И гаскал Стефан пое пътя през гората. Загълма имаше село. Той реши да отиде там и после ще продължи.

И зашепнаха съчки и шумалаци под нозете му, разлюляха клонки дървесата. От всички страни хлуеше ведрина и упоителен горски мирис... Пееха бурени и напрати, пееха клонки и шубраци, навред се носеше отек от волна песен, изтъкана от радост, сила и устрем.

Даскал Стефан крачеше с твърди стъпки, силен и бодър – той не се боеше от нищо. Пред него

се разкриваше животът точно такъв, какъвто го желаше душата му; осиян от една безмерно добра, благославяща ръка и одухотворен от въздишката на една велика душа.

„...Широк е твоят дом, господи, боже мой, и няма край твоята градина. Дай да разкопаем градината, да натопим лехите и да насадим пъстри цветици... И да грейне твоеото слънце, господи, боже мой, та да се разцъфти градината, че и благоухание да се понесе надлъж и нашир из твоя голям дом...“

Така шепнеше гаскал Стефан и се провираше между клоните, които силно отскачаха и съскаха около него... Но в това време, когато се навее, за да провери под един ниско навесен клон, друго малко клонче бутна калимавката му и тя падна.

Той се спря и се вгледа в нея. Така, паднала сред шумата в тъмната сянка, тя приличаше на простреляна черна птица. Даскал Стефан дълго я гледа, мисли нещо и по лицето му от време на време проблягваше сянка...: „Че какво? Всичко може по божията земя“ – прошепна той, като дигна глава. Силите наново рукохна в жилите му...

– Человече – изрече той гласно, – бъди със себе си, това ти стига!... – Той замахна с ръка и тръгна гологлав нагоре из пътеката. Сега къдрите му свободно се развяваха над раменете... – Къде? – попита се Стефан, но не си отговори, защото сърцето му го водеше там, гдето го чакат.

XXIII

Бели твърди косми бяха облазили черепа на Конда. Две угаснали очи гледаха неподвижно напред и устните отдавна бяха престанали да мълвят.

Беше му направено миндерлъче до пармаклъка на чардачето, дето той в хубаво време седеше или лежеше. Кондо беше изгубил и последната своя черта. Той изсъхнал, жълт, прорасъл и мъничък, той приличаше на умиращ пустинник, изплатил и последния си грях... Но една ръка непрекъснато се грижи за него. Заран тя измива лицето, сресва дългите коси на прав път и той става чистичък и тъй прозрачно светъл, като че кръвта се е съвсем превърнала на вода в жилите му.

Той лежеше на миндерлъчето свит на топка, с обърнато към двора лице и спокойно гледеше там...

Всичко си тъй стоеше на мястото, както и по-рано. Теслата беше забита в гредата на съседския стобор, зад портата един в друг стояха двата коша, смокинята и черницата вече оголели, гветите си стоят изправени до стобора... Всичко си беше все такова, каквото беше и по-рано, само есента вече бе успяла да го обгали със своя хладен, приспиващ дъх...

От време на време отнякъде ще долетят гънливата разправия между двата налъма и в двора ще се затързузи Цана. Пиргите ѝ са попадали край ушите и пред лицето, полите ѝ са мокри, ръцете ѝ са кални, дето е бъркала из вадата... Намусена и зла, тя отива сред двора, спира се и се заглежда долу на сундурмата, отдето Тогораки ѝ подхвърляше закачки. И сега тя гледа там, но никога ѝ се не обажда. Вместо весела разправия откъм одаичките на сундурмата се носи упорита и сепната песента на двата стана. През целия ден отпяват становеите и нареждат нишка след нишка.

... И когато не се обажда никога на Цана, тя направя няколко крачки, сега се за нещо весело и запява:

Ние тука, ние тука-а-а-а!
Тилу-телу, тилу-те-е-е-лу-у-у!

Цана е съвсем самичка. По-рано дохождаше Лаки, ала сега вече не се мъркаше. Той усети какво е станало с Конгови и намери, че е по-добре да се не показва в двора им. Само понякога минаваше край портата и се поспирваше. В това време откъм двора запяваха налътмите. Тогава дебелиите устни на Лакия се разтягваха в ленива усмивка и той весело произнасяше:

– Цаче, Цаче, Цаче-е-е-е-е! Цаче парцаче-е-е-е! – и си отминуваше. Косата му пак тъй стърчеше като възбуял чим.

Пуст остана дворът на Конгови. Тук вече жива душа не се отбиваше, макар роднините на Конгови да бяха тъй много. От сутрин до вечер вратата се не отваряше. Но не е ли за Конда тъй по-добре? Той си седеше или лежеше и гледеше как есента шару всичко, на което попада погледът ѝ, как сухите вейки на люляката до комшулука помръдват, по духвани от вятъра, и тъжно проскипват от време на време... И сякаш нещо чудно подшепват те, нещо, което трябваше само Кондо да чуе... Всеки предмет тук беше виден хиляди пъти от Конда и затова бе добил своя душа и своя привычка; свой език...

Така Кондо разбираше какво говори покачената на стената конска подкова или изправеният в ъгъла трион-бичкия. Той знаеше какво мисли смокинята, какво шепнат чимширите, какво искат кошовите до портата... Той всичко знаеше. Всичките тези неща, когато отидат в небесата, ще видят какво прави Апостол и ще разберат, че му е много добре, че е сит, нахранен доволен и предоволен... Защото не струва да се приказват приказки,

без да се знае как прекарва Апостол. А всички ще идат там... Всички един по един ще отидат и ще видят с очите си как прекарва един човек. Има и джендем, има и рай... Тримата царе, дето занесоха даровете на отрочето, и те са там, горе! Всички ще идат и ще видим!... Недейте бърза да хортуват, каквото ви хрумне, а идете и вижте...

...А Кондо, както знае дюшека си и юргана си, тъй добре знае какво прави Апостол горе. Стефан казва на господ бога всичко, а господ бог обича праведните и ги слуша. Казва му Стефан, че Кондо сбърка, плаче и скубе косите си... Казва Кондо на Стефана: „Стефана, кажи на Апостола да викне от небето: „Давам ти, бащи Кондо, прошка“ – тъй да викне и аз ще го чуя... А бог господ казва на Стефана: „Нека Кондо почака... Има още работа.“

О, един бог само знаеше как на Конда не му се живееше. Когато заран дохождаше Конговица да му измие лицето и ръцете, той дигаше към нея плахи молещи очи и съвсем пресипнал, мълвеше:

– Куно?

– Какво, Кондо?

– Хъ мо, хъ мо, Куно, хъ, дано умра ге!

– Я мълчи – съгласяваше го тя, – защо да умреш? Лошо ли ти е при нас?

– Не! Викам, да умра, да умра, викам.

– Няма! Не ги хортуйвай таквиз! – наистина му се сърдеше тя.

– Е, ама то... таквоз наказило... ге ще му излезе краят мо, Куно! Ей нà, и Апостол уж щеше да извика от небето... пък още не се обажда... Щом извика прошка, аз хич, хич няма да се бавя, ами ще вървя... А пък той... хич не се вестява! Кой знае, белки пък има още да се тегли... Де да знаеш? То човек прави едно, ама наказилото е, кажи-речи, хиляда...

Нищо не можеше да осени мисълта, че Апостоловата душа ще се покаже да изрече прошката. Той знаеше, че това тъй ще стане и чак тогаз ще гоиде смъртта... Господ си има енята... Той знае какво прави, знае где ще изпрати смъртта...

Конго живееше в някакъв свят, където всичко е пропито от търпение, мъка и надежда. В душата му влизаха и излизаха образи на светии със светлина около главите, със златошити епитрахили, там се виждаше небето с гъсти бели облаци, виждаше се веселата градина с големия железен пармаклък като конака на мюесарифа, дето живеят праведните и опростените... А отвъд пармаклъка се виждаха дългите дворища на джендема... ей ги казаните, ей ги огнените езици... Там влизаха грешниците, водени от черни опашати и рогати дяволи...

Той виждаше ада такъв, какъвто беше изписан на голямата картина „Ерусалим“, която беше донесъл дядо Нойко от Божигроб.

Тъй Конго живееше в своя свят, разхождаше се из него, диреше нейде да зърне Апостола и все питаше и разпитваше, като поглеждаше му бичкията, му бървата до стобора, му сухите вейки на люляка, или пък се заслушваше в скриптенията на двата стана, които непрекъснато се питаха нещо и също тъй чакаха да гоиде някой...

Денят и нощта се сляха. Конго сън не знаеше... а само грямка, и то колкото да иде до оная пътека, по която се е катерил Апостол...

Той не се мъчеше вече тъй, както по-рано, защото беше дал душата си на бога и чакаше. Той да ѝ намери място! Конго само страдаше, че макар Стефан да моли бога ден и нощ, все пак за душата място още не е намерено.

Денят се започваше с една мисъл и със същата се свършваше.

Долу, в двете стаички, Апостоловица и Конговица, скопчали тела о станове, денонощно работеха. Апостоловица тъчеше кебета, а Конговица – ямурлуци. На сундурмата трите деца на Апостоловица също работеха без почивка. Те намотаваха на мотовилките преждата или я усукваха на калмукани и тъй помагаша с всичките си сили в работата.

Двете жени само вечер намираха време да разменят думи. Понесли мъките от тежките прежежия, те бяха си подали ръце, за да се борят със злочестините, които нямаха край, и да ги побеждават.

А Конго гаснеше в ръцете им. Те бяха забравили какво е извършил той и с общи сили се мъчеха да подслаждат малкото му останали дни. Не им оставаха време нито да страдат от самотата си, нито да мислят за нещо друго извън дома. Те изработваха чуждата работа и я предаваха на караманлиите и така припечелваха пари за зимнина.

Понякога, когато Конговица се заглеждаше през прозорчето и погледът ѝ попадеше на смокинята, от гърдите ѝ се откъсваше сподавена тежка въздишка... Тя виждаше как една силна жилеста ръка посяга, откача от клона гиздав седефлия саз и пръстите му заиграват по тънките опънати жици. И в душата ѝ се понасяше оня познат макам, който караше да се налеят по съседските стобори много уши, да затупкат много сърца и да слушат как пее хаджи Пени:

Бир гимим вар, салъвергим енгене,
Базиргялар емза бурур денгене...

Гледаше Кондовица, подхванала брада с ръка, и виждаше как из двора се мярка Йотето с вирната глава и с оная хубост и гордост, с която жените стават само болярки...

...И ей на, че ги няма вече... запустяха стаите, запустя дворът, запустяха душите... всичко запустя! Само Цана се мярка насам-нататък – раздърпана, изцапана, позапре се и сърдито извика нещо – сякаш куче на прокоба извие...

И пак заскриптяваха станове, соваките се втурваха всред нишките, все тъй пъргави и весели, и часовете течеха незнайни, нечувани и невидени...

Един ден стана нещо, което промени живота в моя дом...

И сякаш някаква велика, благодатна ръка го внесе тая промяна.

Една вехта разклопана каруца, впрегната в две бели катани, препускаше откъм Едирне по прашния път между Ескидаа и Енджекьой. В каруцата лежеше по гръб един изпит човек с чорлави коси и посивели мустаци. Така жълт и сух, с притворени, дълбоко хлътнали очи, той би минал за мъртвец, ако очите му не се отваряха от време на време, за да погледнат към небето и пак да се затворят... На предната част на каруцата седеше стар жилав чалмалия турчин каруцар с кръгла сива брада и подрязани мустаци. Той добре познаваше кираджийството и знаеше какви трудности го очакват из пътя, но неговия кираджия съвсем не беше за път, та заради него трябваше да спира по селата, да ношува или дълго да почива и пак да поема към Балкана.

Повече от два месеца болникът се бори с живота си. Дохождаха минути, когато животът почти угасваше, ала скоро след това пак започваше да мъждука... очите на болния се отваряха и той виждаше над главата си милостиво сърце на възстара жена. И като се откъсваше от забравата, той си спомняше где се намира, мъчеше се да се усмихне, но прилепналите о костта бузи не мръдваха.

„...Ще си платя... скъпо и прескъпо ще платя, щом оздравея“ – си помисляше той, готов да се просълзи от мъка, заедно е толкоз слаб, че не може поне да благодари за добротата, която го заобикаля...

Преди около два месеца в едирненския затвор беше повикан стар доктор-турчин да види неколцина затворници, тежко заболели. В една мръсна стая той намери – легнал на голата земя – умиращ българин затворник. Прегледа го, поговори тихо с хапусчията и каза:

– Добре ще бъде да не умира в затвора никою. През нощта две запитиета натовариха болния в една кола и го изкараха отвъд града край Марица. Като стигнаха стария мост, те го сложиха на земята и започнаха да си говорят за нещо, което ги много отрудняваше.

Беше нощ, та не можеше нищо да се види, пък и денем да беше, би ли видял нещо болният? Той усещаше какво става с него, но не можеше да проговори, а само чакаше запитиетата да го убият... Но след като дълго си говореха, единият от запитиетата ритна болния по гърба и като гръпна другаря си за ръкава, хвърли се в каруцата. Хвърли се и другият и колелата загърмяха из мрачината.

Заръмя ситен гъжд. Мостът беше близо, но болният нямаше сили да отиде и се подслони под него. Той се сви на земята и затаи гъх... Дъждът

засили, а по-после ливна като из вейро. Пламналият в огън болник беше облян до костите, но с него ставаше нещо, което правеше мъките му по-леки: той губеше свъст и тъй дълго прекарваше в забрава. Когато дохождаше на себе си, усещаше се легнал в кал и вода, но скоро пак изгубваше свъст... Призори той се окопоти, отвори очи и се видя потънал в черна рядка кал. Какво да се прави сега? Цялата снага го болеше, главата му тежеше като олово, нозете и ръцете му се бяха схванали. Той се сети, че заптиетата пак могат да гойдат и да го хвърлят в реката... И колко голяма трябва да е била жаждата му за живот, че и сега, когато прекара такава черна и страшна нощ, той пак не искаше да умре... „Дано... дано не гойдат, боженце!... — се молеше той... — Дано не гойдат!...“

Но до ушите му достигна шум от колела и малко след туй към него изгърмя каруца. Той се вгледа и видя в каруцата само един човек — каруцаря.

— Божи човече — извика болният. — Чакай! Каруцата спря. Каруцарят имаше на главата си стар овчи калпак и това зарадва болния.

— Християнин ли си?

Страшното, потънало в кал лице уплаши каруцаря.

— Християнин... българин съм!

— Прибери ме, християнино — промълви през бликнали сълзи болният, — и аз съм българин...

— Ами как да те прибера? Де да знам какъв си, що си?

— Българин съм... За права бога лежах в зангана и ме изхвърлиха оттатък...

— Видя ли? Че как да те прибера такъв?

— Моля ти се, прибери ме! Бог вижда, той няма да остави добрината ти току-тъй... Па и аз...

Не съм беден човек, ще ти платя и наплатя, само ме прибери!

Човекът се замисли. По твърдото четинесто лице личеше госага.

— На ти два гроша, па ме пусни да си вървя.. Не мога да взема такъв човек и туй-то! Де да те гуря? Болен си — не се ли виждаш?

— Нека съм болен бе, брате! Ти се не бой, аз няма да умра, казвам ти, че няма да умра!

Човекът се отрудни още повече. Той мисли, гледа жалното лице на болния, пак мисли, па замахна с ръка и тръгна.

— Чакай бе, българи сме! Бива ли тъй?

— Какво да те правя? — спря пак човекът притеснен. — Отде да знам, че няма да си навлека някоя беля?

— Няма бе, братко, казвам ти, че няма!

— Отде си? Оттука ли си?

— Не съм оттука... Отдалече съм...

— Откъде си?

— От Балкана бе, брате... От Сливен...

— Хм!... — кивна глава човекът. — Пари със себе си имаш ли?

— Богат съм, ама при себе си нямам.

— Щом си от Сливен, трябва как-как да се замъкнеш там... Там имате такъв хекимин, какъвто по света го няма. Ще идеш при него и с ръка ще ти вземе болестта...

Болният трепна.

— Как се казва той?

— Стефан... гаскал Стефан... Човек с божи ръце и божо сърце...

— Ами ти отгде знаеш? — попита той.

— Аз ли? Хе, че нали той съживи и отърва детето ми лани? Умряло, го рече, беше. Научавам се

за гаскал Стефана, натоварвам гетето на кола и право в Сливен... За два дена го изцери този човек! Там иди... Няма какво да ти разправам за него – ти го знаеш по-добре от мене...

Радостта тъй силно обхвана душата на болния, че той можа да събере сили и да се подигне и седне на мястото си. Той страшно се вълнуваше... Очите му пламнаха.

– Че той е брат ми бе, християнино – извика с всичката си сила болният. – Нали Стефан е брат ми? Не знаеш ли? А аз съм Апостол, а другият ми брат е Кондо... на дяда Нойка синове сме...

Тъй Апостол беше издърпан от лапите на смъртта и занесен под покрива на добрия човек... На няколко пъти чакаха Апостола да умре. Той се забравяше, краката и ръцете му често изстиваха, схващаше се и извърещаше очи като мъртвец, ала ще мине ден, два и ще се размърда и ще забълнува... Той виждаше целия свой дом с всичките му хубости, виждаше братята си, приятелите си, разговаряше с тях, викаше ги при себе си... След това се молеше на бога да му отвори очите и пак да види небето и божото слънце...

Най-после една сутрин пред очите му просветна и той се видя заобиколен от непознати добри хора. Като се сети где се намира, той повика човека и със слабия си глас го помоли да пазари каруца и да го натовари за Сливен.

– Там ще оздравея! – шепнеше той... – Сливена ще ме оздрави.

И наистина след петнадесет дена на Апостола още повече просветна. Пазариха каруца, поставиха го вътре и го изпратиха за Сливен.

Но дългият път, грусливата каруца, есенното кишабо, мъгливо време – всичко това протача-

ше пътуването. Те спяха из селата, поемаха пак и пак почиваха, пак потегляха... Край нямаше. Апостол не можеше нито да ходи, нито да седи от слабост, затова лежеше с целия си ръст и така приличаше на смъртник, понесен за погребение.

Но... многото дни и нощи най-после минаха. Един ден Апостол, както лежеше, изведнъж дълбоко задиша и отвори очи... Познат мирис... Нещо познато се усещаше във въздуха... Той подигна глава, огледа се и видя Стара планина пред себе си – голяма, засмяна, цяла светнала с опъстрените от есента гървета... Балканът... Ето ти го Балкана... Близо... Вече е близо Сливена... Иначе не може да бъде...

– Расим ага, Расим ага – извика той с всичката си сила.

Турчинът се обърна, но понеже гласът на Апостола беше много слаб, той наведе ухо.

– Близо ли сме, Расим ага? – попита пак Апостол.

– Близо сме...

– Чул те бог!... Дето ще се рече, аз пак ще видя Сливена, ха?

– Хай-хай! Бог е добър!

– Добър е, Расим ага!... И ти си добър. И някакво чудо започна да се извършва с Апостола.

В полумъртвото госкоро тяло слабо се размърда тънка струя кръв. Ту бавно пълзеше из жилите му и тъничко багреше жълтото лице... Какво ставаше с него? Ето, очите се отваряха без мъка и в гърдите му зазвуча силно опната жица... Какво нещо! Нощта настъпи, премина и утрото дойде. Той вече знаеше где се намира. Сливен беше близо.

Апостол вече не лежеше, а седеше до каруцаря с отпуснат на ритлата гръб. Макар и съвсем слаб и бледен, той гледаше с бодри очи балкански-

те хълмове... На устните му стоеше усмивка, по която играеше светлинка, сякаш в гърдите се запали свещица...

– Расим ага... Расим ага... Още малко път, и ще видим Меча дупка, Гюрчешме, Селището, Хамамбаур, Кушбунар, Айвалъдере... Нашо ще бъде всичко... дето погледът попадне... Расим ага, ех, колко е хубаво в нашата касаба... Сърцето ти да се скъса от радост, като идеш там. И Едирне е хубаво, ала Сливен... Сливен е божия бахча...

Сграбчен от детинска радост, Апостол сочеше с восъчната си ръка на всички страни и устните му непрекъснато бърбореха.

– Хубостите на нашия град ги нийде няма... Дето погледнеш – все хубаво... Хе! Расим ага... Знаеш ли ти какви зиафети съм направил аз на Айвалъдере и на Селището?... Каваците са се огъвали от песни и дайрета... И като се провикна, гласът ми се носи през девет баура в десети... Обичам зиафетите, Расим ага, обичам тъй да си отпусна душата и да се радвам и да пея... Ей нà, четиридесет и петте минах, едва, се казва, крака си от гроба извадих и пак мога... пак мога да се веселя, стига сили да има...

Апостол бутна назад грипавия си фес, напрегна сили и от гърдите му се изтръгна слаб, безпомощен глас:

Радо ле, Рагке ле,
абаджиите гождоха,
за черни аби питаха...
За аби питат, не питат,
за бяла Рага гваж питат...

В това време един от хълмовете беше отминат и каруцата навлезе в равнище. Апостол гизна

очи и като видя накъдрените Сини камъни пред себе си, хлипа и скри лице в лакът...

Не... Той нямаше сили да гледа повече... Човек може и да умре от радост...

И не само че не умря от радост Апостол, а за голяма почуда на Расим ага, когато стигнаха до дома той сам, без ничия помощ, слезе от каруцата. Коленете му приклякваша, силите едва го крепяха, ала все пак гържеше се. Като погледна улицата от двете ѝ страни, той бутна портите и влезе в двора.

Кондовица надникна от вратата, а Апостоловица, която седеше пред нещата, гледеше госта, без да се сети да стане. Как можеха да го познаят, когато пред тях стоеше жив мъртвец?

А Апостол, обтегнал сухи бузи, се хилеше с всичките си зъби, гледеше жена си и в хълтналите му очи пламтеше чуден огън. Той искаше да извика, но нямаше глас, искаше да проговори, никаква дума не му идеше в главата.

Но Апостоловица, която го следи няколко секунди, скочи като луда, извика с всичкия си глас и се втурна към Апостола. Тя го прегърна, притисна го о гърдите си, а той се отпусна с всичката си тежест и изгуби съвест.

Радост... Вукове, плачове...

Апостол, крепен от двете жени, пристъпяше по стълбите, но като се изкачи на чардака, пак припадна.

Апостоловица го положи на другай край на чардака върху дебело дюшечо... Тя цяла трепереше, устните ѝ мълвяха неразбрани думи и ръцете ѝ лакомо гладеха чорлавите сплъстивени коси на болния...

Те не се питаха какво гири тук един умрял и хиляди пъти оплакван човек, те само чувствуваха,

че бог е прострял ръка над техния дом... Че ако досега е тегнела тежка прокоба, сега божията милост вече е дошла... Луда от радост беше Апостоловица... Каквото и да се е случило... сега Апостол е пак при нея... Тя не е вече сама, не е вече наказана... При нея е мъжът ѝ, нейният Апостол... Той сега е като смъртник, но бог ще му помогне... О, всичко... всичко може бог...

— Чакай, чакай, Апостоле... Обърни се насам... — Тъй... Боже, боже!... Колко си... Колко си се изменил! Искаш да седнеш ли?... Ух... Че ти нямай силици... Не виждаш ли, че си още слаб... Апостоле, Апостоле... Бог види колко мъки се мъчихме, колко сълзи изплакахме... Край нямаха, край нямаха нашите злочестини...

Апостол отвори очи, надигна се и през пармакълъците видя сухите клони на смокинята...

— Хе-е-е-е... виж... Смокинята... — замълви смъртнобледен Апостол... — Смокинята...

Кондовица донесе загорещена керемуга и я постави на краката на болния.

Двете жени го гледаха с мокрите си светещи очи и едва сдържаха в гърдите си радостта, на която още не даваха пълна воля.

Като гойде още по-добре на себе си, Апостол полека се надигна и седна. Той се загледа в двора. Очите му жадно се спираха от място на място и устните му беззвучно мълвяха нещо.

— Куно... Куно-о! — се чу синкавият измъчен и треперещ глас на Конда... — Кои гойде мо, Куно!...

Деца на Апостола се разтърчаха, развикаха се, заскачаха на чардака... Те се движеха около стария си чичо и побързаха да разделят радостта си с него, като извикаха на ухото му кой дошъл.

В първата минута той страшно ги изгледа,

после очите му се широко отвориха, веждите се подигнаха нагоре... Той проговори нещо, надигна се и тежко падна на леглото си. Кондо изви глас тъй, като че куче виеше, и от очите му заблিকাха сълзи... Туй-то! Дето ще се рече — часът дошъл... Дошъл, ха?...

... Небесата са вече разтворени, облаците са близо, близо... ей тъй, с ръка човек може да ги улови...

Тъй... Дойдоха облаците, бели и чисти като пяна, сложиха душата на Апостола и се дръпнаха настрана... Хе, какво ти настрана... Те са тука... Навсякъде, навсякъде...

Заедно с облаците растеше и радостта на Конда. В гърдите му ставаше нещо, което за пръв път се случвае с него... Сякаш някой бъркаше с ръка там и бавно пипаше с пръсти душата му... Тъй, тъй... Тя тихичко ще излезе... Кондо няма да види как ще излезе и ще полети към облаците...

Тъй ще стане! Тъй ще стане... нека Апостола душа да гойде и да каже прошката...

... Кажете му да гойде!... Да фръкне и да гойде, защото дълго, много дълго чака Кондо... Той няма да умре, докато не чуе прошката... Хубаво да знаете...

Колкото и да беше болен, той не искаше да се премести в одаята. Той знаеше, че един ден вратата ще се отвори и ще влезе душата на Апостола. Затова лежеше все на чардака с лице, обърнато към портата, макар времето да беше хладно и кушаво... Той ще гледа нататък и ще види как влиза душата, как се приближава и изказва прошката.

Но двамата братя още не се видяха. Гостът трябваше малко да се съвземе. На следния ден след дълга отмора Апостол беше пооживял. Той стана от леглото си. Жена му го хвана под мишницата.

Тя изглеждаше измъчена и стеснена.

– При батя си ли ще идеш?
 – При него... искам да си го видя – рече Апостол загрижен... – Я гледай! Ти мислиш, че не мога да ходя сам ли? Пусни ме да видиш.

Тя пусна Апостола.

– По-добре да се не виждате сега...
 – Бива ли, жено. .. бива ли да не видя батя си? Че нали ми е наместо баща?

Кондовица също се помъчи да спре Апостола, но не успя. Той излезе от стаята си и отиде на чардака при братя си.

Конго, като видя Апостола, понечи да стане. Двете жени се помъчиха да му попречат, но той се понадигна и седна на леглото си. До краката му на миндерлъчето седна Апостол.

Но чудна хладнина покри щастието на двете жени. Те очакваха нещо лошо от тая среща.

– Кажу де! – рече най-после Конго. – Кажу де! – За чудо, гласът му се беше прояснил.

Апостол го гледаше с любов и мълчание.

– Кажу де!

– Какво да кажа, батем! Най-страшното беше да не умра от радост... Ала ето... Слава богу...

– Тъй... Слава богу – отвърна Конго, като продължаваше да гледа братя си вторачено. Устните му бяха изсъхнали и ноздрите му бързо се разтваряха и свиваха. Нещо диво и страшно се излъчваше от погледа му, нещо, което го бе откъснало от земята... Главата му трепереше, гърдите му бързо поемаха.

Но Апостол още не се питаше де води братя му тая болест. Той беше зашеметен от всичко и говореше и изглеждаше тъй, като че блънува и сънува...

– Ти се не бой... батем... Ти няма да умреш!... Ехе! Лесно душа не се дава.

Ужас се изписа на лицето на Конго.

– Тъй ами! Не те оставяме ний да умреш! – повтори Апостол. – Ти ни трябваш! Ей на, и аз съм болен, ама ми се не умира. Ще вирна глава и няма да се сдам! Пък и ти се не сдавай, батем!

Конго извика:

– Не ща! Не ща!... Аз искам да умра! Стига вече...
 – Тъй зер, ще умреш! Ехе, каквото научих за тебе в затвора...

– Научи ли? – промълви Конго сепнато. Едри капки пот изпълниха челото му. – Нали научи? – повтори той с такъв глас, като че е готов да иде вече в огъня...

– Научих и как още! Онзи бати Конго, гето го знаехме уж за нищо некадърен, завъртял такъвз майсторска работа, че мало и голямо се смаяло... Как няма да се науча? Казаха ми много хора! Юшураси въртял, търговия с вълна си въртял... Дето си пофащал, все вървяло... А пък аз... Аз... – Апостол мълкна и виновно загледа братя си. – Аз, батем, те мислех за некадърен и не те оставих да се приближиш до работата ми. Затуй, батем, аз трябва да ти искам прошка.

Лицето на Конго се страшно изкриви, пръстите му замачкаха кебето и от гърлото му се изтръгнаха няколко животински скимтения.

– Недей!... Недей, думам ти! Недей! Проща... О-о-о-о!...

Той скри уши в лакти и зарева.

– Трябва, трябва да ти искам прошка, батем! Толкоз години аз ти гръб давах и не те смятах за нищо, толкоз години ти се луташе като ратай... Защо? Пак аз... аз съм причината... Прости ме!

– Мълчи де! – извика Конго и като погледна жена си, рече: – Кажу му мо, Куно!...

– Няма какво да каже, бате! Ти ще си оздравееш и двамата с тебе ще поемем еднакви грижи за нашия дом. Разпиляхме се, ала не бой се... – Той радостно се ухили и добави: – Не бой се! В огнището има две възленчета... Стига ни... ще подухаме и нов огън ще накладем... Тъй става то, бате! Да не си туря зло сърце и да не хленчим, а да запретнем ръце и наново да започнем да зидим... Тъй бива!... Че как да не зидим? Я гледай какъв хубав дом имаме? Тук под смокинята, пак ще се чуят песни, пак ще забият дайрета и ще екне чардакът...

Кондо не можеше да слуша повече думите на Апостола. Той размаха ръка и загъхано извика:

– Чакай!... Чакай, душо!... Ти си пратен от бога прошка да ми дадеш!... Толкоз време те чакам! Чу ли? Да ми дадеш прошка... и да си уда у дома! Стига вече, стига! Ти си душата на Апостола. Аз ден и нощ молах бога да те изпрати и сега си дошъл... – Той замлъкна, пое дъх и загавен от сълзи, рече: – Душо! Ти добре знаеш кой кого погуби! Дай ми прошка! Не мога да уда без прошка!

– Зезьо – се обърна Апостол към Кондовица. – Какво дума бати?

– Думам... думам... – още по-упорито зарегу Кондо, като набра нови сили. – Думам и знам... Ти си душата... От бога си пратена, душо, прошка да ми дадеш... Давай... давай... давай по-скоро, че не мога вече... – Кондо говореше бързо, челюстта му трепереше като от студ и от очите му бликаше трескава жар... Той страдно загледа братата си и плахо изговори: – Моля ти се, душо, не се бави! – Силите изведнъж го изоставиха и той се отпусна на лакът... – Не мога вече... Хич не мога!... Не щеш ли?... – Кондо още по-плахо изгледа наоколо си и тъй замънка, като че блънуваше: – Дайте, жито, дай-

те за душата... свещ дайте... тамян дайте... Е-е-е-ех, брате, брате, братова душице... Аз те хвърлих в зандана, аз те убих, аз, аз, а-а-а-аз!...

Смаян и объркан, Апостол изгледа двете жени и зачака. След малко глухо рече:

– Той блънува!

– Ах, братченце, душичке! Дай ми прощичца, че бързам... много бързам.

– Не блънува ли, зезьо?

В това време тежки сълзи душеха Кондовица.

– Не блънува, Апостоле – рече тя през сподобен плач. – Дай ми прощичца! Нека сетничко му олекне на душата! Той те вкара в зандана. Когато чухме, че си умрял, тогаз узнахме всичкото. Той мислел, че ще му провалиш парите, и те предал на турците, та тъй те премахнал. Един господ само знае колко изтегли той!... Съсипа се целият дом, че и Стефан за него калугер стана... Сега ей на, не си предава душата, а иска по-напред прошката от тебе!

Кондо не говореше, а само трескаво-вторачено гледаше братата си и страхотна молба се преливаше в очите му. Той стоеше все така облегнат на лакът, но изглеждаше тъй, като че още малко и животът ще го напусне.

Апостол също мълчеше. Думите на Кондовица се забиха като игли в гърдите му и сега душата му тръпнеше от болка... Колко много нещо станало в този дом! Колко страхотии се изредили... Той гледаше брат си и виждаше как смъртна бледност покрива сухите ръце, по които кръстосваха коравели жили... Носът беше вече източен, горната устна се сви нагоре и се показа гвата му горни зъба... Но все още гледаше братата си. Огънят в погледа не гаснеше...

– Кажу, Апостоле, кажи прошката! Нали виж-

гаш, че без нея той няма да си отиде? Дай му я... Ти си болен, ала все ще оздравееш. И пак ще се затрудиш и ще запрати работата в ръцете ти... Хе, сега силата ти се крие под ноктите, а утре тя ще рукне в цялото си тяло и ти пак ще се засмееш... И пак ще се зарадва сърцето ти, защото всичко твое ще бъде пак твое, а той си отива... оставя ни...

Думите на Конговица разтърсиха тялото на Апостола. Смела искра проблесна в очите му и на устните му се появи доброта и любов...

— Тъй е, зезьо!... Ти си права! Аз сега съм болен и много съм болен, ала ще дойде час и ще разкърша снага... и ще се съвзема, а бати си отива. Той сторил нещо, много лошо нещо сторил, но какво да се прави? Един е, който дава разплатата, а ние, братята, трябва само да си простиме...

Апостол хвана ръката на брата си и през захаени сълзи изрече:

— Братко, простен си от мене! Хиляди пъти ти прощавам!...

Изведнъж тиха усмивка проигра в Конговицте очи. Той се отпусна на леглото, гърхът замря и на безжизненото му лице остана дълбоко отпечатано блаженство.

И никой не заплака. Конговица донесе свещ и запали над главата му, а Апостол отпусна ръка на рамото на жена си и смирено каза:

— Сега вече никому нищо не тежи!...

Тя леко поклати глава... На очите ѝ се пока-
заха сълзи...

XXIV

Затворете стария албум, поставете го на мястото му и тихо излезте от моята стая. Когато всичко заспи, там валякът на живота престава да се върти, а всички ония, които са изгубили дигирите на времето, излизат, налякват край стените и като скриват тъмни лица в сухите си колени, заслушват се в тишината. И тогава отневидело голитат слаби, безпомощни звуци от стар тънкострунен саз... Звук след звук се ронят и в тъмнината започва да се плете наивността на онова, което е било, и величието на онова, което ще бъде... Звук след звук се ронят и наоколо се ниже вечната песен на любовта и страданието, все тъй тъжна, чиста и нежна...

РАЗКАЗИ

НОЩ

Каква хубава нощ! Сякаш никога боеве не са ставали тук, никога не се е чувал оглушителният рев на черните железни чудовища... Пълна, голяма луна облива с мека светлина долини, поляни и гори. Вижда се, като през бледозеленикаво було, наниз от планински гърбици, чиито върхове блещукат посипани с мека, боязлива фосфорна светлина. Долу шосето е пусто; то се показва между двата хребета и подобно на заспало грамадно влечуго неподвижно се простира из долината и се губи далеч в мъглявините на нощта.

Аз дишам дълбоко, вглеждам се с ненаситна жажда в призрачните силуети на природата и чувствавам, че тя още нищо не ми е дала, че всичката тая прелест е нещо недосегаемо и безплатно както сън. Звездите лениво трептят; лунният светлик поглъща тяхното обаяние и те почти гаснат пред нейния блясък...

Колко великолепие носи природата в страниците на писателите, колко съзерцание възбуждат картините на великите майстори, и все пак тя е груга и всяко кътче от нея съдържа по нещо, което те не са могли да видят.

Проточен, непрекъснат звук иде от всички страни... Той е ту оглушително силен, ту слаб, ту за миг изчезва. Странен магически звук, който ми се подчинява готам, че аз мога да го чувам, когато поускам. Не е ли това пулсът на земята, изтъкан

от жуженето на насекомите, от шепота на листата, от непрекъснатия манец на полуизсъхнали тръне или от нежните допирания на цветовете? Или може би това е песента на лятната нощ, когато над поля и гори се развяват копринено-тънки тъмни крила и когато под тях шестува многобройна свита от пеперудокрили деца?... Лек и бодр се носи нощният ветреца, мълви нещо и гали лицето ми с нежността на влюбен паж. Той е тъй добър тая нощ! Неуде откъм скалите се чуват няколко кратки, глухи провиквания на нощна птица – сякаш някой ме моли да се обърна, да чуя някакъв въпрос, неразбран от никого досега. Горкият бухал! И все пак неговата скръб не ме трогва... Във величието на нощта легендите са само красота и аз се заслушвам в тях, защото те са част от богатата симфония, която се носи около мене...

Дъх на влага бавно се повдига от земята. Аз дълбоко поемам няколко пъти и си спомням, че така миришат браздите, когато в тях се забива ралото и обръща черни молози влажна пръст. – „Благородна майка земя“ – прошепвам аз и още, още поемам овлажнени с прясна роса въздух.

Но току до мене някой шумно изхърква. Аз плахо снупам поглед. Пред мен се простира дълъг окоп, в който тихо спят морни войници. Ах, да! Аз съм часови, на рамото ми е окачена пушка и очите ми бързо и остро се впиват към юг...

И за един миг тихата песен на нощта заглъхва тъй, както изчезва последното видение на довършен сън... Някаква от невидяло дошла твърдина обхваща всичко, до което се докосва погледът ми и аз чувствавам, че с тия планини, долини и могили става нещо жестоко... Малко по малко външният им живот загасва и те се превръщат на мър-

тва декорация, за която се крият чугунени гърла и безбройно много железни очи. Аз виждам как са наредени тия очи, виждам как бледозеленикавият светлик на луната открива техния блясък и там се топят хиляди клетви на скърбящи майки.

Душата ми студене. Целият живот на нощта се отразява сега там върху огледално гладък лед, образуван от безжизнените тела на ония добродетели, които не наказват и прощават – ония чувства, в които животът е само любов и красота...

Вятърът е прекалено хладен, тишината нервно мълчалива... Всичко около мене изглежда заслушано и занемало, като че още малко, и ще дойде нещо, което тъй често дохожда и все пак е тъй противно и грозно.

И едва сега аз забелязах оглозганата от снаряди гора близо срещу нашите окопи. Като че за един миг тя изникна от земята, сякаш за да попълни студената декорация от занемели, настръхнали картини. По склона в безрега стърчат стебла и гънери и между тях прозира далечината като през голи ребра на грамаден скелет. Капризът на случая им е оставил само по едно или две клончета с по няколко групави листчета. Така те приличат на изпосталели от мъка хора, безпомощно протегнали ръце на разни страни. Колкото по-дълго се вирам в тях, толкова по-бързо те оживяват. И ето, протегнатите им ръце се движат, като да зоват някого, пръстите треперят и оттам се носи някакъв шум, приличен на писък, идещ в хор.

– Ау-ау-ау... – се оплакват осиротелите вейки; далечните тътнежи, които се чуват от време на време, се мъчат да погълнат техния безпомощен стон...

И чудно! Моето сърце за един миг изчезва от

гърдите ми ... Спокойната красота, която ме окръжаваше госкоро, ми се вижда безплътна като спомен и чужда, и мъртва, като лошо рисувана картина. Сякаш ръка на магьосник превръща моите влюбени в природата очи в две зинали дупки, които се взират напред, готови да изблюват порой от горяща лава ... Аз не мразя, не любя, но трескаво живея с това, което ми предстои да върша тук. То е независимо от всички чувства, с които живеят хората – вън от всички добродетели, които се тулят в галечните тъмни кътчета на душата. И нищо чудно няма в това. Сякаш така е било през целия ми живот: родил съм се с напрегнати мускули, с очи, които гледат едновременно на всички страни.

Те спокойно спят в окопа и аз ги виждам как са се свили в шинелите си – тихи унесени и мирни. В техните сънища има нещо, което им напомня за някакъв живот, прекъснат някога, но това е сън, то е единственото време в живота им, когато душата гири да си почине...когато тя спи.

Така и аз си спомням сега за своя дом и за свои близки, за всичко онова, което съм оставил в пределите на своето спокойно минало ... Там има тишина, любов, милувки и много нежност... Там е наведената стряха на моята къщурка, моята баба столетница – сегяща на огъра със стисната кърпичка в ръце... Там са те, които мислят ден и нощ за мен, но всичко това ми се вижда тъй капризно и хлъзгаво, щото не мога да го задържа във въображението си... Аз съм груг намирам се в онова царство, дето се преплитат жестокостта с рицарството, дето майката е друга, любовницата също груга, бяновете също така груги...Егничкото, което желая и аз в всички ние – да прехвърлим склона, за да дойде пак

рег за почивка. Тя е тъй скъпа, че ме кара да забравиш ужаса от кървавите сражения...

Съмва се. Млечнобяла мъгла се стеле в погножията на планините. Отвред хлуе богра, осветителна влага. Ята от птички прехвърчат над главата ми и пеят химните на зората. Сутринни тръпки лаят по снагата ми и тя потреперва, като че чужди, хладни пръсти се докосват до нея.

Още малко и те ще се пробудят... Ще се раздвижат вдървени вратове, ще запрацят стави и ще се чуят задирки...Още малко и слънцето ще озари техните изпечени лица... И чугунените гърла, скрити зад красиво изрязаните декорации, ще проточат вратове и ще забълват опустошителен огън.

Война! Краят на всяко сражение е начало на ново, може би още по-упорито!

ПОБЕДА

384

ДОБРИ НЕМИРОВ

Имах щастието да вкуся от най-тънкия, най-финия ужас на войната; в борбата си със смъртта понесох твърде много тревоги, за да мога тъй хладно да беседвам сега за нея, но това, което се случи тогава, не беше нито страх, нито ужас – то носеше оная буря, която превръща мозъка в развалини и сърцето в къс трептящо месо, сграбчено от хищната лапа на неукротим звяр.

То беше минутата, когато в разгара на най-лютия артилерийски гвубой пред мене падна неприятелска граната. Дигна се грамаден облак от пръст и камъни и аз се повалих. Тогава дойде изпитанието. Ранен не бях, но де остана моята рота? Ужасен, аз се впуснах в бяг и усещах как животът ми се руши, как нещо лопи душата ми на части. Отде дойде това свръхчовешко страдание? В тая минута цялата ми родина, целият свят се побираше само в една-едничка дума – „рота“. Бурна, до безумие мъчителна стихия ме люлееше и аз усещах, че падам в някаква тъмна, безгънна пропаст.

Може би аз свързах падането на гранатата с мисълта за едно съдбоносно поражение над България, може би съзнанието ми се спря на най-ужасната мисъл – погром над всичките ни идеали... Не знам, аз тичах с всичката си сила, падах, ставах пак, оглеждах се с такъв ужас, като че земята се люлее, за да се откъсне и полети в пространството.

И после животът ми се превърна в дълъг сън, който се прекъсваше, за да ми спомня за моята изгубена рота...

Първия път очите ми се спряха върху черните пръчки на един креват, после видях полуотворена врата и една котка, която си точеше ноктите о прага. Дълго гледах котката, шарките по опашката ѝ и едното ѝ ухо, което се мърдаше тъй странно, че трябваше да се усмихна. В това време до мене се приближи възниска фигура на човек с посивели погрозани мустаци, плешива глава и златни очила. Той се ухили и попита нещо. В отговор аз тихо произнесох! – Рота...

Той отпусна ръка на рамото ми и с висок глас повтори думите си, но те бяха чужди за мене. Аз наведох глава, после усетих, че ръката му твърде силно натиска рамото ми. Когато се взгледах в очите му, видях, че от тях излиза дим... Аз скочих, и онова страдание, което познавах вече и порите на тялото ми наново избухна в гърдите.

– Рота! Рота! – завиках аз и чувствах, че тя ми трябва, че моят живот има нужда не от хляба, не от водата или от въздуха, а от нея, само от нея...

И може би пак заспах, защото не виждах нито котката, нито плешивата глава на човека, нито железните пръчки на кревата. Само от време на време, като хладно подухване на есенен сутриник, в душата ми се промъкваше тъпа болка, която трептеше там дълго и сякаш щипеше с нокти върха на сърцето ми.

И после дохождаха ми гости. Те ми причиняваха тъга, която внасяше приятно спокойствие в

385

БЕДНИЯТ ЛУКА

живота ми. Аз обичах да усещам жал, защото тя уталожваше мъчителната буря.

Много ли се бе изминало така, в сън, или само един миг, не можех да разбера. Всичките дни и часове си приличаха един на друг, като очите на многоглаво чудовище и носеха една и съща мъка, един и същи сън...

Но гоиде човекът с очилата. Той имаше хубава усмивка и очи на баща.

– Кажу, Страшимире, как се усещаш гнес?

Аз скочих. Чудно беше това, че той ми говореше с гуми твърде много познати.

– Рота – отвърнах аз.

Той мръдна мустак.

– Добре, добре! Стига вече с твоята рота, кажи ми нещо друго.

– Рота... – повторих аз и усетих, че ми е много тъжно.

– Ти се помъчи да ми кажеш нещо друго. Колко то за ротата, ти ще видиш, че ние сме я намерили.

Но в тия гуми нямаше никакъв смисъл. Аз изпитвах пустотата на заклетия самотник, преживях чувството на човек, загубил душата си.

Той дълго ми приказва, и когато тръгна да си отива, ухилен до уши каза:

– Ти потърни още малко...

Той ме водеше под ръка и ми мърмореше:

– Стъпи сега тука – казваше той, – влез във

вагона. Ха така. Не се заглеждай, да не се спънеш. Сегни и не се бой, аз съм с тебе.

Той каза: „Аз съм с тебе“ ... В тия гуми прозвуча нещо толкова приятно, че аз се усмихнах.

Нещо зафуча и ние се понесохме. Ала гумите му не изчезваха от главата ми. – „Аз съм с тебе“, „аз съм с тебе“ – шепнеше нещо на ухото ми и всичкия шум и трясък, който се носеше наоколо, като че повтаряше тия гуми...

Наведох се към него и казах:

– Рота!

– Добре, добре – отвърна той, като сбърчи вежди.

Аз пак се наведох и казах:

– Страшимир... рота... всичко! – Стори ми се, че казах точно това, което желаех.

Той бързо вдигна глава и ме загледа с удивление и радост.

– Всичко? – попита той.

– Всичко – повторих аз.

– Тъй, тъй. – Той се смееше с глас.

И тук се свърши моето безпътие. На една поляна аз видях много войници, които бяха насядали около мене и ми говореха нещо. Моят приятел ме гърпаше за ръкава, показваше ми с пръст ту единия, ту другия, ту третия, викаше с всичката си сила, но аз се усещах твърде много смутен. Защо става всичко това? За какво ми са тия войници, които ме гледаха тъй упорито?

Звуци на кавал се понесоха отнякъде. Аз се заслушах. Колко нежност и успокоение разнасяха тия звуци!

И заредиха се една през друга по-чудни и по-забавни картини. Един играеше, друг се провикваше, трети пляскаше с ръце. Видях един зараснал

знак от рана, един червен пояс с жълти краища, едно лице, което ме накара да видя, че имам ботуши на нозете си, и един глас тъй познат, като че го вчерта само него съм чувал. Дълго гледах чудните картини. В тях виждах нещо любопитно, нещо, което се мъчеше да открихне заключената желязна врата в главата ми и да пусне на воля отдавна затвореното там птиче.

Аз гледах с упоение и чувствавах, че влага покрива очите ми. И всред тая бъркотия от виковете, смях, звуци и игри аз се заслушах в някаква песен. Вълнение ме обгърна. Тая песен разведряше помрачението, що тегнеше над очите ми, и напомняше нещо познато, мое, отдавна загубено...

Ясен и чист глас редеше песента, трептеше с една тиха, галеща нежност, милваше грапавите стени на сърцето ми и говореше, говореше... Тук се чуваха нежните слова на миналото, на онова, което се крие в съзвизието, в тихия плач, в покоя, дето се пазят далечните, покрити с праха на времето спомени.

Малко по малко аз познах нашите народни песни. Ония хубави, протяжни песни, пълни с тъгата и страданието на нашите бащи и деди, хубавите песни, които сме чували от майките си, песните, що са родили нашата любов към хубавия бащин край!...

Запя друг глас. Аз се заслушах с притаен дъх. Той беше чист като кристал и ясен като утринно небе, когато си отиват и последните звезди.

„О, не пей, славеи мой
Сутрин рано прег зори...“

За един миг, прег очите ми като че огря бо-

жествено сияние. Аз слушах песента, която някога ми пееше моята майка... О, Господи, спях ли досега, че нито веднаж не си я спомних? А де е майка ми? Какво става с нея? Когато очите ми паднаха върху певица, аз извиках от изненада. Това беше брат ми, който пеейки, радостно се хилеше насреща ми.

Със съзвизи на очи аз се хвърлих в прегръдките му.

* * *

— И сега — казваше докторът, като смучеше от цигарата с едно безгранично удоволствие, — сега, след като намерихте ротата си, предстои ви да се поразделите от нея за един месец. Ще ви дам отпуск да си починете. Болестта, която прекарахте заради ротата, ви умори твърде много. Сега вземете тая тетрадка. Вие обичате да пишете. Напишете нещо от бележките, които съм си държал за вас.

Аз целунах ръката на човека с хубавите очи на баща и прошепнах:

— Благодаря ви, докторе!

Бурята утихна. Много гървета в гората са изпочупени, други оголени, трети съвсем изтръгнати от земята. Между групавите клони се вижда изцъкленото небе, по което още плуват пръснати в безрега тъмносиви облаци. Мирише на влага и мъзга от обелените стебла на гърветата. Аз бавно се движа по склона. След като изпълних поръчката го полка, реших да обиколя скалите и да видя какво е могла да направи още бурята. Всичко наоколо е смутено и уморено – гората още не може да си отгърне. Грохналите към земята клони напомнят бръчки по унило старческо чело. Аз се движа по налягалите пресни още тела на изпочупени бурени и усещам техния горчив мирис.

И все пак животът в това грамадно, измъчено от борбата тяло е буден. Аз чувствавам как бавно той се отърсва, как живителните сокове си пробиват път в нагърчените от напрежение жили и в широките буйни гърди бързо се разбуждат затаени сили.

Пурпурното сияние на залязващото слънце ярко се отразява в скалите и гърветата. Аз с жажда се взирам в тая усмивка на слънцето. Оттам като че идат вече първите нотки от тържествения напев на жизнерадостта. От дълбочините на земята се поема мелодия, изтъкана от смях и нова сила, и се понася над равнини, долини и скали...

И в тия минути на радост, когато щастли-

вата ръка на бога шеметно залюлява цялата пееща природа, пред мен иззад шубрака нечаяно изпъква непознат човек. Това е тънък, сух английски войник с жълто небръснато лице и чорлави червени коси. Аз се спирам и вторачвам поглед в него. Но какво гури той тука? Как се е промъкнал през нашите линии? И чудно? Той не се смуцава, нито пък се готви да бяга. Неговото спокойствие и моя тъп поглед навяват студенина.

Аз го питам на френски какво гури тука, но той не ми отговаря нищо, а само подига вежди, заглежда се в главата ми и се изкусква. Той направя още една крачка и застава пред мене. И като гопира показалеца си го средното копче на шинела ми, кимва с глава и някак тайнствено ми прошепва нещо на родния си език.

Питам го знае ли френски, а в отговор той показва гланта си и започва да гадае върху нея, като повишава глас, който скоро се превръща на вик.

Ауг? Безсмисленият му поглед, който ту възпламва, ту бързо потъмнява, изсъхналите почернели устни, тия бързи, нервни стискания на челюстите и непрестанната игра на пръстите на лъвата му ръка разкриват загадката.

Той за миг забравя, че се намира при човек, и спокойно се заглежда в стеблото на близкото гърво, като че се мъчи да си спомни нещо.

След дълго мълчание аз му се обаждам. Той се обръща към мене и се учудва, после поклаща глава, като че се сеца кой съм, и наново се заглежда в копчето на шинела ми. Странно съжаление се изписва на лицето му. Сякаш това копче е негово, сякаш насила е грабнато от сърцето му... Колко спомени!... Как му е името? Джордж? Джордж знае! – Много знае! Подигнатите му вежди говорят, че има

рудници някъде из Америка и че сам той е кандидат за нещо, което друг път ще каже. Той пак се изкусква и започва да кърши мръсци, измършавели пръсти. Да, защото не е лесно да си император и да се криеш под маската на фабричен работник ...

Джордж се заглежда във върха на обувката си и произнася едно име, след това прехваща долна устна и свива клепки, като да пресмята нещо: – Две хиляди неща и още пет хиляди неща – значи, всичко седем хиляди! И тъй – ококорва се той, – седем хиляди дървета могат да образуват една солидна гора. Нали?

Той пак се изкусква, хваща ме за ръката и показва към планината, след това се навежда и ми шепне нещо, без да сменя протегнатата ръка. Джордж може би ме уверява, че това е вулкан. Не, Джордж е уверен, че цялата планина е сребърна, но че никой не знае това.

Става ми жално за Джорджа, но скоро ми минава. Че ако той е вече станал император, ако притежава мечтаните някога богатства, нима това не показва, че е щастлив?

Като навежда глава и вторачва през вежди тъпия си поглед към мене, аз разбирам, че всичко трябва да гържи в тайна. Той отпуща с горда благосклонност ръка на рамото ми и ме уверява, че съм спасен. Присъдата или съдбата ще бъдат унищожени: аз ще тържествувам. Само...всичко тук да остане.

Но защо просиява така изведнаж лицето на Джорджа? Радост, любов и дълбока скръб заиграват в очите му. Може би Джордж ще ми каже нещо чудно? Той премигава, въздъхва тежко и ми направя знак с ръка да почакам. И изважда той от пазвата си нещо, обвито в мръсно парче от вестник; устата му бръщолевят нещо и тъжната усмивка непрекъс-

нато трепти на устните му. И сухите ръце бавно започват да отгъват вестника. Вие мислите, че това е мармелада на Том, за когото бяха хвърлили тежко обвинение върху Джорджа? Но Джордж никога нищо не е открадвал...

Лицето му пак просиява и тоя път с чуден блясък! Джордж става дори хубав с тоя израз на човек, в чието сърце блика безкрайно дълбока любов.

Вестникът пада и аз виждам в ръката му малко портретче. Джордж се усмихва, очите му блещукат. Той ме поглежда и тихо произнася: „Чарли.“

Аз надниквам и виждам портрета на тригодишно дете с буйна руса коса и весела, жизнерадостна усмивка. И тъй болка сграбчва сърцето ми. Джордж се отдава на съзерцание. Той забравя, че съм при него, и дълго се вглежда в главицата, която безброй пъти е гледал и все му се е струвало, че още не я е видял, както трябва...

– Чарли! – повтаря той и показва към скалата, след туй към дърветата, към птичките, към листата, към цветицата и все повтаря: –

– Чарли! Чарли! Чарли!...

– Но где е Чарли? – питам аз на френски. И също тъй на френски Джордж ми отговаря:

– Далеч, далеч, далеч... много далеч, хиляди мили далеч...

Но той бързо се озърта и скрива портрета.

Колко е часът? Джордж трябва да отиде в департамента си! За бога, колко е часът?

А аз чувам как дърветата, птичките, листата и цветицата някак протяжно повтарят:

– Далеч, далеч, далеч...

Стои Рангел всред стаята тъй прав и бодър, като че никога не бе боледувал... Защо не? Нали му направиха операция? От една седмица насам той от ген на ген е все по-добре. Наустина, тежко му е още и мъчно се поема въздухът, ала какво да се прави? Тежка беше болестта, лесно не може човек да се отърве от нея.

Около Рангела, също прави, стояха студентите и го гледаха тъй сурово и студено, като че ей сега биха го насили, ако това е нужно за науката.

Отстрана седи професор Горинев и гледа болника със сурова съсредоточеност.

— Е? Сега как си, ха?

— Добре съм, господин докторе.

— Боли ли те някъде?

— Боли ме ей тука, ама нищо... Жив човек без болка бива ли?

— Гдето ще се рече, сега ти е леко, ха?

— Днес ми е много леко — рече Рангел, разтегли бели устни в някаква усмивка.

Студентката Клавдия Милкова потърси глава и прошепна на другарката си:

— Фу! Толкоз пък да се отслабне, бива ли?

Вярно, че Рангел се беше превърнал на вейка. Кожата му беше залепнала о костите и очите, дълбоко хлътнали в черепа, гледаха със странен блясък.

— Значи, ти е леко, ха?

— Леко, господин докторе.

— Тъй, разбира се ... Сега, Симеонов, покажете галака. — Симеонов, здраво, пъргабо момче, мушна едра лапа под ребрата, без да си дава сметка, ще го заболи ли, или не. Симеонов каза нещо, което професорът допълни.

Така бяха запитани почти всички студенти по нещо и след това професорът застана до болния и започна да обяснява. Той чертаеше с нокът по сухото тяло, чукаше по рязко очертаните ребра, след това рисувахе с тебешир по черната гръска, от което се получаваха груби граскулки, и така нареждаше нещо, види се, много интересно, защото студентите с увлечение слушаха.

Това продължи близо един час. Рангел помоли да му дадат стол да си почине. Той се беше уморил да стои прав и да слуша неразбрани неща.

Професорът продължаваше да разправя, а Рангел оглеждаше студентите един по един. — Какво нещо е науката! Ще се изучат момчетата и ще дават помощ на хората... Ей туй се казва наука...

— Както виждате, господа — продължаваше професорът и потупваше Рангела по рамото, — експресът е помъкнал нашия пациент, за да го отведе в небитието. Само няколко дни!

Рангел рязко се обърна към доктора. Тука имаше нещо, което трябва да се разбере.

— Какво рече, господин докторе?

— Рекох — само няколко дни и ти съвсем ще оздравееш.

Рангел мръдна глава утвърдително, цял просиял от радост.

И след като се увери още веднаж, че е здрав, той излезе от клиниката. Дълъг му се виждаше пътят, тежки бяха нозете му, но на душата му беше светло, чисто, спокойно. Когато каруцата го

помъкна по шосето и пред него се разкриха ливади и ниви, той се прекръсти. С това благодареше на бога и на всички светии за тая голяма радост, която му дадоха – да може още да гледа хубавия божий свят. Пред него се дъстрееше кипната земя със своите червени, сини, жълти и морави накити, а лицето му се обливаше от оня чуден мирис, който му беше познат още от ранно детство. Миришеше на сено, на мащерка, миришеше на пожълтял клас, на зрял плод, на кипнала земя...

Не знаеше Рангел да се радва на живота си! Той се съгеше с приятели, дела водеше със съседите... Зер взели му половин педя от нивата или зле преместили оградата – бог знае какво станало! Дела, свади, побоища, съдилища... Не! Стига! Стига вече! Ще им покаже Рангел как се живее... Всичко с добро, само с добро!...

Рангел не пътуваше с каруца, а сякаш мек бял облак го носеше към село. Очите му шареха на всички страни и всичко беше хубаво като песен...

Той ще си отиде на село и ще почака, горде оздравее, и ще тръгне по ниви и ливади. Ще работи и ще пее... А Бог ще го гледа отгоре и ще наспори от едното хилядо. Бог всякога му е давал и предавал... Проснали се ниви, горде очи гледат – все негов. Спор и берекет от всички страни... Е, наистина не е знаел какво да прави по-рано, защото е нямал очи да гледа добре с тях. Сега вече той има добри очи и далеч, далеч ще гледа. Ще отиде при Недю Стоин, па ще му каже: – На ти, Недю, петстотин... Той ще се почуди... зер кога Рангел е бил такъв добър? На Галювица ще каже: – На тебе, Галювице, давам хилядо. Един ден добро видях от тебе и сега ти го плащам. А на тебе, дядо Лаке, какво да дам? За твоята лъжлива клетва преди го-

дини аз цяла нива изгубих, ала ето, пак ще ти дам. Вземи и ти хилядо!

Хо... ще видят всички, че Рангел не връзва вече парите си в сто възела, ами ги раздава, та да видят хаур и други.

... Ниви, ниви, ниви... Наспорил ги господ. Защо са толкоз богатства? Дай и на другите да живеят!

Сега, когато пред него се разцъфна друг един живот, той виждаше прежния Рангел лош, зъл, корав... Виждаше го груб, жаген за пари и имот. Не! Стига вече! Той ще влезе в селото, ще застане на мегдана пред общината и ще събере селяните.

– Слушайте, хей, хора! – ще им викне Рангел. – Не забравяйте, че има и умираща! Какво е животът? Като облак – плува и отплува. По-добре живеете си в мир и с добром.

Каруцата отминува все по-нагоре. Ето най-после камбанарията, ето ти го и селото... Хо, какво весело селце! Хе там в малки години по ония чуки е викал с все глас и са го слушали чак до реката...

– Митро, Митро ма! – извика той, ала момата, която отминуваше с кобилица през рамо, не се обърна... не го чу. – Митро! Охо, че как ще го чуе, като си е изгубил гласа?

Той спря каруцата на мегдана пред общината. Край зида бяха наклекали селяни и разговаряха.

Когато пред тях се зададе Рангел, те го загледаха учудено и плахо и бавно се изправиха.

– Я гледай... Рангел.

– Той ами... Ха добре си дошел!

– Добре сте намерили! – произнесе Рангел. – Дойдох, братя, да ви кажа... – ала гласът и силите му бяха съвсем изчезнали. Той се озърна, огледа наоколо си... Пристъмня, сякаш изведнъж се мръкна...

И вместо да заговори, той немошно се отпусна край зид. Цветята и овошките загубиха боите си, хората посивяха, небето слезе ниско, ниско над земята...

— Почакай малко, Рангеле — си помисли той, — Ти си още слаб човек. Нека мине още някой ден, че тогаз ...

И все пак в главата му непрекъснато трептяха няколко хубави и светещи като злато думи: „Не забравяйте, братя, че животът е като облака — плува и отминува...“

ПРИЯТЕЛИ

На фирмата му написано Христо К. Хазърбанлиев, а всички го наричат Клеchkата — едно, защото презимето му е Клеchkов и, друго, защото само клечката може да му съперничи по сухота.

И тъй, стои Клеchkата на прага на работилничката си и си подсвирква с уста. Той свири във всичкото време на денонощието — и сутрин, и през деня, и вечер, — а жена му казва, че понякога и насън си подсвирквал. Свири той, когато е весел, когато не е весел, когато е зъл, когато не е зъл — с една дума при всички човешки случаи. И затова сега, макар и главата му да се пука от черни мисли, той пак си свирка. Навик — какво да му правиш? Ето, днес две пари не е взел — вкъщи глад, се казва, на кутийки, ама свирката си гюдюка на воля.

— Добър ден, Клечка! — го поздравява някой.

— Дал бог добро — отвърща Клеchkата навъсено.

— Какво ме гледаш тъй, сякаш имането ти съм изял — го закача познайникът му.

— Гледам те и си мисля — стига да иска бай Григор, може да ми направи днес най-голямото добро.

— Казвай, ще го направя.

— Вземи да умреш, бай Григоре, че да ти направя един ковчег за кеф ... пък и седемдесет вече си минал — стига ти.

— Ха! Я го гледай?

— Ха я! Днес цял ден вися и нито едно сакамо

не се отбива да поръча нещо. Цял граб бе! Как гнес никои не улови да умре, че да направя барем един ковчег! Ей на, дяго Стоил на осемдесет лазарника, баба Мариола на деветдесет и шест, поп Серафим – и той татък... Не щат да умирам и туй то! Е? Ами аз какво да правя? Имам ли жена, имам ли деца – никои не иска да знае.

И като стои така на прага известно време, той претърчава в кръчмичката отсреща. Мушамата, закачена до тезгяфа, е цялата изпълнена с тебеширени чертички – това са версиите на Клеchkата. По тая причина той тихичко, боязливо пристъпва и с една мазна, добродушна усмивка на лицето се изправя пред кръчмаря Ганчо Гюбрев.

– Здрасти, Гюбре!

Гюбрето мълчи. Отпуснал дебели устни, той тършува по тезгяфа и не се обажда. – Здрасти бе, Гюбре! Брей, че обади се бе!

– Какво да се обаждам ... Няма за какво ...

– Обади се! Кажу, както подобава: Мераба ли? Една мастичка? ... Тъй се гости посрещат! Клечка, седни, запоядай! Една ракийца пийваш.

В отговор Гюбрето показва изпълнената мушама на стената.

– Тез, гето си ги изпил, ако сега ги имаш, цяла кръчма можеш да отвориш ...

– Е, какво имаш против? Правя алъш-вериш. Лошо ли ти е?

– А бе алъш правиш, ама вериш не правиш – там е работата. Плати барем малко! От пет месеца грош не съм видял от тебе.

– Хайде, хайде, не опявай, ами донеси шишенцето!

– Не!

– Донеси, ти казвам!

– Не!

Клеchkата купва. .

– Хе-е-е! Няма ли да се появи една епидемия, че да ти взема аз парите, както си знам! И на туй отгоре ще ти направя най-простия ковчег.

– Добре, добре – все тъй намусен зубри Гюбрето. – Има да почакаш!

– Да почакам ли? Я се виж бе! На пръст мирисеш! Една ефлоренция ти е джермето.

– Добре, добре, почакай!

Гюбрето и Клеchkата развиха една госта голяма разправия. Работата стигна до дигане на стол и изхвърляне от кръчмата.

Клеchkата си влезе в дюгеноа цял треперещ от гняв.

– Аз ще ти взема мярката – почакай малко! – се заканваше той, като риташе каквото му падне в пътя.

Тъй и стана. Както всяка есен, така и сега градчето пламна от инфлуенца, и то твърде злокачествена. Клеchkата се зарадва и запотрива ръце. Най-после ще направи и той някоя пара. Ето, поп Кръстан от сутрин до вечер развява кадилницата из улиците, двамата доктори се убиха да лекуват болните, а аптекарят вече похарчи цял сандък с аспирин. Всичко тръгна, както трябва – едни заболяваха, други оздравяха, трети умираха, а Клеchkата размахваше ренгето и весело си подсвиркваше.

Но... заболя не Гюбрето, а Клеchkата. Тръшна се на леглото като сноп. Разтъривки, аспирини, чайове – нищо не помага. Ще се стопи от мъка. Дюкянтът се затвори тамам сега – в разгара на работата. Разбира се – без ковчези не можеше. Хората тръгнаха да купуват от съседния град.

– Ах, ах, ах! – си скубеше Клеchkата косата, като виждаше, че не може да се мръдне от слабост и болки. А парите се свършиха. В къщи студено, няма и хляб за децата.

Лежи Клеchkата цял потънал в скърби и в същото време устните му нареждат една такава тънка песенчица, че сам щурецът да му завижда.

На четвъртия ден стана едно чудо. Вратата се отвори и при него влезе Гюбрето. Клеchkата се поразмърда. Той се приготви да отрупа госта си с псувни, но ядът му изведнаж изчезна и вместо него на четинясалото му лице изплува – като от гъста тиня – нежна приятелска усмивка.

– Добре си дошел, Гюбре!

Гюбрето застана всред стаята, погледна болния си съсед и намусен, както всякога, прозубри:

– Нали нямаш пари?

– Имам, ама в банката, пък... не ща сега да вадя.

– Кажу, имаш ли?

– А бе не видиш ли, че в стаята водата замръзнала?

Той бръкна в джеба си и дълго тършува там нещо, после извади една шепа дребни пари и ги сложи на столчето.

– На ти, да се цериш.

– Ха! – извика Клеchkата и се задави от изненада, закашля се, след това цял се раздруса от смях.

– Разбирам, Гюбре! Ти си викаш: този побратим за едната хубост ще улови да умре, ами чакай да му помогна да оздравее, че да си плати дълга. Тъй ли е?

– Тъй.

– Слушай, Гюбре – извика Клеchkата, луг от радост. – В тебе гуша има! Душа и половина!

Гюбрето, който не обичаше нежни приказки, побърза да го пресече:

– Хайде, хайде, гуша! Красавици! Оздравявай там, че да се разплатиш.

Клеchkата се тъй оживи, че се надигна като здрав и богро седна на леглото си.

– Ех, братко, всичко добре, ами защо не вземеш да ме пребиеш? – И като размаха глава със страдалческо изражение, почти през плач рече: – Гледай бе, гледай бе, гушо, мрат като мухи. Сума ковчези можех да направя. А пък сега? То добре, ами ще вземе да се домъкне някой гангалак отвън, че той да прави ковчези... Кажу ми, как се гъта тъй нещо?

– Уредих аз тая работа. Завчера в празната барака отсреща се настану едн и започна да прави сандъци.

– Ха! – стресна се сразеният Клечка. – Видя ли?

– Ама уредих всичко. Снощи извадих тезгяфа от бараката и го търкулнах от баура. Стана на парчета.

Клеchkата скочи от кревата и се разскача от смях.

– Гюбре! Ангелска гушо! Истински приятел си – извика Клеchkата, като посегна да вземе ръката му, но Гюбрето я скри отзад.

– Хайде, хайде, ангелска ... красавици! И като отвори вратата, погледна приятеля си с една почти невидима усмивка и излезе:

– Слушай, гушо ... Гюбре! ... Извинявай за всичко!

* * *

Три дни след това Клечката, цял потънал в талаш, работеше в дюкяна си с голямо усърдие.

– Как върви работата? – му подвиква отсреща Гюбрето.

– Много хубавичко – отвърща весело Клечката. – Дай боже още мъничко да продължи ефлоренцията, че и аз да видя малко фидица.

– Добре, добре, само мушамата да не забравиш – му отвърща Гюбрето и лапва филийка кисела краставичка.

СЕНКИ

– Где е дядо Митю?

– Ей го хи, зад къщата.

– Какво прави там?

– Какво ще прави – се-е-е-еги си!

Тоя отговор на баба Митювица беше най-верният за дядо Митю. Той, наистина, си се-е-е-еги. Това провлечено е показва колко е провлечен въобще целият му живот. Сигнал по турски под стряхата върху стара чертица, той мълчи, пуши и от време на време замахва с косматата си лапа да пъди мухите. Привечер мухите го напушаха и дохождаше ред до комарите, но от тях не се боеше. Колкото и да бяха люти, жилото им не хващаше дядо Митя.

– Я гледай, какво те кацат комарите. Изпъди ги де! – му подвикне някой.

– Какви комари? Не ги ли видиш? Щом ме ухапне комар, тозчас умира. Кръвта ми е отровна.

Някога, в турско, един бейски син му бе казал, че ще му изпие кръвчицата.

– Само една капчица да изпиеш, и ще гибергясаш – му отвърна Митю. – Трябва да знаеш, че комар, като ме ухапне, и умира.

Всичко, което се мяркаше пред очите на дядо Митя, все му донасяше по някой спомен от миналото. Та освен комарите, имаше много неща, които му показваха, че годините му са не по-малко от осемдесет и пет и че са препълнени с преживелици. Облечен в дебели потури, открил космати

гърди, той седи и гледа как хвърчат часовете.

– Марино-о-о! – извиква той.

Жена му, баба Митювица, не се обажда. Тя или е пред портата с хурка, или е отишла под бряст да навива преждата на Лалювица; или тича да занесе току-що набраното окрелче, за да вържат с него гушата на Куниното дете, или е отишла хи там, на Бузалъка, да гури козата си Тя е навсякъде и никъде. Казва се „никъде“, защото я няма само когато я гури дяго Митю.

– Марино ма-а-а, дяволите да те вземат!

Вместо нея довтасва кучето, близва ръката на стария си господар и ляга до коляното му.

И когато дяго Митю престава да я гури, тя току изпъкне отнякъде. Суха, пъргава, без вежди, без клепки, с разорано лице, тя погрупва като коза и застава пред него.

– Какво? Какво бре! Викнал, та махалата събрал.

– Кой ден сме днес ма, Марино?

– Кой? Не знаеш ли? Петък ... не, четвъртък...

– Тя се замисля и добавя: – Ей нә, че забравих. Пък защо ти е кой ден сме? Чунким ти разтрябвало.

Никой не се учудва на слабата памет на баба Митювица, защото тя е само две години по-млада от стареца.

Колкото баба Митювица е слаба и лека, толкова дяго Митю е бавен и тром. Ето защо той остава бабичката си да скита, а сам си седи и тъй прекарва по цели дни.

Когато превали генят и слънцето се скрие за баура, той, наметнат с абичката, излиза, за да иде към реката, да плисне няколко шепи вода на лицето си. Отгъсно е неговият стар дюген, затворен, заключен, че и залостен отвътре. Отдавна си спи, забравен вече от времето. И когато излиза, за да иде при

реката, той се пази да го не погледне. Този дюген е старата рана на дяго Митю. Някога той беше най-оживената железарница. Половината град се огласяше от ударите на чука, но спря и се затвори. С мъка старецът гледаше на затворените кепенци – затворени като очите на мъртвец.

Дяго Митю отминува, омива се в реката и се изкачва в кафенето. Там са насядали Кара Ганчо, Лазар, Джендо Коричката, Симеон устабашията. Те подхвърлят нещо весело на стареца, па го забравят.

Той поглежда към Бузалъка и вижда, че откъм шубраците се свлича нещо червено. Турнал ръка на чело, гледа напрегнато и мърмори нещо... Сякаш се червенеет поясът на Хасан Парновалията ... Страшно говево беше кучето му нежно. Какви зулуми не е правил на млади и старо.

Като си спомни за Хасана, пред него се нарежда цял табор от хора, които някога в турско се мяркаха наоколо му. Някои му ядеха гушата, други изядоха късмета си ... Чет нямат преживелиците на дяго Митю. Какъв железар беше, какъв майстор! Освободи се България, той все беше най-големият железар в цялата област край Балкана... Но дойде време, годините натежаха, а не щеш ли, отвори се и друга работилница, па и друга по-малка ... млади момци, пъргави, работливи ... и работата се разпадна.

Злото никога не иде само. След него прунка и друго зло, може би още по-голямо. Тъй дойде за железарския еснаф ново изпитание. Пристигнаха отнякъде готови, изработени железарски стоки. От Франца ли идеха, от Липиска ли, от Влашко ли – ама напълниха дюгените.

Тъй дяго Митю, свикнал да работи от тъм-

но го тъмно, взе да чака мющерии все от тъмно го тъмно, но никой не се отбиваше. Слава Богу, че изжени дъщери и синове, та те да се грижат за него.

Той запали цигара, смукна дълбоко и изпусна гъста струя лют дим.

И догде дойде време за сън, дяго Митю прекарва все тук. Като вземе да замърчава, при него се премлъзва баба Митювица и започва да бръщолеви каквото ѝ дойде на устата.

Но веднаж в неделята с тоя грохнал дяго Митю става нещо чудно. Изведнаж оживява, става по-бърз, по-пъргав, щура се, мъмре някого, ругае някого... мести разни предмети из двора, на току отвори кепенците на дюгена.

Като види това, баба Митювица знае, че трябва да намери възлища, да запали огнището и да размърда духалото.

В работилницата всичко е старо и престаро. По земята лежат бакърени и железни работи, казани, тенсии, сахани, менци – посивели от прах и паяжини и тъй разхвърляни, като че някой ги е ритал и хвърлял в безреגיע. Всеки предмет прилича на мъртвец, а целият дюген – на стара гробница.

Тук днес дяго Митю ще работи. Очите му светят, ръцете стават бързи, силни...

Баба Митювица раздухва с духалото възлениите, а дяго Митю, взел с клещите голям стар гвоздей, нагорещява го до червено и започва да бие.

– Дърпай, Марино! – заповядва той и челюстта му се пресе от залисия.

Отпуснал вежди, той е вече отишел в „онова време“ и влязъл в старата си кожа. И заедно с това, като по силата на някаква чудна повеля, всичко наоколо оживява. Мъртвците отварят очи, раздвижват лица, казаните заприличват на стари

и сити чорбаджии, саханите и менците на млади ергени, тенсии на весели момичета... Дюгенът се изпъква с някогашни човече, облечени в чохени грехи, в лисичи и самурени кожуси... Ударите върху накованята се редят един след друг и наоколо се разнасят разговори, смехове, па и песни...

Пред дяго Митю се разкрива цялото минало, когато наоколо му сновяха калфи и чираци и той се движеше като бинбашия между тях и нареждаше. Ето и сега пред него... в паметта му се мотаят Ганчо, Лазо, Казасовото момче... чукаят, трещат, работят...

– Дигай чука по-добре, Ганчо – заповядва на висок глас дяго Митю, – зерем ще го стовариш на главата си.

– Ами ти бре, Стойно, какво ме гледаш? Вземи оная брадва и измъкни топоришката. Правят брадви, пък ги носят на бая си Митя да ги поправя.

Дяго Митю чука, баба Митювица дърпа духалото.

– Тъй – обяснява все така сериозно дяго Митю. – Още веднаж такваз нафиле работа не ща да ми носите. Ха, Лазо, вземи кофата, та закали желязото!

На вратата на работилницата стоят двама му зетьове – съдията и офицерът, – гледат го и се смеят. Те знаят, че Лазо, Ганчо, Стойно и много още сенки от миналото стоят само във въздуха и нийде другде. И знаят още, че той скоро ще ги остави, като захвърли чука и си отиде зад къщата.

Така и стана. Изтъненият гвоздей се начуква и се дига за друг път.

– Хайде сега, Марино, изгаси огъня да не се запали нещо.

Изведнаж казани, тенсии, сахани, менци –

търз. Добре, но с какво морално право ще посегнеш да турнеш ръка на чужди предмети?

Така те се качиха на трамвая и отидоха в село Надежда. Тук на последната спирка чакаше старият адвокат Климент Бошков. Вирнал сухи рамене, заострил старомодни мустаци, подсукал връхчето на малката си сиба брадичка, той гледаше в трамвая със студено, канцеларско спокойствие. Стар лихвар беше осъдил трима свои дължници и сега новият адвокат отиваше да описва. Из улиците се движеха хора, записани във всекидневието си, и отначало не забелязваха нечаканите гости, но по-нататък започнаха да надничат от кръчмите, да поздравяват смилено съдията, като го изпращаха със загрижени погледи.

– Хей, бай Трухчев – се обажда един от най-честите посетители на канцеларията му. – Пак ли взе чантата?

Накуцвайки с левия си крак, той протягаше към Трухчева своето сухо късаво и хитро лице и косо пресичаше пътя,

– Ще видим ... Кандидат ли си да купуваш? – отвърна съдията.

Къосавият мръдна рамо в колебание и отвърна:

– Кой знае ... Познавам тука всичките имоти, та не ми ги хваща окото. Ха, виж, ако е воденицата на Гьончо Мързея, купувам я.

За нещастие, на ъгъла на улицата случайно стоеше Гьончо Мързея. Позеленял от яд, той изпсува най-грубо нахалния си познайник.

– Можеш ли ми купи изгънените цървули? – отвърна вбесено той.

Къосавият се разсмя, а съдията поведе стажанта и адвоката направо из улицата. Стоев дъл-

го чуваше зад себе си гръмогласните псувни на двамата приятели.

На другия ъгъл известният квартален идиот изплезе език срещу адвоката и се втурна да бяга.

Те стигнаха до къщата на Ставри точиларя, след като срещнаха множество неприветливи погледи и негомълвени проклетия.

– Сега ще влезем вътре и ще почнем работа. Най-напред ще огледаме всичко. Този приятел не е много за жалене. За него се знае, че пестял и криел парите си.

В това време вратата се отвори и на прага застана бедна ниска жена, със сиво изцапано лице.

– Тука ли е Ставри Желев? – я попитаха те.

– Какво искате? – Тя като че изведнаж се сепи, та бързо побледня.

– Дръпни се да влезем – грубо рече адвокатът. Жената не само не се дръпна, но, кипнала до ужас, викна срещу съдията.

– Да се дръпна, ха? Да се дръпна, та да влезеш да продаваш?

Стоев побледня. От гнева на тая жена се виждаше, че описът малко трудно ще стане. Колкото и да викаше жената на Ставри, адвокатът я отстрани и заедно със съдията и стажанта влязоха в дворчето. Пред тях, кривнала надясно, стоеше полусъборена стара къщурка с хлътнал покрив и изпокъртени стени.

От малката вратичка надникна тънка възвисока и суха баба. Тя имаше, види се, някаква болест в кръста, та беше опасана с червен вълен пояс.

– Какво има? Що има? – фъфлеше тя, като се взираше със свити мътни очи в подозрителните гости.

– Какво ще има? – отвърна младата. – Дошле да описват, не видиш ли?

Без да отговори, като че вътре нямаше ни кой, Трухчев се обърна към стажанта:

– Ето ти папката. Ще отбелязваш каквото ти се посочи от господин Бошкова.

В тая минута нервният, пръгав адвокат Климент Бошков щукна като мишка в къщурката. Последваха го съдията и стажантът. Между това, около тях се движеше една смутена глутница от групави деца, жени и баби... Те ревяха, караха се, развяваха ръце пред Бошкова... За голямо удивление на стажанта, Бошков не обръщаше внимание на никого. Въпреки писъците и виковете, той започна да обръща всеки предмет, да отваря всеки куфар, да наднича във всеки кът, да отвързва всеки намерен вързоп... Стажантът виждаше, че Бошков пипа майсторски, има опитно око, което всичко вижда и във всичко прониква.

– Запишете и тази маса, господин Стоев. Стоев записва.

– Запиши, запиши – кряска жената. – От тази маса нека вземат гръските, че на онзи хубостник ковчег да направят.

Старицата от време на време подигаше по-яса си и злобно се хилеше с цялата си беззъба уста. Нейните думи и постъпки я показваха вече вдетинена, но не и чужда на това, което става.

Но Ставри вече стоеше на хаета и заканително следеше – бледен като кърпа. Стоев видя, че той е мъничек като момченце, сух, слаб и безпомощен, та лъвската му поза го правеше много смешен.

В това време от вратата на съседната стая адвокатът измъкна една стара шевна машина.

– Понякога – се обърна адвокатът настав-

нически към Стоева – в такива къщи се намират изненадващи работи. Ето защо не трябва да се влияете от общия изглед, а смело да претърсвате.

Ставри се втурна към адвокатата, втурнаха се и жените.

– Мале, майчице – писнаха те, като се заблъскаха около адвокатата. – Отиде машината!

– Машината си не даваме!

– Ей тука ще умрем, пак няма да си дадем машината.

– Ще я дадете, ще я дадете!

Дворът екна от писъците. Стоев с ужас виждаше как от къщата изчезва една толкова ценна вещ. Заболя го.

– Господин Бошков... – рече той почти с молба – мисля, че според закона...

– Тука няма закон. Ако му взема точиларката, там друго.

В същия миг Бошков пак влезе в стаите. Там се понесоха нови виковете.

– Ужасно, ужасно – мислеше Стоев, измъчен от гледката. О, да би могъл да избяга, би го направил още тази минута!

На портата вече се бяха изправили съседите и познати. Те мълчаливо гледаха, изтръпнали и съчувстващи.

Трухчев се отнасяше към цялата бърканица тъй, като че не я забелязваше, а Стоев би бил готов да ослепее, само да не гледа повече това, което става.

– Да оставиш брадвата, г. съдия! – ревно Ставри и се втурна да я издърпа от ръката му, но се плъзна в локвата и се просна в нея. Стоев се навее да го дигне.

– Гледайте си работата, господин Стоев –

го смъмра съдията. — А ти — се обърна той към Ставри, — да се гръпнеш настрана.

— Няма да се гръпна! С тази брагва аз цялата есен дърва сека на хората — изговори той през сълази.

Блеген, треперещ и разтерзан, Стоев мислеше: Защо сега това? Каква полза, че една машина ще се продаде за двесте лева?

Между това, концертът се усили. Бошков беше измъкнал една почти нова черга и я показваше на Стоев, отдалеч.

Стоев изтръпна. Той вече напълно мразеше господин Бошкова.

— Ама... господин Бошков — щом е само една... нали ...

— Вие защитник ли сте, или стажант? — попита Бошков и го бодна с малките си лисичи очички. — Записвайте там и толкова.

Децата ревяха с всичките си гласове. Ставри ругаеше изкривен от гняв, младата се кръстеше на една страна и нареждаше клетва след клетва, а вдетинената старица се хилеше с неугържима омраза и ръкомахаше пред лицето на адвоката.

— Да не мислиш, че ще плача — фъфлеше тя. — Няма да плача, хубаво да знаеш — няма-а! Ей тъй, ще се смея и играя ръченица. — И като говореше това, тя немощно заподскача пред съдията и завъртя ръце. — Тъй-тъй-тъй, хайде бре, иха-ха, иху-ху! ...

Стажантът се приближи до съдията и го замоли:

— Много бедни са, господин Трухчев, нека ги оставим! Моля ви се! Нали виждате в каква мизерия живеят? Нека идем по другото дело!

— С твоя кураж за нийде не сме, господин

юристо. Пък ако си толкоз милостив, защо не си станал поп? — го чукна съдията.

Когато описът се завърши и те излязоха, изпратени с клетви и одумки, Стоев избърса изпотеното си чело. Душата му беше разбита от съчувствие, в сърцето му се таеше тъпа болка.

— Всъщност, господин колега — му каза адвокатът, — твоего не е само юридически стаж, но и стаж за живота. Ето ти случай да разбереш колко мъчно се вади хляб.

— Да, господин Бошков — отвърна тихо Стоев, — аз вече добре виждам, че вън от теорията всичко е страдание и е мъчно, и тежко, и жестоко...

ТЪЙ ЩЕ СИ ВЪРВИ И ТУЙТО

418

ДОБРИ НЕМИРОВ

Погледаш го, погледаш го, па те напуши смях. Той е нисък, тесногръд, с острокоса четвъртита глава и много ниско чело... и на това отгоре е толкова съсредоточен, толкова погълнат от работата, че светът да се разгрусва, няма и да се мръдне.

— Не може така, любезни господине! — често възкличава той, когато разпитва някого. — Ще кажеш истината, самата истина. В моя кабинет само истината се вижда. И тъй...

И щом каже „и тъй“, то значи, че стените започват да пука от сериозност.

Струва ви се, че моя човек никога не се засмива, никога не се шегува и е все тъй вдълбочен в правните проблеми на живота, а той — щом остави перото, лицето му се изпразва от деловото изражение, сякаш гумата му се е пукнала, и той се ухилва полушеговито, полудобродушно, полубезсмислено.

Това е следователят Калин Марков. Той работи твърде много и когато му вече съвсем омръзне да се къпе в показания, престъпления, измислици и разни сцени, той мръдва в някоя друга стая на съда и участва във всичките весели закачки, клюки и анекдоти.

Но ето че днес сериозността му предстоеше малко да се видоизмени.

Той трябваше да разпита малкото момиче Стойка Горова, чиито показания можеха да бъдат решаващи за цялото дело. Значи, сега разпитът

трябваше да стане по съвсем друг метод.

Момиченцето Стойка Горова влезе и се спря при вратата. Сериозността на Маркова изчезна и на мястото ѝ се откри една душа, преляна от съречност и бащинско участие.

— Ха! Ето ти и Стойка — рече ухилен следователят, като стана и заведе момичето до стола. — Ела сега да седнеш тука, ей тукачка, на столчето да седнеш и да си поприказваме.

Стойка гледеше враждебно, недоверчиво и плачливо. Приблужи се до стола и седна.

— Чакай сега — ти си гостенка тук и аз искам да те почерпя. Нали тъй правите у вас, когато ви гождат гости?

Той извади книжката с бонбони и ги сложи пред момичето. Тия бонбони бяха приготвени един час по-рано.

Стойка гледеше с дива упоритост бонбоните, без да си вземе.

— Вземи де! Я гледай какви са хубави! Ах, ах, чиста работа. Не искаш ли?

Момичето мръдна глава отрицателно.

— Добре, добре, после ще вземеш! На училище ходиш ли?

— Да.

— В кое отделение си?

— В първи клас.

— Охо! В първи клас! Я гледай! Ами кой предмет е най-мъчен? Аритметика? Български език? География?

Той почака отговор, но момичето все тъй упорито мълчеше.

— Добре, знам. За тебе всички предмети са лесни. Ами кога почина татко ти?

— Миналата година.

419

БЕДНИЯТ ЛУКА

– Тъй... миналата година... Че вземеш си де. Я виж как ти се молят бонбоните!

Стойка не взе, но огледа по-спокойно следователя. Тя прокара поглед по лицето му, по връзката, по раменете, по ръцете и пак наведе глава.

Марков с ловка предпазливост навлезе в разпита и леко пристъпи към сериозната част.

– Като излязохте тогаз с майка си, в коя къща влязохте?

Стойка млъкна. Марков не остана доволен от въпроса си. Трябваше по-леко да я говее дотам. Но както и да разпитваше, колкото и да се стараше да се покаже добър и сърдечен, не успя да разбие млчанието на Стойка.

Марков оглеждаше детето и не можеше да разбере, на него ли се гневи, или на себе си. Сега? Ето цял час я пита и разпитва и тя нищо не отговори. А ето че би могла, само с две думи би могла да развърже целия тъй упорито стегнат възел.

– Слушай, Стойке. Ти нали обичаш майка си? Тя сепнато гизна глава и твърдо рече:

– Обичам я.

– Добре, щом я обичаш, кажи где беше тя него ден. Ако кажеш, добро ще направиш на майка си.

– Какво да кажа?

– Нали искаш да направиш добро?

– Искам! Искам! – с наболяла готовност извика Стойка.

– Да ми кажеш где беше тя него ден и какво донесе в къщи.

– Защо не пуснете мама? – през сълзи рече момичето. – Аз знам, че тя е в затвора. Пуснете я!

– Ако кажеш всичко, ще я пуснем.

– Няма да я пуснете – недоверчиво прозубри тя.

От тоя отговор Марков изведнаж разбра, че Стойка много нещо знае, и за да я накара да говори, той се изправи и някак тържествено изговори:

– Честна дума, ти казвам, Стойке, че ако кажеш, каквото знаеш по тая работа, ще пусна майка ти.

Момичето не се подкупи изведнаж. То погледа един миг Маркова в очите и пак скептично наведе глава.

– Нали знам аз какво е без майка? Тя ще гние в затвора, а ти ще се скитаеш като просекичче из улиците. По-добре кажи си всичко, че да се върне майка ти.

– Истина ли казвам?

– Нали казах „честна дума“?

Като помълча няколко мига, Стойка отсечено повтори „честна дума“, сякаш искаше още по-дълбоко в паметта си да запечата тия думи. Тя помълча още малко и изговори:

– Добре, ще кажа. Мама донесе у нас един вързоп.

– Знам ... знам ... Ами ти видя ли, като излезе от златаря?

– Видях ... аз чаках отвън.

– Сама ли излезе?

– Сама... с вързоп. Ний си отидохме у дома и мама ме прати на улицата да си играя.

„Колко лесно заговорва детето, когато се раздвижи любовта му към майката!“ – си помисли цял треперещ от възмущение Марков.

– Нали ще пуснете сега мама? – рече Стойка, като стана от стола.

Марков чертаеше нещо върху един лист и съсредоточено мислеше: „Значи, истинската крагала е майката!“

Понеже отговорът се забави, детето още

веднаж и с порасло неспокойствие попита:

– Нали ще пуснете мама?

– Разбира се, че ще я пуснем ... Само ми кажи къде е скрит вързопът, за да върнем нещата на златаря.

– Не знам. Аз тогава излязох на улицата ... Не видях ...

– Нищо, нищо, ние ще го потърсим.

– Пуснете мама! – извика пак Стойка, тоя път вече през сълзи.

Следователят се замисли и упорито зарови с пръсти по темето си, сякаш за да преправи път на твърдите си мисли. – „Гледай ти! – нареждаше той. – Когато родителите правят престъпления, не мислят, че децата ще изплащат. Ето, то се скита по улиците, без да е виновно за нещо.“

Момичето се изплаши от мълчанието на следователя.

– Пуснете мама! – изплака то. – Днес я пуснете!

– Почакай, почакай, детенце, ще я пуснем, не бързай!

– Пуснете я!

– Я гледай!

– Нали тъй ми казахте? И после нали казахме „честна дума“?

– Тъй казах, разбира се, че тъй казах, само че ти много бързаш. Хайде сега, иди си със спокойствие. И пак ти казвам: ще я пуснем! Щом съм ти обещал – бъди спокойна.

Още на следния миг Марков забрави всичко и се впусна да разплита сложната интрига, в която важно място заемаше майката. Показанията на момичето осветиха всичко. Сега оставаше да се тръгне по разплетената нишка.

Стойка седи в стаята и чака майка ѝ да се върне. Почукне се навън, тя се втурва към вратата... Глас на жена се чуе на улицата, Стойка тича с всички сили, но... няма я! Не, тя ще си дойде... всяка минута може да влезе – следователят няма да лъже!

Нощта изтече, без Стойка да мигне. През това време идва съседката, донесе ѝ храна, каза ѝ успокоителни думи, дори ѝ приготви леглото, ала всичко беше безполезно.

На сутринта тя тръгна към съда ѝ, за щастие, пресрещна следователя на улицата. Тя се спря пред него. Той в първия миг не може да я познае.

– Ху, я виж каква си се изцапала! Защо плачеш?

– Пусни мама! Ти сам каза: „ако кажеш истината, ще я пусна“. Е? Нали казах истината? Защо не я пускаш?

– Ще я пусна, ще я пусна! – изрече той и си тръгна, но тя избърза и пак застана на пътя му.

– Сега ще я пуснеш! – все тъй през плач и настоятелно произнесе тя. – Искam сега!

– Добре, добре, сега ще я пусна.

И като потегли към съда, той и не си даде сметка има ли начин да се облекчи положението ѝ. Майката беше замесена в една напълно доказана кражба на скъпоценности, нещо, което се потвърди с показанията на детето.

Стойка още веднъж повярва, че ще пуснат майка ѝ. Тя си отиде в къщи и наново зачака. Но изтеклата нощ прекара без сън, та тая нощ още от рано клепачите ѝ затегнаха.

Тя дълго се вслушва, гледа през прозореца в тъмния двор, чака и най-после се промъкна до леглото и заспа. О, какво нещо! През цялата нощ майка ѝ

беше с нея. Тя се приближаваше, прегръщаше я, шепнеше ѝ хубави думи ... И Стойка се завираше в скутите ѝ и неспирно шепнеше: „мамо, мамо, мамо, мамо“ ... В душата ѝ се разливаше неземна радост, сякаш ръце на ангели я люлееха във въздуха... – Да, тя вече си е дошла... ето я из стаята... шета, ходи със своите бързи и ситни стъпки и нарежда нещо... О, чуйте я, чуйте я мама как хубаво пее! ...

Но неочаквано сънят се прекъсва, тя се надига и жадно оглежда стаята. – Не, тя не е тука! Тя е там – в затвора! ... – И като обръща лице върху възглавницата, започва задънено да плаче. Тежки и мъчителни хълцания се понасят наоколо.

Но ето че майката пак влиза в стаята... Стойка не спи. Тя добре вижда майка си ... Исква да ѝ извика, ала няма глас, иска да я хване за ръцете, ала няма сили да се мръдне ... А ето я ... само една крачка... само една! ... Тя стои и се огъва от смях. Стойка иска да я попита защо се смее, но майката сама си отговаря:

– Как да не се смея, Стойке, когато съм си весела?

...Да, тя е весела... много весела.

Но рано сутринта Стойка отива пред съда и чака следователя. Светът да се обърне днес, ще трябва майка ѝ да бъде свободна. Той ще я освободи. Той обеща!...

Едва към девет часа Калин Марков застава пред вратите на съда.

– Пусни мама! – извика момичето със затаен гняв. То беше още по-изцапано, измачкано и чорлаво.

– Е, стига те! – вече с досада каза Марков, като тръгна към стълбите, но момичето се пак изпречи пред него. Марков се смути. То беше обхванато от гняв, възмущение и страшна тревога.

– Пусни мама! – и в тоя глас потрепна тежка заканителна повеля.

– Я гледай! Хайде, иди си – вече съвсем сурово рече Марков.

Стойка прехапа устни, челото ѝ се изпълни с бразди и от очите ѝ бликна гняв.

– Защо ме излъга? Накара ме да кажа, пък после ме излъга.

Марков все тъй сурово я изгледа и се впусна нагоре по стълбите.

* * *

Стойка вече разбра, че следователят ѝ обеща да пуснат майка ѝ само колкото да я накара да каже истината. Тръпки преминаха по тялото ѝ. Тя си отиде в къщи, както всякога, намери върху стола сложени хляб, сирене и маслинки... Добрата съседка баба Магда не забрави, че тук има дете без майка. Но нима Стойка можеше да яде? Кой можеше да я накара да яде, когато в устата ѝ тъй силно горчеше. А беше студено. Уж лято, а тялото ѝ се гърчеше от треска.

Така Стойка заспа. През нощта се събуди обляна в пот, огледа тъмната стая, надигна се и седна. Всяка дума, изречена от следователя, сега се отделяше в главата ѝ и пареше там като въглен.

– Ако не бях обадила, щяха да я пуснат. Той ме измами!... Накара ме да кажа и мама остана в затвора.

В душата ѝ образът на следователя се отделяше като нещо грозно, убийствено, страшно ... Той ме излъга! Той ме излъга!

И наново се понасят из стаята мъчителни

те хълцания на детето. То нареждаше някакви думи, призоваваше майка си, криеше главата си във възглавницата, но утеха отникъде не идеше.

В душата на Стойка загъмжа страшно разкаяние. Тя вече знаеше, че сама е тикнала майка си в затвора.

... И Стойка заскита из улиците, без да знае какво да прави и где да иде.

Улицата едва сега ѝ показва своята широта и болност. Тя се среща с бездомни деца, завърза гружба с някои от тях, но не тръгна по техния път.

Всеки ден на разни места из града тя причакваше Маркова и като заставаеше тъй групава и чорлава пред него, питаше го защо излъга.

Отначало Марков посрещаше моя въпрос с гняв и дори помисли да гаде детето в ръцете на полицията, но не направи това. Той твърдо понасяше моя жесток въпрос и ту се гневеше, ту се вслушваше с някакво скрито внимание в гласа на детето.

Тая среща го измъчваше, особено днес, когато тя му каза:

– Честна дума, ха? – В гласа ѝ имаше грубо, гаменско нахалство, което подсказваше на следователя, че на Стойка предстои вече нов път в живота.

Вечерта той влезе в стаята си, освети я и седна. Образът на нещастното дете не изчезваше от паметта му. Дрипаво, със сплъстени вече коси, босо и нечисто, то ходеше из улиците и виждаше само един-едничък човек пред себе си... И не своята майка, а него... него, когото направо наричаше лъжец.

Марков седна пред радиото и в стаята се разгъна страшен хаос от балети, оперни монолози, песни, оркестри. Той искаше да намери оная

програма, която ще може да избути хилядите въпроси, кипнали в душата му... Но... не я намери.

– „Честна дума, ха?“ – звучеше от всички страни. Стойка стоеше пред него и непрекъснато нареждаше все тия думи.

Стойка не задаваше вече своя въпрос. Всеки ден в определен час тя като че изпъкваше изпод земята, заставаеше отстрана на пътя му и го гледаше, без да продумва вече нещо. И не злоба и укор имаше в погледа ѝ, а тиха молба, изтъкана от затаена мъка и тежка безпомощност. И сякаш пред Маркова се простираше голям килим спелелена жарава...

– Бедното дете – произнасяше Марков, като си лягаше с всекидневната угнетена душа.

Спасение нямаше за Стойка. Тя пропагаше от ден на ден. Приличаше вече на призрак с тия групи и тая сухота, която се бе впила в тялото ѝ. Само едни очи ѝ останаха. Те бяха станали още по-големи и гледаха тъй умно и пронизателно, като че искаха да проникнат отвъд душата му.

Един ден тя пак се мярна в пътя му, но Марков не я избегна. Той чувствуваше нужда да ѝ каже нещо и затова побърза сам да я спре.

– Чакай, Стойке – рече той тихо. Тя се спря. – Ти не бива да ми се сърдиш. Аз молех да пуснат майка ти от затвора, но те не искаха да я пуснат. Откраднала скъпоценности... Как ще я пуснат?

– Защо ме накара да кажа?

Той ѝ отговори нещо, което не задоволи нито него, нито нея. И се разделиха пак тъй, както всякога – със заключени души. И когато влизаше в дома си, той тихо произнесе:

– Истината е светлина, пред която се прекланя всичко живо, но не е ли жестока тая истина, щом

в нея може да се задави една душа ... една съвсем невинна душа?

Колкото и да избягваше образа на момичето, то се явяваше във въображението му вече не като физически образ, а като идея, в която сам той е твърде много заплетен. Той виждаше, че дългът му като юрист е изпълнен добросъвестно, но друг някакъв дълг затегна на душата му и пред него чувствуваше много по-голяма отговорност.

— Ние преследваме престъплението с пълно себеотрицание — си казваше той, като че искаше да натъкне на някой невидим нахалник, — но не виждаме ли друго престъпление до самите ни носове... престъпление, което не ни гразни, защото не е наказуемо по законите?

* * *

Едно нещо освежаваше душата на Стойка. Това беше срещата с майка ѝ. Един път в седмицата тя отиваше в затвора и се виждаше с нея. Но нито майката погледна гъщеря си с някакъв укор, нито гъщерята разкри пред майка си своя грях. Само нощем като изпод земята се чуваше гласът на майка ѝ:

— Ах, ти ме докара до този ред, ти... ти!..

Дните и нощите бяха еднакво тежки. Стойка заличия още по-бързо. Краката ѝ не я държаха. Баба Магда пак се грижеше за нея, но тя не ядеше, не спеше, мъкнеше се като пребита.

Един ден при следователя дойде слугата от клиниката на г-р Горчев.

— Добър ден, г. следователю! — се ухили слугата с всичките си зъби.

— Хо, Янко, отзге идеш? Где си на работа?

— В клиниката на г-р Горчев съм ... служащ ... Янко беше разсилен на Маркова, та влезе при него като стар познайник.

— Е? Какво те носи?

— Едно момиче...

— Какво? Какво? — плахо избърза Марков.

— Тази нощ железничарите намерили едно момиче върху релсите при Казичене.

— Едно момиче?! — вече с явно смущение изговори Марков. — Кое е то?

— Легнало на релсите, за да го прегازی влакът, ала железничарите го видели навреме и го дигнали оттам.

— Е?

— Сега то е в клиниката.

— Нали не е ранено?

— Да, но не е добре. Не може да говори и гледа само в една точка. Не може да се разбере какво му е.

— Но защо сте дошли при мене?

— Като го вкарали в клиниката, то на два пъти повторило вашето име. Затуй дойдох да ви попитам, да не би да ви е нещо познато или да не би... да се крие някакво престъпление... — Янко се засмя: — Нали и аз бях съдебен? Та... мисля, дали няма някакво престъпление...

Марков, който вече знаеше кое е момичето, поклати глава и рече:

— Да, има едно престъпление ... Това дете казало една истина и с това направило целия си живот нещастен.

Служащият се засмя.

— Е, пък кой го е накарал да казва истината? — рече той спокойно.

— Накарал го е някой!

— Тогава, г. следователю, който го е накарал, той да му тегли греха. Вие ли ще му мислите? Марков измъчено се засмя:

— Да, прав си, но с това не се свършва всичко.

— Тогава тъй ще си върви, па туйто.

Марков мръсна рамо и нищо не отвърна. Той наложи шапка, повика едно такси и отиде в клиниката.

Стойка лежеше в кревата и гледаше с тъпо равнодушие пред себе си.

— Какво си направила, Стойке? Бива ли тъй?

Тя не отговори.

Той заповяда по телефона да му доведат пог стража Марина Горова и пак се върна при детето.

След десетина минути майката влезе в клиниката. Марков я посрещна.

— Утешете детето си, погалеете го ... помилвайте го.

Тя не доизслуша гумите му, а се впусна към кревата, грабна го и го стисна в прегръдките си. Лицата на майката и на детето се обливаха със сълзи ...

— Майка! Чего... — мълвеше тя.

В тая минута и майката, и момичето дигнаха прошка една от друга.

Когато след малко Марков си отиваше, той си спомни краткия разговор със слугата:

— Тогава?

— Тогава тъй ще си върви, и туйто!

ДУМИ ЗА ДОБРИ НЕМИРОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

433

БЕДНИЯТ ЛУКА

Добри Немиров (псевдоним на Добри Харалампиев Зарафов) е роден на 3 февруари 1882 г. в Русе. Баща му е беден занаятчия. Той няма възможности да осигури учението на своя син и Добри Немиров не завършва гимназия. Принуден е от рано да започне работа, за да издържа себе си и семейството.

Първите си разкази печата през 1902 г. Публикува главно в списанията „Учителска мисъл“ и „Народен живот“.

През 1905 г. се премества в София. Работи като библиотекар в Българското книжовно дружество (дн. БАН) и в Министерството на благоустройството. Активен сътрудник на списанията „Демократически преглед“, „Из нов път“, „Българска сбирка“, „Листопад“, „Везни“, „Хиперион“.

Добри Немиров се оформя като писател под влиянието на българските писатели-реалисти Иван Вазов и Захарий Стоянов. Черпи темите си от живота, който сам живее.

Първата си книга „Разкази“ издава през 1912 г.

През 1934 г. издава своята мемоарна повест „Когато бях малък“, която продължава и днес да се преиздава и да се харесва на млади и стари.

Добри Немиров умира в София през 1945 г.

БЕДНИЯТ ЛУКА

434

ДОБРИ НЕМИРОВ

Макар и трудно, Добри Немиров все пак се развива като писател... Ако „Роб“ е свършено повърхностен, а „Делба“ – слаб опит за тънко проникване зад фактите, новият му разказ „Бедният Лука“ е не само добре разказана реалистична работа, но и вярно доловена душевна трагедия. Погледът на Немиров не е още достатъчно веш и дълбок, но той е вече обърнат към онова, което не всеки от нас вижда: големите трагедии на малките хора.

Живее си бедният провинциален фотограф Лука Драгостинов в оскъдица и немотия, неуморно упрекван от „тантурестата“ си жена, че е сиромас. Но идва ден, и Лука схваща едно от своите богатства: честността. Някогашният му приятел Апостол, македонски революционер, му поверява цял куфар пари, защото само него познава като „честен човек“. И бедният фотограф пораства пред себе си, неговото самочувствие на човек с достойнство е пробудено и той заживява с утешната мисъл: днес рядко се срещат честни хора, а ето Лука е един от тях. Но близостта на толкова пари и надумванията на жена му да открадне половината от тях смущават девствената му душа. Той ходи като болен с престъпни мечти в главата: как разкошно би се наредил, ако парите са негови... Но докато се реши да извърши кражбата, братът на убития Апостол се връща и си прибира богатството. Една съблазън е премахната, ала ново терзание за

изпуснат щастлив случай не дава мира на фотографа... За какво му е честност, когато ще живее като свиня? Но жена му е извършила „спасителния подвиг“ – тайно тя е откраднала половината от парите. Като научава това, Лука не може да понесе новото положение и умира внезапно.

Когато четеш този прост и безикуствен разказ, пред теб изпъква наред с тънката фигура на българския провинциален фотограф и образът на Гоголевия Акакий Акакиевич. Духовни братя, честни души, еднакво обигнени от хората и от живота, те свършват еднакво трагично. Акакий пази през целия си живот мечтата за нов шинел. Лука – утехата, че е честен. И когато е откраднат мечтаният шинел, и когато е опетнена честността на Лука, тогава идва смърт. Разбира се. приликата е само обща и една съществена черта вече туря начало на разлика между двамата герои: Лука *съзнава* своето вътрешно достойнство и предимство: „Оскърбяват ме, подмятат ме, правят си смехории с мене, а не се попитват какъв човек е Лука – има ли гордост, или няма. Толкоз години само страдах и като грешен дявол търпях мизерия, но ей тук, тука в душата, не е кално и мръсно. Шанка трябва да ми снимат, а не да ме гледат като папуняци.“

Но ето че случаят му отнема това вътрешно достойнство, като му дава в замяна куп злато и банкноти. Уви, богатството не сгръбва сърцето и то се пръска.

„От радост, Милице“ – обяснява забъркаността си Лука, но ние не вярваме. Ние знаем, че тая радост е за него мъка. Разколебана е, разрушена е неговата морална, нравствена опора: „Значи, честността не е нещо силно у човека, че да го

435

БЕДНИЯТ ЛУКА

запазва от грехове? Значи *честността изчезва, щом се мерне щастие*то! И, значи, да си честен не ще рече да си щастлив? Защо тогава хората се тъй хвалят със своята честност, щом тъй лесно заспива?“ (к.м.) Фотографът долавя смътно нечистата сила на парите, на богатството, но не може да се освободи от нейното влияние; неговата съвест е достатъчно будна, за да постави въпроса за моралната цена на щастие, но умът му е твърде слаб да го разреши. Лука няма сила да остане безчестен, нито пък воля да възстанови своята чест, като повърне например откраднатите от жена му пари на техния собственик. Тук е неговата трагедия и смърт. Нам се струва обаче, че тия противоречия в душата на героя, тая *подсъзнателна* борба в нея не е добре изразена от автора. Той сигурно я е съзнавал, но е обърнал повече внимание върху слабостта на Лука Драгостинов да се справи, да свикне, да се примири с новото си положение на богат. Даже добре подхванатият в началото централен въпрос за честността на героя към края е почти изоставен. Външната страна на работата е увлякла Немирова. И затова на разказа му липсва нужната психологическа дълбочина.

А иначе сюжетът е подхванат добре, новите чувства и мисли възникват и се развиват естествено; не се докарват само до своя логичен край. Другите лица са характеризирани с малко, но живи и ярки черти. Стилът още се търси, още се забелязва в него несръчност, тромавост. Но, общо взето, „Бедният Лука“ е крачка напред и осигурява добро име на своя автор.

ГЕОРГИ ЦАНЕВ

ДОБРИ НЕМИРОВ ИЛИ СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ РАЗПАДА НА КОЛЕКТИВИСТИЧНОТО ОБЩЕСТВО

Никои не може да спре естествения ход на времето. Коемо ще стане, става и няма сила, която да му попречи. Литературата много точно и подробно свидетелства и изразява тези процеси и ги изобразява в сюжети и типове герои. Всяко време живее със своите герои и проблеми, със своите сюжети и идеи. И в точно определен момент в литературата се появяват такива писатели, които биха извършили необходимото за развитието на литературата задължение. Тези писатели може и да не бъдат първенците на словото, да не блестят с ярки дарования, а да са просто добросъвестни и почтени свидетели и изразители. Такива творци не се примиряват с реалностите, не искат или не успяват да ги изобразят и изразят, поради което се впускат в дебрите на създадена от тях реалност. В нея те намират онова, което не виждат в истинската, за да ѝ го противопоставят. Но това не е никакъв романтизъм (революционен или консервативен), а подход към действителността, литературен метод.

Такъв писател е Добри Немиров.

Добри Немиров не се радва на специално внимание от страна на критиката. Книгите му се посрещат със „смесени чувства“, но излизат постоянно и регулярно. В писателските среди го уважават и дори го избират за председател на Съюза на българските писатели. Може би най-значимо-

то, написано от него, са спомените от детските години „Когато бях малък“ – трогателен разказ за детството, за радостите и тежките преживявания на неукрепналата душа. Никой писател не знае с кое свое произведение ще остане в литературата и ще печели най-силно читателската любов и признание. От гледната точка на историята на литературата обаче ние днес вече сме в състояние да анализираме и преценяваме творческото дело на Добри Немиров като звено в цялостния литературен процес, в който се редува изразяването и изобразяването на колективистично и индивидуалистично общество. Тази ритмична смяна е неумолима и постоянна. Рядко обаче ще срещнем творчество, в което съзнателно и упорито да се показва как колективистичното общество се съпротивлява на неизбежния си разпад и как измисля начини, за да се възпротиви на обективния ход на времето.

Такова творчество не е в достатъчна мяра органично и пълноценно. То преследва определена теза, свързана с начина на мислене на своя автор, създава герои, които действат срещу надигащите се опасности и в крайна сметка опровергават логиката на процеса.

Светът на Добри Немиров е съпротивляващата се все още част от почти разрушения свят на Йовков. Светът на Йовков не е в състояние да устои на центробежните сили вътре в него и постепенно, но сигурно се разпада и е на път да изчезне под напора на злото. Сам той не се противи сякаш и безропотно е готов да изчезне. Героите на Добри Немиров обаче не искат това, не са готови за собствената си обществена смърт и отчаяно се съпротивляват на съдбата. Писателят

не е съгласен да се откаже от любовта си към тях и да ги обрече на гибел. Той е склонен дори да върви срещу вътрешната им нагласа; готов е да обърне сюжета, да ги прероди изкуствено, за да им даде още една възможност за съпротива и в съпротивата да победят силите на злото. Това добре се вижда в романа му „Братя“, който започва и се развива като реалистична социална картина, сред която героите живеят със своите лични и социални страсти, най-голямата от които е страстта към парите. Смъртта на дядо Нойко би трябвало да отприщи тази страст и да раздели загружно живеещите братя и техните семейства. И това става донякъде у най-възрастния брат Конда. Примитивният мозък на Конда се преобразява, поражда се от алчността и той започва да крои планове за лично забогатяване. Стига до там, че предава брат си Апостол на турците, за да го затворят за известно време, през което той да осъществи сам замисленото. Но оттам насетне нещо отново го преобръща; съвестта му заговарва и го измъчва. Апостол като по чудо оживява в турския занган и се връща у дома, за да проси на своя покаял се брат. Най-малкият Стефан също е измъчен от тази зловеща история; към нея се прибавя и жестокостта на изкумена Панарет, който не му позволява като монах да лекува болните. Това го измъчва още повече.

Важното в случая е, че писателят така „подрежда“ съдбите на героите си, че да им бъдат простени греховете, а и те взаимно да си простят и да заживеят или да умрат в единство. В онова единство, в което са живели преди да ги нападнат злите страсти на обществото. Светът на хармонията се руши, но спасяването му е въз-

можно, ако самите хора пожелаят това – ето тезата на Добри Немиров. Необходима е добра воля, душевно просветление и добронамерени усилия.

Човек трябва да живее нравствено и почтено, но не винаги му е позволено да постъпва според личните си принципи. Защото времето налага други правила и закони и то диктува поведението на индивидите. В цялото творчество на Добри Немиров е видно как писателят води своите герои, определя им правилата и им налага определено поведение – често дори противно на онова, което им приляга съобразно характеристиките и обективните условия.

Няма да е справедливо да твърдим, че тези „прегрешения“ на писателя се дължат единствено на особеностите на неговия талант или на недостатъчен талант. Добри Немиров е писател на съпротивляващото се на разпада колективистично общество, на колективистичното общество в заника на съществуването си, когато още не е започнал разпада, но условията за началото му са вече налице. По-късно хора като Конго, Апостол, Стефан, бедния Лука – героите от романите, разказите, повестите и грамите на Д.Немиров няма повече да изпитват угризения и няма да се прераждат нравствено, за да останат верни на великите добродетели. Времето ще ги смаже и превърне в негови слепи жители.

Видяно по този начин, творчеството на Добри Немиров придобива ново и голямо обществено-литературно значение и следва да се определи като изразител на важни социално-исторически промени.

ПАНКО АНЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

БЕДНИЯТ ЛУКА / 5

БРАТЯ / 67

РАЗКАЗИ / 377

Нощ / 379

Победа / 384

Среща / 390

Приятели / 398

Сенки / 404

Стажант / 410

Тъй ще си върви и туй-то / 417

ДУМИ ЗА ДОБРИ НЕМИРОВ

Регове от биографията / 433

Бедният Лука

– Георги Цанев / 434

Добри Немиров или съпротивата срещу разпада на колективистичното общество

– Панко Анчев / 437

Добри Немиров
БЕДНИЯТ ЛУКА

Съставителство
ПАНКО АНЧЕВ
Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Коректор
ГИНКА ИГНАТОВА

Предпечатна подготовка
ЕКАТЕРИНА РУСКОВА

Формат 84/108/32
Печатни коли 28

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
www.zstoyanov.com
e-mail: office@zstoyanov.com

Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА“ ЕАД

ИЗДАТЕЛСТВО „ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“

Поредица „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“
в 120 тома

2002 – 2006 година

Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

1. Захарий Стоянов – ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?
2. Иван Вазов – НЕМИЛИ-НЕДРАГИ
3. Йордан Йовков – СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ
4. Димчо Дебелянов – ЧЕРНА ПЕСЕН
5. Христо Ботев – ПОЛИТИЧЕСКА ЗИМА
6. Пейо К. Яворов – ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ
7. Паисий Хилендарски – СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ
8. Софроний Врачански – ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ
9. Иван Вазов – ПОД ИГОТО
10. Любен Каравелов – БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ
11. Добри Чинтулов – СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ
12. Алеко Константинов – БАЙ ГАНЬО
13. Васил Левски – НАРОДЕ????
14. Иван Вазов – ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ
15. Петко Славейков – ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА
16. Пенчо Славейков – ЕПИЧЕСКИ ПЕСНИ
17. Константин Величков – ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ
18. Стоян Михайловски – КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
19. Гео Милев – ЖЕСТОКИЯТ ПРЪСТЕН
20. Елисавета Багряна – ВЕЧНАТА И СВЯТАТА
21. Асен Разцветников – ЖЕРТВЕНИ КЛАДИ
22. Пенчо Славейков – НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ
23. Димитър Талев – ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК
24. Христо Фотев – ПЕЙЗАЖ ОТ ДУМИ
25. Любен Дилов – ПЪТЯТ НА ИКАР
26. Любомир Левчев – СТИХОВИДЕНИЯ

27. Кирил Христов – ХЕЙ, ПРОЛЕТ ИДЕ
28. Петко Ю. Тодоров – ИДИЛИИ
29. Стефан Стамболов – СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ
30. Емануил Попдимитров – СЪНЯТ НА ЛЮБОВТА
31. Георги Раковски – БЪЛГАРСКИЯ ВЪПРОС
32. Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ
ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. I
33. Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ
ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. II
34. Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ
НАРОДНИ ПЕСНИ – т. I
35. Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ
НАРОДНИ ПЕСНИ – т. II
36. Райко Жинзифов, Григор Пърличев и Никола Козлев –
ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП
37. Неофит Бозвели – МАТИ БОЛГАРИЯ
38. Добри Войников – КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
39. Иван Мешев – ТАЛАНТЪТ КАТО ПРОМЕТЕЕВ ДАР
40. Георги Стаматов – МАЛКИЯТ СОДОМ
41. Боян Пенев – ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕЛИГЕНЦИЯ
42. Цани Гинчев – ГАНЧО КОСЕРКАТА
43. Пенчо Пенев – ДНИ НА ПРОВЕРКА
44. Георги Райчев – ГРЯХ
45. Михалаки Георгиев – МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО
46. Любен Каравелов – СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ
47. Васил Друмев – НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ
48. Николай Райнов – МЕЖДУ ПУСТИНЯТА И ЖИВОТА
49. Любен Каравелов – МАМИНО ДЕТЕНЦЕ
50. Петко Р. Славейков – БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ ИЛИ
ПОСЛОВИЦИ И ХАРАКТЕРНИ ДУМИ
51. Светослав Минков – ДАМАТА С РЕНТГЕНОВИТЕ ОЧИ
52. Христо Смирненски – ДА БЪДЕ ДЕН!
53. Константин Петканов – МОРАВА ЗВЕЗДА КЪРВАВА
54. Стоян Загорчинов – ДЕН ПОСЛЕДЕН – ДЕН ГОСПОДЕН
55. Д-р Кръстев – МЛАДИ И СТАРИ
56. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ – I том
57. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ – II том
58. Георги Караславов – СНАХА
59. Петър Дънов – РАЗУМНОТО СЪРЦЕ
60. Емилиян Станев – АНТИХРИСТ

61. Елин Пелин – ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА
62. Емилиан Станев – КРАДЕЦЪТ НА ПРАСКОВИ
63. Елин Пелин – ПОД МАНАСТИРСКАТА ЛОЗА
64. Димитър Талеv – ИЛИНДЕН
65. Димитър Талеv – ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ
66. Дора Габе – ПОЧАКАЙ, СЛЪНЦЕ
67. Тодор Влайков – ДЯДОВАТА СЛАВЧОВА УНУКА
68. Ангел Каралийчев – РЪЖ
69. Димитър Талеv – ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ
70. Иван Шишманов – ОТ ПАИСИЙ ДО РАКОВСКИ
71. Пейо К. Яворов – В ПОЛИТЕ НА ВИТОША
72. Никола Вапцаров – ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА
73. Теодор Траянов – БЪЛГАРСКИ БАЛАДИ
74. Николай Лилев – ПТИЦИ В НОЩТА
75. Спиридон Казанджиев – ПРЕД ИЗВОРА НА ЖИВОТА
76. Йордан Йовков – АЛБЕНА
77. Йордан Йовков – ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА
78. Пенчо Славейков – КЪРВАВА ПЕСЕН
79. Ламар – ЖЕЛЕЗНИ ИКОНИ
80. Димитър Димов – ТЮТЮН – I том
81. Димитър Димов – ТЮТЮН – II том
82. Александър Вутимски – СКИТНИКЪТ И ВРАНИТЕ
83. Рачо Стоянов – МАЙСТОРИ
84. Георги Курков – ПОЛИТИЧЕСКА ЗООЛОГИЯ
85. Илия Волен – ЧЕРНИ УГАРИ
86. Веселин Ханчев – ЖИВ СЪМ
87. Иван Пейчев – ЕСЕН НА БРЕГА
88. Антон Дончев – ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
89. Ивайло Петров – ХАЙКА ЗА ВЪЛЦИ
90. Антон Страшимиров – ХОРО
91. Александър Геров – ХОРА И ЗВЕЗДИ
92. Николай Марангозов – НА ПОВРАТКИ В СЕЛО
93. Христо Радевски – ПУЛС
94. Константин Константинов – ДЕН ПО ДЕН
95. Андрей Германов – ОЖИВЕЛИЯТ ОТ ТЕРМОПИЛИТЕ
96. Генчо Стоев – ЦЕНАТА НА ЗЛАТОТО
97. Александър Балабанов – МЯСТОТО
НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
98. Димитър Димов – ОСЪДЕНИ ДУШИ
99. Димитър Димов – ПОРУЧИК БЕНЦ
100. Никола Фурнаджиев – ПРОЛЕТЕН ВЯТЪР
101. Чудомир – КОНСУЛ НА ГОЛО БЪРДО

102. Георги Джагаров – ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА
103. Иван Вазов – ВЕЛИКАТА РИЛСКА ПУСТИНЯ
104. Иван Вазов – ХЪШОВЕ
105. Добри Немиров – БЕДНИЯТ ЛУКА

ПРЕДСТОЯЩИ ЗАГЛАВИЯ:

106. Асен Златаров – СЛЪНЦЕТО И ЖИВОТЪТ
107. Иван Радославов – ИДЕИ И КРИТИКА
108. Ст. А. Костов – ГОЛЕМАНОВ
109. Васил Пунев – ДНЕСНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА
110. Владимир Василев – ПАНТЕИСТИ И МАНИАЦИ
111. Михаил Арнаудов – БЪЛГАРСКИ ОБРАЗИ
112. Йордан Иванов – БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ
113. Иван Хаджийски – БИТ И ДУШЕВНОСТ
НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
114. Иван Хаджийски – ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ
ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
115. Валери Петров – СВОГУВАНЕ С МОРЕТО
116. Николай Хайтов – ДИВИ РАЗКАЗИ
117. Петър Динеков – ВЪЗРОЖДЕНСКИ СТРАНИЦИ
118. Атанас Далчев – ПРОЗОРЕЦ
119. Димитър Благоев – НАШИТЕ АПОСТОЛИ
120. Христо Вакарелски – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ОБИЧАИ

ЗА ЗАЯВКИ И АБОНАМЕНТ –
адрес на издателство „Захарий Стоянов“
София 1124, ул. „Николай Ракумин“ № 2
тел. 943-42-16; 943-32-64

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

ISBN 954-739-802-4

9 789547 398023

7 лв.